

A 87254

# SZEGEDI NYÁRI EGYETEM

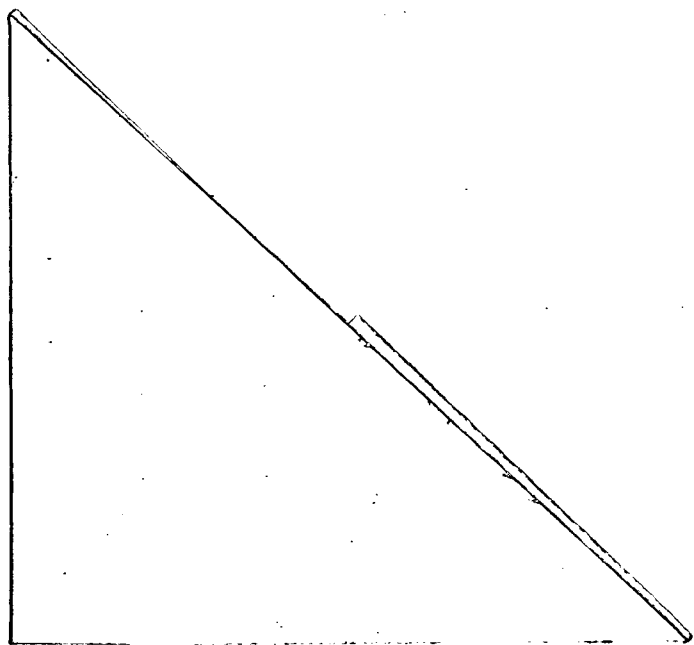
---



1977

MŰVELŐDÉSELMÉLET

6



A 87254

# MŰVELŐDÉS - PSZICHOLÓGIA



S z e g e d  
1977.

ÖSSZEÁLLÍTÁS A TIT SZEGEDI MŰVELŐDÉSELMELETI NYÁRI  
EGYETEMEN ELHANGZOTT ELŐADÁSOKBÓL

Szaklektor:

Dr. Veczkó József

Dr. Gergely Jenő



A

87254

Kiadja a TIT Csongrád megyei Szervezete  
Felelős kiadó: Molnár Zoltán

Készült a TIT Rotázemében, Budapest, VIII., Bródy S. u. 16.  
Gyártási szám: 78/1404 - Példányszám: 500 - 23,125 (A/5) iv



# TARTALOM

Dr. Veczkó József egyetemi docens, dékánhelyettes, a Nyári Egyetem igazgatója	
Megnyitó .....	5
Dr. Vonsik Gyula, a filozófiai tudományok kandidátu- sa, a Propagandista felelős szerkesztője	
A művelődésszükséglet .....	9
Dr. Koncz János, a neveléstudományok kandidátusa, az MSZMP Csongrád megyei PB titkára	
A szocialista életmód és a művelődés kapcso- latának néhány kérdése .....	58
Dr. Veczkó József	
A személyiség értelmezésének alapkérdései .....	80
Dr. Csepeli György egyetemi adjunktus	
<u>Szociálpszichológiai alapismeretek a közművelő- dés szolgálatában</u>	114
Váriné Dr. Szilágyi Ibolya	
A befolyásolás és meggyőzés lélektani alapjai, különös tekintettel a meggyőzés technikájára...	133
Dr. Kiss Tihamér ny. főiskolai tanár, tudományos munkatárs	
Művelődési szükséglet tudatosítása és művelődé- si helyekre és alkalmakra mozgósítás.....	159
Dr. Durkó Mátyás, a neveléstudományok kandidátusa, tanszékvezető egyetemi docens	
A művelődési befogadás pszichikai folyamata és a művelődési formák .....	177
Sági Mária, a NI tudományos munkatársa	
5. A művelődési motivációk pszichológiai problémái	201
Harangi B. László, tudományos munkatárs	
A művelődési motiváció dinamikája és stabilitá- sa a személyiség érzelmi, indulati sajátossága- inak függvényében .....	217

Dr. Durkó Mátyás	
A felnőttkor életkori és lélektani sajátosságai, különös tekintettel művelődésére .....	240 6
<b>E</b> Dr. Geréb György, a pszichológiai tudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár	
Az öregkoru ember pszichológiai sajátosságai és a művelődés .....	269
Veres Sándor, tudományos munkatárs	
A társadalmi átrétegződés pszichológiai problémái .....	293
Dr. Kiss Tihamér	
A népművelő személyisége ✓ .....	313 4
Dr. Fodor Katalin, a NI tudományos munkatársa	
A családi klub-kísérlet a művelődési házban ...	328
Dr. Tóthpál József, a filozófiai tudományok kandidátusa, a KM főosztályvezető-helyettese	
Közművelődésünk a szemléletváltozás útján .....	348
Dr. Veczkó József	
Zárszó .....	365

## M E G N Y I T Ó

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Csongrád megyei Szervezete nevében tisztelettel és szeretettel köszöntöm a VI. MŰVELŐDÉSELMÉLETI NYÁRI EGYETEM minden egyes hallgatóját. Külön is üdvözlöm azon elvtársakat, akik most hatodszor vesznek részt rendezvényünkön.

Bejelentem, hogy nyári egyetemünk létszáma 250 fő. Ez a létszám azt jelenti számunkra, hogy a közművelődés szakemberei elfogadták, egyetértettek elgondolásainkkal és fontosnak tartották az ezévi tematikát, amelynek összefoglaló címe: művelődésszichológia.

Korunkat atomkorszaknak szokás nevezni, ezzel tulajdonképpen az ember által létrehozott új energiaforrásról nevezik el évszázadunk második felét. Ugyanezen évtizedekre legalább ennyire jellemző az emberek művelődésének intézményes szintű szabályozása, éppen ezért századunk már említett időszakát a permanens művelődés korának is lehetne nevezni. Nap mint nap tapasztaljuk, hogy a közművelődés ügye, ezen belül az emberek önfejlesztésének segítése valóban az egész szocialista társadalom központi gondjává vált.

A társadalmaknak is megvan az a képességük, hogy szabályozzák önmaguk működését. Közismert, hogy az önszabályozás leglényegesebb eleme az érdekszférák felismerése és megfelelő cselekvésprogramok megfogalmazása. A párt közművelődési határozatában szocialista társadalmunk egyik alapvető érdeke összegeződött. Így mindenki számára világossá válhat, hogy az

emberek folyamatos önmegújításának, a társadalom általános és termelési kultúrájának, továbbá életmódjának, izlésének, erkölcsi felfogásának, a szociális kapcsolatok kulturáltságának alakítása intézményes szinten a közművelődés feladatkörébe tartozik. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a legszebben megfogalmazott program is csak annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle. Így a közművelődési határozat is csak annyiban válik élő társadalmi értéké, a társadalmi önmegújítás eszközévé, amennyiben a közművelődés területén dolgozók az elméleti elképzeléseket napi programokká, programsorok rendszerévé tudják alakítani. Az utóbbi igény magas elméleti felkészültséget kíván a népművelőtől, hogy az elméleti általánosításokat megértve és adott szociális helyzetek kulturanalízisét is el tudják végezni.

A közművelődés területén dolgozók jól tudják, hogy a népművelési tevékenység az utolsó évtizedben vált tömegesen önálló szakmává. Egy népművelő egy évtizeddel ezelőtt is jól elláthatta feladatát, ha egy kis szervezőkészséggel rendelkezett és némi rutinnal tett szert. A szaktevékenységhez szükséges ismereteket általában közvetlen munkatapasztalatok átadásával és átvételével szerezték meg a népművelők. Ma már a legjobb szándéku spontaneitásra támaszkodó kezdeményezések sem járnak sikerrel, ha a népművelők tevékenységét nem szövi át a tudományos tudatosság. A művelődéstudományi és módszertani kutatások egyre szaporodó és egyre értékesebb eredményeinek felhasználása nélkül nem tudnak eredményesen bekapcsolódni az emberek művelődésirányításába. Valamennyiünk számára világos, hogy a kultúra kulturált terjesztésének feltételeit kell megteremteni.

Nyári Egyetemünk általános feladata éppen az, hogy mindazok, akik a közművelődés területén dolgoznak továbbképzésükhöz indítást, lehetőséget kapjanak. Az ezévi nyári egyetem speciális témát tűzött napirendre. Célunk az, hogy több oldalról megvizsgáljuk és bemutassuk a művelődési tevékenység néhány pszichológiai vonatkozását. A téma napirendre tűzését magunk is merész vállalkozásnak tartjuk. Bárki megkérdezheti, hogy van-e kidolgozott művelődéstudomány. Mindannyian tudjuk, hogy a tudományág gyermekcipőben jár. Azt is éreztük, hogy

a művelődéssz pszichológia tétéles kifejtéséig nem várhatunk. Sürgetett bennünket a közművelődés kulturáltságának igénye és az egyre több tudományos részpublikáció megjelenése.

Az utóbbi években egyre több népművelőtől hallottuk az alábbiakat: ahogy a pedagógusok nem nélkülözhetik a lélektani ismereteket, a népművelők sem, hiszen különböző koru, foglalkozásu, eltérő műveltségű emberrel kell - bonyolult pedagógiai körülmények között - dolgozniuk. Mi méginkább megerősíthetjük a kételkedőket abban, hogy az általános lélektan ismeretén kívül szükségük van az életkorok pszichológiájára /fejlődéslélektan/, a művelődési folyamat oktatási és neveléslélektani vonatkozásaira, a szociálpszichológia alapjaira, a művészetpszichológia legalapvetőbb törvényszerűségeire. Gondolom, az is világos mindenki számára, hogy a nyári egyetem előadásai nem foghatják át a teljes, gazdag témakört. Ugyanakkor a szakemberek indítást adhatnak ahhoz, hogy a népművelők jobban építhessenek a pszichológiai tudományokra.

Nyári egyetemünk első témaköre a személyiség fejlődésével /szocializációjával/ kapcsolatos értelmezési megoldások bemutatása lesz. Megkíséreljük bebizonyítani, hogy az ember szocializációs változása nem fejeződik be a felnőttkor elérésével; tart az egész életen át. Az ember minden életszakaszban képes az önmegújításra. A kérdés máris kézenfekvő: mi a művelődési intézmények szerepe az egyének szocializációjában. E témához kapcsolódik az életmód és a művelődés kérdése is.

Másik fontos témakör az egyes életszakaszok pszichológiai jellemzőinek bemutatása /ifju-, felnőtt-, öregkor/, hisz a népművelő mindig konkrét életkorú emberekkel találkozik, akiket ismernie kell. Az anyagokkal bántó, azt formáló emberek evidencia kérdése az adott anyagok tulajdonságainak ismerete. A megdöbbentő az, hogy az ember formálásával foglalkozó intézmények milyen kis mértékben támaszkodnak a fejlődéslélektani ismeretekre.

Harmadik nagyobb témacsoport az emberek, egyes rétegek, csoportok művelődésszükségletével és művelődési motivációival foglalkozik. A problémát igazán megérteni csak szociálpszichológiai alapismeretek birtokában lehetséges. A jelzett alapismereteket a közművelődés aspektusából vizsgáljuk. Ujszerű megközelítésben mutatjuk be a társadalmi átrétegződés pszichológiai problémáit.

Negyedik témacsoportban a művelődési befogadásról, a befolyásolásról, a meggyőzésről és a meggyőzés technikájáról szólnunk.

Az is világos, hogy a művelődési tevékenység kulcsembere a népművelő. Ezért is foglalkozunk a népművelő személyiségével /a népművelő valós és eszményi képe/ fontosabb magatartásformáival.

A tanulmányi jellegű tevékenység mellett használják ki a város nyújtotta kulturális lehetőségeket is.

## A MŰVELŐDÉSSZÜKSÉGLET

A szocializmusra mint társadalomra jellemző, hogy benne minden az emberért és az ember tudatos közreműködésével történik. Általánosan elfogadott, hogy a fejlődés folyamatában az ember úgy változtatja meg önmagát, ahogyan megváltoztatja környezetét, a különböző viszonyokat, amelyeknek maga a központja. Ezen belül az ember szabadságért vívott harca napjainkban új stádiumba került: a politikai, gazdasági, kulturális, általában a társadalmi fejlődésünk minden mozzanatának megközelítésénél központi helyre került az ember formálása. Most új módon vetődik fel mind a természettel, mind a társadalommal vívott harc, mivel a harc sikerének lehetőségei mérhetetlenül kitágultak. A szocializmus mint társadalmi rendszer az ember és társadalom viszonyában hozott lényeges változást. A tudományos-technikai forradalom viszont elsősorban az ember és a természet között folyó anyagcserében változtatja meg a feltételeket. Mindez felveti az ember és fejlődésének problémáját, közöttük is elsősorban az ember képességeinek fejlesztését, műveltségének alakítását. Ezen belül ma egyik legégetőbb probléma a rendszeres, megszakítás nélküli képzés, az intenzív művelődés, az új műveltség kialakításának megoldása.

A szocializmus alapvető célja az emberrel kapcsolatos minden oldalú fejlődésben csúcspontot ér el. Ezért abból kell kiindulni, hogy az egyén egy adott világban, társadalomban, egy emberközösségben /családban, közösségben, népben stb./ él. A művelt ember nemcsak azért él, hogy legyen, - a világgal célja van. Önkéntelenül felvetődik benne a kérdés: miért vagyok a világon s ebben a közösségben? S ha tudatosan latolgatja ezt





a kérdést, kialakul benne az öntudat, annak az életfeladatnak képe, amely az önmegvalósításban ismeri fel a maga létének értelmét, mivel ezt helyette más ebben a világban el nem végezheti. Az ember léte és a hivatása összetartozik: mert csak így mondható el, hogy életével gazdagabb lett a világban: olyat sikerült alkotnia, amivel több lett a valóság.

Ezért válik egyre sürgetőbb feladattá, hogy az egyén megértse korát és benne a saját szerepét, hogy műveltségét ennek megfelelően alakítsa, vagyis, hogy a művelődést összekapcsolja a társadalom szükségletével és így egymást erősítve valósuljanak meg. Az ember teljes felszabadulása jön így létre, amely végül is az alkotásban, a valóság gazdagításában csucsosodik ki.

Ezért minden szocialista társadalom arra törekszik, hogy tagjai gyorsan művelődjenek, hogy életüket hatékonyan formálja, és meghatározott irányba terelje. Minél műveltebbek, szellemileg és érzelmileg gazdagabbak a dolgozó tömegek, annál aktívabban és tudatosabban vesznek részt a társadalmi építésben. A nép művelésének feladatai ezért szoros kapcsolatban vannak a társadalom politikai és gazdasági céljaival.

A mi társadalmunk lényegéből fakad, hogy megszünteti a munka és kultúra, a fizikai és szellemi munka közötti szakadást, vagyis olyan viszonyt hoz létre, amelyben a műveltség és gyakorlati tett nem válik ketté, amikor a művelődés mint tett nem él önálló életet. Ebből következik, hogy a változó anyagi világot szemlélve nem állhatunk meg az embernél és szükségleteinél sem, mint változatlan, mint örök átalakulás nélküli kategóriánál. Ez vonatkozik a műveltségre is, mint az ember minden tevékenységének részére, mint az ember önmaga megváltoztatásának eszközére és a változást tükröző eredményre.

A szocialista építőmunka sikerének fontos feltétele az új típusu ember nevelése. Olyan emberek kellenek, akik nap mint nap tudnak újítani, alkotni, képesek a legnagyobb erő-

feszítésekre. A szocialista nevelés nem mehet végbe az emberiség általános fejlődési tendenciáinak figyelmen kívül hagyásával, s még inkább nem azok ellenére. Az emberiség történelmi útjából levont tapasztalatok és következtetések így itt sem mellőzhetők.

Az új műveltség kialakulása a kulturális forradalomban megy végbe. Az új kultúra megteremtését - és ez a kulturális forradalom általános törvényszerűsége - elsősorban az új típusú ember, a sokoldalúan és harmonikusan fejlett személyiség képzésének feladata határozza meg. A kulturális forradalom arra irányul, hogy az embert a történelem tárgyából annak alanyává alakítsa át, hogy elősegítse a "véletlen egyén" átalakulását "egyedi személyiséggé".

Ez az amiért a szocialista kulturális forradalom nemcsak az emberek társadalmi és intellektuális természetét változtatja meg, de sikeresen megoldja azt az elvi, történelmi feladatot, hogy "az ember humanizálásának" egész folyamatát álomból valóságra váltsa.

Ezért a kulturális haladás a szocializmusban céltudatos és állandó közeledés a műveltség olyan típusához, amely kifejezi és biztosítja a személyiség mindenoldalu és harmonikus fejlődését, amely a társadalom magas szellemi potenciálját hozza létre, az egyének minden oldalu felvirágzásával párhuzamosan. Ezt a folyamatot az ember és az emberiség alkotó lehetőségeinek teljes feltárása jellemzi és az, hogy az anyagi és szellemi értékekben kifejeződő nagysága minden embert szolgál.

Ebből következik, hogy ha egyrészt a műveltségbeli színvonal emelése minden személy minden oldalu fejlődésének egyik legfontosabb feltétele, akkor másrészt az ilyen felemelkedésnek és a valóban egyetlen általános emberi kultúra kialakításának szükségszerű előfeltétele a célja a személyiség minden oldalu fejlesztése. Ehhez olyan gazdasági, társadalmi és politikai feltételek szükségesek, amelyek mellett a társadalom minden tagja szabadon vehet részt a történelmi alkotásban.

Mindent összevetve: az új, szocialista műveltség nem egyszerűen csak a hagyományos művelődésügy területén jön létre, hanem a termelésnek, a társadalmi-politikai tevékenységnek, az életmódnak stb. mindazon a területein, ahol lehetőség van az ember alkotóerőinek kibontakoztatására. Napjainkban, amikor szocializmust építő társadalmunkban újabb lendületet vett a gazdasági építőmunka, éppen az előbb említett összefüggések alapján kell, hogy ez éreztesse hatását általában a kulturális forradalomban, ezen belül az egyén művelődésére is. Hogy ez mennyire sikerül, az nagymértékben függ a művelődést kiváltó szükségletek értelmezésétől, felismerésétől, megértésétől és a szükséglet kielégítésének feltételeitől. Ezért a művelődés szükségletének tisztázása ma igen aktuális feladat.

## I.

### NÉHÁNY FOGALOMMAL KAPCSOLATOS ÁLLÁSPONT

#### RÖGZÍTÉSE

Amikor művelődési szükségletekről szólnunk, föltétlenül előre kívánczozik néhány fogalom egyértelmű tisztázása /nem a lezártság igényével, hanem azért, hogy a téma szempontjából a fölösleges vitákat elkerüljük/. Ezek a műveltség, a művelődés és a szükséglet fogalmai.

#### Műveltség

A műveltség fogalmának meghatározása a téma szempontjából elsődlegesnek mondható, mivel a művelődésszükségletek a műveltséggel mint állapottal és a művelődéssel mint folyamattal kapcsolatosak. A műveltség mint szükséglet a művelődés mint tevékenység útján elégül ki. Itt természetesen nem szükséges a műveltség mindenoldali jellemzése, mivel témánk szempontjából a műveltség fogalmának tartalma játszik szerepet,

az is a műveltség-szükséglet leírásakor, mivel ez mutatja meg, mi tartozik e szükségletek tartalmába.

A műveltséget mi abban az értelemben fogjuk fel, hogy az a társadalom minden olyan folyamatával kapcsolatos, amihez emberi tevékenység szükséges. Ezt meg is fordíthatjuk, hiszen mind az, ami társadalmi, feltételezi az ember jelenlétét, még-hozzá nem abban az értelemben, hogy az ember biológiai lény, hanem abban az értelemben, hogy az ember azáltal ember, hogy gyakorlati tetteket hajt végre, vagyis tevékenykedik. Ebben az értelemben a műveltség minden emberi gyakorlat velejárója, eredménye és feltétele is egyszerre. Ha tehát műveltségről szólnunk, akkor a társadalmi valóság egy meghatározott oldalával foglalkozunk, mégpedig azzal az összefüggérendszerrel, amely az ember-eszköz-gyakorlat viszonyban úgy van jelen, hogy meghatározza az ember gyakorlati tetteinek színvonalát. Nem véletlen, hogy a műveltséget úgy is felfogjuk, mint a gyakorlati tettek színvonalát, amiben kifejezésre jut a szubjektumnak különböző képessége, illetve azok különböző színvonalu fejlettsége.

A műveltséget mint fogalmat úgy is használjuk, mint az egyén kulturáját. Ha erről az oldalról közelítjük meg a fogalom felbontását, akkor abból kell kiindulni, hogy a kultúra sem más, mint a társadalmi valóság része, egyik oldala, amely - az önálló kulturális értékeken túl a társadalmi valóság dolgaiban és folyamataiban is mindig benne van, attól csak gondolatilag választható el. Ahhoz, hogy a társadalmi haladás bekövetkezhesen, szükség van a kultúra meghatározott szintjére. Ez az egyénre vonatkoztatva azt jelenti, hogy mivel a társadalmi haladás az emberi tettek eredményeképpen megy végbe, így az egyénnek is meghatározott kulturára /egyéni kulturára, vagyis műveltségre/ van szüksége. Itt tehát nem arról van szó, hogy a társadalom kulturájából mit vesz az egyén birtokba, hanem arról, hogy az embereknek mindig szükségük van valami olyan műveltségbeli meghatározottságra, ami nélkül a társadalmi haladás nem létezik.

A műveltség tartalmilag felosztható. Így a műveltség kapcsán beszélünk tudásról, ízlésről, magatartásról, új iránti fogékonyságról, a képességek és készségek állapotáról és végül a mindezt szerves egységgé forrasztó világnézetéről. Itt természetesen az egyes összetevők még tovább bonthatók pl. a tudás egyaránt kiterjed a tudományokra /társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok/, művészetekre /zene, irodalom, film, színház, képzőművészet stb./, technikai ismeretekre, ideológiára, sőt a tapasztalati úton szerzett ismeretekre is. Mindegyikkel kapcsolatban egyaránt jelentkeznek mennyiségi és minőségi követelmények. Ugyanezek elmondhatók a műveltségtartalom többi meghatározójáról is. Hogy ezek mikor, milyen arányban szerepelnek egy kor műveltségeszményében, milyenek a mennyiségi és minőségi követelmények, ez a társadalmi valóság szükségletétől függ. Minden más tényező /tradíció, szokások, történelmi múlt stb./ csak motiváló tényezőként szerepelhet és szerepel is, vagyis a műveltségnek objektív meghatározottsága van.

Vegyük például azt a kérdést, hogy elég művelt-e valaki. Ha ezt a szokványos módon vizsgáljuk, vagyis azt kezdjük mérlesekélni, hogy ki mennyit és mit olvas, milyen az iskolai végzettsége, jár-e színházba és moziba vagy nem, szereti-e a komoly zenét és így tovább, akkor a kapott eredmény megítélésében, hacsak annak mennyiségét vizsgáljuk, önkényesen is eljárhatunk. Hiszen, hogy hol húzzuk meg azt a határt, ami alatt és fölött a műveltek és műveletlenek helyezkednek el, az lehet teljesen esetleges. Ha viszont azt vizsgáljuk meg, hogy az itt és most társadalmi valósága feladatot állít a konkrét ember elé, amely feladatot meg kell oldani, akkor bennünket az érdekel, hogy az ember hogyan képes megoldani ezt a feladatot, milyen szinten képes megoldani. A munkával szemben például minden időben hármas követelményt támasztunk: mindig többet, mindig jobbat és mindig szebbet kell termelni. Ez a követelmény önmagában így túl absztrakt ahhoz, hogy a művelődés számára programmá válhassék. Sokkal tartalmasabbá válik ez a feladat-sor, ha pontosan körül tudjuk írni, hogy magában a termelés-

ben mint folyamatban /gépek, technika, technológia, munkaszervezés stb./ milyen feltételek állnak az egyén rendelkezésére, és milyen a társadalom igénye a termelt tárggyal kapcsolatban. Itt igen fontos a működő értékrendszer szerepe. Ha a rendelkezésre álló feltételekkel és annak megfelelően az egyén nem tudja produkálni a lehetséges többet, jobbat és szebbet, akkor hiába olvas rendszeresen könyvet, vagy hiába jár naponta hangversenyterembe, akkor sem mondható el, hogy munkakultúrája jó. Ugyanez az összefüggés kimutatható az emberi tevékenység valamennyi összetevőjére. A műveltségnek ez a társadalmi, történeti objektivitása az, ami a szükségletek szempontjából elsődlegesen meghatározó tényező.

#### A műveltség részletesebb meghatározása kapcsán ki kell emelni:

- 1./ A műveltség része, eszköze és eredménye annak a folyamatnak, amelyet az ember emberré válásának nevezünk. Ebben a folyamatban alapvetően kétirányú feladattal van dolgunk. Megismerni önmagunkat, amik vagyunk és amivé lehetünk, és megismerni történelmünket mint a múlt, jelen és jövő egységét. Megismerni önmagunkat annyi, mint az önmagunkban rejlő lehetőségek ismeretében rendezni életünket, önmagunk urának lenni, tudni megkülönböztetni magunkat, tudni a fejlődés törvényszerűségei által teremtetett rend elemévé válni, jelenti a felismert lehetőségek és szükségszerűségek jegyében való cselekvést.

Az ember munkája és megismerő tevékenysége eredményeként válik ki a természetből. Az ember a megismerés folyamatában arra törekszik, hogy megismerje, elsajátítsa mindazt, amire szüksége van ahhoz, hogy a történelmileg előtte álló feladatokat megoldja. Ez vonatkozik az ember és a természet, az ember és a társadalom kapcsolatára egyaránt. A kérdés osupán az, hol kezdődik a megismerés, mi az első mozzanat ebben a folyamatban. A kérdésre adandó válasz csak a gyakorlatot jelölheti meg a megismerés kezdetének. Az ember ezt teszi, amikor "szembe helyezkedik" a természettel,

azt a maga uralma alá rendelje, amikor a társadalmi termelő gyakorlatban nemcsak önmagát, hanem a természetet is reprodukálja, mégpedig univerzálisan. A megismerés eredménye és feltétele is a gyakorlatnak. Éppen ezért a gyakorlat különböző fokán lehet a tudatosságnak és szabadságnak attól függően, hogy milyen szinten áll a valóság megismerése, amire a gyakorlat irányul. Minden elért eredmény ebben a folyamatban és minden új célkitűzés egyben a tudás, a képesség és készség állapotát kifejező tényező is, de egyben minden következő lépés kiindulópontja is.

Mi műveltségfelfogásunkban abból indulunk ki, hogy az ember szükségleteinek megfelelően mindenkor igyekszik megismerni azokat a törvényszerűségeket, amelyek őt a természettel és a társadalommal való kapcsolatában meghatározzák, vagyis igyekszik gyakorlati tevékenységének folyamatából kiküszöbölni az esetlegességeket, a véletleneket. Ennek lehetősége és megvalósulása is különböző szinteket öltött a történelem során. A tudatosság társadalmi méreteiben való megjelenésének a feltételét a szocializmus teremti meg azzal, hogy lehetővé, sőt szükségessé teszi az alkotó munkát.

Az ember lényegénél fogva arra született, hogy alkosson - mondják igen gyakran. Ez valóban igaz, csupán az a kérdés, mikor alkothat és mikor alkot? Semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy az ember alkot, amikor új igazságokat fedez fel, elkészít valami mesterművet, tökéletesíti a technikát, amikor erejét, érzéseit és szellemét beleadja valamibe. Ez az embernek nem valami külön és ritkán megjelenő megnyilvánulása, hanem egyszerűen annak jele, hogy az ember ember. Az ember története során mindig új igazságokat, új formákat, új szerszámokat és anyagokat fedezett fel és használt. Ez a folyamat egyben a természettől való elválás folyamatát is jelzi. Most a szocializmus körülményei között társadalmi méreteiben és a tevékenységek mindegyikében válik lehetségessé és szükségessé az alkotói mozzanat növelése. A szocializmus, amikor az ember emberré vá-



lását siettetni, akkor egyben az ember alkotó képességeinek kibontakoztatását is biztosítja.

- 2./ A társadalomnak mint specifikus egésznek a vizsgálata a rá jellemző mozgástörvényekkel, történelmileg kölcsönös összefüggésekkel és ellentmondásokkal feltételezi minden egyes egyénnek és társadalmi csoportnak olyanfajta értelmezését, amely szerint a történelmileg konkrét körülmények között cselekvő egyén vagy csoport mindenkor magán hordja az adott idő és társadalom jegyeit. Ebből következik, hogy a műveltség és a művelődésbeli szükségletek is csak ebben az összefüggésben fogalmazhatók meg.

A műveltség számunkra azt jelenti, hogy az egyén készen áll-e kora megértésére, változásainak befogadására. A műveltség minden esetben az adott kor megértését jelenti, jelenti a vele való azonosulási készség meglétét. A műveltség számunkra saját belső émiink megszervezése és fegyelme, saját személyiségünk birtokbavétele, olyan magasfoku öntudat megszervezése és fegyelme, saját személyiségünk birtokbavétele, olyan magasfoku öntudat megszervezése, amely révén képessé válunk történelmi jelentőségünk, az életben betöltött funkciónk, jogaink és kötelességeink megértésére és azok tudatos formálására. A műveltségbe ezért az ismereteken túl beletartozik a készenlét minden új befogadására, alkotására és az új felhasználására. Így tehát a műveltség olyan tényezője az embernek, amely létével lehetővé teszi az ember számára jelenének megértését, a jövő céljainak megfogalmazását és annak megvalósítását.

A műveltség ilyen szociális funkció szerinti felfogásából adódik, hogy nemcsak a jelen feladataink megoldásában játszott szerepét vizsgáljuk, hanem legalább ilyen fontosnak tartjuk az irányultságát. A műveltség irányultsága alapvetően három vonatkozású: aktívan részt vesz a természet és a társadalom átalakításában és az embernek önmaga átalakításában. Mindhárom irányú tevékenység színvonala a benne megtestesülő energia és aktivitás stb. egyben a műveltség színvonalát is jelenti.

3./ A marxista antropológia az embert nem egyszerűen a társadalmi termékek egyikének tekinti, hanem olyan önmagát szüntelenül meghaladó lénynek, aki maga alakítja társadalmi viszonyait és önmagát, történelmét és jövőjét. Az ember az egyedüli élőlény, aki célszerű akarattal rendelkezik, aki célra irányuló tevékenységet fejt ki. Miközben az ember ezt teszi, képzelőerejével megtervezi azt, amit létre kíván hozni. Ha a változásnak objektív feltételei változnak - a lehetőségek növekednek, a változás lefolyásának ideje csökkenthető stb. -, akkor az ember képességeinek a megváltozott viszonyokhoz kell formálódnia, de ez nem egyszerű lehetőség, hanem szükségszerűség is. A műveltség ebben az értelemben válik a haladás feltételévé.

Az emberré válás eddigi folyamata bizonyítja, hogy a tudás mint emberi képesség feltétele volt mindennemű haladásnak és nemcsak volt, hanem az is marad. Az ember a gyakorlatban tanulta meg, hogy mindennapi tevékenysége egyben a holnapjának előkészítése is, hogy a jövő csirái a mában vannak. De azt is megtanulta, hogy a jövőt neki magának kell "megálmodnia", megterveznie és cselekedeteivel megvalósítani. Csak így válik a jövő az ember természetes dimenziójává, a szabadsághoz vezető út természetes részévé. Embernek lenni tehát egyben azt is jelenti, hogy a jövőt tervezni és megvalósítani. Ma viszont tudjuk, hogy a jövő jelenné, a jelen múlttá válása mérhetetlenül felgyorsult, ami a hozzá kapcsolódó emberi szükségletek gyors változását is feltételezi.

4./ Állandó kérdésként jelentkezik, hogy a műveltség növelése hol kezdődik, az oktatásnál vagy az emberi tevékenység feltételeinek megváltoztatásánál. Amellett, hogy hangsúlyozzuk, a műveltség alanyi és tárgyi összetevője egymást feltételezve létezik csak, alá kell huzni, hogy ezen belül a változásra elsődlegesen az anyagi oldal gyakorol hatást. Pl. a magas termelékenységű gépek, a korszerű munkaszervezés, a munkában jelentkező szellemi hányad növekedése lesznek elsősorban azok a mozgósító tényezők, amelyek

kiváltják az alanyi oldalon az ismeretek megváltoztatásának szükségletét, amelyek pl. tanulásra mozgósítanak.

A kapcsolódási rendszernek ilyen felfogásából le kell vonni a legfontosabb következtetést: ha változik a tevékenység tárgyi feltétele, akkor változni kell a hozzá kötődő ismereteknek, emberi képességeknek is és fordítva, ha változást kívánunk végrehajtani pl. a termelés anyag szférájában, akkor ehhez változást kell véghezvinni a termelés alanyánál az embernél, tudásnál, képességeinél és készségénél.

A világon egyetlen élőlény, az ember igényei növekedtek mérhetetlenül gyorsan. Sajátos dialektikus viszony áll fenn az ember fejlődése és szükségletei növekedése között. Az ember szükségletei úgy növekednek, amilyen mértékben válik egyre fejlettebbé és fordítva, az ember szükségleteinek növekedése egyben fejlődésének jele is.

Az ősembernek pl. egyetlen energiaszükséglete volt: a mindennapi táplálkozás. Ez az energiafogyasztás megfelel a mai értelemben vett egyetlen 100 wattos égő egész napi égetéséhez felhasznált energiamennyiségnek. Most viszont a fejlett társadalmak emberének napi energiaszükséglete 10 000 wattnak felel meg, hozzáátéve, hogy az napról napra gyorsan növekszik. A fejlett iparral rendelkező társadalmak embere százszorosát igényli azoknak az erőforrásoknak, amelyekkel a nem ipari társadalom embere boldogulhat. Ez vonatkozik az ásványokra, tüzelőanyagokra, építőanyagokra, élelmiszerekre stb. Ennek előteremtése mennyiségileg és minőségileg is feltételezi az ember képességeinek mint teljesebb kibontakoztatását, az embernek mint termelőerőnek mindenértelmű fejlesztését.

A szükségletnövekedés viszont nemcsak az anyagi élet szférájában sokszorozódott meg, hanem az anyagi szükségletek kielégítéséhez elengedhetetlen szellemi élet szférájában is. Mind többet és nemcsak többet, hanem mást is kell tudnia a jelen és méginkább a jövő emberének.

## Művelődés

A művelődésről mint tevékenységről és mint állandó folyamatról külön is szólni kell. Igen gyakran találkozunk olyan véleménnyel, hogy valakire azt mondják: műveletlen. Ugyancsak nem ritka az olyan megítélés egy-egy emberrel kapcsolatban, hogy nem művelődik. Itt nagyon fontos különbséget tenni a köznap megítélés és a tudományos megítélés között. Amíg a köznap megítélés az ilyen állításokat elbirja, a tudomány ezekkel nem tud mit kezdeni. Hiszen lehetetlen műveletlen emberről beszélni és lehetetlen, hogy valaki ne művelődjék. Az ember történelme során így vagy úgy, de mindig megoldotta a történelem szabta feladatokat, mindig tevékenykedett, hiszen ettől ember. A tevékenység feltételezi a műveltségnek ilyen vagy olyan fokát, és a tevékenység eredménye is kifejez egy meghatározott fokot. A műveletlen ember a nem tevékeny embert jelentené - ez pedig már nem is ember. Ugyanez mondható el a művelődés mint állandó folyamat esetében. Ha a művelődést az ember társadalmi tevékenységben való részvételéhez kötjük, akkor itt nem találkozunk olyan periódussal, amikor az ember ez alól kivonhatná magát.

Ha a műveltség eddig jelzett fogalmából és tartalmából indulunk ki, akkor a művelődést mint folyamatot - amelynek eredménye a műveltség változása vagy gyarapodása - alapvetően két nagy részre oszthatjuk, közvetlen és közvetett művelődésre. Közvetlen művelődés az iskolai tanulás, könyvolvasás, színház- és mozilátogatás, múzeumok, képtárak megismerése, a rádió, a tévé műsorainak hallgatása, illetve nézése, az ismeretszerzés különböző módja stb. A magyar terminológia szerint az oktatásügy és a közművelődés ennek a két gyűjtő fogalma. De az ember nemcsak így művelődik. Tudása a tapasztalatból is táplálkozik, izlése a munka közben is csiszolódik, magatartása a gyakorlati emberi kapcsolatokban alakul, változik. Képességeinek és készségeinek nagyobb része tevékenység során "használatban" - fejlődik. Tehát itt a művelődés csak

közvetett, azaz a főtevékenységhez képest "másodlagos". Nagyon fontos azonban aláhuzni, hogy mind két fajta művelődésre szüksége van az embernek, mert azok kölcsönösen megtermékenyítik egymást. Nem véletlen, hogy igen gyakran használjuk azt a kifejezést, hogy az ember, amikor dolgozik, művelődik is és amikor művelődik, dolgozik.

Ennek az összefüggésnek a hangsúlyozása mellett mégis ki kell valamit emelni. Az emberiség fejlődésével egyenes arányban kerül előtérbe és tesz szert egyre nagyobb funkcióra a művelődés közvetlen módja. Elég arra gondolni, hogy milyen változáshoz vezetett az ipari forradalom, amely igényelte az ember másféle jelenlétét a termelésben és aminek eredménye lett az írásbeliség és az írni, olvasni tudás ugrásszerű elterjedése. Továbbá arról sem lehet megfeledkezni, hogy a tudatosság és szabadság, amit a szocializmus ir zászlajára az egyik oldalról, mint történelmi szükségszerűség és ezzel együtt lehetőség is, de ez egyben az ember művelődésében is egy olyan feladatrendszerrel van kapcsolatban, mint a kulturális forradalom. Ebben a forradalomban a tudás, a tudományos gondolkodás kialakítása az egyik legfontosabb célkitűzés. Vagyis napjainkban, amikor művelődésről - sőt permanens művelődésről - beszélünk, akkor rajta elsődlegesen a közvetlen művelődési szükségletek közvetlen művelődési módon való kielégítését értjük.

Ezzel együtt mégsem írhatjuk le teljesen a közvetett módokat, mint elavultakat, szükségteleneket. Vegyük például az izlésfejlődést - az izlés a műveltség része - és a fejlődés módját. Ha az izlést úgy fogjuk fel, mint az ember és környezete között lévő esztétikai viszonyt, akkor azonnal kiderül, hogy itt például a tanulás /legyen az tudományos vagy művészi ismeretek elsajátítása/ ezt a feladatot önmagában megoldani nem képes. Ugyanigy nem vezet maradandó eredményre pl. a termelői tevékenységbe formálódó izlés sem, ha nem kap kellő támogatást - megerősítést - a szellemi tevékenységtől.

Mindent összevetve azt kell látni, hogy a társadalmi haladás eredményeként a művelődési szükségletek egyre inkább önálló szükségletekként is megjelennek - mint magasabbrendű szükségletek, amiről a következő részben részletesen is szó lesz. - és ezek kielégítése csak a közvetlen művelődés formájában történhet.

A fogalomról szólva ma szólni kell arról is, hogy ez a fogalom az utóbbi években egy másik fogalommal együtt jelenik meg: ez a fogalom a permanens.

Most a történelmi és társadalmi haladás együttesen igényli a művelődés új alapokra való helyezését, a valóságból fakadó szükségletekhez való hozzáigazítását. Az itt ható törvényszerűségek felismerése jut kifejezésre a permanens művelődés koncepciójában.

A permanens művelődés gondolata és még inkább gyakorlata sok új és néha szokatlan problémát vet fel. A művelődéstudomány legáltalánosabb kérdéseitől a mindennapi gyakorlati tevékenységig számtalan feladatot kell megoldani, hogy az elvi elképzelések mindennapi gyakorlattá válhassanak.

A művelődésnek mint állandó folyamatnak a szükséglete elsősorban a társadalmi haladásból, politikai, gazdasági és kulturális tevékenységből vezethető le. Közismert tétel, hogy a termelőerők legfontosabb összetevője az ember, tudásával, tapasztalatával, képességeivel. A tudományos-technikai forradalom eredményeként megváltozó szükségletek és lehetőségek, a termelőerőknek erre a nagyon fontos részére gyakorolják a legnagyobb hatást, és vele szemben támasztják a legnagyobb követelményeket. A tudományos-technikai forradalom eredményeként a termelő egyén új arculata alakul ki. A tudományos-technikai forradalom lehetővé teszi, hogy a munkán belül a szellemi és fizikai hányad aránya megváltozzék, hogy gyors növekedésnek induljon a szellemi oldal. A gyártási folyamat komplex automatikus rendszerré való átalakulása pl. lehetővé és szükségessé teszi, hogy benne az ember a folyamat mellé kerüljön, hogy megszűnjön az ember bezárása a gyártási folyamatban.

A gazdaság fejlesztésének iránya egyben azt is jelenti, hogy az ember természetes termelő szerveivel /fizikai erejével, izomzatával, agyával, idegrendszerével stb./ egyre kevésbé vesz részt közvetlenül a gyártási folyamatban, hanem ezt a folyamatot egyre inkább kívülről irányítja. Más oldalról ennek a folyamatnak eredményeként a technika mindinkább leveti az ember fizikai és pszichikai adottságaiból fakadó korlátokat, amely adottságokkal az ember eddig a gyártásban maga is részt vett és amelyek megszabták az alkalmazott természeti erők technológiai minőségét, a technikai berendezések nagyságát stb. Ez egyben azt is jelenti, hogy a munkán belül nagymértékben fog növekedni az alkotó jelleg, aminek a szubjektum oldaláról jelentkező feltétele a korszerű tudás.

Ahogy az egyén élettevékenységének lehetőségei kiszélesülnek, úgy jelentkeznek nála az új, eddigtil bonyolultabb kulturális igények és fordítva: a növekvő műveltség kiszélesítve az egyén látókörét közvetlen hatást gyakorol a legfontosabb élettevékenység, a munka alakulására. Ezért van az, hogy a marxizmus klasszikusai olyan nagy gondot fordítottak a kultúra demokratizálásának, a kultúra közkinccsá tételének megértetésére.

Napjainkban a technikai fejlődés lehetőségei rendkívüli mértékben kiszélesedtek. Fel kell tételeznünk, hogy az a néhány, ma már ismert jelenség és forma, amelyben a technikai fejlődés jelenleg mozog, csak előjátékát képezi annak a bonyolultabb fejlődésnek, amelyen belül a mozgás, a változás a jövőben várható. A tudományos-technikai haladás, a műszaki fejlődés éppen ezért gyökeresen változtatja meg a műveltség belső strukturáját, az egyes összetevők arányát és egymáshoz való viszonyát. Ily módon a társadalom szintjén még nyomatékosabban vetődik fel a képzés, annak mind szakmai, mind általános összetevői korszerűsítése és az, hogy az iskolai és iskolán kívüli oktatás hogyan segíthetné elő hathatósan a nagy tömegek találkozását a civilizáció minőségileg új formáival.



Ma a tudományos világlátás szükséglete nem az egyes emberek kapcsán fogalmazódik meg, hanem társadalmi méretekben egyre magasabb szinten minden ember számára. Megfelelni ennek, szert tenni a tudományos világlátásra, elsősorban tudományos ismeretek birtoklását jelenti. Az egész művelődési tevékenységünk hatékonysága elsősorban azon mérhető, hogy milyen mértékben alakul ki a társadalmi méretekben ez a fajta tudományos világlátás. Ha nem akarunk vegetálni, ha nem akarjuk elszenvedni a társadalmi fejlődés kényszerítő hatását, akkor munkánkat a felismert szükségyszerűség jegyében kell meghatározni. Le kell vonni a szükséges következtetéseket: soha sincs befejezett, kész tudás, az állandó művelődés minden ember számára kor- és társadalmi követelmény.

### Szükséglet

Ha fellapozzuk a filozófiai lexikon 349. oldalát, ott a következőket találjuk.

"Szükséglet: valamely organizmusnak, emberi személyiségnek, szociális csoportnak, a társadalom egészének az az állapota, amely kifejezi függésüket lét- és fejlődésfeltételeik objektív tartalmától és úgy jelenik meg, mint aktivitásuk különféle formáinak forrása.

Az emberi szükségletek specifikumát az ember tevékenységének szociális természete, elsősorban a munka határozza meg. A szükségletek elemzésének kiindulópontja a társadalom, mint konkrét-történelmi rendszer, amely a különféle szükségletek kialakulását és fejlődését, kielégítésük tartalmát, módját és formáit determinálja. A különböző szociális csoportok szükségletrendszerének a szükségleteik színvonalának kielégítettségük fokának, változásuk tendenciáinak feltárása fontos a társadalom megismerése és fejlődésének tudományos tervezése szempontjából."

A témánk szempontjából most nem szükséges, hogy ennek a rövid - néhány mondatos - meghatározásnak minden részletét külön-külön, és egymáshoz való viszonyában is kibontsuk. Itt is, mint a műveltség fogalmánál csak néhány részletet - a téma szempontjából fontosnak ítélt részletet - emelünk csak ki.

- 1./ Elsősorban azt kell hangsúlyozni, hogy az embert végső soron mindig valami külső természeti vagy társadalmi tárgy, illetve viszony készteteti cselekvésre. A cselekvésre való készttetés legrégebbi és legalapvetőbb motívuma a szükséglet. Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratokban írja, hogy az ember "ösztönének tárgyai rajta kívül, tőle független tárgyként existálnak, de a tárgyak az ő szükségleteinek tárgyai, lényegi erőinek tevékenykedéséhez és igazolásához nélkülözhetetlen, lényegi tárgyak". /Idézett mű Bp. 1962. 108. oldal/. Viszont mindjárt alá kell huzni, hogy az ember nem minden tárggyal és viszonyral kerül kapcsolatba, mint szükséglettel. Az embert a tárgyak és viszonyok nem mechanikusan készttetik cselekvésre, hanem csakis szubjektívizálódva. A szükséglet, mint folyamat ezért mindig ket-tős mozzanatból áll: objektívból és szubjektívból, azaz külsőből és belsőből.

Ebből következik, hogy a szükségletek önálló fejlődéséről nem beszélhetünk, azok mint objektív valóságtól, ezen belül is a termelőerőktől és a termelési viszonyoktól füg-genek. Az ember számára mindig csak társadalmilag meghatá-rozott szükségletek léteznek. Az ember mint szubjektum ezt a társadalmi meghatározottságot kétféleképpen "érzéke-li": először az ember egy adott társadalomban, egy adott kor-ban él; másodszor a szükséglet kielégülése is egy meghatá-rozott társadalom viszonyrendszerének keretei között mehet csak végbe. Ebből az is következik, hogy a szükségletek és azok szerepe különböző társadalmi formációkban más és más, mindig a történeti-társadalmi fejlődés folyamata ha-tározza meg. A szükségletek hozzák létre a tevékenységet, de a tevékenység mindig új, az előzőt meghaladó szükségletet teremti. Többek között ebből adódik az ember és az állat

szükségei közötti különbség, vagyis abból, hogy az ember szükségleteinek jellegét a társadalmi-történeti körülmények is meghatározzák /pl. szexuális szükséglet embernél és állatnál egyaránt cselekvésre készítő motivum, de az ember szexuális tevékenységének feltételt szab a társadalmi környezet, elsősorban erkölcsi normáival, szokásai-val, de törvényeivel is/.Ezzel szemben az állatok, ilyen tevékenysége csak biológiai szükségletek által meghatározott. Ebből az is adódik, hogy az ember szükségleteinek kielégítése sokkal többféle módon történhet, mint az állaté. /Az ember viselkedésformái egyénenként igen különbözőek, az állatok szükségletét kielégítő viselkedésformái pedig egy fajon belül általában egyformák./

Természetesen itt valamit hozzá kell tenni ahhoz, hogy az objektivitás ne legyen félreérthető. Az ami az emberek fejében szükségletként tudatosul, az nem más, mint a gyakorlati viszonyoknak absztrakcióvá önállósult gondolati tükrözése. Ez az önállósulás azt jelenti, hogy az ember a szükségletei tárgyát annak kielégítéséhez vezető gyakorlati tevékenységet célként képes felfogni, képes azt felidézni, elgondolni, akkor is, amikor nem végzi éppen azt a tevékenységet. Ezért lehetséges, hogy az ember szükségleteit tudományosan felismerhesse - még mielőtt azok az érzelmi valóságban jelentkeznének -, és ne csak felismerhesse, hanem azt a kielégítő tevékenységet is előre megtervezhesse, ami a kívánt eredményre vezet.

2./ A másik fontos elvi alapállás - amit szintén a témánk szempontjából fontos kiemelni - a szükséglet kielégítésével kapcsolatos. Egészen röviden úgy lehet leírni a szükséglet "fejlődésutját", hogy először van az objektív hiány, ezt érzékeli az ember, vagyis megjelenik nála a vágy. A szükséglet megléte kell ahhoz, hogy valami vágy formájában megjelenhessen. A vágyat követi a kívánság, amit viszont már a tevékenység követ. Az objektív szükséglet egyrésztől tehát így szubjektivizálódik.

A szükséglet kielégítése közben fontos szerepet játszik az érdek is. Abból kell kiindulni, hogy a szükséglet és annak kielégülése nem függenek közvetlenül egymástól. Közöttük az érdek, mint közvetítő rendszer "közvetít". Ez a közvetítés a következőképpen történik.

Az érdek azt az objektive szükségest fejezi ki, ami az egyén vagy közösség számára történelmileg és társadalmilag meghatározott. Az érdek tehát nem a tudat terméke, hanem azt a társadalmi feltételek hozzák létre. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy az érdek nem azonos a felismert szükséglettel sem, hanem annak tartalmát jelenti, pontosabban azt, hogy a szükségletnek milyen a realitása. Közismert, hogy lehetnek irreális szükségletek is, amelyeknek a kielégítése nem lehet társadalmi érdek. Végül is azt kell aláhuzni, hogy nem a szükséglet az, ami már önmagában is cselekvésre késztet, hanem arra is szükség van, hogy az ember megismerje a lehetséges eredményt, azt ami a tevékenység után jelentkezik. Ez pedig az érdekében fejeződik ki.

Ebből egy igen fontos összefüggés következik - és ez a mi szánunkra elsődleges jelentőséggel bír. A szükségletet kielégítő tevékenység sokféle lehet /pl. a művelődés szükséglete sokféle tartalommal és sokféle módon elégíthető ki/. A kielégítés mint tevékenység kerülhet közel a szükséglethez és lehet tőle távol. Ha a tevékenység távol esik a szükséglettől, akkor az egyén csak nehezen ismeri fel, hogy a szükséglet kielégítése érdeke is. A közvetettség, a sokféle áttétel mindig elfedi a dolgok lényegét. Viszont fordítva: ha a tevékenység közel kerül a szükséglethez, akkor az érdek felismerése is "egyszerűbb", vagy másként fogalmazva, ha a szükséglet párosul az érdekekkel, akkor az ember a legközvetlenebb tevékenységet választja a szükséglet kielégítésére. Az érdek így egyben az akarat és a cselekvés irányát és energiáját is megmutatja.

A tevékenység tehát, ami a szükséglet-megvalósulást jelenti, mindig kifejezője az objektum-szubjektum mozgó viszonyának, vagyis annak, hogy a tevékenység az objektív tárgyi és társadalmi viszonyok által meghatározott, de amiben mindig benne van a szubjektum aktivitása is. Ebben a viszonyban az egész társadalom fejlődésének objektív folyamata, mint társadalmi érdek a szubjektum cselekvésének alapvető meghatározója.

A tevékenység, mint szükségletkielégülés kapcsán még szólni kell az értékrendszerről, ami a döntést és cselekvést mindig befolyásolja. Az értékrend az érdekmegvalósulást lényegesen befolyásolja. Pl. ha a műveltségnek kicsi a társadalmi becsülete, akkor bár a társadalmi szükséglet jelentkezhethet elemi erővel, megnyilvánulhat benne az objektív érdek, mégsem tud széles körű, aktív tevékenységet kiváltani. Az értékrenden belül különösen fontos szerepet játszik az ideológia, izlés, tradíció, szokás és a moralitás. Ezek külön-külön is és együttesen is rányomják a bélyegüket a szükséglet kielégülésére.

Végül is látni kell, hogy a szükséglet három megjelenési formája közül - kielégítetlen szükséglet, a szükséglet kielégülésének folyamata, a kielégült szükséglet - a második a legbonyolultabb és egyben itt van lehetőség arra, hogy a társadalmi igényeknek megfelelően "beavatkozzunk".

- 3./ A szükségleteket feloszthatjuk primer létfenntartási szükségletekre, ezekből származtatjuk a másodlagos, harmadlagos stb. szükségleteket. A társadalmi történeti fejlődés folyamán az ember szükségletei fejlődnek, változnak és új szükségletek alakulnak ki, pl. magasabbrendű kulturális szükségletek.

Az ember tevékenységét történelmi - társadalmi természetének a maga által kitermelt szükségleteik határozzák meg, és csak ezek kielégítésébe építi be a szubjektumnak alárendelt mozzanatként mindazt, amit szelleminek neve-

zünk, tehát azt, ami a tevékenység tervezéséhez, szervezéséhez szükséges. De ez a plusz szükséges, mert ha az ember ezt nem tenné, akkor csak a már meglévő természeti folyamatot volna képes reprodukálni. Az ember létfenntartási és egyéb szükségletei következtében jön létre az ember munka iránti, valamint az érintkezés iránti szükséglete.

Az ember szükségletrendszerének tagozódása során a hangsúly most a konkrét tárgyakról áttevődik azokra az ideológiai tartalmakra, a cselekvő ember társadalmi /jogi, erkölcsi stb./ normákkal való viszonyaira, amelyek új, specifikus sajátosságot kölcsönöznek az emberi tevékenységnek, amely által az állati "viselkedés" emberi "magatartássá" válik. Kialakul az emberi motivációs rendszer legmagasabb értéket képviselő összetevője, kialakulnak a "személyes ideálok", "eszmények" /tudományos elméletek, művészi alkotások megismerésére, befogadására, létrehozására, a társadalmi haladásra, az emberiség problémáival való azonosulásra törekvés/. Ennél korábbi fokot képvisel az érdeklődés, amely konkrét tárgy megismerésére ösztönző motivum, és amelynek kísérőmotivumai az önmegismerés, önkifejtés stb.

- 4./ A szükségletekben benne foglaltatik az egész ember, mint tudatos és ösztönös lény. Ennek megfelelően beszélhetünk a szükséglet tudatos és ösztönös állapotáról is: ösztönös amennyiben az ember függ attól, amiben szükségét érez, és tudatos amennyiben magában foglalja a tudatos törekvést a szükséglet kielégítésére.

Ha a személyiséget vizsgáljuk, mindig meg kell vizsgálni szükségleteinek körét is. A szükségletnek óriási szerepe van az ember emocionális életében és akarat tevékenységében. Az emocionális élet és az akarat tevékenység eredete szintén a szükségletekben rejlik. Az akarat tevékenység a szükséglet aktív oldalával függ össze. Az emocionális folyamatok pozitív vagy negatív jellege pedig

attól függ, hogy a cselekvő /aktív/ és a hatást elszennvedő /passzív/ individuum milyen viszonyban áll /pozitív vagy negatív/ szükségleteivel, érdekeivel stb. Maguknak a szervi szükségleteknek a kielégítése vagy ki nem elégítése is emocionális állapotot hoz létre. A szükséglet megnyilvánulhat úgy is, mint érzelem.

- 5./ Témánk szempontjából külön kell szólni az érdeklődésről. Az érdeklődés a személyiség gondolatainak és szándékainak egy meghatározott tárgyra való összpontosítása. Ennek igen nagy szerepe van a szükségletek szubjektívizálásában. Az érdeklődés azt jelenti, hogy a környezet valamely meghatározott tárgyára irányítja a személy egész pszichikus tevékenységét: figyelmét, gondolkodását, érzelmi életét. A személyiség célja itt nem a szóban forgó tárgy birtokbavétele lesz, hanem ennek a tárgynak a messzemenő megismerése. Ezért az érdeklődés az ember kulturális tevékenységének jellemző indítéka. Lényeges jellemzője, hogy mindig tudatos, és az emocionális színezet csak aláfesti.
- Az érdeklődés alakulása az egész személyiséget jellemzi, mert egyike a legsokrétűbb pszichikus jelenségeknek. Benne szintén a környezet és az ember közötti kapcsolat fejeződik ki.

Az érdeklődés legfontosabb jellemzője, hogy aktivizálja a személyiséget. Közismert tény, hogy kitartóbban és eredményesebben tevékenykedünk a szükségletnek olyan tárgyával kapcsolatban, amely érdekkel bennünket, mint egy olyan tárggyal, amely közömbös számunkra.

Az érdeklődés, mint a szükséglet kielégülését befolyásoló tényező annál fontosabb szerepet játszik, minél magasabb rendű szükséglettel van dolgunk. Az érdeklődés, mint jelenség a tartalmától függetlenül azonos módon jön létre, de nem azonos értékű minden érdeklődés. Más az értéke annak az érdeklődésnek, ami az elemi szükséglet egyikének pl. az ivásnak a kielégítésével kapcsolatban alakul ki és megint más, amikor olyan magasabb rendű szükségletre tartozik,



mint a tudományos vagy művészi megismerés. Természetesen itt is látni kell, hogy a tartalomtól függetlenül a társadalom meghatározó szerepe az érvényes. Ezen belül is ki kell azonban emelni, hogy az érdeklődés tartalma szoros kapcsolatban van a társadalom fejlettségével - a termelő-erőkkel és termelési viszonyokkal -, a történelmi célkitűzésekkel, a társadalmilag elfogadott értékrenddel, a személyiség társadalmi helyzetével stb.

Az érdeklődés irányítható. Az érdeklődés társadalmi irányítása az objektív szükségletek felismerésének és azok szubjektívizálásának egyik igen fontos segítője. Ha a társadalom olyan oktató, nevelő, reklám stb. mechanizmusokat működtet, amely mind anyagi, mind erkölcsi értelemben képes az érdeklődést a megfelelő szükségletre irányítani, akkor a szükséglet kielégülése gyorsabb és zökkenőmentesebb lesz, hiszen benne az érdekelismerés is közelebb kerül az objektivitáshoz.

Végül is mindent összevetve ismételten hangsúlyozni kell, hogy a szükséglet megjelenését, fejlődését, kielégülésének módját és idejét a társadalom a maga objektív voltában meghatározza. Az objektíve jelentkező szükséglet szubjektívizálása az egyén által szintén nem a mindentől független egyén szubjektívizációja, hanem annak a személynek, aki maga is az adott társadalmi feltételek által meghatározott.

## II.

### A MŰVELŐDÉSSZÜKSÉGLETEK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Mielőtt a fogalom részletes felbontására sor kerülne, tisztázni kell magát a fogalmat. Napjainkban néhány betű eltérésevel két fogalom van forgalomban, ami szinte mindig összekeveredik. Beszélünk művelődésszükségletről és műveltség-szükségletről. Mindkettő valóságos tartalmat takar, de nem

ugyanazt. A műveltségi szükségletekről akkor beszélünk, ha a társadalom történelmi feladataihoz szükséges műveltségi szintet, követelményt vizsgáljuk: Mi kell ahhoz tudásban, képességben és készségben a társadalomban élő emberiség összességénél, hogy a történelmi szükségszerűség értelmébe vett potenciális holnap jelenné válhasson. Más a helyzet akkor, amikor művelődésszükségletekről esik szó. Ez az egyénnel kapcsolatos: milyen tudással, képességgel, ízléssel stb. kell az egyénnek rendelkeznie ahhoz, hogy mint a társadalom tagja tudatosan és aktívan vehessen részt a valóság formálásában, mint kollektív társadalmi tevékenységben. A művelődési szükségletek mindig az egyénnek szükségletei, hiszen az egyének művelődésén keresztül elégül ki a társadalom műveltség-szükséglete, ami nélkül viszont nincs társadalmi haladás. Mi elsősorban a művelődésszükséglettel foglalkozunk, de eközben elengedhetetlen, hogy ahol szükséges, ne térjünk ki a társadalom műveltség-szükségletére is.

A szükséglet fogalmának értelmezéséből az következik, hogy az ember művelődési szükségletei szintén a társadalom valóság-folyamataiból származnak, vagyis a műveltség a tevékenységhez kell, azok a gyakorlat szükségletei és ennyiben objektívek. Akármennyire is leegyszerűsített ez a séma, mégis alapvetően ebből a viszonyrendszerből kell kiindulni ahhoz, hogy a valóságban jelentkező művelődési folyamatokat megértsük, hogy ezen belül a művelődési szükségleteket valóban néven tudjuk nevezni. Ezen belül természetesen külön kell szólni a szükségletek fejlődésének problémájáról is. Nemcsak a művelődés, mint folyamat rendelkezik objektivitással és immánens belső fejlődési logikával, hanem a szükségletek is.

Az előzőekből már logikusan következik, hogy a művelődési folyamat objektív meghatározottsággal bír, ha ennek a folyamatnak az alapvető oka elsődlegesen a társadalmi valóság anyagi folyamataiban van, akkor az itt működő és ható szükségletek is kell, hogy magukon viseljék ezeket az ismertető jegyeket. Éppen ezért a művelődési szükségletekről is azt kell elsődlegesen lerögzítenünk, hogy azok objektívek, mert a társadalmi körülmények határozzák meg elsődlegesen. Ez az objek-

tivítás azt jelenti, hogy csak az válhat és az is válik szükségletté, aminek a feltételei megvannak. Egyszerű példával ezt úgy lehetne szemléltetni, hogy a mozibajárás vagy a könyv-olvasás igénye, tehát ez a szükséglet csak akkor jelenhetett meg, amikor ezt a szükségletet már ki is tudták elégíteni. Ilyen igénye a 200 évvel ezelőtt élt embernek nem lehetett.

Ez a meghatározottság természetesen azt is jelenti, hogy a művelődési szükségletek mindenekelőtt társadalmiként jelennek meg, az egyén elsődlegesen így érzékeli, és csak ezek után válik az egyén számára egy egyéni szükségletté, hogy a szubjektum ezeket a társadalmi szükségleteket önmagára vonatkoztatja. Itt természetesen nem azt kell gondolni, hogy ezek a folyamatok külön-külön egymás után, egymástól elkülönítve és minden esetben az egyén számára tudatosodva jelennek meg. Erről szó sincs, A szükséglet, így a művelődés szüksége is végül is mindig a szubjektum szüksége, csupán arról van szó, hogy ezek nem külön-külön egyéni szükségletek, hanem a sok ember szükségletében mindig kifejeződik a társadalmi szükséglet, a kielégülésbe pedig mint tendencia jelenik meg. A társadalom fejlődése során válik például szükségessé, hogy az ember megismerjen valamilyen meghatározott tárgyat, mozgást, viszonyt stb. Ez a szükségesség akkor jelentkezik, amikor valami nagy jelentőségre tesz szert az ember életében, amikor a további haladás enélkül a megismerés nélkül lehetetlen. Évszázadokkal ezelőtt ez a szükségletkielégítés a tapasztalaton keresztül volt csak lehetséges. Most a megismerés alapvető formája a tudomány. Napjainkban már erre vagy arra a tárgyra vagy viszonyra vonatkozó ismeretek egy-egy tudományba vagy annak egy ágába vannak összefoglalva. Ezért a megismerés igénye most nem a tapasztalathoz fordul elsősorban, hanem a tudományhoz, és így vezet a tudás fejlődése a törvényszerűségek megismeréséhez. Ez a folyamat maga is törvényszerű.

Még egy másik megjegyzés is ide kívánczik, mégpedig az, hogy a szükségletek mindig egymást át- és átszöve jelennek meg, sohasem külön-külön. A konkrét művelődési szükséglet sem jelenik meg tisztán csak, mint művelődési szükséglet, hanem

az mindig összefonódik más szükségletekkel is. Az egyén, amikor szükségleteit megfogalmazza, vagyis tudatosítja önmagával, akkor sem tekinthet el ettől a kölcsönös viszonytól. Többek között például az is műveltségi szint, hogy az ember mennyire képes a szükségleteit komplexen felfogni és nem külön-külön azokat egymástól elválasztva.

A művelődési szükséglet objektív jellegének kihangsúlyozása mellett természetesen szólni kell a szubjektív mozzanatokról is. Abból, hogy maga a szükséglet objektív társadalmi meghatározottsággal bír, még nem következik, hogy az egyén ezt így is ismeri meg. A szükségletek így vagy úgy mindig tudatosodnak és az egyén tetteivel eléggülnek ki. Ennek mértéke és mélysége különböző lehet. A tudatosodással kapcsolatban ilyen kérdések tehetők fel:

- milyen szükséglet és milyen összefüggésben tudatosodik;
- mennyire tudatosodik a szükséglet megvalósításának módja;
- mennyire válik tudatossá az idő, az eszköz és az ut koordinátáinak megválasztása;
- végül mennyire válik az így felismert cselekvési lehetőség kihasználása a tudatosság és szabadság kifejezőjévé.

Szintén szubjektív mozzanathoz tartozik, hogy a művelődési szükségletek felismerése, elfogadása vagy el nem fogadása mindig egy, a szubjektum fejében már meglévő értékrend szerint történik. Ebben az értékrendben, ami szerint a szubjektum rangsorol, a következők játszanak fontos szerepet:

- a tudás, vagyis a szükséglet érzékelésének köznapi vagy tudományos megítélése;
- az ideológiai alapállás, ezen belül is az ideológiai értékrend, a meggyőződöttség és hit;
- a szokások és hagyományok, amelyek a szükségletekhez történelmileg kötődnek;

- az előítéletek, amelyek elsősorban a nemismerésből vagy a félreismerésből adódnak;
- az izlés, ami két irányba is megjelenik, úgy hogy nekem tetszik, és másnak tetszik;
- és végül a moralitás, hogy a szükségleteket, illetve a kielégítésükre választott utat és módot mennyire tartjuk erkölcsösnek.

Az emberek tehát nemcsak anyagi eszközöket /munkaeszközöket/ használnak a szükségletek kielégítése során, hanem szellemi eszközöket is /tudást, akaratot, emociót stb./. Ahhoz, hogy a szükséglet a jelentkezéstől eljusson a kielégülésig, az út bonyolult. Kell a felismerés, meg kell érni az elhatározásnak, ki kell választani a cselekvés módját stb., vagyis olyan eszközöket kell közben használni, amivel ezek a szükséges mozzanatok végbemehetnek. Kell egy bizonyos eszme, az abban való jártasság és hit, kell az erkölcsi erő és kell az érzelem megtermékenyítő hatása.

Ezek mint értékrend szintén nem külön-külön válnak soha mérlegelés tárgyává, hanem mint az emberek meghatározottsága, komplexen jelenik meg az ember szükségleteihez való viszonyában.

Végül arról is szólni kell, hogy az objektív meghatározottsággal bíró művelődési szükségleteket olyan tényező is befolyásolja szubjektív oldalról, amit ha egyénről van szó, pszichikus strukturának, ha társadalomról van szó, szociálpszichológiai tényezőnek nevezünk. Ezek közül a következő főbb dolgokat kell kiemelni. Mindenekelőtt az ember fizikai és szellemi képességeinek állapotát, azok fejlettségi szintjét és egyáltalán azt, hogy az ember mennyire hajlandó ezekben az összefüggésekben erőfeszítésekre. Ezzel függ össze, hogy a művelődési szükségletek felismerésében és a megvalósítás folyamatában is nagyon fontos szerepe van az akaraterőnek, vagy úgy is mondhatnánk erkölcsi erőnek. Ez még akkor is igaz, ha a felismerés a legnagyobb tudományos pontossággal történik.

Végül számolni kell azzal is, hogy a művelődési szükséglet felismerésében és megvalósításában a más szükségletek egy sajátos csoportja is szerepet játszik. Ez az önérvényesítő szükséglet. Például: igen lényeges, hogy egy jelentkező művelődési szükséglet és annak kielégítése hogyan épülhet bele az egyénnek önmagáról formált véleményébe. Pl. minden ember törekszik arra, hogy önmaga számára legjobban megfelelő belső állapotot hozzon létre, és a szükségleteket is aláveti ilyen mérlegelésnek. Konkrétan, ha valaki nem tudja elviselni, hogy fölötte uralkodjanak, akkor bármilyen szükségletéről is legyen szó, annak megvalósítását mindig aláveti ilyen megítélésnek. Vagy egy másik példa: valaki számára fontos, hogy a munkahely valamilyen státusz-szimbólumot is jelentsen, akkor a szükségleteket eleve úgy szelektálja, hogy mi felel meg e szimbólum erősítésének.

Végülis tehát arról van szó, hogy a szubjektum nem tud kibujni saját bőréből, és a társadalmilag jelentkező szükségleteket így szubjektivizálja, hogy aztán a gyakorlati megvalósítás során ismét objektívvá tegye azokat.

Ha a művelődésszükségletet, annak megjelenését vizsgáljuk, akkor nagyon fontos kiindulási alap, hogy a műveltség fogalmából induljunk ki, amire ez a szükséglet vonatkozik.

A műveltséget úgy fogtuk fel, mint az ember gyakorlati tetteinek egy sajátos, de szükséges eszközét és mint a gyakorlat sajátos eredményét. Innen közelítve a művelődésszükségletet azt kell mondani, hogy az elsősorban úgy jelenik meg, mint mindenféle szükséglet kielégüléséhez szükséges szükséglet. A szükségleteket ugyanis többféle módon osztályozhatjuk. Legáltalánosabb miszerint a szükségleteket természeti és társadalmi szükségletekre bontják fel. De dr. Walter Langer alapján ismert az a felbontás is, amiszzerint van fizikai, szociális és önérvényesítő szükséglet. Az viszont általánosan elfogadott, hogy bármilyen szükségletéről is legyen szó, a kielégítése tevékenységgel történik. A tevékenység - gyakorlati tett - viszont mindig kifejez valamilyen műveltséget;

illetve a tevékenységhez mindig szükség van egy adott tudásra, képességre, készségre stb. Ezért a művelődési szükséglet más szükséglet kielégüléséhez kapcsolódó szükségletként is felfogható.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a művelődésszükséglet "tisztán" nem jelentkezik, pontosabban úgy, hogy közvetlenül nem kötődik más szükségletekhez. Vegyük alapul azt, hogy az ember gyakorlati tetteinek iránya a természetre, a társadalomra és végül önmagára irányul. Az ember azzal válik egyre inkább emberré, hogy tevékenységét minden irányba egyre tudatosabbá, egyre szabadabbá teszi, és ez vonatkozik az önváltoztatásra is. Legáltalánosabban az emberrel kapcsolatban beszélünk fizikai, szellemi és érzelmi képességekről. Ebből kettő, a szellemi és érzelmi képesség változtatása közvetlen művelődési szükségletekkel jár, és kielégülése is a művelődés közvetlen módján keresztül valósul meg.

Vegyük csak sorra az öntudat olyan összetevőit, mint az önismeret, önértékelés, önszabályozás stb.; ezek mind olyan dolgok, amelyek megkövetelik az ember önelemzését, önkontrollját stb. Ez olyan cselekvő aktív és tudatos viszony, amelyben minden követelmény kapcsán az ember önmagával kerül szembe, önmaga tudatos formálása és nevelése válik szükségletté és egyben feladattá is. Most, amikor a szocialista személyiség formálása mindinkább a társadalmi haladás központi feladatává válik, akkor az ehhez kapcsolódó műveltség-szükségletek is központi helyre kerülnek.

Ettől az összefüggéstől azonban sokkal fontosabb kihangsúlyozni azt a viszonyt, ami az általános társadalmi haladás és a megismerés között van. A társadalmi fejlettség alacsonyabb fokán az ember megelégszik az érzéki megismeréssel, pontosabban azzal, amit tevékenység közben a közvetlen gyakorlati tettekhez ismernie szükséges. A fejlettség magasabb fokán - már a mi társadalmunkban is - az igény már nem egyszerűen az érzéki megismerés szintjén fogalmazódik meg, hanem a valóság olyan megismerését tételezi fel, amiben a hangsúly az összefüggések-

re, a sajátosságokra, a lényegi dolgokra, a törvényszerűségekre kerül. Ezek már érzékszerveinkkel közvetlenül nem érzékelhetők, mivel ezek az objektív valóság lényegi tulajdonságai, összefüggései. A megismerésnek ezt a magasabb fokát a tevékenység - ember-eszköz-tárgy kapcsolata -, a tevékenység célja, a gyakorlat szükségletei váltják ki. Ezeknek a szükségleteknek a kielégítése mégsem kapcsolódik közvetlenül egy valamilyen konkrét tevékenységhez, hanem az ember általános képességeinek olyan formálását eredményezi, amit csak a megismerés, mint önálló tevékenység hozhat létre. Az ember ilyen képességei csak a tevékenység társadalmi rendszerében realizálódnak teljesen.

A társadalmi összefüggésekben élő emberek számára végül is a dolgok "csupán" szükségleteik kielégítésére szolgálnak. Ebben az összefüggésben a tudás, az izlés a maga nemében egyszer szükséglet, máskor a szükségletek kielégítésének eszköze, vagyis olyan dolgok, amelyek kielégítik az embert.

A szükséglet létrejöttének és a megvalósult szükségletnek egy sajátos viszony felel meg, ami érvényes a művelődési szükségletre is. A kielégült szükséglet mindig újabb impulzus a magasabb szintű szükséglet létrejöttének. Vagyis, ha egy szükséglet kielégül, újabb szükséglet csak akkor jelenhet meg. Az újabb szükséglet már a megvalósult szükséglet alapján formálódik, vagyis valami plusszal rendelkezik az előző szükséglethez képest. Például: ha valaki politizál - tehát politikai tevékenységet végez -, miközben ezt teszi, egy szükségletet elégít ki, a politizálás szükségletét. A tevékenység újabb szükségletet szül, ami újabb tevékenységhez vezet. Vagy egy más példával, ha a megismerés tudományos alapon történik, akkor a kielégített tudományos szükséglet - mivel a tudomány minden esetben egyszerre válasz és kérdés is - újabb megismerési szükségletet szül. Ez tehát azt jelenti, hogy a szükségletek csak akkor fejlődnek, ha az adott, meglévő szükségletek kielégülnek.



Itt feltétlenül ki kell emelni egy olyan összefüggést, ami már megszerzett műveltség és az új műveltségi szükségletek között van. Arról már szóltunk, hogy az elemi szükségletek kielégülése maga is közvetít művelődési szükségletet, de például a tudományos megismerés szükséglete csak akkor jelenhet meg elemi erővel, amikor a primer szükségletek kielégülése már nem okoz problémát. Ennek az összefüggésnek van azonban egy olyan oldala is, hogy minél műveltebb valaki, annál gyorsabban és mélyebben ismeri fel a magasabb rendű társadalmi szükségleteket és nemcsak felismeri, hanem amikor azt szubjektivizálja, akkor mind nagyobb mértékben marad meg a szükséglet társadalmi - objektív - meghatározottsága. Ennek a viszonyoknak természetesen van egy másik oldala is. Ez azzal függ össze, hogy a művelődési szükségletek milyen gyorsan és milyen sokoldaluan elégülnek ki. Minél gyorsabban és sokoldalúbban elégülnek ki a szükségletek, annál gyorsabb, gazdagabb és tökéletesebb a gyakorlati tevékenység minden formája. Ez az alapja az újabb művelődési szükségleteknek is, vagyis nemcsak a szükséglet kielégülése, hanem annak időtényezője és sokoldalúsága is kiinduló pontja az újabb szükségleteknek.

Ebben az összefüggésben különösen fontos most kiemelni az időtényezőt. Mint ismeretes, minden szükséglet három fázison megy keresztül a jelentkezéstől a kielégülésig. Ez a folyamat az idő szempontjából lehet különböző, de a szükségletek fejlődése szempontjából az a jó, ha ez a három fázis a lehető legrövidebb időn belül végbemegy. Az első fázis a jelentkező szükséglet. Valami hiányzik, valami hiányosság jelentkezik, amit az ember érzékel. Pl. valaki nem érti a gép működési elvét, pedig azon dolgozik; van véleménye a társadalompolitikáról, de nem tudja megfogalmazni; olvasott valamit mint hírt az újságban, de nem értette meg; találkozott valamivel az emberi kapcsolatokban, de nem tudja, jó az vagy rossz stb. Az érzékelés lehet világos, tehát teljesen felismert és lehet homályos, ösztönös megérzés. Minél műveltebb az ember, minél magasabb az intelligencia foka, annál gyorsabban és annál világosabban ismeri fel a jelentkező szükségletet.

A második fázis a kielégítés fázisa, amiben végbe kell, hogy menjen a szükséglet kielégítésének mint folyamatnak a tudatosodása, a közvetítő feltételek és viszonyrendszerek kiválasztása, a cselekvési mód időtényezőjének és eszközeinek meghatározása. És ezzel együtt magának a kielégülés folyamatának is meg kell történni. A harmadik fázis a kielégült szükséglet - ami egyben már egy új szükséglet feltétele is - és ennek a kielégült szükségletnek az értékelése, megítélése. Jelen pillanatban e három fázis közül bennünket leginkább a középső izgat, hisz ez az a folyamat, ahol leginkább szükség van a tudatosságra, az időtényező csökkentésére stb.

A probléma megértéséhez feltétlenül szükséges a művelődési szükségletek legáltalánosabb viszonyrendszerét felvázolni. Arról már volt szó, hogy az ember szükségletei kielégítéséért termel, politizál, teremt kultúrát stb. Ebből az is következik, hogy a szükségletek - bármelyik szükségletről is van szó - kielégítésének alapvető módja a tevékenység. Minden más ettől függ. Ettől függ az anyagi és szellemi értékek elosztása, ez határozza meg az emberi kapcsolatok tartalmának lényegét, ide vezethető vissza a művelődési szükségletek kielégítésének módja. Sőt, nemcsak módja, hanem azok formálása is. Ha áttételesen is, de a személyiség fejlődése is elsődlegesen ezáltal határozható meg. Vagyis ez azt jelenti, hogy bármilyen szükségletről is szóljunk, ezt nem tehetjük anélkül, hogy ne vizsgálnánk meg a szükségletek kielégítésének módját, a tevékenységet és ezen belül is elsősorban a termelést.

A szükségletek kielégülésük során fejlődnek. Az utóbbi időben egyre inkább megfigyelhetjük, hogy az elemi szükségletek mellé egyre inkább felzárkóznak a "felsőbbrendű" vagy "magasabb" szükségletek. Ezek közül az időszerűvé váló magasabb szükségletek közül most ki kell emelni a következőket: A tudatos tevékenység szükséglete; az ember képességeinek, az emberi tudatos fejlesztésének és használatának szükséglete; az alkotómunka szükséglete, amely elsősorban a termelés szférájába jelentkezik; az ember olyan szükséglete, hogy a társadalmi folyamatok irányításának valóságos résztvevője kíván lenni stb.

Szólni kell külön az emberi viszonyok és kapcsolatok eszmék alapján történő javításának társadalmi szükségletéről. Ha ezeket a szükségleteket valami gyűjtőfogalom alá vonjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy a tudatosabb és szabadabb élet szükségletei vagy másként szólva a szocialista életmód szükségletei.

Végül a művelődési szükségletek viszonyrendszerének jellemzése során szólni kell arról is, hogy az ilyen szükségletek fejlődése során végbemegy a mennyiségi szükségletekről a minőségi szükségletekre való fokozott áttérés. Amíg a szocializmust megelőző társadalomban, sőt a szocializmus építésének eddigi periódusában is az anyagi és kulturális szükségletek mennyiségi kielégítése volt első helyen, melléjük egyenrangú szükségletként most megjelennek a szellemi szükségletek, az erkölcsi szükségletek, az esztétikai szükségletek stb. Ebben az a fejlődés-törvényszerűség fejeződik ki, hogy a szocializmus építésének idején az anyagi gazdagság fokozatosan alárendelődik az ember fejlődése gazdagságának.

### III.

#### A FEJLETT SZOCIALIZMUS MŰVELTSÉGSZÜKSÉGLETEI

A szocialista társadalom szükségleteinek szociológiai kutatása megmutatja, hogy itt egy bonyolult szükségletrendszer-ről van szó, amelybe nem csupán az anyagi ellátottság szintje és minősége tartozik /bér, lakás, élelem, szabadság, munkaidő hossza, munkakörülmények stb./, hanem egy magasabb osztályú anyagi és gazdasági szükséglet is, amely érinti a gazdasági viszonyokat, a tevékenység és termékcseréket, az elosztás és a fogyasztás konkrét-történelmi formáit. Ide tartoznak a dolgozók szükségletei egy meghatározott tulajdonviszony-típusban - össznépi -, azok megerősítésében és fejlesztésében, a szükségletek fejlődése a munkában és a munkának elsődleges szükségletté való fejlesztésében, a meghatározott tartalom és jel-

legű munka iránti szükségletken, meghatározott fizikai és szellemi műveletek közötti viszony elérésében, a munka intellektualizáltság-fokában, annak alkotó jellegében, a korszerűsítés lehetőségében, a szellemi fejlődés meghatározott típusában és végül az olyan elosztású szükségletformákban, amelyekben maximálisan biztosítani lehet adott körülményeken belül az egyenlőséget és az igazságosságot /a munkaráfordítások figyelembevételével/ az anyagi és szellemi javak szétosztása terén.

Végül kialakul és fejlődik az ember társadalmi szükségleteinek egy olyan nagy csoportja, amely a meghatározott életmódban nyilvánul meg, illetve a társadalmi kapcsolatok egy meghatározott formájában tárul fel. Ez érinti a különböző származási és társadalmi osztálykorlátok lebontását az egyes ember társadalmi fejlődése érdekében, valamint az ember politikai jogainak és azok realizálását a lelkiismereti szabadság megvédése érdekében, beleszámítva a társadalmi ügyek politikai irányításában való részvételt, a döntés és az ellenőrzés jogát. A szocialista személyiség növekvő szükségleteinek egyszerű felsorolása nem volna teljes, ha ehhez nem tennénk hozzá az ember szellemi szükségleteinek egész csoportját - oktatás, képzés, erkölcsi, politikai, esztétikai és általános kulturális fejlődés stb. A fejlett szocialista társadalom emberének szükségletei gazdagodnak, és ebben kifejeződik az embert mozgató erők forradalma, a valódi forradalom, amely felöleli a lakosság mind szélesebb rétegeit és eljut minden egyes emberig.

A fejlett szocializmus ismérveinek kutatása, illetve meghatározása alapvetően két síkon történhet: a társadalom mint egész és az egyén vagy csoport síkján. Ha az egyént választjuk, akkor olyan tényezőket kell vizsgálni, mint a tevékenység formái, azok színvonala, a szükségletek és azok struktúrája, az egyén társadalmi aktivitása stb. Azt kell keresni, hogy hogyan érvényesülnek a társadalom szükségletei, hogy benne hogyan jelentkezik az egyén tevékenysége "az egész társadalom javára... és nem csak a társadalom tagjai szükségletei kielégítése, hanem a társadalom valamennyi tagja teljes jólétének

és mindenirányu szabad fejlődésének biztosítása céljából".  
/Lenin: megjegyzések Plehanov második programtervezetéhez.  
ÖM. 6. kötet Budapest, 1964. 214. oldal./

A feladatokat három nagy csoportra lehet osztani; az első: megfelelő anyagi, technikai bázist kell létrehozni. A második: tökéletesíteni kell a szocialista viszonyokat. És a harmadik, hogy szocialista eszméiségű embereket kell nevelni. Ezek a feladatok természetesen tovább bonthatók, részletezhetőek, de a feladatok három nagy családját jelentik. Általában elmondható, hogy a szocializmus nem abból a szükségletből ered, hogy egyszerűen életet kell az emberek számára biztosítani, hanem az, hogy biztosítani kell az ember minden oldalu fejlődését. A cél tehát nem egyszerűen az élet biztosítása, hanem abból, hogy biztosítani kell az ember minden oldalu fejlődését. A cél tehát nem egyszerűen az élet biztosítása, hanem az ember fejlesztése. Ezt ugyanis megfogalmazhatnánk, hogy a cél nem csupán a társadalom szükségletének kielégítése, hanem ezen túlmenően olyan kielégítése, amelynek eredményeként az ember válik egyre inkább emberebb emberré.

Most napjainkban, amikor az ember anyagoseréje a természettel soha nem látott ütemet produkál, egyre inkább fontossá válik az a felismerés, hogy az anyag és szellem, a lélek és test, az ember és természet egységet alkotnak, hogy a közöttük lévő ellentét csupán mesterséges termék a történelemnek. Ez a felismerés kell, hogy rányomja bélyegét a kultúra, a műveltség emeléséért folyó küzdelemre is.

A fejlett szocializmus építésével előtérbe kerülnek olyan problémák is, hogy hogyan lehet a társadalom szükségleteit - a társadalmilag szükséges cselekvést - az egyén számára is szükségletté tenni. Jelentkezik annak a problémája, hogy milyen értékrendszer - mint szűrő - az, ami a kívánt eredményre vezet. Itt természetesen nem egyszerűen arról van szó, hogy ezt teoretikusan meghatározzuk, hanem arról is, hogy miként lehet a kívánt értékrendszert az egyén, az egyes ember normájává tenni, miként lehet meggyőződéssé tenni, magatartást meghatározóvá tenni.

A fejlett szocializmus építésének periódusában már mindjobban érezteti hatását a művelődésnek olyan szükséglete, amely érinti a társadalmi élet minden aspektusát. Az így fel-fogott művelődési feladaton belül is kiemelkedően fontos a szellemi felkészültség fokozása és az ehhez kapcsolódó szellemi szükségletek tudatosítása.

Amikor most művelődési szükségleteiről beszélünk, akkor elsődlegesen azt kell megvizsgálni, hogy a fejlett szocializmus építése milyen alapvető feladatokat állít az emberek elé. A művelődési szükségletek vizsgálatánál is abból kell kiindulni, hogy az ember szocializmust építő gyakorlati tevékenysége eredményeként nemcsak az objektív feltételek változnak meg, a faluból város lesz, a vadonból kulturált vidék, vagyis nemcsak az élet tárgyi feltételei lesznek jobbak, hanem megváltozik az ember is, mint termelő, mint közéleti stb., hiszen az emberek a termelés útján átalakítják magukat, új erőket, új képzeteket alkotnak, új érintkezési módot, új szükségleteket, új fogalmakat teremtenek stb.

Az már közismert, hogy a nép általános színvonalának növekedése szoros kapcsolatban van a technikai haladással, a dolgozók szellemi továbbképzésével, az igazgatás és a vezetés módszereinek tökéletesedésével. Az sem vitás, hogy a műveltség függ a közoktatásügy és a felvilágosítás méreteitől és mélységétől, az irodalom és a művészetek felvirágzásától, a tudományos gondolat felemelkedésétől és attól, hogy az egyénnek milyen mértékben van lehetősége a társadalom szellemi fejlődésének gyümölcseit alkalmazni és felhasználni. Végül arról is volt szó, hogy a nép művelődésszükséglete kapcsolatos a tulajdonviszonyokkal és ezen belül az emberek munkához való viszonyával, mint elsőrendű életszükséglettel és szükségességgel, ami őt az alkotásra készíti.

A szocialista műveltség ebben az összefüggésben az emberi személyiség természetes megnyilvánulása, lehetőségeinek, társadalmi jelentőségének feltárása. Éppen ezért a szocializmus törvényszerűsége az, hogy lehetőséget biztosít minden

ember számára a művelődési szükségletek kielégítésére, hanem - ami a fő - lehetőséget teremt és ki is váltja, hogy tudatosan vegyen részt az alkotó formálásban, új szükségletek létrehozásában is, valamint azok terjesztésében. Gondolkodóvá és alkotóvá alakítani az embert - ez a szocialista műveltség fejlesztésének útja.

A probléma tárgyalását érdemes az életmód-szükségletek hierarchiája szempontjából is megvizsgálni. Előljáróban le kell rögzítenünk, hogy mi az életmódot úgy fogjuk fel elsődlegesen, mint az élettevékenységek módját.

A szocializmus építésének első periódusát szükségszerűen az határozta meg, hogy benne az ember elemi szükségleteinek kielégítése fogalmazódott meg, amit leegyszerűsítve életszínvonal-politikának nevezhetünk. Ebben az időszakban az emberi lét gazdasági összefüggései, anyagi szükségletei kielégítése volt előtérben. Nem véletlen, hogy olyan problémák megoldása volt napirenden, mint az anyagi javak mennyisége, szerkezeti megváltoztatása, lakáskörülmények, szolgáltatás stb. Még a művelődésben is a művelődési lehetőségek, a képzettség, a továbbképzés és hasonló feladatok álltak előtérben. Azzal, hogy a társadalom ezeknek az elemi szükségletnek a kielégítését lényegében megoldotta, kerülhetett napirendre az életmód problémája, ami túl az elemi szükségletek kielégítésén elsősorban a felsőbbrendű szükségletekkel kapcsolatos.

Ha az elemi szükségleteket fel kívánjuk sorolni, akkor a következőket kell a teljesség igénye nélkül leírni: foglalkoztatás, jövedelem, lakás, élelmezés, egészségvédelem, képzettség, munka és szabadidő, családi körülmények stb. Ha a felsőbbrendű szükségleteket ugyanúgy sorba szedjük, akkor azt a következőképp tehetjük: munkához való viszony, szakmai aktivitás, politikai aktivitás, tudományos megismerés szükséglete, ennek felhasználási szükséglete, kulturális tevékenység szükséglete, a valóság reális értékelésének szükséglete, a saját és a társadalom életére gyakorolt hatás értékelésének szükséglete, a jó értelemben vett személyes presztízs szükség-

séglete, a boldogság érzésének szükséglete stb. Most ezeknek kell rendszerré formálódniuk és kifejezésre jutniuk a törekvésekben, a választásban, az aktivitásban.

Éppen ezért a szükségletek alakulásának a fejlett szocializmusra jellemző meghatározói is vannak. Ezek a következők:

1./ A szocializmusnak teljes harmóniát kell biztosítania az anyagi és szellemi szükségletek között, amit mi egyszerűen úgy szoktunk kifejezni, hogy nemcsak jólétet kell teremteni, hanem értelmes létet is. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szükségletek fejlődésében és egymáshoz való viszonyában valami örök mozdulatlan százalékos megosztottság volna.

Az anyagi és szellemi szükségletek harmóniáját is dinamizmus jellemzi, amely dinamizmusnak tendenciaként meghatározója, hogy a harmóniát a szellemi szükségletek növekedése biztosítja.

2./ A szocializmusban biztosítani kell a szükségletek mennyiségi és minőségi oldalának egységét. Ez az egység dinamikus. Ez azt jelenti, hogy a mennyiség és minőség mint követelmény állandó változáson megy át, vagyis amikor kimondjuk, hogy nem lehet őket szétszakítani és szembeállítani, ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy nem lehet őket változatatlannak tekinteni.

3./ A szocializmus nem jelenti, hogy benne a szükségletek az uniformizálás felé haladnak, vagyis nem egyenlítődnek ki, nem az egyenlősi irányába fejlődnek. Ugy kell felfogunk a szükségleteket, hogy azok szintjüket tekintve lehetnek azonosak, de tartalmuk különböző lehet. Ez adódik abból, hogy az embereknek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük különböző /például: a termelésben, mint legfontosabb szükséglet-kielégítésben az emberek különböző helyet foglalnak el, és különböző feladatokat oldanak meg/ és minden ember más-más képességekkel, adottságokkal, vagyis szubjektív meghatározottságokkal rendelkezik. Ha



számukra a társadalom azonos szükségleteket közvetít is, azok szubjektívizálása az előzőek miatt eltérő lesz.

- 4./ És végül szólni kell arról, hogy a szocializmus építésének előrehaladásával egyre inkább megfordul a szükségleteket meghatározó egyik nagyon fontos viszony.

Eddig a termelőerők fejlődése határozta meg az ember fejlődését. Most egyre inkább az ember minden oldalu fejlődése határozza meg a termelőerők fejlődését. Ez a változás egyben szükséglet is, társadalmi szükséglet, ami úgy válik valósággá, ha ehhez a szubjektumok hozzáteszik saját erőiket, énjüket.

#### IV.

#### NÉHÁNY AKTUÁLIS PROBLÉMA

- 1./ A tudomány, technika és művészet - mindhárom a megismerésre, az alkotásra szomjazó ember tevékenységének eredménye; az első főleg az ismeretlen kutató gondolkodás, a ráció terméke, a második a szüntelen hódítani és alkotni akaró igénye, a harmadik inkább az érzelmeké. Együttesen az egységes emberi szellem alkotásai, és a szellemi életben is egymást feltételezve léteznek, s inkább csak módszertani szükségszerűségből bonthatók szét összetevő elemeikre.

Korunk átlagembere egyre inkább felfogja tudatában a világot, megismeri a természet- és társadalmi fejlődés törvényszerűségeit, tervezni kezdi jövőjét stb., használja a villanykapcsolót, a telefont, a rádiót, a hűtőszekrényt, a magnót, a repülőgépet, és élvezi a művészetek alkotásait, amelyek őt ábrázolják érzelmeivel, gondolataival a sokszínű életben, keresi és teremti a szépet és jót stb.

A materialista felfogás abból indul ki, hogy a műveltséget meghatározó tényezőket a maguk sokoldalúságában kell vizsgálni. A szubjektív kulturát - az egyén műveltségét

is - meghatározó tényezők közül mégis kettő az alapvető. A szubjektív kulturát meghatározza az objektív kultúra - a kultúra társadalmi oldala, összessége - mint lehetőség, vagyis a keretet adja, ami az egyén számára is készen áll, amiből elsajátíthat valamennyit.

A második meghatározó és társadalmi szükséglet - ami az ember gyakorlati tevékenysége által határozódik meg -, ami a szubjektívizálásban a választás szerepét tölti be, vagyis szabályozza, hogy mire van szüksége az objektív kultúrából az egyénnek. Minden kor és benne az egyén műveltségi szükségletét csak e két feltétel alapján fogalmazhatjuk meg. Változik az objektív kultúra és változik vele együtt az egyén művelődésének lehetősége is. Változik a társadalom előtt álló feladat, változik a szükséglet, és vele változnia kell a választás kritériumának is. Ez tehát azt jelenti, hogy a művelődésszükségletek alakulása egy dinamikus folyamat, amely elsődlegesen és szervesen kapcsolódik a társadalom változó anyagi életéhez, mint okhoz, és a kielégülés függ a rendelkezésre álló kulturális értékektől.

A művelődési szükségletekhez való viszonyban napjainkban alapvetően kétféle torzulást lehet megfigyelni. Az egyik a konzervativizmus, a másik az anarchizmus. A konzervativista viszony jellemzője, hogy tudomásul veszi a történelmi dolgokat, a kultúra felhalmozott értékeit, elfogadja ezek hatását, mint tényt az emberre, de nem fogadja el az ember és mindennapi tetteinek hatását ezekre a kész dolgokra. Az ilyen elképzelésekben túlzott szerephez jut a hagyomány, a múlthoz való egyoldalú ragaszkodás. A másik torzulás - az anarchikus - úgy jelentkezik, hogy benne nem kap helyet a történelmi dolgok hatása, hanem kizárólagossá válik az embernek, mint szubjektumnak a történelmi valóságtól elrugaszkodott elképzelése. Ebben az elképzelésben minden rossz, ami régi, a hagyományok szerepének teljes figyelmen kívül hagyása jellemzi az ilyen szemléletet. Tagadása ez annak az alapvető viszony-

nak, hogy új szükségletek csak úgy jönnek létre, ha a meglévő már kielégült. A kielégült szükséglet a szükséglet fejlődésében mindig a múltat jelenti. Az igazság az, hogy az ember akkor érti meg korát, ha elfogadja a meglévőt, mint alapot, amiből ki kell indulni, de az elfogadás egyben azt is jelenti, hogy nem egyszerűen tudomásul veszi, hanem formálja is azt, felhasználva a készet és hozzátéve az általa alkotott újat. Ez a megszüntetve való megőrzés.

- 2./ Marx kimutatta, hogy a tőkés társadalmi viszonyok megszüntetésével a kultúra nem lesz többé az embernek külsődleges, idegen, nem áll szemben a mindennapi munkájával, nem lesz többé olyan világ, amelyet az ember elől elzár a piac. Ennek útját abban jelölte meg, hogy a kapitalista termelési viszonyok felszámolása megszünteti azt a viszonyt is, amelyben minden érték termelője - így a kulturáé is -, a dolgozó ember saját tevékenységének eredményeihez is csak a piac közvetítésével juthat hozzá. A szocializmussal létrejönnek azok a termelési viszonyok, amelyek eredményeként a "kultúra vásárán" minden dolgozó egyaránt megjelenhet, mint eladó és mint vásárló.

Amennyiben nem vesszük figyelembe a szocialista társadalomban a szükségletek gazdagodásának folyamatait, úgy nem tudjuk megérteni ezt a változást sem. Ennek során kétfrontos harcot kell folytatni a kispolgárság ellen, a fogyasztói morállal és pszichológiával szemben, amikor a fogyasztást, mint célt jelölik meg, nem pedig mint az ember fejlődésének eszközét. Ennek során a fogyasztás egyre inkább torz és egyoldalú lesz, olyan paraméterekkel mérik, mint a mesterséges szükségletek, a luxuscikkek és az alkultúra fogyasztása stb. Másrészt elfogadhatatlan az ember ésszerűen fejlődő szükségleteinek kielégítésével szembeni nihilista viszony is, mivel a fejlődő szükségletek egyben a társadalmi haladás kifejezői is, sőt az ember valóban emberi erőinek fejlesztői és következetes gazdagítói, pl. a magasszintű szellemi művel-



ség magasszintvonaluan támaszt követelményeket az emberrel szemben. E követelmények közül az első az, hogy a szellemi értékek felfogásában ne legyen passzív, szemlélődő, hanem a szellemi értékek alkotó elsajátításáért aktívan harcoljon, és törekedjék felemelkedni a szellemi élet legtávolabbi magaslataira, vagyis párosuljon az erkölcsi erővel.

- 3./ A műveltség eddigi értelmezéséből következik, hogy a műveltségi szükségletek megfogalmazásában, a műveltségideál meghatározásában helyesen csak az anyagi feltételekkel összefüggő feladatokból indulhatunk ki. A művelődés és a műveltség szembesítése korunk és a szocialista építés követelményeivel élvezet bennünket a régi, de még ma is meglévő műveltségkonceptió bírálatahoz. A régi és az új következetes szembeállítását itt is elkerülhetetlen. A művelődést kiváltó okokat - szükségletet - nem lehet elsősorban a társadalmi tudat szféráiban keresni, hanem a társadalmi élet anyagi feltételeinél. Ha ezt nem tesszük, akkor nagyon könnyen az óhajok világával cseréljük fel a valóságot. Az óhajok - a teljesen szubjektív elképzelések - ma két végletben jelentkeznek: az egyik a mult-hoz való merev ragaszkodás; a másik a változás irányának spekulatív meghatározása.

A művelődés szükségleteinek és tartalmának a régi szükségletekből való levezetése felületes szemléletet takar, amelyben úgy tűnhet, hogy a társadalom műveltségének alakulásában bizonyos eszmék uralkodnak, azok szabályozzák a fejlődést ebben a szférában. Ez az oka annak, hogy sokszor jobban odafigyelnek egy-egy neves ember szubjektív véleményére, mint a társadalmi valóságot újjáalakító legfontosabb tényezőkre, pl. a termelésre. Pedig a valóságban nem jelszavak, kinyilatkoztatások, az "okos" cikkek irányítják az ember művelődési szükségleteinek alakulását, hanem elsősorban azok az anyagi feltételek, amelyek közt él. A gondolati tevékenység, a felvilágosítás természetesen szerepet játszik abban, hogy megmutas-

sa a megváltozott feltételeket, a cselekvés új körülményeit, a szükségletek kielégülésének útját, módját.

Pl. a tudomány, a technika és a művészet műveltségen belüli arányainak keresésében most egy régi szemlélet és elképzelés kerül szembe a kor szabta feltételekkel és hatásokkal. A változás, aminek részesei vagyunk, sokszor meglep, és ellenállásra késztet bennünket. Nehezen értjük és fogadjuk el az újat, még nem szoktunk hozzá. Pedig a régi és az új harca velejárója a történelemnek. Ebben az állandó küzdelemben van egy igen figyelemreméltó mozzanat. Amíg száz éve az új egy vagy két emberöltő mulásával váltotta fel a régit, vagy a század elején évtizedek teltek el, addig napjainkban mindennapi életünk velejárója lett. Ez érvényes a művelődési szükségletekre is.

Mérhetetlenül lerövidült egy-egy dolog vagy jelenség élettartama, hihetetlenül meggyorsult a fejlődés. A régi és az új harcában éppen ezért nem egyszerűen a régi vagy az elavult áll szemben az újjal, hanem a jó a jobbal is. Állandó vonása életünknek, hogy a jó kiszorítja a rosszat, a jót viszont a jobb. Ebben a folyamatban minden a szükségnél nagyobb ragaszkodás a hagyományokhoz, a múlthoz egyet jelent a fejlődés fékezésével.

- 4./ A műveltség-szükségletek értelmezésében fel kell hagyni az évszázadokon át beidegződött kulturérték-centrikus szemlélettel, amelyben a műveltség-szükséglet változása attól függ, hogy ad-e ehhez elég alapot az alkotó művészet, az irodalom, a tudomány stb. El kell vetni azt a szemléletet, amiben az irodalmi műveltség az irodalmi alkotásoktól, a tudományos ismeretekben való jártasság a tudományos kutatások eredményétől függ. Ha ez így volna, akkor el kellene fogadni azt az elvet - amit egyébként igen sokan vallanak -, hogy irodalom szül irodalmi szükségletet, a művészet magasabb művészi szükségletet stb. Csakhogy ez a fajta folytonosság-felfogás arra épül, mintha a felépítmény szülné az új felépítményt és nem az új alap.

Az igazság viszont az, hogy a felépítmény az új felépítmény kialakulása szempontjából nem más, mint passzív, tehetetlen örökség. Hogy ebből valami új szülessék, ahhoz szükséges a megtermékenyítés, amit viszont az alapnak kell elvégezni. Új termelési mód, új termelési viszonyok, ez az alap, aminek megtermékenyítése nyomán új felépítmény születhet.

A műveltség-szükséglet változásának alapja tehát nem a kulturális értékek változásában és növekvő mennyiségében keresendő, hanem abban, aminek következtében az is változik, a társadalom anyagi életének a változásában.

A műveltség-szükséglet változásának alapja tehát nem a kulturális értékek változásában és növekvő mennyiségében keresendő, hanem abban, aminek következtében az is változik, a társadalom anyagi életének változásában.

A műveltség-szükséglet tartalmának átalakulása tehát nem szubjektív óhajok következménye, hanem a kor és a társadalmi haladás függvénye. A műveltség belső arányainak megváltozása közös rendezőelv alapján megy végbe. A műveltség gyarapodása nem más, mint az ember önmegvalósításának magasabb fokra emelkedése. Éppen ezért a művelődés is mint folyamat, állandó dinamizmus, amely az ember egyik oldalát jelenti. Ebből az alapról ítélhető meg minden, ami a műveltség-szükséglet tartalmának változását érinti.

Ezért a műveltségi szükségletek tartalmi változásának elsődleges okát az egyes emberek, a társadalmi csoportok közvetlen élet- és munkakörülményeiben kell keresnünk. A közvetlen környezet, amelyben az ember élete és tevékenysége folyik, közvetíti számára azokat a követelményeket, amelyeket a társadalom iránta támaszt más emberek mellett a művelődés területén is. A társadalmi feltevések összességének - elsősorban a termelési viszonyoknak hatása számos közvetítő tényezőn keresztül, azokkal kölcsönhatásban alakítja az egyén kulturális érdeklődését, szükségleteit, válik művelődési aktivitásának forrá-

Ezek közül a tényezők közül az első helyen kell említeni a közvetlen munkakörülményeket, a termelés műszaki színvonalát.

- 5./ Nem kisebb probléma a szükségletek automatikus hatással való felruházása, vagyis az, hogy ha a szükséglet objektív, akkor az tőlünk, akaratunktól függetlenül is hat, arra nem kell nevelni, nem kell az embert arra késztetni, hogy ismerje fel és tegye magáévá. Különösen fontos a szükségletek nevelése akkor, amikor nem elemi szükségletekről van szó, hanem a magasabbrendűekről, mint a lelki vagy kulturális szükségletek.

Valamit itt külön is hangsúlyozni kell: az ismeretek és szellemi képességek elsajátításának két lényeges és fontos aspektusa van. Az első, hogy ez az igény fontos tényezője mind az anyagi, mind a szellemi értékek továbbfejlesztésének. Másodszor, ez az igény úgy is kell, hogy jelentkezzen, mint az emberiség által létrehozott kultúra emberi birtoklásának pszichológiai mechanizmusa.

A lelki, erkölcsi és intellektuális szükségletek olyan szükségletek, amelyeknek tartalmát eddig még semmilyen genetikusan kódolt nem tudták lejegyezni, vagyis öröklés útján nem jut hozzá az ember. Többek között ez is az oka, hogy ezekre a szükségletekre nevelni kell. Minden oktatási és nevelési tevékenység központi problémája kell, hogy legyen a szükségletek és érdekek nevelése.

- 6./ Külön kell szólni a művelődési szükségletek alakulása és kielégülése kapcsán néhány ellentmondásról. Az egyik ellentmondás abból adódik, hogy a társadalom objektív körülményei - szükségletei - és az egyes ember szükségletei között eltérések vannak, vagyis a társadalom objektív szükségletei és az egyes ember szükségletei között húzódik a társadalmi valóság, vagyis az, ami van. Végülis ez a társadalmi valóság tükröződik a tudatban, pontosabban a megvalósult szükséglet nem lesz sem a társadalmi szükséglet, sem az egyes ember szükséglete. Hogy a két szük-

séglet mennyiben áll szembe egymással, illetve mennyire esik egybe, ez attól függ, hogy az egyes ember mennyire képes a társadalmi szükségleteket felismerni, elfogadni és személyi szükségletté tenni.

További probléma ezzel kapcsolatban, hogy mindenki a valóság más-más területén él. Ez érvényes úgy is, hogy van egy társadalmi munkamegosztás, és érvényes úgy is, hogy a társadalom nem valami homogén feltételrendszer. Ezért, ami van az egyes ember vagy csoportok részére, más és más, sőt ezt a mást még más és más módon is értelmezhetik, magyarázhatják. Ez azzal jár, hogy a társadalom objektív szükséglete, mint társadalmi szükséglet megjelenik - de ez a megjelenés csak elméleti -, amit az emberek és csoportok aszerint, hogy a valóság milyen területén helyezkednek el érzékelik és értelmezik - aszerint, hogy szubjektív énjük mit tart saját szükségletüknek -, és a szükséglet kielégülése is különböző lesz, de végül is ez lesz a valóság. Nincs tehát lehetőség uniformizálásra, általánosításra akkor, ha a szükségletek fejlesztését gyorsítani akarjuk.

Egy következő ellentmondás - kapcsolódva az előzőhöz - ott jelentkezik, amikor azt a kérdést tesszük fel, hogy miként lehet a társadalmilag szükséges cselekvést - szükséglet-megvalósulást - minden egyes személy szükségletén alapuló cselekvéssé tenni. Megértetni, elfogadtatni, tevékenységet meghatározó normává tenni a társadalmi szükségletet már önmagában is nagy feladat. Nagy feladat, mert olyan problémákkal függ össze, hogy meg kell találni ennek eszmei, politikai, kulturális, nevelési rendszerét, időkoordinátáit és az optimális anyagi, valamint szubjektív feltételeit.

Minél inkább magasabbrendű szükségletről van szó, annál inkább ez a feladat úgy jelentkezik, mint a széles értelemben vett kulturális munka. Ezen belül is olyan kérdések várnak megoldásra, mint a szellemi profil kialakítá-



sa, az intellektuális szint magasra emelése, határozott politikai és ideológiai beállítottság kialakítása, a kommunista erkölcs normáinak meggyőződössé tétele stb. Itt sem mennyiségi problémákról van szó, hanem minőségről, ezek szintjéről. Ez már közvetlenül kapcsolódik a művelődéshez, mint emberformáló tevékenységhez.

Harmadik nagyobb ellentmondás alapvetően a lét és tudat egymáshoz való viszonyából, a tudat viszonylagos önállóságából, abból a lehetőségből fakad, hogy a tudat elmaradhat a léttől. A társadalmi fejlődés során átalakul a tevékenység, a társadalmi viszonyok és a társadalmi tudat rendszere.

Ez kihat a személyiség tudatára is. Ugyanakkor az utóbbi fejlődésének megvannak a maga sajátosságai. A személyiség gondolkodásmódjának jellege és a megváltozás foka meghatározott a reális életmód változása által, de természetesen nem automatikusan. Az életmód és a társadalom gondolkodásmódja, illetve az egyes személyiség átalakulásának tempója és ritmusa nem esik egybe. Ezért keletkezhetnek és keletkeznek is ellentmondások, összeütközések a társadalmi feladatok megoldásai során. Ezek az ellentmondások különböző fajtájúak és típusúak, jelentős részük a társadalom és a személyiség normális fejlődési folyamatának visszatükrözése, a szocialista életmód és gondolkodásmód fejlődésének viszonylagos önállóságából fakadnak. A másik ellentmondás abból fakad, hogy az egyes emberekre még jellemző a szocializmustól idegen gondolkodásmód és életforma egy-egy csökevénye, így például a kispolgáriság, a magántulajdonosi pszichológia, a huliganizmus, a nyereszkesedés, az erkölcsi lazaság, a kispolgári anarchizmus, a bürokratizmus és a fennhéjázás, az elvtelenség és a szolgálattelküség, a közömbösség stb. Ezek befolyásolják a társadalmi szükségletek felismerését és értelmezését, ezért megoldásuk különböző típusu, és társadalmi tartalmuk is eltérő. Ez olyan ellentmondás, amely a történelmi múltból táplálkozik.

Az ellentmondások sorában végül szólni kell arról is, hogy a valóságos tettek és azok rangsorolása csak ritkán azonos a szükségletek objektív mivoltával. Az eltérés az egyének és csoportok értékhierarchiájából, azok különbözőségéből adódik. Csak tovább bonyolítja a megértést, hogy a valóságban megjelenő dolgok - energia, pénz, idő, társadalmi becsület stb. - csak közvetve és eltérésekkel a mutatói a szükségletek objektivitásának és azok rangsorolásának. Ez azt jelenti, hogy hacsak a szükséglet megvalósulását és megvalósultságának fázisát vizsgáljuk, és vizsgálódásunk nem tér ki a szükségletek létrejöttére, akkor a kapott eredmény bár igaz lesz - abban az értelemben, hogy a valóságban megvalósult szükségletet mutatja -, de nem ad választ arra, hogy a társadalom hol tart a társadalmi szükségletek felismerésében és megvalósításában.

## B e f e j z é s

A műveltséget, az egyén kulturáját, az ember képességeinek a történelmileg kialakult állapotát stb., mindezek fejlődését csakis az alkotó, a természetet, társadalmat és az embert átalakító tevékenység folyamatában lehet szemlélni. A kapitalizmust felváltó új társadalom szükségyszerűen olyan viszonyokra épül, amelyben a termelőerők a szükségleteknek megfelelően lehetővé teszik, igénylik és ösztönzik ennek az átalakító tevékenységnek a gyorsítását, benne emberek műveltségének fejlődését. Az új társadalomra való átmenet folyamatában szerves összefüggés van a termelési mód és az egész társadalmi struktúra megváltozása, valamint az új embertípus kialakulása között.

A szocializmus eddigi gyakorlata már bebizonyította, hogy a nép szerepe a társadalmi események, az állam ügyeinek intézésében, műveltsége növekedésének, tudatosságának és eszméiségének arányában megnövekszik. A műveltség növekedése teszi lehetővé, hogy a tömegek egyre szakszerűbben és hozzáértőbben oldják meg a társadalmi életben való részvételt, a legbonyolultabb kérdések megoldását nem csupán az egyes vállalatok,

üzemek keretein belül, hanem összállami méretekben is. A szocializmus minden dolgozója művelődésbeli szükségleteinek növekvő kielégítése napjainkban éppen ezért úgy jelentkezik, mint a társadalom szocializmus felé való előrehaladásának objektív törvényszerűsége. Ez abból is következik, hogy a műveltség hatása az anyagi szférára általában egyre effektivebbé válik, s ez a hatás napjainkban rendkívüli erővel jelentkezik. A szocialista társadalom feltételei között a tudományok eredményei egyre újabb és újabb, mondhatnánk forradalmi átalakulást követelnek a termelés, a közélet és általában az élet számtalan területén.

## A SZOCIALISTA ÉLETMÓD ÉS A MŰVELŐDÉS KAPCSOLATÁNAK Néhány kérdése

A szocialista életmód és a művelődés kérdésköréről szólva szeretném előrebocsátani, hogy nem szándékom valamiféle soha nem hallott, merőben új dolgot kifejtetni, inkább talán arra próbálok törekedni, hogy ezzel a fogalomkörrel kapcsolatban a most örvendetesen széles körben folyó társadalmi közgondolkodáshoz, közbeszélgetéshez kapcsolódjak. Hiszen az utóbbi években és különösen a XI. kongresszus óta a szocialista életmód kérdése mind sokoldalubban kerül napirendre.<sup>/1/</sup>

Pártunk XI. kongresszusán elfogadott programnyilatkozat a fejlett szocialista társadalom építésének 15-20 esztendőös jövőterve tulzás nélkül történelmi jelentőségűnek nevezhető még akkor is, ha nem szakaszhatár jellegű társadalmunk fejlődésében. Történelmi jelentőségű többek között azért, mert egy konszolidált fejlődés két évtizede után a magyar társadalom történetében először tekintünk 15-20 évre előre. Ez óriási jelentőségű az emberi életmód és a művelődés szempontjából egyaránt.

Fontos tényező a cselekvő ember helye, szerepe fejlődésünkben, növekvő lehetősége és felelőssége feladataink megoldásáért. Hiszen ha megnézzük, a legnagyobb mozgósítható erőtartalékaink éppen az alkotó emberben vannak; és ezzel nekünk sokoldaluan foglalkozni kell. A növekvő feladatokkal együtt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy megvalósítható célok jelentkeznek az ember számára. Az emberfeletti feladatok hangsúlyozása önmagában felment a felelősség alól. Tehát nem em-

berfeletti, hanem reálisan megoldható feladataink vannak az életmód területén és a művelődés területén egyaránt.

A Központi Bizottság 1976. október 26-i ülése a pártpropaganda szemszögéből megközelítve, de tartalmi kérdések oldaláról is foglalkozik az életmóddal. Idézzük a dokumentumnak ezt a részét, amely az életmód lényegét érinti, és a későbbiekben erre több vonatkozásban visszatérünk. "A pártpropaganda az elmúlt esztendőben növekvő figyelemmel és alapjában helyesen magyarázta az életmód kérdéseit. Természetesnek kell venni, hogy e témáról a propagandisták között és a tudományos közéletben élénk viták folynak. Ezek a viták termékenyek." Anélkül, hogy a további viták elé vágnánk, a propagandamunka irányításában két kérdésre különösen rá kell irányítani a figyelmet. Az egyik: az életmód és a szabadidő összefüggése /erre majd még egy relációban kitérek/. Egyesek az életmód szocialista átalakítását leszűkítik a szabadidő tartalmas el-töltésére. Valóban fontos a szabadidő kihasználása aktív pihenésre, a személyiséget fejlesztő önművelésre, kulturálódásra, sportra. Az életmódnak azonban mégiscsak az egyik területe; semmivel sem kevésbé fontos a kulturált munka, a közéleti tevékenység. Jobban terjeszteni kell azt a felismerést, hogy életünk a szocialista módon végzett munkában, a kisebb-nagyobb kollektívákban való tevékeny és felelős társadalmi részvételben és a családban telítődik szocialista tartalommal.

A témával kapcsolatban a másik nagy figyelmet érdemlő kérdés: az életmód alakítása - olvashatjuk a KB anyagban. A propagandában óvakodni kell attól a leegyszerűsítéstől, hogy az életmód fejlesztését pusztán nevelési kérdésnek fogjuk fel. A szocialista életmód mindenek előtt társadalmi cselekvés. Minden olyan elképzelés hibás, amely felülről és kívülről "bevezetni akarja a szocialista életmódot, nem pedig a társadalom belső fejlődésére és igényeire építeni. Nem becsljük le az eszmei ráhatás jelentőségét, de hangsúlyozni kell: végső soron nem egyesek fogják az emberek többségét megtanítani, hogyan éljenek szocialista módon, hanem a társadalom fejlődése teremti meg és formálja a szocialista életmód tartalmát, értékrendjét.

Hibás az a nézet is - folytatódik a KB dokumentum -, amely a gazdaság szocialista fejlődésével automatikusan elintézettnak veszi az életmód szocialista átalakítását. Célunk: a szocialista építés célja a jólét növelése, a szükségletek mind teljesebb kielégítése. De figyelembe kell venni egyrészt, hogy olyan kielégítése, ami nem sérti elveinket, s nem szül antiszociális jelenségeket; másrészt, hogy a társadalom fejlődésében is vannak egyenetlenségek, ellentmondások, hibák, amelyek szintén negatív hatást gyakorolhatnak. Ezért a társadalom fejlődésétől, anyagi alapjainak gyarapodásától önmagában nem várható el a szocialista életmód terjedése, általánossá válása. A propagandának egyik lényeges feladata, hogy segítse elterjeszteni azokat az új, szocialista vonásokat, amelyek társadalmi forradalmunkban kialakultak, s már valamilyen fokon a szocialista életmód sajátos elemeivé váltak. Támogassuk a meglévő, - ha még nem is teljesen kiforrott - szocialista vonásokat, jelenségeket; segítsük kibontakoztatni őket, az életmód legfontosabb területein. Már most meg lehet mondani, hogy melyek a szerintünk támogatást érdemlő jelenségek, és melyek a nemkívánatosak, a kispolgári, a burzsoá szemlélet és magatartás maradványai, amelyek ellen harcolnunk kell.<sup>2/</sup> Ez a megközelítés egyrészt elutasítja az ugynevezett "felvilágosító" szemléletet, másrészt elutasítja a körülmények automatizmusának szemléletét az életmód kérdésében.

### A szocialista életmód történelmi képződményei:

Az életmód, a szocialista életmód történelmi képződmény. A szocialista életmód a felszabadulás óta eltelt évtizedekben alakult, formálódott, fejlődött. Ahhoz, hogy a szocialista életmód mai helyzetét illetően reálisan alkossunk véleményt, mindenképpen számot kell vetni azzal, hogy mit örököltünk életmódunkban a felszabaduláskor a régi társadalmi rendszertől. Az "ezernyi fajta népbetegség" sorában az életmód népbetegségei is ott voltak. A feudálkapitalista viszonyokból származó tényezők: a kevés ideológiailag képzett munkás, még ke-

vesebb ilyen paraszti vagy értelmiségi; a szorgalmas, de önmagával szemben is kuporgató parasztság; az urhatnám kispolgárság; a származás, a rang, a szolgálattelküség, az alkotó ember eltiprása, mint az uralkodó osztály társadalmi gyakorlata; a nacionalizmus; a vallás; a Nyugat-imádat; az antikommunizmus; a szovjetellenes politika, és sorolhatnánk mindazokat a tényezőket, amelyek - közismerten - a felszabadulást megelőzően az uralkodó osztály által diktált vagy befolyásolt életmódszemléletekre jellemzőek voltak. Ugyanakkor életmódunk alakulásánál, formálásánál vissza kell utalni azokra a pozitív tényezőkre is, amelyek a felszabadulást megelőzően a magyar társadalomban jelen voltak: az illegális kommunista mozgalom, a munkásmozgalom, a haladó paraszti, értelmiségi törekvések, mozgalmak, állásfoglalások. Ezeket sok sajátosság elválasztotta egymástól, egy nagyon lényeges életmódtényező azonban mindenképpen közös nevezőre hozta őket: ez pedig a felelősség a társadalomért, a hazáért, a népért, az országért. És ez nagyon jelentős előzmény a szocialista életmód mai alakításában, formálásában, amelyet ápolnunk és tisztelnünk kell.

A felszabadulást követően az új társadalmi viszonyok között az életmód új kritériumai kerültek felszínre és lettek meghatározók - részben a felszabadulás előtti pozitív törekvések folytatásaként, másrészt az új körülmények közötti új kérdésekre adott válasz formájában. A több, mint három évtized fejlődését áttekinteni az életmódformálásban itt nincs mód és idő. Arra azonban mindenképpen utalni kell, hogy az alig több, mint három évtized, alig emberöltőnyi idő alatt az életmód hazánkban gyökeresen átalakult. A szocialista jegyek lettek a meghatározói mindinkább az életmódnak, és ez óriási jelentőségű. Azért kell ezt egyebek között hangsúlyozni, mert néha talán az indokoltnál pesszimistább az életmódunk, a közgondolkodásunk megítélése a napi beszélgetésekben. Időnként illúziókhoz mérjük realitásainkat, nem ismerjük el eredményeinket. A három évtized az életmód és a művelődés szempontjából is óriási jelentőségű határköveit a politikai, a gazdasági, a társadalmi, a kulturális fejlődés területén felsorolni is rövid volna itt az idő. Csupán néhány tényezőt emelünk ki: a munkásosz-

tály és pártja vezető szerepe, a munkás-paraszt szövetség, a népi-nemzeti egység szilárd, a hazafiság és az internacionalizmus egysége és azonossága gyakorolt társadalmi magatartási norma, a magyar-szovjet barátság nemzeti ügyünk lett, a marxizmus-leninizmus hegemon szerepe a társadalomban; a munkáserkölcse mindinkább társadalmi normává fejlődik, az alkotó ember méltóságának megbecsülése; a nők egyenjogúsága hatalmasat fejlődött, a parasztság életmódja minőségileg megváltozott a mezőgazdaság szocialista átszervezése eredményeként, a politika és a tudomány szövetsége és egymásra utaltsága társadalmi fejlődésünk fontos tényezője, és más fontos elemek. Nagy mennyiségi és minőségi, összességében nagy extenzív feladatok fejlődése van mögöttünk az életmód formálásában is, és a most következő időszak sokkal inkább a kevésbé látványos tennivalókat, a napi aprómunkát adja feladatul az életmód formálásában is. Ezek azonban semmivel sem kevésbé fontosak, hiszen előrehaladásunknak nagyon lényeges elemei. Hiszen távolról sem kész a mű. Madách szavait nagyon szabadon idézve "a gép forog, az alkotó nem pihenhet". A szocialista életmód továbbfejlesztésében, a társadalmi feltételek alakításában és a nevelőmunkában egyaránt a megoldottaknál nem kisebbek az előttünk álló teendők.

### A termelési életmód

A továbbiakban a szocialista életmód három nagy kérdéskörével kívánunk foglalkozni - a napi társadalmi gyakorlat szemszögéből, hiszen életmódunk nem elvontan, hanem a mindennapok valóságában realizálódik. Ez esetben három nagy emberi élet-szférában vizsgáljuk az életmód kérdését, amely valószínű, hogy átfogja az ember egész életét; a termelési életmód, a közösségi életmód és a családi élet, a magánélet életmódja. Természetesen nem egymástól elválasztható életmódszférákról van szó, hanem egymással szervesen összefüggőekről. Az életmód különböző elemeivel való foglalkozást illetően még történeti fontossági sorrend is van. Azt gondoljuk, hogy a fejlett szocialista társadalom építésének menetében ezzel a három életmódszférával valószínű, hogy hosszú ideig kell majd foglalkoznia.



Az első kérdéskör a termelési életmód. Miért ezzel foglalkozunk elsősorban? Ennek is több oka van. Az első, a döntő és a lényeges, hogy a szocialista társadalom termelői társadalom. És ezen az alapon lépünk fel a "fogyasztói társadalom" szemlélete ellen. A fogyasztás fejlesztése természetesen a szocialista fejlődésnek is alapvető törekvése. A társadalom jellege azonban termelői társadalom. A termelői társadalom primátusa mellett több okot tudunk felsorolni, e helyen csak kettőt próbálunk kiemelni. Az egyik: a történelem fejlődése egyértelműen bizonyítja, hogy az emberi civilizáció a gazdaság, a kultúra, a társadalom a történelemben mindenkor a termelés révén ment előre, és nem a fogyasztás alapján. A fogyasztás a termelés eredménye, következménye, feltétele stb., de semmi szín alatt nem meghatározó.

A másik tényező, - amely miatt a fogyasztói társadalom szemléletével szemben nagyon határozottan fellépünk - az, hogy a munkásosztály vezető szerepe a szocialista társadalom építésének menetében azáltal predesztinált, hogy döntő szerepet játszik a termelésben, a társadalmi javak előállításában. Vagyis a javak előállításának fő terhére viseli a munkásosztály, és vezető szerepének ez meghatározó tényezője.

A következőkben a termelési életmód néhány napi összefüggésével foglalkozunk. Bizonyára mindannyian emlékezünk arra, hogy pártunk XI. kongresszusán nagyon találóan fogalmazódott meg az életmódváltásnak az a gondolata, hogy hazánkban túl vagyunk a "miből éljünk?" gondjain, és egyre inkább a "hogyan éljünk?" feladataival kell foglalkozni. E nagyon találó megállapítást tovább lehet gondolnunk az életmód termelési összefüggése szempontjából is. Történelmünkben ugyanis - és ez a történelem bizonyos szempontból az utóbbi évtizedek egy részére is vonatkozik - a "miből éljünk?" problémája általában együtt jelentkezett a "hol dolgozunk?" kérdéssel. A "hogyan éljünk?" feladata pedig azzal kezdődik, hogy "hogyan dolgozunk?". Nagyon lényeges ez a fajta megközelítés, hiszen ki ne emlékezne arra a nagyfokú munkanélküliségre, amelyet a felszabadulás után fel kellett számolni és nagy erőfeszíté-

seket vett igénybe. A munkaerő-felesleg hosszú ideig létezett, amelyet az utóbbi időben közismerten a munkaerőhiány váltott fel. De a "hol dolgozzunk?" kérdés megválaszolását nagymértékben befolyásolta hazánkban az ipar aránytalan területi elosztása, a demográfiai problémák és sok minden. De tuljuttottunk a "miből éljünk, hol dolgozzunk?" kérdésén, és a "hogyan éljünk, hogyan dolgozzunk?" feladata került előtérbe.

Miért kell nekünk a "hogyan dolgozzunk?" tennivalóival az eddiginél többet foglalkozni? Ennek is több oka és összefüggése van, amely közül az egyik a társadalom termelési időalapjának helyzete. A felszabadulást követően viszonylag hosszú ideig a gazdasági fejlődés növekvő társadalmi termelési időalappal realizálódott, hiszen megszüntettük a munkanélküliséget, a munkaerő-felesleget, nagy demográfiai korszakok léptek az aktív keresők közé. Mostanára azonban eljutottunk oda, hogy a társadalom termelési időalapja nem növekszik lényegesen, sőt csökkenő tendenciák alakulnak ki, és a demográfiai helyzetünk is olyan, hogy 1982-ben a huszadik századi magyar társadalom történetében először kevesebb lesz a munkábólélők, mint a munkából kilépők száma. Ez a hullámmás valószínűen hosszú ideig jelen lesz demográfiai helyzetünkben.

Nos, melyek azok a tényezők, amelyek a társadalom termelési időalapját csökkentik? Csökkentette a társadalom termelési időalapját a 44 órás munkahétre való áttérés, amely nagyon indokolt lépés volt, de a társadalom termelési időalapját több százalékkal csökkentette. Folyamatosan csökkenti a társadalom termelési időalapját annak a helyes és igazságos döntésnek a megvalósítása, amely a XI. kongresszuson született, és abban nyilvánul meg, hogy a termelőszövetkezetekben dolgozók nyugdíjkorhatára 5 év alatt a munkás-alkalmazotti nyugdíjkorhatárra kerül. Helyes, indokolt és időszerű döntés volt. A termelési időalapban azonban úgy jelentkezik, hogy minden évben két évjárat megy nyugdíjba, vagyis gyorsabban növekszik az el-tartottak, mint a keresők száma.

Helyes és időszerű döntés és törekvés a népesedéspolitikában a GYES egésze. Azonban ma a termelésre ez olyan hatással van, hogy a keresőképes nők 7-8 százaléka GYES-en van. Nagyszerű funkciót teljesít, anyai funkciót, munkaerőreprodukáló funkciót, de pillanatnyilag nincs ott a termelésben, tehát csökkenti a társadalom termelési időalapját. Csökkenti a társadalom termelési időalapját átmenetileg az a nagyon helyes törekvés, amely abban nyilvánul meg, hogy az iskoláztatás mindinkább kitolódik. A felnövekvő társadalom döntő része 17-18 éves korig jár iskolába. A jövőben is erre törekszünk, közismerten általánossá kívánjuk tenni 15-20 éven belül a középfoku oktatást - hiszen fontos minél magasabb felkészültséggel kapcsolódni be a termelésbe, - de átmenetileg ez is csökkenti a termelési időalapot. És emellett csökkentette a termelési időalapot a táppénzfegyelem terén hosszú ideig megnyilvánult fegyelmezetlenség is, ami abban nyilvánul meg, hogy egyidőben az aktív kereső lakosság 6,5 százaléka táppénzen volt, miközben örvendetesen a járványok elkerültek bennünket. A táppénzfegyelmet meg kellett szigorítani. Természetesen senki nem azt akarja, hogy beteg emberek dolgozzanak. A táppénz azért van, hogy aki beteg, annak az emberi létbiztonsága garantált legyen.

Több tényezőt lehetne még sorolni, amely a társadalom termelési időalapjának csökkenését hozza magával. Éppen ezért kulcskérdéssé vált a csökkenő időalap jobb, teljesebb kihasználása. Ugyanakkor közgazdászok számításai szerint az ilyen gyors ütemben csökkenő vagy stagnáló társadalmi termelési időalapnak is mintegy 20 százaléka "üresjárat". Ez óriási tartalék, emberi, alkotási tartalék. A munkaidőt a jövőben mindinkább a hatékony munkára, a kapacitások jó hasznosítására kell fordítani.

A termelési életmód egyik eleme a munkaidő kihasználásának hogyanja, a tudományos-technikai forradalom és a termelés összefüggése. A TTF legfőbb vonásai e körben mindenképpen ismeretesek, arról nem szólunk. Csupán azokra a végletes közszemléleti megközelítésekre utalunk, amelyek egyrészt minden probléma megoldását a TTF-től várják, másrészt vannak, akik elba-

gatelizálják a TTF jelentőségét. Azt gondoljuk, egyik szemléletnek sincs helye. Életmódunkat, szemléletünket az új helyzetben kell alakítanunk társadalmi méretekben a realitások alapján. Már Marx megfogalmazza, hogy a tudományos-technikai fejlődés e szakaszában a tudomány a termelési folyamat tényezőjévé, funkciójává válik, vagyis az ipari forradalomnak az az egyszerű sémája, hogy a termelés megrendeli a technikától, a technika a tudománytól az új kérdések megoldását, megfordul: és a tudomány diktál a technikának, illetve a technika a termelés folyamatának. Ebben az összefüggésben különösen nagy súlyt kap az a fogalom, amelyet Krupszkaja használt először az 1930-as évek derekán, az első szovjet ötéves terv után, nevezetesen a szocialista munkakultúra fogalmat. A munkakultúrában benne foglaltatik, hogy a munkaidőt munkával töltjük és olyan munkával, amely az adott körülmények és lehetőségek szerint a legtöbbet adja. S ebből a szempontból különösen jelentős és fontos az ismeretek karbantartása, az, hogy a csökkenő termelési idő alatt többet tudjunk produkálni, - a képzés, az önképzés belső kényszerré fejlesztése.

### A tanulási életmód

A tanulás életmóddá fejlesztésének feladatánál kitérünk a tankötelezettségi törvényre. Az imént utaltunk arra, hogy - örömdetesen - a társadalom mind nagyobb része elvégzi a középiskolát, és ez jó. De ez nem feledtetheti velünk azt, hogy a 14 évesek általában 10-15, helyenként 20, a 16 évesek 8-12 százaléka anélkül lép be a társadalmi termelésbe, hogy élete első törvényes kötelezettségét, nevezetesen a tankötelezettséget teljesítette volna. Mert addig tulajdonképpen jogai vannak egy gyereknek: megszületik, létezik, törődnek vele stb. Első alkotmányos kötelezettsége, hogy 14., rosszabb esetben 16. éves korára megszerezzen egy alapvető ismeretet. És ez nagyon komoly életmódprobléma is. Nagyon nehéz azt a fiatalt egy permanens önképzésre, képzésre inspirálni a későbbiekben, aki így indul neki a művelődésnek. Életmódformálásunkban, propagandánkban ennek sokkal nagyobb szerepet kell adni a csa-

lában, az iskolában, a tanácsoknál, és egyáltalán jobban megkövetelni a tankötelezettségi törvény teljesítését. Hiszen gondoljunk csak bele: adva van egy 20-22 éves fiatal, a maga 6 elemijével, akivel kapcsolatban mit tehet a vállalat és a termelőszövetkezet. Azt, hogy beiskolázza, mert ez az alapvető társadalmi érdek. És mi történik, ha a fiatalt beiskolázzuk? Külön kedvezményeket kell neki adni, természetesen, amikor elvégzi a nyolc elemi, akkor "tartja a tenyerét" órabéremelésért, prémiumért, jutalomért, dicsőségtábláért. De akkor mit mondjon az, aki elvégezte az általános iskolát 14 éves korában és 22 éves korára már egyéni úton a szakmunkásvizsgát is letette? Talán gondolkodni kell azon, hogy miközben az általános iskolai esti-levelező oktatás fejlődésünk elmúlt évtizedeiben korábbról örökölt évtizedes igazságtalanságok megszüntetésének volt a fóruma - hiszen azok végezték, akik 1945 előtt nem tanulhattak -, ha nem vigyázunk, a következő évtizedekben új társadalmi igazságtalanságoknak lesz a gyökere.

Vagyis, nem kellene "tulajnározunk" azokat, akik önbíbjukból nem végezték el azt, ami a feladatuk. Persze - hangsúlyozom -, amikor már az a kérdés, hogy valaki elvégezze vagy ne végezze 22 éves korában az általános iskolát, akkor a legokosabb, hogy mégis elvégezze - és önmagunkkal alkudjunk meg. Igazságosságra törekvő elveinkkel alkuszunk meg azért, hogy néhány tizezerrel kevesebb legyen azoknak a száma, akik nem végezték el az általános iskolát. A tankötelezettségi törvényt - mint életmód- és művelődési tényezőt - nagyon kiemeljük, és fontosnak tartjuk.

A másik életmódtényező a művelődésnél az önképzés előtérbe kerülése az intézményes képzés, továbbképzés mellett. Ez is másként jelentkezett pár évtizeddel korábban. Amikor jelentős munkaerő-felesleg volt, elegendő volt a társadalmi termelési időalap, természetesen nem okozott gondot olyan művelődési formák kialakítása, amely általában szervezett formában szabadsággal, órárajárási, tanulmányi szabadsággal jártak. Akkor még volt, aki helyettesítette a munkaerőt, a tanulási érdekeltiségi rendszer is erre koncentrált. Most azonban, amikor csök-

ken a társadalom termelési időalapja, abban vagyunk érdekeltek, hogy olyan formákat alakítsunk ki, amelyek keretében szabadidőben történjék a tanulás. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy megszűnik a tanulmányi szabadság máról holnapra. Semmiféle radikális dologra nem gondolok. De a folyamatok mindenképpen az önképzés mellett szólnak, s végig kell majd gondolnunk - a televízió Mindenki Iskolája sorozatához hasonlóan -, hogy azokat a formákat állítsuk előtérbe, és azt értékeljük magasabbra, amelyek a munka mellett történnek a szabadidőben.

Emlékezetem szerint, ha összeszámoljuk, hogy hazánkban az elmúlt 15 esztendőben mennyi könyv és publikáció jelent meg a szabadidőről és mennyi jelent meg a munkaidőről, tartok tőle, hogy a szabadidőt sokkal inkább "körültáncoltuk", mint a munkaidőt. Valószínű, ezt az aránytalanságot is meg kell szüntetni. Tisztázni kell azt is, hogy hol kezdődik a szabadidő és meddig tart a munkaidő. Ha az ötvenes-hatvanas éveket hasonlítjuk össze, azt gondolom, egy érdekes fordulat következett be. Amíg a negyvenes évek végén, az ötvenes évek első felében - objektív társadalmi okokból és szubjektív tuhhajtásokból - összekeveredett a munkaidő és a szabadidő - a szabadidő rovására -, mert kellett tulórázni, hogy felöltözzünk és legyen mit enni, kellett tulórázni, mert divat volt, tehát a szabadidőt elvitte a munkaidő. Mintha a hatvanas évek vége felé ez az összekeveredés úgy történt volna, hogy a munkaidő egyrészét elvitte a szabadidő. Pénteken "már nem nagyon", hétfőn "még nem nagyon" megy a munka. Önök ismerik azt, hogy amikor a szakközépiskolákba a nyári gyakorlatról visszamennek a gyerekek, akkor nem ritkán mondják a pedagógusoknak, hogy minek kell itt az iskolában "stréberkedni", hiszen odakint azt látják, hogy szombaton "már nem nagyon", hétfőn "még nem nagyon" dolgoznak. Az iskolai nevelőmunkát ez nem ritkán rontja. Érdemes volna azzal is részletesen foglalkozni, hogy az oktatásügy munkakulturája, szervezettsége és a termelés munkakulturája, szervezettsége között milyen az összhang, és hol vannak a disszonanciák, hiszen az oktatásügy feladata, hogy a termelésre készítsen fel. Ha a gyermek egy szervezettebb rend-

szerben, egy szervezetlenebb követelményrendszerre készül fel, az nagymértékben rontja a nevelés hatékonyságát. A munkaszervezés előtérbe kerülése ebből a szempontból is nagyon lényeges, és pozitívan fog majd visszahatni az oktatásügyre is.

A szabadidő - ahogyan Marx fogalmazza - a "pihenőidő és a magasabb tevékenységre való idő". Azzal is érdemes majd foglalkozni, hogy mit jelent a pihenőidő, hiszen a szocialista életmód része a pihenés, a szórakozás is. "Nem bűn" nevetni és vidámnak lenni a szocialista életmód keretében. Az utóbbi időben már örövendetesen a szórakoztató filmeket és szindarabokat is "elviseli" a kritika, mert egyidőben csak a "kardélrehányásnál" kezdődött a művészet a kritika egy részében, pedig pihenni, szórakozni is kell.

A szabadidőnek lényeges eleme a sport, amely eléggé kikerült a mi szabadidős szemléletünkből. Ha nem figyelünk fel időben, a nyomor betegségeit a jólét nyomorúságai fogják felváltani.

A magasabb tevékenységre való idő egy része az a bizonyos önképzés, amelyre már utaltam, másik része a közéleti tevékenység. Az elmúlt egy esztendőben több rendelkezés született - először is a párton belül - arra, hogy a politikai rendezvényeket tegyük munkaidőn kívülre. Sok helyen már eddig is így volt, de ezt is általánossá kell tenni, hiszen megint ott tartunk, hogy a munkaidőn belüli politikai rendezvényeink zömében akkor alakultak így, amikor volt elég munkaidőnk. Vagyis a magasabb tevékenységre való időt illetően a politikai rendezvények munkaidőn kívülre kerülése az életmódnak nagyon fontos eleme. A szabadidőnél még két dologra utalnék. Szociológiai empirikus vizsgálatok szerint - amelyek tévedhetnek is, de a tapasztalatok ez esetben jelentősen egybeesnek a felmérésekkel, - a szabadidő-szemlélet eléggé kereset-centrikus. Az az ember örül a szabadidőnek, aki pluszkeresethez jut. Ezen el kell gondolkodni. El kell gondolkodnunk azon, hogy oktatásügyünkben az alsó tagozatban bevezettük a 11 napos ciklust, minden második szombat szabad. Iskoláink zöme nagyon demokra-

tikusan döntötte el, hogy melyik szombat legyen szabad. Megkérdezték a szülőket, és amely szombat a szülők nagyobb részének szabad, az a szombat lett az iskolában is szabad. A munkahelyek is nagyon pozitívan álltak hozzá a szabadszombat cserékhez. Mégis az a tapasztalat, hogy sokszor a gyermekeket elviszik az iskolába szabadszombaton is, mert így nem zavarnak otthon a különkeresetben, a pluszmunkában. Márpedig a 11 napos ciklus bevezetése - egyéb okok mellett - azértis történt, hogy a gyermek többet legyen a családdal. Ha évtizedekre összehasonlítjuk, hogy mennyit van ma egy gyermek a családdal és mennyit volt 30-40 éve, a fejlődés úgy hozta, hogy ma kevesebb időt tud a családdal tölteni. Vagyis, itt is van olyan életmód-szemléleti probléma, hogy a szülők nem kis része nem akarta észrevenni, hogy tulajdonképpen a családi életre nevelést a családnak mint személyiségformáló tényezőnek a szerepét akartuk növelni a 11 napos ciklussal.

### A közösségi életmód

A közösségi életmódot is többféleképpen lehet megközelíteni. Ugy vetném fel a szocialista társadalom és az életmód összefüggését, hogy a szocialista társadalom mindenekelőtt közösségi társadalom. Községi társadalom, amely sok mindenben megnyilvánul, többi között abban is, hogy a társadalom az egyén számos gondját átveszi, magáévá teszi, vagyis törődik az egyén gondjával. József Attila más apropóból írott és más megközelítésben felvetett gondolatát szabadon idézve azt mondanám, hogy a szocialista társadalom nemcsak szívére, hanem vállára is veszi az egyén számos terhét, gondját. Örövendetesen ez fordítva is mind gyakrabban van így. Mind több ember olyan, aki nemcsak szívére, hanem a vállára is veszi egy kisebb vagy nagyobb község örömet, gondját, baját, és talán éppen ezek számának növekedésével együtt jár az, hogy mind felismerhetőbbé válnak azok, akik nem ezt teszik, azok, akik "kibicek", akik kívülről nézik a dolgokat. Ragaszkodva még az előbbi József Attila-i szavakhoz, inkább a szívükre veszik a világ baját, mint a vállukra vennék egy kis probléma megoldását. De ezek



száma csökken, bár még nem kevés, és éppen az életmódfejlődésnek fontos eleme, hogy aki nem a szocialista életmód szerint dolgozik, tevékenykedik, mind láthatóbbá válik.

Mi az, amit vállalra vesz a társadalom? Mindenekelőtt a béke biztosítását. Hiszen szocialista életmódról olyan viszonyok között, amikor nincs béke, akkor egész másként kell és lehet beszélni, mint amikor béke van. Fontos eleme a társadalom felelősségvállalásának az alkotmányosság, a törvényesség, a tisztességes és becsületes alkotó ember védelme, az egzisztenciális létbiztonság, amely nagymértékben társadalmi, politikai, erkölcsi kérdés is. A társadalom garantálja az ingyenes egészségügyi alapellátást, amellyel néha egy kicsit többet is foglalkozhatnánk. Az emberiség történelmében az emberek egészségügyi létbizonytalansága végigvonult, és önök is nagyon jól tudják, hogy bizony a tőkés országokban, ahol természetesen magas színvonalú és jól szervezett egészségügy van, a szociális oldala egyáltalán nem a társadalmi igazságosság elvei szerint rendeződik. Nálunk a társadalom garantálja az egyénnek, hogy művelődhet, amely az egyik legfontosabb emberi jog, gondoskodik az idősekről. A lakásprogram 15 éve alatt egymillió lakás épült fel, így minden harmadik-negyedik magyar állampolgár, illetve család új lakásba költözött. Nem vigasz ez azoknak, akiknek nincs lakásuk, de a realitáshoz hozzátartozik, és az egyéni létbiztonságnak nagyon fontos eleme. Miközben gazdasági érdekekünkől a béreket a munka szerint differenciáljuk, eközben szociális törekvéseink alapján a jövedelmeket a családok között nivellálni igyekszünk, vagyis csökkenteni a különbségeket. Ennek sok konkrét megnyilvánulására lehetne utalni, egyebek között arra, hogy nem könnyű gazdasági helyzetünkben 1975-76-ban a nivelláló életszínvonalat stabilizáltuk és kiegyensúlyozottan emeltük is.

A társadalom tehát garantálja a szocialista életmód feltételeit, de egyben éppen ezzel a garanciával együtt megfogalmazza követelményeit is a szocialista életmóddal összefüggésben. Megfordítva a dolgot a kérdés úgy merül fel, hogy vajon az egyén mennyire veszi vállalra a társadalom gondját, baját, egy közösség problémáját? Ennek megítélésénél is mindenek-

előtt a pozitívumokra utalunk: a kommunista szombatokra, a szocialista brigádok társadalmi munkáira, a véradó mozgalomra, az építőtáborokra, az őszi betakarításra és így tovább. Megszámlálhatatlan megnyilvánulása van annak, amikor az egyén nem törvényes kötelezettségből, hanem belső ösztönzésből vállalja a közösség gondjainak megoldását. Azt gondolom, hogy a szemléletformálásban egyidőben mi egy kicsit úgy mentünk neki a negatívumoknak - gondoljunk a kispolgáriságra -, hogy közben kisebb szerep jutott ezeknek a pozitív tényezőknek a propagálására. Pedig miközben a negatívumokkal szemben föllépünk, ezeknek a pozitívumoknak a propagálását is hangsúlyoznunk kell.

A szocialista életmód egyik kulcskérdése a marxizmus-leninizmus dinamikus hegemoniájának biztosítása, sőt bizonyos területeken egyedüli jelenlétére való törekvés - gondoljunk az állami oktatásra és a társadalomtudományokra. A politikai fejlődésnek nagymértékben előfeltétele és körülménye a társadalom ideológiai arculata. A békés egymás mellett élés együtt kell hogy járjon az ideológiai felkészültséggel, eszménk erejének hirdetésével a nemzetközi porondon is. Nagymértékben megnövekedett a reális szocializmus politikai gyakorlata iránti érdeklődés, amely szükségszerűen veti fel ennek ideológiai aspektusait is. Az ideológiai munkát fontossá teszi az is, hogy reális képet alkossunk fejlődésünkről, végzett munkánkról, feladatainkról. Ebben a realitásban benne van az eredmények és a problémák vállalása, a problémák okainak - a más hibáinak és saját hibáinknak - feltárása is. Ez utóbbiban nem vagyunk túl erősek. Az emberekkel beszélgetve általában jól tudjuk, hogy más mit csinál rosszul, és el is tudjuk mondani, de azt hogy netán "én" mit csináltam rosszul, ezt már nem szoktuk olyan hangosan elmondani. Márpedig azt gondolom, hogy van annyi eredmény a munkánkban, amely eredménnyel a hibákat is vállalni lehet. Tehát a reális társadalomszemlélet kialakítása, a napi politikai kérdések ideológiai összefüggéseivel való foglalkozás nagyon lényeges művelődési tényező életmódunkban.

Pontos ideológiai kérdéskör a proletárdiktatura és szocialista demokrácia viszonya, a hatalom kérdése, amely a szocialista életmód alapvető garanciája és feltétele, nagyon sok művelődési összefüggéssel. Gondoljunk például arra, hogy a szocialista demokrácia szélesedése - amely ugyan nem egyenlő a jogi műveltséggel - lassabban halad megfelelő állampolgári alapműveltség nélkül mint azzal. Lényeges tartalmi kérdéskör a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség egysége és azonossága, a cselekvésben való jelenlétének fontossága. A számos tartalmi kérdés közül csupán egy dolgot szeretnék kiemelni az életmód és hazafiság kérdésénél, ez pedig az alkotómunka, mint a hazafiság kulcskérdése. Ez a mi hazafiság, különösen történelmi hazafiság szemléletünkben, közgondolkodásunkban úgy tűnik, nincs a helyén. Nincs a helyén az, hogy a történelem nagy eseményei, változásai, minőségi csúcspontjai a forradalmak, a szabadságharcok, a parasztlázadások azért jöhettek és jöttek létre, mert voltak mindennapok, volt alkotómunka, százezrek és milliók dolgoztak, alkottak ismeretlenül az utókor számára. Nem kiemelkedően és láthatóan, de náluk nélkül nem lett volna sem szabadságharc, sem forradalom, sem győzelem. Ha ezt nem tesszük, akkor a mai fiatalok nehezen tudnak választ kapni arra, hogy mit is jelent a mindennapok forradalmiságában az alkotómunka primátusa.

Figyelemre méltó az érdekviszonyok és az életmód kapcsolata is. Vannak, akik eleve tagadják az érdek pozitív jelenlétét a szocialista életmódban. Márpedig az érdekek a történelemben jelen voltak a haladó mozgalmakban is, és jelen vannak ma is. Marx fiatal éveiben írta találóan: Az eszme mindig felsült, ha ellenkezett az érdekekkel. Lenin így utal az érdekekre az Októberi Forradalom negyedik évfordulóján mondott beszédében: "Ne közvetlenül a lelkesedésre építsünk, hanem a nagy forradalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekekre..."<sup>/3/</sup> Szóval "nem bűn" az érdek jelenléte a szocializmusban.

Természetes dolog, hogy az érdekek helyzete, struktúrája, különböző érdekviszonyok egymáshoz való alakítása, alakulása konkrét társadalmi, történelmi időszakokban konkrétan van jelen. Hazánkban ma - és ez az életmódunknak is nagymértékben meghatározója - társadalmi érdekazonosság van a szocialista társadalom felépítésében. Az érdekazonosság minden gazdasági, társadalmi feltétele adott. A társadalom termelésének döntő többsége össznépi és csoport-, tehát kollektív tulajdon formában realizálódik /a nemzeti jövedelem előállításának 97-98 százaléka/. Ennek társadalmi és politikai konzekvenciája a népi-nemzeti egység, a társadalmi érdekazonosság. Ugyanakkor ez a társadalmi érdekazonosság nem jelent konfliktusmentességet a társadalom egyes csoportjai között, csoport-és társadalmi érdek, az egyéni érdek és egyéni érdek, a csoport-és csoportérdek között. Ezeknek az érdek-összeütközéseknek egy jelentős része előrevivő összeütközés. Előrevivő érdekösszeütközés, és ezeket nem megszüntetni, nem mechanikusan kiiktatni kell, hanem megnézni, hogy az érdek-összeütközésben melyik az előrevivő, és melyik a visszahúzó rész. Hányszor van az, hogy egy rendelkezés tilt valami olyat, amelyet az egyén javasol. A rendelet, a paragrafus az osztálytársadalom érdekeit fejezi ki, mégis lehet, hogy annak az egyénnek, aki egy újítást, egy kezdeményezést tett, igaza van, és a rendeletet kell módosítani.

Sorolhatnánk még az érdek-összeütközéseket, amelyek nem antagonisztikusak - hiszen ebben különbözik a kapitalizmusban létező érdek-összeütközéstől -, hanem feloldhatók. Ahhoz azonban, hogy a különböző érdekkonfliktusok ne okozzanak társadalmi problémákat, nagyon fontos a szocializmusban az érdekkonfliktusok "tűrési határának" a helyes meghatározása. Mert csak tűrési határon belül lehet engedni érdek-összeütközéseket. Számtalan példája van annak, amikor a politikai vezetés, a párt ilyen konfliktus "tűrési-határokat" húzott meg. /Emlékeznék rá, amikor a hetvenes évek elején beruházási stoppot kellett elrendelni./ Érdek-konfliktusokból következően törekedett az ipar és a mezőgazdaság is beruházni, de látni lehetett, ha ez tovább megy, akkor olyan politikai problémák gyökere lehet, amely már súlyos gondot jelent. Ugyanez volt a helyzet 1972-

ben, amikor a munkások helyzetét illetően kellett érdek-összeütközést felszámolni. Látni lehetett azt, hogy itt a "türési határ" meghúzása vagy elmulasztása már komolyabb gondokat jelentett. Sorolhatnák még más olyan példákat is, amelyek azt mutatják, hogy nem tagadjuk a konfliktusokat, és nem akadályozzuk meg mechanikusan első csírájában természetesen azokat - ha nem állnak szembe a társadalom alapvető politikai érdekeivel -, de a türési határt jól meg kell húzni. Az életmódban természetesen azokat az érdekeket kell üsztönözni és propagálni, amelyek a társadalom legszélesebb érdekeivel vannak összhangban, és a társadalom közös törekvéseit viszik előre.

### A családi életmód

A következőkben a szocialista családi élet és az életmód összefüggésének egy-két tényezőjére kívánok utalni. A szocialista családi élettel való foglalkozást sem most kezdtük, hanem a felszabadulás óta folyamatosan, rendszeresen és állandóan napirenden tartottuk. Ugyanakkor a különböző időszakokban a szocialista életmód alakításának más elemei kerültek nagyobb hangsúllyal előtérbe. Ezeknek a feladatoknak a megoldása önmagában sem a családoktól függetlenül történt. Mostanában - anélkül, hogy ezek az elemek háttérbe szorulnának -, a családdal, mint a társadalom alapsejtjének életmódjával is nagyobb hatékonysággal foglalkozunk. Ezt több tényező indokolja. Indokolja az, hogy a családok gondolkodása, szemlélete, életvitele nagymértékben visszahat a társadalom, a termelés alakulására, fejlődésére. Sok példát lehetne erre mondani. Társadalmi méretekben azt mondjuk, hogy első a termelés, azután az elosztás és azután jön a fogyasztás. Ugyanakkor a család nem termelői közösség, hanem fogyasztói közösség, mint fogyasztó van együtt, egy helyen és nem mint termelő. Ha most ez azt jelenti, hogy a családban a fogyasztás - elosztás - termelési szemlélet sorrendje alakul ki, a társadalomban pedig a másik sorrend, ez konfliktushelyzet forrása - különösen a felnövekvő gyermekeknél -, akik nem tudják a követelményrendszerben ezt a konfliktust elhelyezni. Tehát nagyon lényeges és

fontos, hogy a társadalom szerlélete és a család szemlélete megfelelően, párhuzamosan alakuljon.

Egy másik példa: miközben társadalmi méretekben a nőpolitika kibontakozása, a nők gyakorlati egyenjogúsága van napirenden, ezt sok szempontból elősegíti vagy akadályozza a családi szemlélet alakulása. Felmerül a kérdés, hogy a családi élettel kapcsolatban a feltételek javítása magával hozza-e automatikusan a szocialista szemléletű családi életvitel alakulását vagy nem. Azt gondolom, a kérdés egyértelmű: nem hozza automatikusan magával, mint ahogy az életmódot más területen sem hozza magával a feltételek változása. Csupán egy-két példát kívánok említeni ennek illusztrálására. Miközben a családi életfeltételek javultak, nem alakultak ezzel párhuzamosan a szocialista családi magatartás bizonyos vonásai. Az egyik dolog a népesedési helyzet. Azt gondolom elvtársak, minden gondunkkal együtt is a gyermeknevelés feltételei az elmúlt évtizedekben nagymértékben fejlődtek és javultak. Ezzel azonban nem járt együtt párhuzamosan a gyermekszemléletű családi élet, hiszen a "kicsi vagy kocsi" szemléletében közismerten nem ritkán ez utóbbi került előtérbe. Az 1970-es évek szociális kedvezményei igen jelentősen és pozitívan járultak hozzá a népesedési helyzet megváltozásához, de nem mondhatunk le a szemléletformálásról sem.

Vagy másik dolog: a családi életfeltételek javulnak, közben párhuzamosan emelkedik az állami gondozott gyermekek száma. Állami gondozott gyermekek valószínű mindig lesznek, hiszen élethelyzetek, tragédiák mindig adódnak, amikor nincs más, mint az állam. De most nem ezekre a szituációkra, hanem az emberi felelőtlenségből állami gondozottá vált gyermekekre utalok, amikor azt hangsúlyozom, hogy a családi életre nevelni ilyen szempontból is kell. De itt kell szólni a kettős nevelésről is. Ennek is könyvtárrnyi a szakirodalma, nem hiszem, hogy újat lehetne hozzá mondani. Egy dolgot fogalmaznék csak meg, azt, hogy a kettős nevelés hosszú ideig elkerülhetetlen, szükségszerű velejárója volt a szocialista társadalom egész nevelési programjának, hiszen nagy tömegben egy régi társadal-

mi rendszerben nevelkedett szülő és egy új szemléletűvé formálódó gyermek szituációja állt fenn. Lassan azonban már az iskolába kerülő gyermekek szüleit is mi neveltük. Így a kettős nevelés, amely egyidőben szükségszerűen jelen volt a régi rendszer kritikájaként, ha nem vigyázunk, az önkritikánkat kell megfogalmazni, ha a kettős nevelés aránya és iránya nem csökken. Természetesen csökken, de ezzel csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a mi oktatásügyünknek - amikor munkaerőt és közéleti állampolgárt nevel - egyben azt a szülőt is nevelnie kell, aki a holnapi oktatásügynek nem ellenlábasa lesz a nevelésben, hanem együttműködő partnere. Nem akarom persze csak az iskola felelősségét hangsúlyozni, hiszen a családi kapcsolatok, a tradíciók hosszú ideig jelen lesznek, csupán a szülővé nevelés feladatait szeretném itt aláhuzni.

Nos, sorolhatnánk még, azt gondolom, azokat a tényezőket és momentumokat, amelyek indokolják, hogy a családi élet kérdéseivel foglalkozzunk. És hogy miért így és miért most foglalkozunk ebben az összefüggésben, egy történelmi példát említenék, amely azt gondolom, magyarázata annak, hogy a család kérdése miért ilyen összefüggésben és a fejlődésnek miért csak egy adott időszakában kerülhet napirendre. Azt gondolom, hogy törvényszerű dolog, hogy K. Marx és F. Engels munkásságukat nem A család, magántulajdon és az állam eredete című művükkel kezdték, hanem A kommunista kiáltvánnyal, A tőkével, vagyis a gazdasági, társadalmi fejlődés törvényszerűségeit vizsgáló munkájukkal, és csak alkotó éveik végefelé - közismerten a nyolcvanas évek elején - jutottak el oda, hogy ennek az egész kérdéskörnek a családra való adaptálásával foglalkozzanak. Marx 1883-ban bekövetkezett halála miatt ez Engels munkája maradt. Ezt megfordítva nehéz lett volna elképzelni. Nem lehet először a család-problematikát vizsgálni, és azután a gazdasági és a társadalmi törvényszerűségeket. Ha ezt vesszük, hazánkban is a családdal kapcsolatban először a nagy gazdasági, társadalmi feladatokat kellett megoldani, és nem az életmódra neveléssel kezdeni. Most azonban - a feltételek változásával - a családi életmódra nevelés hatékonysága nagymér-

tékben visszahat gazdasági-társadalmi életünkre. Nekünk első-  
sorban és döntően a hazai tényezők miatt kell a család kérdé-  
sével foglalkozni. De azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy  
a tőkés világban a "válságszemléletek" között jelen van a "csa-  
lád világválságát" hirdető nézet is. Ezzel szemben nekünk ha-  
tározottan fel kell lépünk. Hiszen a család válsága a kapita-  
lizmusban tulajdonképpen egy társadalmi válság jelenléte a  
társadalom alapsejtjében. Ez nem azt jelenti, hogy ott nincs  
rendes család, persze hogy van, sok tízezer meg százezer, de  
maga a családproblematika mint válságtényező ugyanúgy a nagy  
társadalmi válság része, mint például az oktatás válsága. Ez-  
zel nekünk határozottan szembe kell szállnunk, és tulajdon-  
képpen a családdal, mint a szocializmusban önmagát, funkcióját  
mindinkább megtaláló és kifejlesztő társadalmi alapsejttel  
kell foglalkoznunk.



## J e g y z e t

- /1/ Kulcsár Kálmán: A szocialista életmód formálásának feltételei és politikai problémái. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 38. old.  
Kozma Ferenc: Jólét szocialista módon. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 133. old.  
Dr. Nagy Emil: Hogyan éljünk? Életmód, életvitel mai társadalmunkban. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 88. old.  
Szabó Imre: Társadalmi átalakulás és az életmód változása. Társadalmi Szemle. XXXI. évfolyam 8-9. 1976. augusztus-szeptember, 35-46. old.
- /2/ A pártpropaganda soronlevő feladatai. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1976. október 26-i ülése. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 22-24. old.
- /3/ Az Októberi Forradalom negyedik évfordulója: Lenin: Az Októberi Forradalomról. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 90. old.

A SZEMÉLYISÉG ÉRTELMEZÉSÉNEK ALAPKÉRDÉSEI  
/Az egyén szocializációja és a művelődés összefüggése/

I. A személyiséggel foglalkozó tudományok

A személyiség problémája, az ember belső /lelki/ lényének feltárása hosszú idő óta áll a tudományos gondolkodás középpontjában. A személyiség - sajátos helyzetéből következően - egyaránt kutatási témája a természet- és társadalomtudományoknak. A biológia főleg a személyiség örökletes és törzsfelődési kérdéseivel foglalkozik. A történelmi materializmus a személyiséget a társadalmi fejlődés termékeként és tevékeny résztvevőjeként vizsgálja. A szociálpszichológia a közösségben élő és tevékenykedő ember /személyiségek/ egymásra hatásait, összefüggéseit vizsgálja. Az etika /erkölcstan/ a személyiséget mint az adott kor társadalmi együttélési módjainak, meggyőződésének hordozóját kutatja. A pszichológia a személyiség pszichikus funkcióit, szerkezetét, fejlődésének feltételeit és belső mozgástörvényeit vizsgálja. A legújabb tudományok közül a kibernetika - mint minden élő organizmus és technikai rendszer szabályozásának tudománya - foglalkozik a személyiséggel. Ugyanis a személyiséget felfoghatjuk a legtökéletesebb, önmagát irányító rendszerként is. Azt viszont világosan kell látnunk, hogy tudományos személyiségelemzést csak több tudományterület együttműködésével lehetséges kialakítani.

## II. A személyiség fejlődését meghatározó főbb feltételek

### a/ Öröklött adottságok

A probléma jobb megértéséhez az általános és humán genetikában tanult néhány ismeret felidézésére van szükség. Az ember öröklődése generatív /nemző/ szaporodás útján megy végbe, amely folyamatban a filogenezisnek /törzsfelődés/ megfelelő környezetben, elődeikhez hasonló tulajdonságokat alakíthatnak ki, és a létfeltételek megváltozására örökletességüknek megfelelő módon válaszolnak. Az így nemzett utód később szintén átöröklítésre lesz képes.

Köztudott, hogy az átöröklítés két részfolyamatban megy végbe. Az első részben a filogenezisben biokémiai kóddá vált öröklődési anyag - az előd génbe programozott "üzenete" - átszármaztatása megy végbe, illetve az abban rögzített program, az un. információátadás történik meg az ivarsejtek útján. A második részfolyamatot az egyed fejlődése jelenti, amelynek során az információban rögzített program megvalósul, manifesztálódik. A megtermékenyítés útján az utódban nem kész tulajdonságok örökítődnek át, hanem az információ, "a genetikai üzenet" mint kód öröklődik. Ez lehetőséget jelent a programban lévő üzenet megvalósítására. A manifesztáció az anyagcsere útján megy végbe, amelyet a környezet jelentős módon befolyásolhat. Kiszely /1973/ találóan mondja: "A fejlődésben megvalósuló program /genetikai kód/ végrehajtója az anyagcsere, és kiszolgálója a környezet". Ugyanakkor az is világos, hogy olyanféle biológiai determinációról van szó, amelyben eldől, hogy ki milyenné és mivé válhat, azaz mihez adottak a feltételei. Tehát az is eldől, hogy milyen tulajdonságok nem alakíthatók ki az egyénben.

Az adottságok kialakulásában három tényező szerepel: az információs rendszer, a végrehajtó rendszer és a környezet. Az örökletességnek közismerten két egyformán kölcsönös oldala van: az állandóság /konzervatív, biztosítja a faj jellegzetességeit/ és a változékonyság.

Az ivarsejtek az örökítő anyagot /a genetikai üzenet/ átviszik az új egyedbe, tehát új gének nem jönnek létre, csak a már meglévő /előd/ tényezők szerepelnek új elrendezésben. Ennek megfelelően alakulnak ki az egyed adottságai: termete, szeme, haja színére, alakjára, vérmérsékletére, betegségre való hajlamára, idegrendszerének szerkezetére stb. vonatkoznak.

Ma már ismerjük a gének kémiai összetételét, azt is tudjuk, hogy alapja a DNS /dezoxiribonukleinsav/. A DNS óriásmolekula három funkciót tölt be: a/ az önmegkettőződő-képességet, b/ a fehérjék bioszintézisének irányítását és c/ az örökletességet.

Gyakran hallani azt a biogenetikai törvényt emlegetni, amely szerint az ember egyedi fejlődése során röviden megismétli a törzsfajlás állomásait. Ez az embernél csak nagy vonásokban igaz. Egyes törzsfajlási szakaszok pl. teljesen hiányoznak, viszont vannak egyedfejlődési állomások, amelyeknek a törzsfajlásban nem lehet nyomára bukkanni. Az egyed fejlődésében különösen fontos szerepe van a növekedésnek, majd az ezt követő fejlődésnek. Pl. a test általános növekedése egy időpontban beindítja az agyalapi mirigy működését, és elkezdődik a serdülés, ami később minőségi ugrást, fejlődést eredményez. A kézfej csontjainak, izületeinek növekedése 6 éves korban alkalmassá teszi a gyermeket az írás megtanulására, később pedig munkavégzésre. Minden egyed magában hordja lehetőségeit, amivé válhat, ugyanakkor korlátai is adottak, amivé nem válhat. Ahhoz, hogy valaki operaénekes lehessen, speciális adottságokat kell örökölnie, ha ez nem történik meg, a fejlődés e lehetősége korlátozott számára. Az emberi faj egyedei annyiféle adottságot örököl, amelyeknek kifejlesztése - különböző szinten ugyan - szinte megszámlálhatatlan. Itt jegyezzük meg, hogy az elődöktől örökölt biológiai program egész életre szóló kódokat tartalmaz /determinál, de nem eleve elrendelés/, a környezettől is függ, hogy melyik, mikor és hogyan manifesztálódik, vagy éppen nem is jut érvényre.

Az egyén pszichés fejlődése szempontjából leglényegesebb az idegrendszer, az agy biokémiás szerkezetének öröklése, bár az ember bioszociális lény.

Az emberi faj általános /normális/ sajátosságait öröklő egyén számára a fejlődés lehetőségeit és korlátait az őt körülvevő szociális környezet határozza meg elsősorban. Zazzo R. /1960/ találóan mondja: "Amit megtehet az öröklés, azt megteheti a környezet is."

Az ember öröklött adottságai egyrésztől ösztöneiben jelennek meg, amelyek szükségletté, majd vágygá válnak. Az egyént mindig valamilyen külső természeti vagy társadalmi tárgy, illetve viszony készlet cselekvésre. A cselekvésre való készítés legrégebb és legalapvetőbb motivuma a szükséglet. Beszélni kell még az érdekről, amely az objektív szükségset fejezi ki. Közismerten szokás beszélni primer, létfenntartási és magasabbrendű kulturális szükségletekről.

#### b/ Környezeti hatások

Azt már láttuk, hogy az ember egyedi /személyiségbeli/ fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele az öröklés. Azt is tudjuk, hogy az emberi faj sem rendelkezik olyan génprogramokkal, amelyek lehetővé tennék számára a szociális kapcsolatoktól, hatásoktól független emberi kibontakozást, a szocializációt.

A törzsfelődés menetét, főbb állomásait /Ausztrálopitékus, Pithekanthropus, Homo neandertálensis, Homo Sapiens/ is csak a biológiai szervezet és a környezet kölcsönös egymáshatása-ként lehet megérteni /egymást meghatározó, feltételező viszony/. Az ingerlő, az indítványozó, a "provokátor", a változásra készítő, ha úgy tetszik kényszerítő, legtöbbször a környezet. Az emberiség /az ember/ biológiai szervezete megújításával, magasabb fejlettségi szintre jutásával mindig képes volt válaszolni környezete alapvető hatásaira. Ha ez nem így lett volna, akkor már az emberiség elpusztult volna.

A környezeti hatások legősibb formája a természet. Az egyedi fejlődés során ezzel az ősi természettel már alig találkozunk. Ugyanis az embert körülvevő természet sokszorosán szocializált formában áll rendelkezésünkre /erdő, park, tavak, mező, rét stb./. Szervezetünknek e módosított, részben szocializált természeti hatásra kell válaszolnia, viselkedésformákat kialakítania. Az egyén a napi élet-élés folyamatában a természet legkülönbözőbb tárgyaival, élőlényeivel és jelenségeivel találkozik, amelyek szinte másodpercenként hatnak ránk születésünkől életünk végéig. A természettel való találkozás az embert a legkülönbözőbb tevékenységre készíteti, ilyen pl. a megismerés és átalakítás, az érzelmi, az esztétikai, az erkölcsi, a célrendszerbeli élmények stb. Ha a szükségletek kielégítése oldaláról közelítjük meg a problémát, azt látjuk, hogy az ember szükségleteinek kielégítése érdekében a cselekvések egész sorát alakítja ki. Megfigyelhetjük, hogy az egyénnek egyrésztől alkalmazkodnia kell a természet tárgyaihoz, élőlényeire, jelenségeire, másrésztől pedig a saját céljaira fel kell tudnia használni, akár át is alakítania azt. Az emberre első sorban ez a megismerő és átalakító tevékenység jellemző, ami az egyéntől a legkülönbözőbb tevékenységsorok megtanulását igényli. Az embernek /ugyanúgy az emberiségnek is/ ez az alkalmazkodó és átalakító tevékenysége egész életén keresztül tart, amiből egyértelműen következik, hogy önmagát állandóan alkalmassá kell tennie /fejlesztés/ a felmerülő feladatok megoldására. Ez a folyamat a felnőttkorban, sőt az öregkorban is tart, különben az új élethelyzeteket nem tudja megoldani, és ezzel önmagát veszélynek teszi ki. Sémászerűen így fejezhetnénk ki a kölcsönös egymásrahatást: a természet hat az emberre, ő megismeréssel válaszol, majd az alkalmazkodáshoz vagy az adott természeti jelenség átalakításához kialakítja a szükséges tevékenységformákat. Pl. azt tapasztalja, hogy a nyári időszakban is lehül a levegő, erre úgy válaszol, hogy a nyaralás alkalmára szánt ruhák közé meleg holmit is elhelyez. Az emberiség az 50-es, 60-as években rádöbrent, hogy egyre többen halnak meg rákban. Erre úgy válaszolt, hogy mind több energiát fordít a rák megismerésére, hogy megvédhesse önmagát a beteg-

ség ellen. Mihelyt az új gyógyszer meglesz, az ember átalakított egy természeti folyamatot. Ezen utóbbi esettel lehet bizonyítani, hogy a természeti jelenségek legyőzése az ember szolgálatába állítása, csak önmaga fejlesztésével lehetséges /pl. mikrobiológiai, genetikai, kémiai ismeretek stb./. A természetről összegyűjtött tapasztalatokat, kutatási eredményeket az emberiség a természetről szóló tudományokban összegezi. Az egyén feladata éppen ezért ebben az összefüggésben kettős; megismerni az adott tudományokban leírtakat, másrésről a természet új problémafelvetéseire válaszolni és ezzel növelni a természetről szóló tudományokat.

Tekintettel arra, hogy a természettudományos ismeretek az embert helyes választévkénység kialakítására tanítják meg /az izületi gyulladások tünetei és gyógyításuk/, éppen ezért ha a művelődési intézmények ilyen témákat tűznek napirendre, az emberek alapvető szükségleteit elégítik ki. Az egyén szocializációjához /beilleszkedni tudás/ természetszerűen hozzátartozik az is, hogy születésétől élete végéig egyre többet tudjon meg a természet dolgairól, és mind több ismeretet és viselkedési tevékenysort tanuljon meg azok átalakítása, átválttatása érdekében. Talán furcsa, de igaz, hogy ma társadalmi lénynek lenni azt is jelenti, hogy mind többet tudni a természettudományokban felhalmozott ismeretekről.

A környezeti hatások sajátos formája a műszaki és technikai eszközök hatása. A ma emberét születésétől kezdődően körülveszik a legkülönbözőbb műszaki és technikai eszközök. Napitevékenységünk szerves részét alkotják a legkülönbözőbb gépek /villannyal, gázzal működők, mechanikai jellegűek/. Háztartásunk, kiskertünk gondozása, szórakozásunk eszközei, közlekedésünk, autónk karbantartása stb. elképzelhetetlen némi technikai ismeret nélkül. Az emberek 60-70 %-a munkatevékenysége közben csak úgy boldogulhat, ha meghatározott szinten kezelni tudja az adott műszaki és technikai eszközöket. Ebből egyértelműen következik, hogy a szocializáció fogalmába beletartozik bizonyos technikai eszközök használni tudása. Az is köztudott, hogy a tudományos és technikai forradalom időszakában

élünk, éppen ezért a tárgyalt feladat a felnőttek számára jelentős megterhelést jelent. A művelődési intézmények ilyen vonatkozásban nagy segítséget nyújthatnak.

### A környezeti hatások társadalmi /szociális/ tényezői

E folyamatnak két jelentős összetevője van, amely egymással kölcsönhatásban eredményezi a szocializált ember kialakulását. Az egyik tényező a szociális környezet /az emberi kultúra hordozója/, amely az ember számára magatartási modellt biztosít, és segíti kibontakoztatni az egyénben a szociális értékek rendszerét /viselkedések értékelése/.

A másik tényező az aktívan tevékenykedő egyén /önfejlesztés/, aki a tevékenység során elsajátítja, magáévá teszi a társadalmi tapasztalatokat.

Az emberré nevelés szociális meghatározottságú folyamat, amely születésünktől kezdődően életünk végéig tart. Sokan értelmezik a szocializációs folyamatot úgy, hogy a felnőtté válással lezárult. Ez csak akkor történhetne meg, ha az egyént körülvevő környezeti hatások sem változnának. Mivel ez nem így van, ezért a személyiségnek állandóan fejlesztenie kell önmagát, hogy az őt körülvevő, folytonosan változó környezet problémafelvetéseire elégséges választ tudjon adni.

Az embert körülvevő szociális világ hatásait általában két területre szokás osztani: makro- és mikrokörnyezetre. Mindkettőt mint kulturhordozót fogjuk fel. A tárgyalhatóság kedvéért e hatásokat - megszámlálhatatlan tömegük miatt - egy közös nevező segítségével csoportostíjuk. Még akkor is ezt kényszerülünk tenni, ha a felosztás tagjai nem mindig egyneműek és nem tartoznak azonos értékrendbe. Célunk az volt, hogy valamilyen módon eligazodjunk a túl tág fogalmak - pl. a bennünket körülvevő világ hatásai - között. Ilyen közös nevezőnek tartottuk az érték<sup>x</sup> megjelölését. Az említett felosztá-

<sup>x</sup> Értéknek fogjuk fel mindazokat az anyagokat, tárgyakat, eszközöket, szellemi termékeket és folyamatokat, amelyek az ember boldogulását szolgálják és beletartoznak az emberi kultúra terjedelmébe.



si alap /érték/ segítségével az alábbi szférákat állapítottuk meg:

- anyagi és tárgyi értékek,
- intellektuális és művészi értékek /az emberiség kultúrája és az emberek tudása/,
- erkölcsi értékek rendje /a kultúrában szereplő személyek és az élő emberek magatartásmintái, az egyén tapasztalatai stb./,
- érzelmi viszonyok szférája és
- célrendszerbeli értékek /ideálok, eszmék, eszményképek, világnézet, filozófiai meggyőződés, az értelmes élet mint cél/.

Az ember születésétől haláláig szembe találja magát /problémahelyzet/ szociális környezete viselkedésmintáival, a kultúrában szereplő modellekkel, viszonyokkal, értékrendszerekkel, és eme sokféle tapasztalat /empirikus, fogalmi szintű/ összegzéseként, integrációjaként alakítja ki önmaga értékeit, értékrendszerét. Az egyén szociális környezetének fejlettségi szintjétől /történelmileg meghatározott szint/ függően változhat a kultúra mintáiból és magában rendezheti azt. Mindenki maga dönti el, hogy mivel azonosítja magát, és mit fogad el és tesz meggyőződésévé.

Az egyén az emberi kultúrával, kisebb részkultúrák segítségével találkozik. Az emberiséget is, a társadalmi osztályt, a nemzetet, a réteget, a személyiséget kulturahordozónak mondjuk. A könyvtár, kulturház, egy zenemű is lehet kulturahordozó. Az emberre legjobban ható makrokörnyezeti formák mint kulturahordozók és közvetítők: a települések /tanya, falu, város, megye, ország, világrész, a települések utcái, az ott járó-keelő emberek, üzletek stb./, a munkahelyek /üzem, tsz, intézmény stb./, a tömegkommunikációs eszközök /rádió, televízió, újságok, folyóiratok stb./, a kulturális intézmények /iskola, színház, mozi, művelődési ház, könyvtár stb./, a társadalmi szervezetek /párt, szakszervezet, ifjúsági szer-

vezet stb./, sajátos szituációt jelent a társadalmi réteghez, osztályhoz, népcsoporthoz, nemzetiséghez, nemzethez, szakmai réteghez stb. való tartozás. Ujkeletű a turizmus nyújtotta hatásélmény.

Az ember szocializációjának /születéstől élete végéig tart/ legfőbb forrása, feltétele, szükséglete és katalizátora a társas kapcsolat. Az egyén mikrokapcsolatain keresztül tart kapcsolatot a külső nagy világgal, és a kiscsoporttagok viselkedés-modelljei a szociális tanulás mindennapi szinterei. Kiscsoport-kapcsolataink révén alapvető emberi élmények és képességek birtokosaivá válhatunk. Tanuláson általában az egyszeregy, az írás, az olvasás, a történelem stb. ismeretek elsajátítását értjük, amelyek segítségével feladatokat, problémahelyzeteket tudunk megoldani. A szociális kapcsolatok viselkedésformáit, az érzelmi kapcsolatok, élmények/pl. anyagyermek szeretet megnyilvánulás-formái/, életünk értelmének, eszméink elemeinek mintáit stb. a kiscsoportokban élő személyek tevékenységében megtaláljuk. Például a művelődési igény kialakítása a gyermekben vagy a felnőttben szintén "szociális tanulás" eredménye. Igaz, hogy az említett tanulás bonyolultabb, sokrétűbb művelet, mint az, amit addig tanuláson szokás érteni.

A mikrokörnyezet leghatásosabb egységei: a család, a baráti együttes, a házastárs, a munkatárs, a bajtársi csoport, a kultúrcsoport, a klub-együttes, a rokon csoport, a tanulócsoport stb. A mikromilió az a társas közeg, mező, amelyben a gondolatok, az érzések szabadon áramlanak, és a tapasztalatok, a tanulási fogalmak a kollektívában integrálódnak az egyén értékeivé. A társas szükséglet, az együttműködés minden ember igénye, hisz ebben az együttesben érezheti magát jelentősnek, védettnek, tud kibontakozni, élete e szubjektív közegben kap értelmet, a másik emberen keresztül ismerheti meg az "én" önmagát is, és egyben önmegújításának feltételei is a társas élményben keresendő.

A szocializációs fejlődés különböző szakaszaiban a csoportviszonyoknak más és más a jelentősége. A szociális érettségre való felkészülés időszakában /születéstől kb. 24 éves korig/ az egyén gyűjti a tapasztalatokat, és az értékek gyorsan képződnek benne. Ezen időben alakulnak ki az egyén személyiségtulajdonságai is. A csoport szociális érettség kialakulásának nélkülözhetetlen feltétele. A sokféle jelenség közül csak egyet említünk: az egyének érték kategóriái, önértékelésük, önmegújulásuk felnőttkorban csak a kiscsoportok rendszerében jöhet létre.

A felnőtt- és öregkorban sem csökken a kiscsoportok szerepe, de minőségileg más jelentőséget, funkciót látnak el. E második szakaszt a szociális érettség korának nevezhetjük, melyre leginkább jellemző az önmegvalósítása, a kiegyensúlyozottság /harmónia/, a folyamatos önmegújítás, a testi, lelki rugalmasság és a munkaképesség megtartására való törekvés.

A közművelődési intézmények főleg ifju- és felnőtt korúak körében fejtik ki tevékenységüket, amikor a személyiség legnagyobb gondja az, hogy megvalósíthassa eddigi terveit /önmegvalósítás, önkibontakoztatás/, önmaga megújítása, harmónia-teremtés az egyénben, az egyén és környezete között, továbbá egyre többet törődik testi, lelki rugalmasságának megtartásával. A jelzett intézményeknek tehát az egész személyiség szocializációs fejlődését kell szolgálniuk és nem elégedhetnek meg az egyoldalú ismeretterjesztéssel, a csak szórakoztató műsorok rendezésével stb. A közművelődési intézményekben dolgozóknak éppen ezért ismerniük kell az ifjukorú, a felnőtt és öregkorú emberek testi, idegrendszeri és lelki sajátosságait, a mindennapi életben - a munkában, a családban, az életmód változásában, a korszerű izlés terén, a divatban, a turizmusban stb. - rájuk váró azon feladatokat, amelyeknek szinte percről percre meg kell felelniük. Ugy is fogalmazhatnánk, hogy a jelzett intézményeknek segíteniük kell az egyént abban, hogy az előtte álló élethelyzetek megoldására folyamatosan alkalmassá tegye önmagát. Ebből az is következik, hogy a közművelődési intézmények programjaikat

az egyes csoportok, rétegek színvonalához, a társadalmi munkamegosztásban, a szociális szerepben rájuk háruló tennivalók ellátásának megfelelően kell csoportosítaniuk. Fontosnak tartjuk pl. a kiscsoportos klubfoglalkozásokat. Itt jegyezzük meg, hogy az egyén önmegújításán az egész személyiség ujraintegrálódását értjük, amelynek fontosabb elemeit a következőkben látjuk: a képességrendszerbe beépülnek a korszerű ismeretek, munkatapasztalatok, gondolkodási műveletek, és azáltal minőségileg is több lesz. A szociális minták halmozódása eredményeként az erkölcsi értékkategóriák is újrarendeződnek. Az új szociális kapcsolatok gazdagítják, mélyítik és differenciálisan módosítják az érzelmi szférát, az életmódot és a célrendszerbeli értékeket /példakép, eszménykép, eszme, az értelmes élet képzelete/.

c/ A személyiség kialakulásának és önmegújításának harmadik feltétele a nevelés

A nevelési folyamatot három egymástól elválaszthatatlan részre oszthatjuk: a környezeti hatások megszervezése, a személyiség belső szerveződése, integrációja, a nevelési eredmény megjelenése, mint neveltségi szint.

A közművelődési intézmények feladata egy adott célnak megfelelően a hatások adekvát rendszerét megszervezni. Tervezésünk leggyengébb pontja a célnak legjobban megfelelő hatáskombinációk kialakítása.

III. A személyiség fejlődése és az önmegújítás problémája

Mindenki, aki a személyiség problémájával foglalkozik, szembetalálja magát az öröklött adottságok és a környezet viszonyával. A témával foglalkozók két szélsőséges ellenpólusát említjük csak meg. Az egyik tábor az öröklést tartja alapvetőnek /biológiai determinizmus/. Szerintük a tulajdonságok, a magatartásformákat is beleértve, öröklődnek, a környezet csupán keret ahhoz, hogy az öröklött tulajdonságok megnyil-

vánuljanak. A személyiség fejlődése ezek szerint belső érés útján megy végbe, ami végülis a biológiai eleve elrendeléshez vezet. E nézet kirekeszti a szocializációból a környezetet, ezért elfogadhatatlan számunkra. A szociológiai elmélet pedig a szociális átöröklést tartja egyoldaluan meghatározónak, ami azt jelentené, hogy az ember mechanikus lenyomata, másolata környezetének. Ugy vélik, hogy a gyermek születéskor "tiszta tábla" /tabula rasa/, és kizárólag a nevelőtől függ, hogy mit "ír" erre a táblára. Szerintük az ember "tetszés szerint" nevelhető. Erdeme a nézőpont képviselőinek, hogy előtérbe helyezik a szociális környezetet. Ugyanakkor hibájuk, hogy lebecsülik az egyén belső szerveződését és integrációját. A kóttényező /konvergencia/ elmélet hívei a két ellentétes nézetet kísérelték meg összeegyeztetni, amely szerint a személyiség kialakulásában mind az öröklött adottságok, mind a környezet valami módon összegeződik. Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy legfontosabb feltételnek mégis az ösztönzőket tartják.

A magunk álláspontját Vigotszkij és Rubinstein gondolataival indítjuk, amely szerint a személyiség fejlődésének egyik forrása a környezet, de ezek a külső hatások mindig a belső feltételeken keresztül valósulnak meg. A külső hatás meglehetősen különböző, de ezek csak az öröklött adottságokon, illetve az adott egyén érettségén, fejlettségi szintjén dolgozódhatnak fel és válnak a személyiség részévé. Pl. nem lehet 3 éves korban iskolába küldeni a gyermeket, mert belső érettsége még alkalmatlan az iskolai hatások fogadására. A hatásokat az egyén feldolgozza és személyiségrendszerébe beilleszti /integrálja/, egyénivé alakítja. A személyiség e belső önmozgását az ifjúkorig fejlődésnek szokás nevezni, a felnőtt- és öregkorit elneveztük önmegújításnak. A fejlődést ebben az értelemben is a lelki tartalmak halmozódásában, a változásban látjuk, amelyben a régi képzetek egy része elpusztul, és belőlük új, magasabb rendű strukturák, ún. tulajdonságok jönnek létre. A külső hatásokat az ember alakítja belső adottságain, érettségén /a külső belsővé válik/ keresztül személyisége részévé. Az egyén fejlődése tehát függ örökletes adottságaitól, szociális környezete kultúrszintjétől, továbbá tevékenységé-

nek aktivitásától és színvonalától /az egyén mint feldolgozó lehet igyekvő, igényes, ugyanakkor gyenge szorgalmu és akaratu ember is/. A fejlődés fontos eleme tehát az egyén önszabályozó képessége is. Gyermekkorban az önszabályozás elsősorban a külső hatások /élmények/ függvénye, felnőttkorban inkább belső indítatásu. Az előbb említett személyiségfejlődés és az önmegújítás között az egyik árnyalati különbséget éppen ebben látjuk /a felnőtt céltudatosabban nyitja meg önmagát/.

A továbbiakban azt kell megvizsgálni, hogy a személyiség "önmozgása" belső ellentmondások formájában megy végbe. A külvilág hatásai a személyiségben, a személyiség belső szervező-dottságében, az interiorizáció során - ellentmondást hoznak létre. A személyiség az ellentmondásokban lévő tartalmakat úgy oldja meg, hogy általában legyőzi a régit, és az új minőség mellett dönt. Így lesz a külső hatás belső lelki jelenséggé, és az ellentmondás az az erő, amely "örök" mozgásban tartja a személyiséget. Ellentmondás jöhet létre a régi és az új szükségletek, a viselkedésformák, az érzelmek formái, a világnézet és a szépről alkotott elképzelésünk stb. között. A belső ellentmondás során a régi elhal, és új minőség jön létre, de úgy, hogy a régi lelki jelenségek tartalmát /emlékek, gondolatok, érzelmek, cselekvések, magatartás stb./ tagadva ugyan, de mégis beépítjük új magatartásunkba, emberideálunkba, eszméinkbe stb. Pl. egy 40 éves ember élete során állandóan tagadva gazdagította lelki tartalmait, de a 40 év lelki jelenségeitől nem marad független, hanem azok beépülnek személyiségébe. Ezt úgy fejezzük ki, hogy tagadva megőrizzük és újáteremtjük önmagunkat.

#### IV. A pszichikus folyamatok és a személyiségtulajdonságok szerveződése

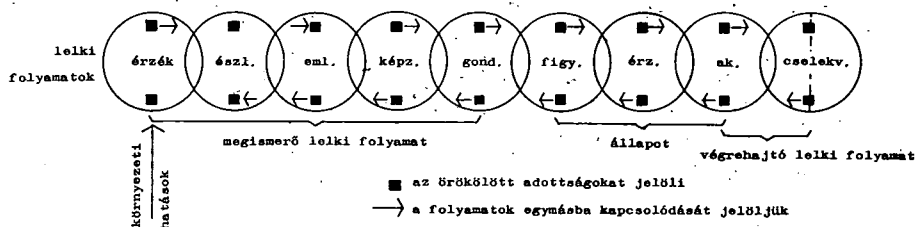
Az előzőek során már többször említettük, hogy minden ember meghatározott adottságokkal születik. A belső és külső hatásokra, azok összműködéseként, az idegrendszer közreműködésével, az egyes lelki folyamatok /érzékelés, észlelés, emléke-

zés, képzelet, gondolkodás, figyelem, érzelem, akarat és cselekvés/. E lelki folyamatok elszigetelten, csak a születéstől kezdődően az első 1-2 évben funkcionálnak, és csak hamar eljutnak egy olyan magasabb integrációs szintre, kb. 3 éves kor után, amikor személyiségtulajdonságokká szerveződnek. Ezen időtől kezdődően a folyamatok csak egymásba kapcsolódva léteznek. Ez azt jelenti, hogy a pszichikus folyamatokat úgy foghatjuk fel, amelyek egymásba kapcsolódnak, egymást feltételezik és egymás következményei. Vizsgáljuk meg ezt az 1. sz. ábrán.

A rajzon látható kis fekete négyzetekkel az öröklött adottságokat jelezzük. Nyíllal a környezeti, természeti és társadalmi hatásrendszereket ábrázoljuk. Az egyes lelki folyamatokat körökkel /o/ jelezzük. Az egymásba rajzolt kör-sémákkal az elválaszthatatlan összekapcsolódást akarjuk érzékeltetni.

Nemcsak az egymás mellé rajzolt lelki folyamatok között alakulnak ki egymást feltételező és meghatározó kapcsolatok, hanem mind a kilenc lelki jelenség hasonló összefüggésben van egymással. A variációk lehetősége tehát igen nagy.

### ♣ A lelki folyamatok /sémászerű/ összefüggése



1. ábra

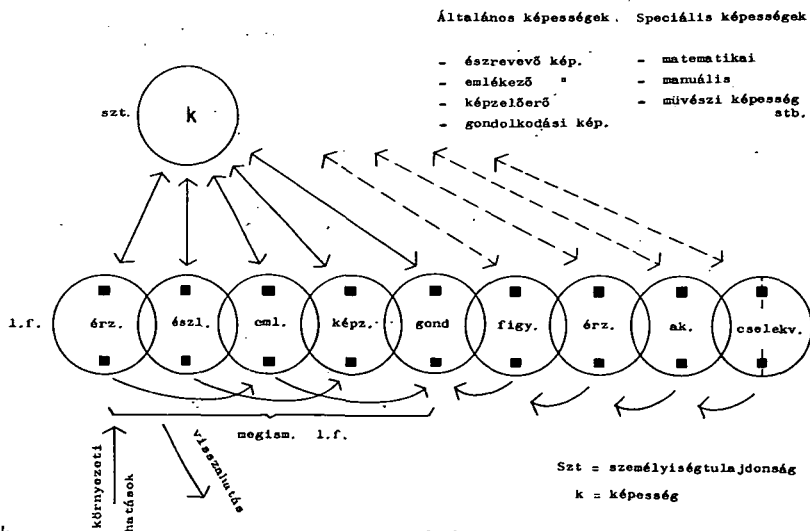
## A képességek szerveződése

A megismerő lelki folyamatok bizonyos mennyiségi halmozódás és sajátos szerveződés után minőségi ugrásként létrehozják a személyiség egyik tulajdonságát: a képességet. Az állapotokat kifejező és végrehajtó lelki folyamatok részben közvetetten, mint motívumrendszer-, részben pedig közvetlenül gyakorolnak befolyást a képesség fejlődésére /pl. a cselekvés/.

Sémarajz segítségével így képzelhetjük el: Lásd a 2.sz. ábrát.

Fontos azt is megjegyezni, hogy a képesség visszahat, és meghatározza a többi lelki folyamat színvonalát. Ez azt jelenti, hogy a kifejlesztett zenei képességgel rendelkező gyermek zenei érzékelése, észlelése, muzikalitása magasabb színvonalú az egészen új zenedarabok megtanulása esetén is, mint a kevésbé kifejlesztett képességűé. A folyamatok és a képesség kölcsönös egymásba kapcsolódása, az állandóan megújuló integrációja életünk végéig tart.

A MEGISMERŐ LELEI FOLYAMATOK KÉPESSÉGÉ SZERVEZŐDÉSÉNEK SÉMÁJA



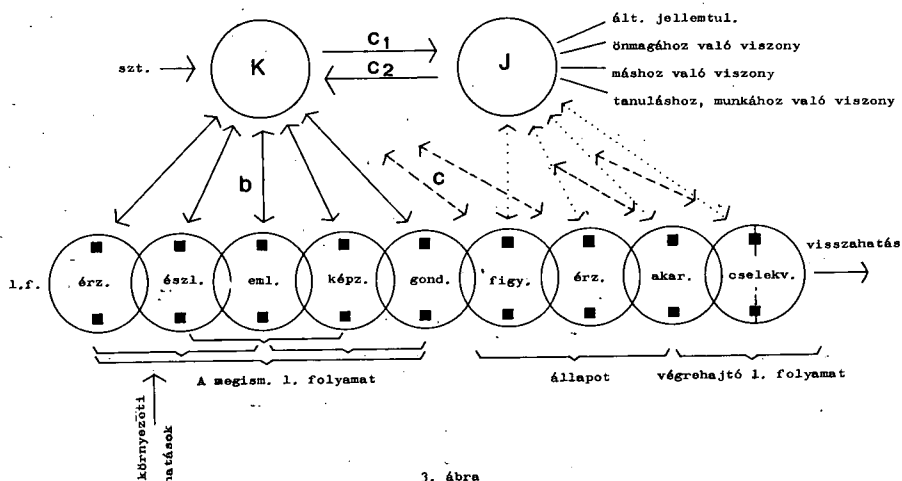


## 2. A jellem szerveződése

A pszichikus folyamatok tartalmi és a képesség sajátos szerveződése hozza létre a személyiség második tulajdonságát: a jellemet. Sémarajz segítségével a 3. számú ábrán az alábbi szerint képzelhetjük el ezen összefüggést.

Az "A" jelzésű kapcsolatok szimbolizálják a lelki folyamatok összefüggéseit. A "B" jelzésű kapcsolódások a megismerő lelki folyamatok és a képesség összefüggését ábrázolják. A "B" kapcsolatok a közvetett vagy részben közvetlen összefüggéseket kívánják jelezni. A "C" kapcsolódás azt jelzi, hogy a képességnek meghatározó szerepe van a jellem kialakulásában, annak differenciálódásában. Ugyanakkor a jellem is visszahat a képesség fejlődésére. A visszahatás úgy megy végbe, hogy a jellem meghatározza a képesség tendenciáit, és ennek segítségével motiválja a megismerő folyamatot is. A "B" kapcsolódások azt jelzik, hogy a lelki folyamatok közvetlen összefüggést tartanak fenn a jellemmel.

A JELLEM SZERVEZŐDÉSÉNEK SÉMÁJA



3. ábra

A személyiség szerveződésének legösszetettebb problémája a jellemtulajdonságok és erkölcsi magatartásformák kialakulása és megismerése. A jelzett értékkategóriák konkrét mintáival nap mint nap találkozunk az emberek viselkedésformáiban /anyánk, apánk, nagyszülünk, testvérünk stb. konkrét viselkedése/

Ugyancsak rendelkezésünkre áll a kultúrában élő /mesében, történelemben, irodalomban, felfedezők élettörténetében, politikában stb./ személyek magatartásmintája, továbbá a társadalom által megfogalmazott erkölcsi értékfogalmak, mint absztrakt kategóriák /hazafiság, fegyelmezettség stb./. Az egyén születésétől kezdődően nap mint nap találkozik az előbb említett modellekkel, emlékezetébe vési őket, képzetekké válnak, majd serdülőkorban, amikor a fogalmi gondolkodás az egyén általánosan jellemzőjévé válik, előző képzetek alapján integráció útján kialakítja saját értékeit és értékrendszerét. 25-30 éves korára az emberben annyi tapasztalati modell és tanult erkölcsi fogalmi érték halmozódik fel, hogy kialakítja véglegesnek ítélt erkölcsi fogalmait. Ez nem jelenti azt, hogy a további élet-élés során árnyalati változások ne jöhetnének létre. Jelentős érték-norma változás viszont 35-40 éves kor után csak katartikus szituációban alakul ki.

Felnőttkorra tehát az erkölcsi normák lényegében kialakulnak, és csak erőteljesebb élmények hatására módosulnak, ujulnak meg. Minél idősebb az egyén, erkölcsi értéknormái, viselkedésformái annál merevebbek. Ismerve ezt a törvényszerűséget, a közművelődési intézmények feladatát egy részről éppen abban látjuk, hogy segítse az egyéneket erkölcsi-normarendszerük megújulásában. Az ember általában igyekszik a történelmileg elvárt erkölcsi normákat elsajátítani, hiszen csak így tudja szociális élethelyzeteit megoldani, továbbá a helyes erkölcsi ítőletek kialakítására is csak így teszi magát alkalmassá. A közművelődési intézmények tehát gazdag élményrendszereinken keresztül szolgálhatják az egyének erkölcsi megújítását.

Az előzőekkel kapcsolatban az alábbi esetet mondjuk el: N.Katalintól /5 éves/ azt kérdeztük, hogy mit tart jósnak. A leány válasza: "A jószág olyan mint a Feri, aki akkor is az óvodában marad velem játszani, amikor a többiek hazamehetnek. Anyukám könyvelő, ha tulóráznia kell, akkor az óvodában kell maradnom. Ilyenkor Feri is ott marad velem az óvodában játszani. Később, amikor hazafele megyünk, az utkeresztvezetésben megfogjuk egymás kezét és úgy megyünk keresztül az uton."

K. Jolán arra a kérdésre, hogy mi a rosszasság, ezt válaszolta: "A rosszasság olyan mint a Jancsi, aki a fölöttünk levő emeleten lakik. Jancsi zsebe mindig tele van kavicsal, amikor én a cicámmal a folyosón játszom, ő a cica fejére ejti a kavicsot." A két kislány élete során számos - több ezer, több tízezer - ilyen és hasonló viselkedésformával /modellek/ találkozik, amelyek alapelemei lesznek erkölcsi fogalmaiknak. Itt jegyezzük meg, hogy az egyik ember viselkedése modellként hat a másokra /egymás számára minták vagyunk/.

#### 4. A személyiség irányultságának szerveződése

Az irányultságrendszerben kialakult kategóriák forrása ebben az esetben is szociális környezet. A társak viselkedése, életeszmenye, felfogása, cselekedetei, az adott társadalom elvart embereszmenye, a fogalmakban összegeződött értékek, a kultúrában fellelhető célrendszerek hatnak az egyénre és ezen hatásokat, mint elemeket használják fel saját célrendszerük kialakításához. V.J. visszaemlékezéséből: "Először apámhoz, majd nagybátyámhoz, később tanítóhoz, még később egy tanárhoz szerettem volna hasonlítani, ők voltak a példaképeim. Igyekeztem külső cselekedeteiket, vélt belső tulajdonságaikat utánozni. Elfogadtam egy másik embert példaképnek, ezzel egyfajta szereptanulásom is megkezdődött. Később a társak egy-egy tulajdonságát tekintettem követendőnek, és igyekeztem ezeket mint elemeket magamba építeni. Felnőttkorban a nagy erőfeszítésekre képes embereket tartottam példaképemnek." Az emberek ebben az esetben is mintái egymásnak. A célrendszerbeli kategóriák felnőttkorban is állandóan megújulhatnak. A közmívelődési intézmények programjaikat szervezhetik úgy, hogy az emberekben keletkező élmények inspirációt adnak az egyes öelrendszerbeli kategóriáik megújításához /ideál, eszme, eszmenykép, az értelmes élet képzetek stb./.

## 5. A személyiség állapotának szerveződése

A személyiség állapotának problémáját is az idegrendszer lényegében kell keresni. A.G.Kovaljov szerint az állapoton a nagyagy féltekéi ideiglenesen meghatározott funkcionális szintjét kell érteni, amely a külső feltételeknek, a belső közegen keresztül történő meghatározottságát, tükrözését jelenti. Más szóval az állapotban az idegsejtek /agy/ funkcionális készenléti potencionális helyzete tükröződik. Az állapot feltételét tehát elsősorban az idegtípus jellegzetességében kereshetjük.

A pszichikus folyamatok és a személyiségtulajdonságok tevékenysége következtében alakul ki a személyiség állapota, amely egyben azok hátterét és közegét is jelenti. A személyiségállapot alapegysége: a figyelem és az érzelem. Az állapot rendeltetése többek között az is, hogy a lelki folyamatok tartalmaihoz kapcsolódó viszonyulásaink ily módon bizonyos foku állandóságra tesznek szert. Személyiségünk tulajdonságaihoz való aktuális viszonyunk és a környezettel összefüggő egyensúlyunk is kifejeződik az állapotunkban. Az állapot tehát egyik részről a lelki folyamatok és tulajdonságok olyan szintetizálódása, amelyben egyes lelki jelenségek - az élet-élésre adott válaszoktól függően - úgy válnak dominálóvá, hogy a személyiség vagy egyensúlyban marad, vagy időlegesen elveszti lelki egyensúlyát. A személyiség állapota a lelki folyamatoknál stabilabb, a tulajdonságoknál viszont mozgékonyabb. Állapotainkban a pszichikus alkalmazkodás során kifejtett tevékenységeinkhez való viszonyaink szintézise valósul meg.

## V. A személyiség néhány fontosabb jellemzője

### 1. A személyiség általános és egyéni jellege

Minden személyiség magában foglalja a környezeti feltételektől meghatározott és minden ember számára közös vonásokat. Ilyenek pl. a hallás, a látás, a tapintás tulajdonságai stb. Ezek a feltételek változatlanok, rögződnek a halló-, a látókészülék szerkezetéhez, funkcióihoz, s ezért minden ember

számára nagyjából azonosak. A más jellegű feltételek viszont az emberiség történelmi fejlődése folyamán változnak. A társadalmi formák változásával az emberek lelki arculatában is módosulások jönnek létre.

A személyiség egyéni sajátosságai magukban hordják az adott történelmi kor általános jellemzőit. Pl. azonos társadalmi körülmények között élőkben közös jellemző vonások alakulnak ki, de ezeket önmagukban egyedien érvényesítik. A személyiség annál jelentősebb, minél inkább megjelennek benne azok az általános, történelmileg meghatározott tendenciák, amelyek a társadalom fejlődő új vonásait tartalmazzák. Pl. Kossuth úgy lehetett történelmi személyiség, hogy felismerte kora, nemzete legáltalánosabb problémáit, magáévá tette őket, és a továbbiakban ezek határozták meg tevékenységét. Dózsa emléke azért él évszázadok óta, mert kora, nemzete legáltalánosabb kérdéseit megértette, belső meggyőződésévé tette, és egyéni életutját, cselekvését is ezek az eszmék határozták meg. Ugyanezt állíthatjuk Liszt Ferencről, Bartók Béláról, Kodály Zoltánról, csak ezek az ének és zeneművészet oldaláról ismerik fel a kor legáltalánosabb tendenciáit.

Amint példánkából látjuk, a kor általános jellemzőinek egyénivé alakítása a személyiségben nem áll ellentétben az egyéniséggé válással. Minden kor kialakítja saját tudati, művészeti állásfoglalásait, amelyek azután meghatározó hatást gyakorolnak az egyénre. A személyiség önrányító képességén mulik, hogy a különböző irányzatok között felismerje nemzete, osztálya előremutató törekvéseit, hogy aztán mint sajátját élje át, és munkálkodjék érte. Az egyes emberek - mint személyiségek - különböző minőségi szinteken sajátítják el, közelítik meg az adott kor műveltségét, embereszemélyét, etikai modelljeit stb. A tudományok és az azokat képviselő iskolai tankönyvek elsősorban a személyiség megismerő folyamatait és tulajdonságait fejlesztik.

Az ember ugyanakkor egyéniség is, mert vannak egyes, csak rá jellemző, meg nem ismételtető tulajdonságai is. Bár

a személyiségnek számos általános közös vonása is van, még-  
sincs két egyforma ember, és minden embernek megvan a maga  
sajátos arculata. Minden ember 15-16 éves korától kezdődően  
tudatosan keresi egyéniségét. Gyakran találkozunk ezen egyé-  
niségkeresés torzult külső tüneteivel, amikor egyes fiatalok  
kihívóan öltözködnek, szakállat növesztenek, hangoskodó ma-  
gataratást tamusitanak. Pedig a tartalom: vagyis kora, nemze-  
te, osztálya stb. általános problémáinak egyénien átszűr-  
felismerése nélkül senkiből sem lehet egyéniség. Az egyéni-  
ségnek új, lényeges mondanivalója van, hordoz magában vala-  
mit, amit az emberiség vagy egy kisebb közösség számára akar  
hasznosítani. Minden ember hasznos akar lenni, mert csak így  
tudja biztosítani egyéniségének egyensúlyát. Fontos alapelv,  
hogy minden embert önálló személyiségnek kell tekinteni. A  
személyiségben tehát egyszerre van jelen az általános, az  
egyedi, és így lesz belőle egyéniség.

## 2. A személyiség és a tudatosság összefüggése

Az ember azért személyiség, mert tudatosan meghatározza  
viszonyát környezetéhez és önmagához. Ez azt is jelenti, hogy  
az ember képes kiemelni magát saját környezetéből, hogy meg-  
ismerje és saját hasznára alakítsa azt. E megismerő és kör-  
nyezetet átalakító tevékenység folyamatában arra is képes,  
hogy tudatosan formálja önmaga tulajdonságait azért, hogy a  
legjobban megfeleljen a megismerő és átalakító szerepének.  
Ezzel tulajdonképpen azt állíthatjuk, hogy az ember - mint  
személyiség - képes saját pszichikumának megismerésére, élet-  
helyzeteinek felismerésére, önmaga irányítására és értékelé-  
sére. Tudatosan meghatározott álláspont nélkül nincs szemé-  
lyiség.

Az igaz, hogy a személyiség legfőbb jellemzője a tudatos  
tevékenység, de ez nem zárja ki a sokféle nem tudatos tartal-  
mat, tendenciát sem, amelyek viszont akaratlan tevékenységének  
ösztönzői lehetnek.

### 3. Az "Én" tudatosítása

A személyiség általános jellemzői között szükséges értelmeznünk az ember öntudatának problémáját, azaz a személyiségnek mint "Én"-nek a kérdését. Ugyanis a szubjektum az, aki tudatosan regisztrálja mindazt, amit teszünk, és azokért vállalja is a felelősséget.

Az ember önmagát mint "Én"-t nem máról holnapra tudatosítja. A gyermek első két évében ugyanúgy nevezi önmagát, ahogy a környezet szólítja őt. Ebben az időben a gyermek bizonyos mértékig inkább objektuma önmagának, mintsem önálló szubjektum. /Pistika nem rossz - mondja önmagáról./

Az "Én" tudatosítása fejlődés eredménye. Onnan' indul ki, hogy először kialakítja saját teste feletti uralmát, és létrehozza az akaratlagos mozgásokat. /1-2 éves kor./ A második fázisban környezete, - különösen más emberek /-te-/ - megismerése közben tudatosítja pszichikus tevékenységét, benne a saját tulajdonságait is, és biztosítani tudja akaratlagos irányításukat /12-18 éves kor/. Tehát nincs "Én" "Te" nélkül, és nincs öntudat más emberek szubjektumának tudatosítása nélkül.

A szubjektum önállósága nemcsak abban mutatkozik meg, hogy meg tud oldani feladatokat, hanem abban is, hogy célokat tűz maga elé, élethelyzeteit ismeri és képes meghatározni saját tevékenységének irányát. Mindez természetesen ellentmondásosan van jelen.

Az ember sajátjának tekinti testét, pszichikus folyamatainak és a személyiség tulajdonságainak azokat a tartalmait, amelyeket belsőleg feldolgozott és magáévá tett. A szubjektum így szelektálja tehát ismereteit, tapasztalatait. Lehetséges tehát, hogy egyes tetteit, érzelmeit nem tartja énjéhez méltónak, bár személyiségéhez tartozik. Az "Én" nemcsak átengedi magát érzelmeinek, hanem tudatosítja is őket, meghatározza azokat önmaga számára. Pl. az "Én" helyesli vagy nem helyesli érzelmeit, és ezeknek nemcsak az okozati összefüggé-

seit tudatosítja, hanem a szükséges tevékenységformákat is segíti megszervezni.

#### 4. A személyiség önszabályozása

A személyiség annál magasabbrendű, minél kifejlődtebb az önszabályozó képessége. A magas szintű tudatosság és önirányítás rendeltetése, hogy a személyiség mindinkább alkalmassá váljék a környezet adta feladatok megoldására. Az ember viszonya környezete hatásaihoz és önmagához sajátos. E sajátosság nem más, mint a környezet és a személyiség kölcsönös dialektikus determináltsága. A tanulói személyiség spontán és szervezett, a nevelés, oktatás, képzés során aktívan sajátítja el a fejlődéséhez szükséges ismereteket, jártasságokat, készségeket, és fejleszti ki viselkedésének szokásformáit. A személyiség tehát a környezet hatására a tevékenység folyamatában fejleszti önmagát, és tevékenységével maga is hat a környezetre. Ez a kölcsönhatás a személyiség fejlődése során egyre magasabb szinten valósul meg. Éppen ezért tulajdonítunk igen nagy jelentőséget a tanulói aktivitás elvének, hiszen a gyermeki személyiség alakulásában a "fejlődés" /önkibontakozó tevékenység útján/ és a "nevelés" /céltudatos, tervszerű tevékenység/ egymással elválaszthatatlan kapcsolatban vannak. Ez a kapcsolat aktív tevékenységben valósul meg.

Az elmondottak bizonyítják, hogy az önszabályozás és ezen belül az önnevelés fejlettsége a személyiség erkölcsi-pszichológiai érettségének mutatója.

Az önszabályozásban alapvetően kétirányú feladattal van dolgunk. Megismerni önmagunkat, amik vagyunk és amivé lehetünk. Jelenti továbbá a lehetőségek felismerését, a szükség-szerűség tudatosítását, a fejlődés törvényszerűségei által teremtett rend elemévé válni úgy, hogy önmagunk ura maradunk.

A.G. Kovaljov az önszabályozás fejlettségének mértéke alapján három szakaszt különböztet meg.



1. A fejlődés első fázisa az iskoláskor előtti időre esik, amelyet szituatív fejlődési szakasznak nevez. Ezen életkorok fő jellemzője, hogy az önszabályozás gyengén fejlett, a külső hatásokat utánzás formájában sajátítják el.

2. A második szakaszban /serdülés előtti kor/ a viselkedés determinációjában a külső és belső hatások egyensúlyát figyelhetjük meg.

3. A harmadik szakaszban a személyiség belső tulajdonságai - mint szociális program - egyre inkább domináns szerepet töltenek be a viselkedés regulációjában. A személyiség képessé válik rövidebb és távolabbi perspektívában szabályozni tevékenységét a számára legelőnyösebb formákban, a legbiztonságosabbnak látszó cél elérésére. E szakaszban minden emberi tevékenység a személyiség belső szerveződése alá rendelődik. Így a személyiség fejlettségének második mércéje az, hogy a lelki jelenségek milyen mértékben kapcsolódnak a személyiség szervezett rendszerébe.

#### A személyiség tudatosítja a saját életutját

Az ember élete során öntudata segítségével kialakítja azt a készséget, hogy elemezze eddigi életutját, történelmét, aminek segítségével viszont lehetővé válik számára jövőjének nagyobb távlatokba történő értelmezése. A legfontosabb az, hogy az egyén felismerje azt, ami számára ténylegesen jelentős és fontos. Csak így válik lehetővé, hogy meghatározza feladatait, céljait, tudja azt, hogy mit szeretne, és mik a lehetőségei, vagy mit képes elérni. Életutjának meghatározása azt is jelenti, hogy törekvéseit beilleszti a társadalom általános törekvéseinek, tendenciáinak láncolatába.

A jelenhez való alkalmazkodás minden személyiségben a tagadva megtartás törvénye alapján valósul meg. Így válik lehetővé, hogy az ember tudatosan szabályozza és irányítsa önmagát.

## A személyiség tevékenységben fejlődik

A személyiség az ember és a környező világ kölcsönhatása alatt állandó tevékenységben alakul és fejlődik. Ezért olyan döntő fontossága az ember számára a tevékenység, mert  benne és általa fejlődik, nyilvánul meg, és ugyancsak tevékenységében is ismerhető meg. Hozzáteesszük, hogy az ember általában tulnő tettein, tehát több, mint a cselekedetei.

## A személyiség állandó és változó jellege

A személyiség tehát tevékenységében állandóan változik, fejlődik, esetleg visszaesik a fejlődésben, de mégis van állandósága, stabilitása. A személyiség adott állapotára éppen ezek, a fejlődés elért fokát vagy szintjét kifejező "állandósult" pszichikus sajátosságok jellemzők. Ezt nevezzük a személyiség aktuális állapotának. Az észlelésnek, az emlékezésnek, a gondolkodásnak, az akaratnak stb. van egy-egy időszakra jellemző színvonala, minősége, állandósága. Méginkább állandósultak a személyiség tulajdonságai: a képességben, a jellemben, az irányultságban.

A személyiséget tehát úgy kell felfogni, hogy annak legáltalánosabb természete a változás, de a folyamatban mégis az időszakonként állandósult tulajdonságok a jellemzők. A személyiség meghatározását több módon is megközelíthetjük. Fel fogásunknak az alábbi megfogalmazás felel meg leginkább:

A lelki folyamatok, a személyiség állapotai és a tulajdonságok egy egyénben integrálódott rendszere.

## A személyiség különböző szinteken valósul meg

Az egyes emberek nemcsak különböznek egymástól, hanem különböző időszakokban más és más élethelyzetekben különböző módon cselekszenek, és sajátos szinteket érnek el. Minél nagyobbak az egyes ember lehetőségei, minél fejlettebb a személyisége, annál nagyobbak általában az ingadozásai. Az egyik helyzetben a személyiség megközelítően sem éri el azt

a színvonalat, amit elvár önmagától. Gondoljunk csak a szereplésekre. Egy másik élethelyzetben pedig felülmúlja önmagát. Az elmondottak azt jelentik, hogy a személyiségen belül a különböző, sőt hasonló élethelyzetekben sajátos egyenetlenségek lehetségesek. Az ember nemcsak egyedi és általános, hanem ugyanakkor sajátos titkokat is rejt önmagában. Tevékenységeinek nivóját, színvonalát tekintve változatos lehetőségekkel rendelkezik. E megállapítás arra is kötelez bennünket, hogy minden emberhez is - feltétel nélkül - tisztelettel közeledjünk, és lássuk meg benne azt, ami lehetne, vagy amivé ezután válik.

### A személyiségtulajdonságok fejlettségbeli egyenetlenségei

Abból indulunk ki, hogy a személyiségtulajdonságok egyenetlenségei ellenére is belső szervezettség jellemzi a személyiséget. Van tehát a személyiségrendszerben egyfajta szintazonosság vagy közelség, ugyanakkor van eltérés is. Egy egyén képességei lehetnek pl. fejlettek, ugyanakkor erkölcsi magatartásformái eltérhetnek az ilyen intellektussal rendelkező személytől elvárt magatartástól. Azt is megfigyelhetjük, hogy a képességrendszeren belül is vannak egyenetlenségek, pl. fejlett valakinek a memóriája, ugyanakkor gyenge a kreativitása stb. Gyakori, hogy kiemelkedő képességrendszerhez nem kapcsolódik a szorgalom, vagy éppen értelmes is, szorgalmas is valaki, de az értelmes életet jelentő értékkategóriák szintje alacsony. Az egyének belső küzdelmet folytatnak egyenetlenségeik megszüntetéseért. A közművelődési intézmények programjaikkal segíthetik az egyéneket már említett belső egyenetlenségeik feloldásában.

## VI. A személyiség tulajdonságai

### A képesség

Az emberekkel való érintkezés közben arra a meggyőződésre juthatunk, hogy értelmi fejlődésük üteme és szintje szerint különbözik. Azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, hogy

az emberek - képességük alapján - egyszerre különböznek és hasonlítanak is egymáshoz.

Gyakran hallani azt a megállapítást, hogy X.Y. ilyen vagy olyan képességekkel született. Hibás dolog az ember született képességéről beszélni, mert az ember semmiféle képességgel nem születik. Az ember adottságokat /anatómiai-fiziológiai szerkezet/ örököl elődeitől, amelyek bizonyos lehetőségeket jelentenek értelmi fejlődésük számára. Az adottság tehát csak feltételt, lehetőséget jelent. Azt már tudjuk, hogy a képesség tehát tevékenység közben alakul, és egyben ennek eredménye is.

Az öröklött és szerzett tényezők így elválaszthatatlan egységbe szerveződnek. Elsősorban a megismerő folyamatok összegeződése, integrációja alapján jön létre a képesség.

A képesség meghatározása: A képesség mindig valamilyen társadalmilag hasznos tevékenység elvégzésére teszi alkalmassá az embert.

### Általános képesség

A történelmi fejlődés létrehozta az általános képességeket, amelyek a mindennapi tanulásra, munkára, észlelésre, megfigyelésre, gondolkodásra, érzelemre, akaratra vonatkozó tevékenység formájában /mértékben/ fejeződnek ki. Legtipikusabb általános képességformák: észrevevő-, emlékező-, gondolkodási képességek, képzelőerő stb.

### Speciális képességek

A képesség másik formája a speciális /matematikai, zenei, kézügyességi, nyelvtanulási stb./ képesség. Bizonyos speciális tevékenység végrehajtására teszi alkalmassá az embert.

Tehetségen a képességek halmozódását és más lelki sajátosságokkal történő szerveződését értjük.

Az igaz, hogy a képesség és a tehetség különböző tevékenységekben, cselekedetekben valósulnak meg. Mégis ügyelni kell, hogy egyik-másik tanuló ideiglenesen gyenge tanulmányi előmeneteléből ne következtesünk alacsony képességekre. A gyenge előmenetel számos októl függhet /pl. betegség, gátoltság, a megértésben jelentkezett hézag, érzelmi zavar, korábbi nevelési hiányosságok, lustaság, dac stb./. Azt is tudni kell, hogy a teljesítmény ugyan a képesség produktuma, de a személyiség alatta maradhat vagy tulnőhet a cselekedetein. Itt kell megemlíteni, hogy a képesség teljesítményeinek szintjét nemcsak a megismerő folyamatok, a képesség, hanem az un. járulékos lelki sajátosságok is meghatározzák. Pl. a képességek teljesítményszintjét nagyban befolyásolják az érzelmek, az akarat, a figyelem stb. Gyakori, hogy a lelkileg sérült gyermekek teljesítménye tényleges adottságaik, képességeik alatt marad.

#### 4. A jellem

Ha az embereket vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy sajátos módon viszonyulnak a természethez, társaikhoz, önmagukhoz, munkájukhoz. Pl. az emberek egy része megtartja adott szavát, tiszteli embertársait, előzékeny velük, mindig igazat mond, szerény, szorgalmas, kitartó stb. Mások viszont udvariatlanok, erőszakosak, önzők, hitetlenek stb.

A személyiség ezen tulajdonsága is a környezet hatására a fejlődés eredményeként jön létre.

Az embereket azon tulajdonságaik alapján, amelyek meghatározzák viszonyukat a dolgokhoz és jelenségekhez, jellegzetesnek vagy jellegtelennek mondhatjuk. Ezzel azt fejezzük ki, hogy magatartásunknak van valami meghatározott belső tartalma, sajátossága, meghatározottsága, vagy pedig nincs. A jellegzetes emberről tudjuk, hogy adott körülmények között hogy cselekszik. Ebből világosan érthető, hogy cselekedeteinket a jellemtulajdonságok határozzák meg minden vonatkozásban. E tulajdonságaink állandóságát viszont tevékenység köz-

- ben alakítjuk ki. A jellem a személyiség belső tulajdonsága, amely bizonyos mértékig állandósítja, "rögzíti" a magatartást. Ennek az állandósultságnak észmei háttere és motivuma van. Ugyanis az egyénnek megvan a maga célja, világnézete, törekvése, és ehhez viszonyítva alakul a jellem. A jellemnek megvan a belső logikája is. A jellem mindig a környezethez és önmagunkhoz való viszonyunkat fejezi ki, amelyet az egyén önmagában alakít ki az adott történelmi feltételektől függően.

Általános szabály az, hogy a jellemet nem az egyes esetleges tettek határozzák meg, hanem az ember egész életmódja. Az életmód egy meghatározott cselekvési formát foglal magában. A kialakult jellemtulajdonságok motivumként szerepelnek életünk során. Pl. az igazmondáshoz, a pontos munkavégzéshez stb. a jellem indító szerepére van szükség./.

A jellem tulajdonságait az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

Általános jellemtulajdonságok azok, amelyek a környezethez való legáltalánosabb viszonyainkat határozzák meg. Pl. becsületesség, igazmondás, hazaszeretet, fegyelmezettség, következetesség, akarat tulajdonságok stb. Ezek a jellemtulajdonságok személyiségünk egészét befolyásolják.

Más emberekhez való viszonyunkban a közvetlen környezetünkben élő vagy távoli emberek iránti felelősségérzetünk tükröződik. Pl. a felelősségtudat, barátság, bizalom mások iránt, jóság, szelidség, a köz érdekeinek tisztelete, más emberek becsülése, a többiekért végzett munka előtérbe helyezése, nyíltság, zárkózottság stb.

Önmagunkhoz való viszonyunkban saját érdekeinkhez, eszméinkhez és tetteinkhez történő kapcsolódásunk fejeződik ki. Pl. szerénység, önértékelés, önbecsülés, önteltség, önzés, célratörés, kitartás, becsvágy, küzdőképesség stb.

A munkához, tanuláshoz való viszonyunk pl. a munkaszerepben, aktivitásban, lelkiismeretességben, kezdeményezésben, lustaságban, hanyagságban stb. fejeződik ki.

A jellemben az adott társadalom erkölcsi követelményei, kategóriái belső önelvárásként tükröződnek.

### Az irányultság

#### Szükséglet és beállítódás

Az ember nem él elszigetelten, hanem a legszorosabb kapcsolatban van a világgal. Létének fenntartása érdekében szüksége van a természet és a társadalom termékeire. Nem nélkülözheti az emberekkel való kapcsolatot sem. A történelem folyamán egyre bővül azon dolgok köre, amikre szüksége van. Ez a szükséglet tükröződik a pszichikum tartalmában. Ami iránt szükséget érzünk /anyagi, kulturális igények, vágy, szeretet, siker, barátság, szerelem stb./, ami hiányzik, az valamilyen nyugtalantságot, feszültséget hoz létre bennünk, és ebből következően odafordulunk, ráirányítjuk figyelmünket. Ez a tevékenység egy sajátos határozottságot, tendenciát, és törekvést hoz létre. Amennyiben a szükséglet tudatosul, és kirajzolódik a kívánt dolog képe, fogalma, azaz tárgyiasul, létrejön a beállítódás.

Az irányulás két egymással összefüggő mozzanatot foglal magában:

- a/ tárgyi tartalmat, mert az irányulás mindig valamire való törekvést fejez ki;
- b/ feszültséget, amely ennek kapcsán keletkezik bennünk.

Az irányulás a forrását tekintve lehet ösztöntendenciájú, kulturális tendenciájú és kötelesség tendenciájú.

A beállítódás és a tendencia azt jelenti, hogy a személyiségben minden pszichikus jelenség az egyén törekvéseit szolgálja. Minden funkció, feladat, cselekvés meghatározott irányt kap, ami sajátos feszültséggel, tettekre készséggel párosul. Amire a személyiség beállítódik, azt egyénien igen fontosnak, jelentősnek tartja.

## 7 Az érdeklődés

A személyiség beállítódásának, törekvéseinek megfelelően egyes dolgok jelentőssé válnak számunkra, és ez kiváltja olyanféle érdeklődésünket, amit specifikus irányultságnak is nevezünk. E tevékenység meghatározott feszültséget, tenziót hoz létre.

Az érdeklődés a személyiségnek az a tendenciája, amely gondolatainkat, érzelmeinket, figyelmünket, akaratunkat meghatározott tárgyra összpontosítani igyekszik. Az érdeklődés azt "igényli tőlünk", hogy a dolgot alaposan ismerjük meg, vegyük birtokunkba, rendelkezünk vele. Ebben a tevékenységben a személyiség egésze részt vesz: észlelés, érzékelés, gondolkodás stb. Amint látjuk, az érdeklődésben a személyiség egy meghatározott irányba tereli az összes lelki jelenségeket.

Az érdeklődés lehet határozatlan vagy határozott. Az egyik ember érdeklődése széles körű, de egyetlen konkrét dologhoz sem kapcsolódik. Lehetséges, hogy valaki széles körű érdeklődéssel rendelkezik, és ezen belül egy-két dologhoz alaposabban kötődik is. Az is előfordulhat, hogy valaki csak egy dolog iránt érdeklődik. Az érdeklődés rendeltetése az eredményes pszichikus alkalmazkodás. Az érdeklődés és az eszmék szerveződéséből alakul ki az életcél és az életeszme. Az ember képes arra is, hogy életcéljai, eszméi irányába "vezesse" magát.

### Az eszmények

Bármennyire jelentősek is a szükségletek, a személyiség irányultságát nem lehet pusztán ezekre visszavezetni. Tapasztalatainkból, tanult ismereteinkből az elvont gondolkodás segítségével és az érzelmeink közbeiktatásával kialakíthatjuk eszményeinket.

Minden társadalom sajátos rendszerbe foglalja erkölcsi és ideológiai követelményeit, amit konkrétan az embereszményben fogalmaz meg. Az élet élése közben, amikor konkrét és el-



vont formákban találkozunk ezekkel a követelményekkel, élményeinktől függően belső meggyőződésünkbe tesszük őket. Ami élményünkbe válik, eszmévé alakulhat. Eszményeink uralkodhatnak megismerő és végrehajtó folyamatainkon, sőt képességeink és jellemünk felett is.

A gyermekek példaképeiket, eszményképeiket nagyjából a közvetlen környezetből és az iskolában tanultakból választják ki: anya, apa, idősebb testvér, tanító, tanár, költők, írók, történelmi nagyságok, hősök stb. Az eszményképekből gondolati absztrakció útján jön létre az eszme.

Az ember öneszménye azonos a saját, idealizált tükörképével, sőt néha az kap benne hangsúlyt, amit az ember különösen értékesnek tart, vagy ami belőle éppen hiányzik. Az eszmény azt tükrözi, amilyen éppen az ember, de főként azt, amilyen lenni szeretne. Az ember tehát képes arra, hogy eszményeiben "megteremtse" azt az önmagát, amilyenné válni akar. Ebből következően az eszményeknek meghatározó szerepük van a személyiség irányulásában, törekvéseiben, érdeklődésében.

## I r o d a l o m

- Bagdy Emőke: Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó, 1977. 139.
- Erika Landau: A kreativitás pszichológiája. Tankönyvkiadó, 1976. 154.
- Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai Kiadó, 1969. 231.
- Gegesi Kiss Pál: Az ember és a környezet kapcsolatának jelentősége gyermekkorban. M. Pszichológiai Szemle, 1966. 333-356.
- Jakobszon P.M.: Az érzelmek pszichológiája. Tankönyvkiadó, 1960. 418.
- Juhász Ferenc: A motiváció szerepe a nevelésben. Tankönyvkiadó, 1967. Pedagógiai Közlemények, 6. szám
- Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó, 391.
- Kon J.SZ.: Az én a társadalomban. Kossuth Kiadó, 1969. 292.
- Kovaljov A.G.: Személyiséglélektan. Tankönyvkiadó, 1972. 500.
- Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Társadalomtudományi Könyvtár. Gondolat Kiadó, 1977. 796.
- Mead G.H.: A pszichikum, az én és a társadalom. Gondolat, 1973. 535.
- Murányi Mihály: Az értékorientációk fejlesztése. Tankönyvkiadó, 1974. 118.
- Navin Sullivan: A gének üzenete. Gondolat, 1974. 221.
- Pataki Ferenc: Társadalomlélektan és társadalmi valóság. Kossuth Kiadó, 1977. 362.

Pataki - Hunyady - Váriné: Szociálpszichológiai kutatások  
Magyarországon. Akadémiai Kiadó, 1976. 385.

Sz.L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó, 1964. 1103.

Tadeusz M. Jaroszewski: Személyiség és közösség. Kossuth Kiadó, 1974. 536.

Váriné Szilágyi Ibolya/szerk./: A pszichikum és a tevékenység  
a mai szovjet pszichológiában. Gondolat Kiadó, 1974. 603.

SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI ALAPISMERETEK A  
KÖZMŰVELŐDÉS SZOLGÁLATÁBAN

Előadásom címe hatalmas területeket takar, s csak természetesen, hogy nem vállalkozhatom a teljességnek még csak megkisérlésére sem. Amit merek és tudok felkínálni, az nem több néhány fogalom és a köztük lévő kapcsolatok felvázolásánál - szigorúan a szociálpszichológia területén belül maradva, majd megkisérelném az így kapott térkép vázlat rávetítését arra a közművelődésfogalomra, amelyet magaménak vallok.

Ma már szerte a világon kétségesebbnek ítélik meg a szociálpszichológia pontosságát és képességét az emberi dolgok valódi állapotának átvilágítására, mint pár évtizeddel ezelőtt, amikor a társadalomtudományi pozitívizmus - legalábbis a szociálpszichológián belül - virágkorát élte Amerikában és másodvirágzását Nyugat-Európában. Hozzánk megke-  
ve, helyesebben szólva intermittálva, azaz adagolva, jókora  
kihagyásokkal érkezett el ez a tudomány, kettős, sőt hármas  
feladatot róva a vele foglalkozóra. Egyszerre kellett ugyanis  
elsajátítani e tudomány kézikönyvekben és tankönyvekben le-  
fektetett kanonizált és akadémikus pecséttel szentesített  
alapanyagát, a vele szemben támasztott szkepszis indokait és  
nem utolsó sorban elvégezni marxista módon, világunk való-  
ságába ágyazva "meghonosítását". Minden bizonnyal e feladatok  
megoldásának kezdetén járunk, s túl a szűk terjedelem szabta  
határokon, az igazi korlátokat ez a társadalmi gyökerű fej-  
letlenség jelenti.

E szerénykedő megjegyzések után próbáljuk meg rendkívül röviden és vázlatosan áttekinteni, hogy mivel is foglalkozik a szociálpszichológia tudománya, miről hallgatnak három fél-éven keresztül előadásokat az egyetemisták, mit kutatnak a szociálpszichológusok? Mindjárt látni fogjuk, hogy erre a kérdésre bizonytalankodó válasszal szolgálhatunk csak, hiszen a társadalmi valóság - közhely - egy és oszthatatlan, az ókor vagy a középkor totális látásmódu filozófusait különböző szakágak, tudományok művelőinek serege, úgy is mondhatnánk, teamje helyettesíti. E sok szólam egyike a szociálpszichológia, fej fej mellett haladva a szociológiával, a pszichológiával, a történettudománnyal, a nyelvészettel és a közgazdaságtudománnyal, hogy csak a legfontosabbakat említssem. Ami sajátos helyét a szociálpszichológusnak biztosítja, az a mindennapi tapasztalat számára kritikátlanul reflektált tények egyik legközvetlenebbül átélt szegmense, az interakció vagy magyarabbul fogalmazva, az a történésor, mely a másik személyvel való találkozás pillanatában bennünk és a másokban lezajlik.

Sajátos minőséggel állunk itt szemben, melynek során a saját személyünk és a másik személy együttese az, ami a részek pusztá összegénél több, új valóságot jelent. Izgalmát tudományos szempontból az kínálja, hogy a résztevők az interakció sodrában nemcsak átélik az élményt - ezt leírja a pszichológia -, hanem egyúttal teremtik is azt. Sőt, tovább folytatva a gondolatsort, miként G.H. Mead leírja, e kölcsönhatásban való teremtés egyúttal saját személyünk érzésének forrása is.

Az interakciós kiindulópont a marxista szociálpszichológia sajátja is, L.Sz. Vigotszkij ragyogó eszmeifuttatásaira utaljuk az olvasót ezzel kapcsolatban. Az ember jelleme az ember története - írja Goethe a Wilhelm Meisterben. Történetünk pedig találkozásaink szövedéke, egymást teremtvé teremtik saját magunk. Ez a legsajátabb szociálpszichológiai alapismeret, melyre a tudomány egész épülete - legalábbis számunkra - ráalapozódik.

Mindebből az a gyakorlati következtetés vonható le, hogy személyünk nem önmagába zárt egész, hanem társas-társadalmi viszonylatok metszópontja, s önmagunk megismeréséhez mások megismerésén keresztül vezet az út. Azért ha a szociálpszichológia valaha kilép majd nálunk is az egyetemek katedrái mögül, kimozdul a laboratóriumok hűvös falai közül, és mint gyakorolható felismerések egésze hatni kezd, legfontosabb küldetése az emberek közötti empátias kapcsolatok, a más személyek megismerésére irányuló törekvések gyakorlatának elősegítése lesz.

Hétköznapijaink Narcissus szerepére kárhoztatnak bennünket, sajátnak vélt szempontok, önös szükségletek hajótöröttjeiként nem figyelünk oda másokra, nem ügyelünk tudatosan arra a szociálpszichológiai tényre, hogy viselkedésünk mások viselkedésének függvényében zajlik. Mondhatnánk, hogy úgy jó minden, ahogy van, hiszen ha nem is tudjuk ezt az igazságot, de tesszük - Pataki Ferenc Marx-értelmezésére hivatkozva mondhatjuk, mennyivel jobb lenne, ha tudnánk is, és úgy tennénk.

Az interakcióval szervesen összefügg a kommunikáció fogalma, a kettő együtt írja le tulajdonképpen a találkozás élményét. A kommunikáció, jöjjön létre szavak vagy más egyéb jelek útján, eleve feltételezi a kölcsönösséget, a mások számára való jelentőséget. Hiszen közölni akarunk valamit, s tulajdonképpen csak a közlés áramában értesülünk magunk is arról, amit lényegesnek érzünk. Ujabban nagyszerű kutatásokat végeznek abban az irányban, hogy az interakció és a kommunikáció egységében felfogott egységet mint az emberi reciprocitást eleve feltételező szabályrendszert írják le, melyet öntudatlanul alkalmazva leszünk képesek társadalmi életvitelre, találkozásra, közlésre, megértésre és megértetésre. Ez a szabályrendszer nem valamiféle elvont kódex lapjain található, hanem hétköznapijaink sodrába beleírva, számtalan egyéni variációra és ezáltal individualitás-élményünk felkeltésére alkalmas. További tény, hogy társadalmanként, kulturkörönként, társadalmi rétegenként, életkori és egyéb csoportok határai mentén más-más szabályok érvényesek. S ha ezt nem tudatosítjuk, sokszor akaratlanul szítunk és halmozunk magunkban is

előítéleteket, konfliktusokat, fojtunk el pusztán a szabályok felismerésének hiánya miatt kétségeket és félelmeket. Mennyivel könnyebb volna az emberek közötti érintkezés, ha pontosabban ismernénk ezeket a rejtett kódokat, s nemcsak rutin-szerűen, néhány felszínes megjegyzés vagy gesztus erejéig, hanem igazi alapossággal elsajátítva közelitenénk ily módon olyanokhoz, akiket tudatlanságunkban vagy felmagasztalunk, vagy kitaszítunk. Az önismeret, a társismeret és a társadalomismeret, így a személyes érintkezések értelmében véve, szorosan összefügg, s a szociálpszichológia ezeknek az összefüggéseknek az átvilágítására már képes. Az ily módon nyert ismeretek hozzáférhetőek és megtaníthatók, mégha csak csírákról is beszélhetünk, de ezek a csírák jóval többet nyújtanak, mint az ellentmondásokból és érzelmi zűrzavarokból összeszőtt köznap "emberismeret".

A szociálpszichológia következő nagy témaköre, mely az emberek egymás közti kapcsolatainak bonyolultabb mintáját írja le, az emberi csoportok pszichológiája. A csoport, mint K.Lewin mondja, nem egyszerűen halmaz, nem is gyökeresen más minőség, mint az egyén, hanem az egyének közötti viszonyok összege, dinamikus egész, melynek története, sorsa a miénkből merít ugyan, de vissza is hat rá. Együttes élményt nyújt, ahogy azt a magyar szociálpszichológia klasszikusa, Mérei Ferenc bebizonyította. Ennek az együttes élménynek az alapja a közös sors, a csoport tagjainak egymástól való kölcsönös függése. Ennek a kölcsönös függésnek a talaján virágoznak ki a vonzások és a választások, a rokonszenvek és az ellenszenvek, a csoport "rejtett hálózata". Ma már nem szükséges talán bizonygatni annyi kutatás és empirikus bizonyíték után, hogy ennek a rejtett hálózatnak az ismerete, tudatos feltárása és szelid kényszerének követése milyen hallatlan tartalékokat jelent a csoport vezetése szempontjából. Kimeríthetetlennek tűnnek ezek a tartalékok demokratikus vezetés esetén, és kinzó, gátló hatást fejthetnek ki tekintélyelvű vezetéskor. Hogy mikor van egyikre és mikor van másikra szükség, azt semmiféle előzetes recept nem írhatja elő, nyilván vannak olyan tevő-

kenységi helyzetek - és ezek képezik a csoport létalapját, amennyiben azok a csoporttagok szükségleti szituációiban gyökereznek -, amikor sarkítani kell a vezetés stílusát.

Az élet átlaga azonban többször ad módot és enged teret demokratikus kísérletekre, mint gondolnánk, és különösen így látjuk, ha tudatosan is elsajátítottuk a demokratikus viselkedés szociálpszichológiájára vonatkozó ismereteket. A másik személy elismerése, de nem kritikátlan elfogadása, a kezdeményezés szabadsága, a csoportcélok viták útján történő kitűzése, a csoportcél irányában történő mozgás menetrendjének demokratikus ellenőrzése, a spontaneitás és a fegyelem egysége, a példamutatás, a jutalmak és a büntetések egészséges aránya és szankcionáltságunk nyilvánossága, dióhéjban ezekre a tényezőkre gondolunk. Valamennyi gondos kutatás tárgya volt már, és nem mondhatjuk, hogy az eredmények közismertek.

A csoport tevékenységi, személyközi, valamint vezetési vonásainak felenlítése mellett szólnunk kell a csoport normaadó funkciójáról. Hogy mi a helyes és mi a helytelen, azt többnyire nem saját, nagyon is korlátozott tapasztalatunk alapján döntjük el, hanem mások véleményei, többnyire a mérceül elfogadott csoport tagjainak véleményei alapján határozzuk meg. Ha úgy gondolom, hogy ez a pohár itt az asztalon törhetetlen, és véleményem helyességéről meg akarok bizonyosulni, bizonyosan elégséges a saját tapasztaltom. Földhöz vágom a poharat, és nyomban kiderül, törhetetlen-e a pohár vagy sem. De mi a helyzet például egy film, mondjuk Jancsó legújabb műve, a Magánbűnök és közerkölcsök értékének megítélése kapcsán? Honnan "tudom", hogy ez a film jó-e vagy sem? Nem vághatom földhöz, nem folyamodhatok közvetlen empirikus vizsgálathoz. Tétélezzük fel, hogy ama kevesek közé tartozom, akik látták ezt a filmet, s kialakul egy álláspontom róla. Ha csak nem vagyok szakember vagy a saját álláspontjának igazában feltétlenül megbízó mániákus - bár ilyenek is akadnak köztünk törvényszerűen megindul bennem egy készletés, melyet L.Festinger a társadalmi összehasonlítás készletésének nevezett el, hogy megállapítsam véleményem helyességét vagy helytelenségét.



S csak természetes, hogy ennek a készítésnek a medre az a csoport lesz, ahova tartozom, ahonnan más véleményeim helyességére vonatkozó ismereteim származnak. Megkérdézem barátaimat, kollégáimat, feleségemet, ismerőseimet, akiknek adok a szavára, s az ő válaszaik nyomán fogom leszűrni véleményem, mely ilyen módon már nemcsak az enyém lesz, hanem egy csoport - ez lehet hovatartozási csoport vagy vonatkoztatási csoport - véleménye fog tükröződni benne.

Ebben a megvilágításban másként kell értékelnünk a sokat ostromozott konformitás kérdését is. S. Asch szellemes kísérleti határhelyzetben bebizonyította ugyan, hogy alacsony önértékelésű egyének még vonalak hosszának megítélésében is hajlandók magukat elvtelenül alávetni a vélt csoporttételnek, de a tényleges hétköznapi valóságban a helyzet bonyolultabb. Hiszen, mint előbb mondtuk, tulajdonképpen saját személyünk érzése is mások adománya, s méginkább az, amit önmagunkról gondolunk. Hogy boldogoknak vagy boldogtalanoknak, szerencséseknek vagy szerencsétleneknek, tehetségesnek vagy tehetégtelennek tudjuk magunkat, azt sem merítjük máshonnan, mint mások közléseiből. Tehát konformitásunk a garancia arra, hogy a társadalmi összehasonlítás kényszerének engedelmessédjünk.

Ami problémákat okozhat, az csak a tulhajtott konformitás, amikor egy csoport vagy egy tekintély előtt feltétel nélkül behódolunk, és nem törekszünk kiegészítő, más forrásasokból származó ismeretek beszerzésére. Meg kell mondanom, hogy sokan ezt nem teszik, és erre jó okuk van. Nem a jellemgyengeség, a kényelemszeretet vagy a lustaság, esetleg a műveletlenség a fő tényező ebben - ezek aufklärerista részizgazságok - hanem a csoportlét normaadó funkciójának leglényege, a személyi biztonság az igazi ok.

Tagolt társadalomban élünk, mely széttörte a korábbi egészeket, isten Dosztojevszkij és Nietzsche óta halott, a látzatok mögött a lényeg megfejtése nem egykönnyű dolog. Magunkra hagyottnak érezzük személyünket, és ez bizonytalanságot, kétségeket, szorongást ébreszt bennünk. H. Tajfel olyan ki-

sérleteti szituációt teremtett, ahol a kísérleteti személyektől elvett minden vonatkoztatási keretet, mindössze azt az egy bizonyosságot keltette fel bennük, hogy egy csoporthoz tartoznak. S függetlenül attól, hogy ez a csoport-hovatartozás milyen szempontot tételezett fel, absztrakt festmények kedvelését, pontthalmazok mennyiségére vonatkozó ítéletek jellegét, vörösvértesteket ábrázoló fényképek tetszését, az a tudat, hogy a kísérleteti személyek valahova tartoznak, kiváltotta belőlük az összetartás élményének minimumát, és csoportszerű viselkedést kezdtek mutatni. A csoportélmény tehát létünk sürgető és szerves követelése, melynek torzhajtásai ellen hadakozhatunk, de kielégítéséről a spontán kereteket messze meghaladóan gondoskodnunk kell.

A társadalmi tagoltságból adódik, hogy lejárt az egyszeri és folyamatos hovatartozást biztosító csoportok, a hajdani patriarchális közösségek sok elfojtást, kint és keservet, de egyben számos ünnepi pillanatot is tartalmazó ideje. Az egyéni varianciák sokfélesége számos egyidejű kiscsoportban teszi lehetővé a tagságot és a részvételt, és ez egyszerre jelent gazdagodást és szegényedést. Gazdagodást jelent, mert magában rejtje a választás és a vállalás mozzanatát, szegényedést, mert tartósítja a személyiség feldarabolódását. Ugy gondolom, hogy visszafordíthatatlan folyamatról van szó, mellyel meg kell tanulnunk együtt élni, és nem engedhetjük, hogy a valóságos csoportigények társadalmilag deviáns, vagy ami a nagyobb veszély, válságos együttlételekben oldódjanak fel. Társadalmunk tudatos megtervezésekor - azt hiszem - jelenleg erre kell emberi szempontból talán a legnagyobb figyelmet szentelnünk.

Nem lenne teljes a csoportokra vonatkozó rövid utalás, ha nem emlitenénk a társadalmi nagycsoportokat, melyek szociálpszichológiai kutatása éppen manapság van fellendülőben. Itt közvetlen érintkezésről nincs szó, a szimbolikus közösség, a kategoriális észlelésen alapuló hasonlóság és különbözőség élménye a döntő. A társadalmi nagycsoportokhoz való tartozás tudományos elhanyagolása szélsőségeknek engedhet teret. Etnocentrizmus lehetséges nemzeti, vallási, életkori, regionális

és más egyéb csoportok vonatkozásában egyaránt, miként teret  
hódíthat a nihilizmus, a haszonelvű egyéni lét ideológiájának  
vallása és gyakorlása. Fontos tudni, hogy társadalmi folyama-  
tok képezik egyiknek is, másiknak is alapját, a szociálpszicho-  
lógus és a szociológus inkább csak tendenciákat jelezhet, fi-  
gyelmeztethet. Erre azonban nagy szükség lehet, gondoljunk  
csak a nemzeti tudattal kapcsolatos jelenlegi vitákra, a ci-  
gányok és más társadalmi kisebbségek megítélésére, az anti-  
szemitizmusra vagy a még nemrég is oly divatos kispolgáriság-  
vitákra.

Viszonylag elkülönült terület a szociálpszichológián belül, de az előbb említett témakörökkel szervesen összefügg, az ugynevezett kognitív szociálpszichológia. Ez azt vizsgálja, hogymilyen szabályok és tendenciák érvényesülnek a társadalmi világgal kapcsolatos észlelésünkre, megismerésünkre, reagálásainkra. Attitűdöknek nevezzük a társadalmi világ egyes történéseivel kapcsolatosan kialakult gondolataink, érzéseink és tipikus viselkedésmódjaink jellegzetes egységét. Láttuk az előbb, hogy a társadalmi összehasonlítás milyen alapvető szerepet játszik életünkben, nos az attitűdök forrásvidékéről van szó. Hogymiként gondolkodunk, érzünk és viselkedünk bizonyos dolgok tekintetében, azt mások attitűdjei hatására alakítjuk ki magunkban, sokszor akár a freudi értelemben vett tudatlan minták következményeképpen, sokszor egyszerűbb, racionálisabb szempontok alapján. Szeretjük, ismerjük és keressük például azokat a dolgokat, melyek sikert hoznak nekünk. De pozitív attitűdjeink vannak többnyire a hozzánk hasonlatosnak vélt személyek, vélemények stb. iránt is. És mi van akkor, ha elmentmondás áll be egy gondolatunk és érzésünk között. Azt mondjuk, hogy ismerünk valakit vagy valakit, mégpedig alaposan, és nem szeretjük, vagy ellenkezőleg? Vagy sikert, jutalmat tapasztalunk valamivel kapcsolatban, amit ki nem állhatunk? Esetleg olyat teszünk, amit nem kedvelünk?

A kognitív szociálpszichológia fontos felismerése, hogy ezekben az esetekben a felborult egyensúly-kiegyenlítés irányában ugyanolyan késztetést érzünk, mint amikor éhesek va-

gyunk, vagy más szükségletünkben szenvedünk hiányt. A disszonancia-élményeket tartósan nem vagyunk képesek elviselni, és az ellentmondások feloldására, legalábbis a tudatban, feletőbb hajlamosak vagyunk. Persze ez nem mindig sikerül, hiszen megoldhatatlan ellentmondások is vannak. Etikánk abszolutumokból merít. Ilyen esetekben számos megoldás van az egyszerű racionalizációtól a menekülésig vagy a kábitásig. Fontos tudnunk, hogy ki mikor, milyen szituációkban melyik megoldásra hajlamos.

A tudatban lezajló disszonancia-oldást attitűdváltozásnak nevezzük. Ennek több válfaja van. Például megkedveljük az ismeretek hatására a személyt vagy tantárgyat, amit eredetileg nem kedveltünk. Vagy egy tevékenység, egy szerepvállalás folytán azonosulunk a kezdetben tiltakozással fogadott dolgokkal. Egy ismert és fontosnak tartott értékkel kapcsolatban álló bizonytalan értékű személyt vagy tárgyat az előző "holdudvarába" vonva pozitívan látunk. Kezdetben becstelennek látott cselekvésünkről alkotott értéktételeinket kis jutalom hatására módosítjuk. Amibe erőt és energiát fektetünk, ami szenvedést okoz nekünk, azt hogy ne érezzük elviselhetetlennek, pozitívnak fogjuk tartani. A premizáló ellenszenves főnököt megszeretjük. Mindezek a mechanizmusok jól kikutatott és empirikusan gazdagon dokumentált szociálpszichológiai tételeket képeznek.

A kognitív szociálpszichológia figyelme az utóbbi években erőteljesen ráirányult az ugynevezett attribúcióra, vagyis arra a mechanizmusra, melynek során az eseményeknek okot tulajdonítunk. Kiderült, hogy a kelleténél nagyobb figyelmet szentelünk a személyeknek, és ezen belül a kudarcokat előszeretettel tulajdonítjuk másoknak, szemben a sikerekkel, melyekért magunkat okoljuk. Amikor egy iskolai osztályban a tanulókkal dolgozatokat íratnak, és a tanárokat tévesen informálták a dolgozatok eredményéről /vagyis nem a tényleges teljesítmények függvényében minősítették a pszichológusok a dolgozatokat/, akkor a tanárok a jeles eredményű dolgozatokat a maguk kiváló nevelői eredményének tulajdonították, a bukottakat pedig saját tehetségtelenségük miatt marasztalták el. Itt

is érvényesül az egyensúlyi építkezés. Gonosztevőtől tehát eleve gonoszítottakat várunk el és megfordítva.

Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni egy másik igen fontos mechanizmust, mely a hétköznapi észlelés egyik alapját leplezi le. Sokszor észre sem vesszük amikor nem konkrét módon vizsgálódunk, hanem prekoncepciók alapján ítélünk. Találkozásainkba sokszor magunkkal hozzuk eleve kialakított konstrukcióinkat, és azok függvényében foglalunk állást. Ezáltal addig nem nyugszunk,  míg ki nem provokáltuk azt a választ, vagy reakciót, melyet partnerünk eredetileg nem is szándékozott nyújtani. Ez a "megbélyegzési elmélet" rendkívül termékenyen alkalmazható bizonyos látványosan elkülönülő kisebbségekkel kapcsolatosan tanúsított magatartásunkra. Ha például valakiről úgy tudjuk, hogy "őrült", vagy hogy "bűnöző", vagy hogy "homoszexuális", és sorolhatnám a címkéket vég nélkül, nemcsak szelektíven reagálunk rá, hanem egyenesen elvárjuk tőle azt a reakciót, melyről úgy "tudjuk", hogy az adott címke viselőjétől törvényszerűen elvárható. Ezáltal tudatlanul mintegy kondicionáljuk az illető magatartását, tartósítjuk kitaszítottságát. Ennek mélyebb magyarázata egyes szociálpszichológusok szerint saját szorongásaink, tudatlanságunkban taszított vágyaink szorításában rejlik.

Az előbbieken néhány vázlatpontban felsoroltam a szociálpszichológiai alapismeretek törzsanyagának tartópilléreit, úgy ahogy azokat jelenleg látom. Nem tértem ki fontos metodológiai kérdésekre, s a kritikai szempontok mellett sem időzhettem. Előadásom következő részében a közművelődési problémakörhöz szorosan kapcsolódó alappozíciót szeretnék hangsúlyozni, mely nézetem szerint valamennyi felemlített vázlatpontban előfordul. Feltűnhetett, hogy a szociálpszichológiai minősített ismeretanyag milyen szorosan kapcsolódik az ugynevezett mindennapi léthez, a fogalmat abban az értelemben véve, ahogy azt Lukács György kifejtette. Ezeknek az ismereteknek a hallatára mindenkinek megfordulhatott a fejében, hogy ezek szerint ő maga is szociálpszichológus, hiszen amiről szó volt, azt a maga mindennapi gyakorlatából ezersze-

resen ismeri, tudja és alkalmazza. Talán ilyen koherens rendszerbe foglalva nem tudná kifejtteni, de elemeiben semmi újat nem hallott.

Nos véleményem szerint ez a szociálpszichológia megértésének egyik kulcsa. A szociálpszichológia valóban a minden-napi lét eseményeinek leltára, mechanizmusainak hű krónikása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy tudomány voltát ezáltal nem adja fel, hiszen az alapvető különbség, a személytelenítés, a hétköznapi világ hálózatszerű felfogása megkülönbözteti a tényleges hétköznapi szituáció átélésétől, melynek centrumában, mint A. Schütz oly szépen leírja "az itt és most élő saját személyem", az "én" egyszeri és megismételhetetlen érzése áll. A szociálpszichológia interszubjektivitásában tárgya fel a hétköznapi létet, és ez egymagában a tudományosság garanciája lehet. Kötelességem azonban rámutatni, hogy van egy másik szempont is, és ez a hétköznapi lét társadalmi-történelmi értelemben vett konkrétsága. A szociálpszichológiával kapcsolatos gyakorlati nehézségek egyik forrása - e tudomány hazai fejletlenségén túlmenően - éppen az, hogy még nem tudjuk igazán a saját társadalmunk hétköznapijaira alkalmazni ezt a fogalmi hálózatot, vagy helyesebben fogalmazva, nem tudjuk a saját társadalmunkból szervesen kibontani azt. Igaz, ez nem egyszerűen jámbor óhaj, hanem a társadalom fogyasztási-termelési szerkezetének kérdése. Érzésem szerint azonban a ki-nálkozó lehetőségeket sem alknyazzuk ki kellőképpen, és éppen ez az előadás címének tulajdonképpeni tárgya, a szociálpszichológiai alapismeretek és a közművelődés kapcsolata.

A közművelődés ugyanis - legalábbis számomra - világos, hogy nem cél, hanem eszköz kell hogy legyen, melynek nem ün-nepnapjai, vándorgyűlései, horribile dictu szabadegetemi előadásai, hanem köznapijai az érdekesek. Jelenleg szerintem az a fő probléma, hogy a közművelődés hétköznapi szerkezete nem fedi le a tényleges hétköznapi valóságot, és ennek ob-jektiv-dologi akadályokon túl, van egy fontos szemléleti oka. A továbbiakban erről szeretnék beszélni.

Kisért a közművelődésnek egy olyan felfogása, mely valamiképpen lenézi az egzisztáló hétköznapiakat, élesen megkülönböztet helyeset és helytelen, értékeset és értéktelent, műveltet és műveletlent, kulturát és kulturálatlanságot. Ez a fajta közművelődési koncepció aufklärista illuzióktól nem mentesen "felemelni", "megtisztítani" akar, kizsorítva mindazt, amit magáénak nem ismer el. Valószínű, hogy belejátszik ebbe az a német filozófiából származó kultúrafogalom, mely a kultúrában valami "nemeset" lát az élesen megkülönböztetett "nemtelen" dolgokkal szemben. Ebből erős egyoldalúságok, és szép ünnepi látszateredményekkel megtűzdelt, sokszor - legalábbis számomra - bántóan arisztokratikus, tekintélyelvű, illetve kompromisszumos, engedményes jellegű kulturális események adódnak. Tanui lehetünk ennek a "művészfilm" és "közönségfilm", az "elit" és a "tömeg", a "kultúra" és a "szórakoztatás", az "értékes irodalom" és a "lektűr", "ponyva" stb. kapcsán nap mint nap a tömegkommunikációs fórumokon felmerülő vitákban. Ugy gondolom, hogy ebben a fogalmi keretben tisztázhatatlan és az elemi szociológiai, szociálpszichológiai legokát megerősztakoló kérdésfeltevésekről van szó.

Véleményem szerint a közművelődés igazi kiindulópontja az a kultúrafogalom lehet, melyet az angolszász nyelvterületen alkotó tudósok dolgoztak ki, mindenekelőtt a kulturanropológusok. Ebben a fogalmi keretben a kultúra az életet szervező viselkedési-gondolkodási-érzési minták társadalmilag differenciált egésze, melyben a teljes hétköznapi tevékenység is bennefoglaltatik. A szociálpszichológus feladata tehát nem egyszerűsödik le arra, hogy megmagyarázza a nevelőnek, az "adónak", hogy mely feltételek a legkedvezőbbek a kívánt célállapot eléréséhez, hanem a szituáció egészét kibontva segít megmutatni, hogy mi az, amit az emberek kultúrájának fogadnak el, amit kultúráként élnek. Ugyanis létünk társadalmi meghatározottsága azt jelenti, hogy amit kulturálatlanságnak minősítünk, az is kultúra, legfeljebb normáinkkal ellenkezik. Sokszor beigazolódhat, hogy a mi normáink a helyesek, de korántsem mindig ez a helyzet. És ha nem volt hiábavaló, amit a szociálpszichológiai ismeretek törzsanyagáról elmondtam, ak-

kor talán láthatóvá vált, hogy a szociálpszichológia építőkövekként felhasználható egy közművelődési gyakorlatban. Ez ebben az esetben nem lesz árnyékbokszolás, és nem taszít skizofrén állapotba százazreket, akik "műveletlennek", "szórakozást kívánó tömegnek" bélyegezve, lényegében egy közművelődési bürokrácia észlelési gyakorlatának az áldozataivá válnak. Megveszik talán a színházbérleteket, előfizetnek talán a könyvsorozatokra, de mindennek foganatja csak a statisztikában lesz. Továbbra is a Csárdáskirálynő fog nekik tetszeni vagy Szilvási Lajos.

Ugy gondolom, hogy a szociálpszichológiai ismeretek teljességével számot vető közművelődési gyakorlat /mely persze a szociológiát nem nélkülözheti/ a köznapi életet nemcsak mint kulturabeszívó vagy kulturataszító réteget, hanem mint kultúra-teremtő közeget is el kell hogy ismerje. Az egyoldalú közlésnek tehát kétoldalúvá, sokoldalúvá kell válnia, ahol a tanítók is tanulnak, a nevelők is nevelődnek. Azt hiszem, egy közművelődési esemény értékét nem az adja meg, hogy hányan vesznek benne passzív szereplőként részt, hanem hogy miként vannak jelen. Vitányi Iván értékes művelődésszociológiai vizsgálatainak különleges becsét éppen abban látom, hogy felfedezte: a közművelődési gyakorlat aktív és passzív pólusa mezsgyéjén helyezkedik el a túlnyomó többség, a sem nem aktív, sem nem passzív személyek tömege, akiket a generativitás birtokosaiként jellemzett. A generativitás ebben az értelemben véve arra az emberi képességre utal, hogy készen kapott elemek kombinációja és variációja révén, szinte minden ember kivétel nélkül képes arra, hogy valami sajátosat, eredetit hozzon létre, mely nem mérhető egy Michelangelo vagy a "kultúra" más óriásának teljesítményéhez, de arra igenis alkalmas, hogy kiemeljen a hamisan fogalmazott dichotómiák szorongatásából.

Félreértés ne essék, nem azt mondom, hogy minden úgy jó, ahogy van, hagyjuk az embereket meg a maguk köznapi életvitelében, és vakon bizakodjunk generativitásukban. Éppen ellenkezőleg. A marxista szociálpszichológia - miként a marxista



társadalomtudomány egésze - ott haladja meg a "van" és a "le-  
gyen" polgári társadalmakban tényleges ellentmondását, hogy  
nem egyszerűen leírja a létező társadalmi állapotokat, hanem  
együttal azok kívánatos lefutását is jelzi, magukból a folya-  
matokból merítve argumentumait.

A közművelődés társadalomtudományosan megalapozott kon-  
cepciója tehát nem merülhet ki a társadalmi valóság folyamata-  
inak regisztrálásában. Nem arra gondolok, hogy a közművelődés  
pusztán kiszolgáljon, hanem arra, hogy a közművelődés szolgál-  
jon. Azaz engedjen teret a létezőnek annyiban, amennyiben az  
értelmes, progresszív kiindulás alapja lehet, és ne diktáljon  
magasabba feltételeket, ahol erre semmi szükség nincs.

Nagy leegyszerűsítésekkel a szociálpszichológiát az in-  
terakció, a csoport és a kognitív dinamika területeire osztot-  
tuk fel /nem említve most a szocializáció területét/, pró-  
báljuk tehát megvizsgálni, hogy a közművelődés mit profitál-  
hat az idevágó szociálpszichológiai ismeretek figyelembevé-  
tele révén - miután elfogadta a köznapiság és kultúra imént  
említett szerves egységét.

Az interakció elméletei - véleményem szerint - a közmű-  
velődési gyakorlat személyes, társas vetületében hasznosítha-  
tóak, mindenekelőtt a személytelen technikák, a formális, ri-  
tuálisan szervezett események kerülésében. Mivel az interak-  
cióban foglalt kölcsönhatás kétirányú, a kommunikáció nemcsak  
adás, hanem vétel is, a közös jelentéskincs, az aktuálisan  
születő társas valóság megteremtésének élménye nehezen helyet-  
tesíthető az olyan alkalmak megtervezésekor és megszervezése-  
kor, amelyeknek valamilyen okból közművelődési célt tulajdo-  
nitunk. A törzsanyagilag szempontok ismertetésekor nem érintettem  
a szerep kategóriáját. A szerepek általában pozíciókhoz kötött  
viselkedési minták, melyek hajlamosak a rigorozításra, az is-  
métlődések kapcsán indokolt rutinizációra. Amennyire érthetőek  
ezek a tendenciák formális és tekintélyelvű csoportokban, any-  
nyira kerülnünk kell azokat az önkéntes részvételt sine qua

non-ként kezelendő közművelődési alkalmak kapcsán. Nem szabad eltérni olyan szerepstruktúrák kialakulását, amelyek eleve megszabják, kiosztják a szerepeket a résztvevők között, nem hagynak lehetőséget a szerepfelborításra, az "alkudozásra". Az ember "meghatározatlan állat" - mondja Nietzsche, s az önmeghatározásnak egyik nagyszerű alkalmja a találkozás, a másik személy mibenlétének kipuhatolása, saját jelentésünk újra-definiálása. Amit hagyományosan klubestnek, író-olvasó találkozóknak, ismeretterjesztő előadásnak nevezünk, az ilyen szempontból átvizsgálva mind lehetőséget nyújthat az önmeghatározás, az interakció teremtő funkciója gyakorlására. Csak éppen el kell tudni szakadni a rutintól, a "forgatókönyvektől", a liturgikus szemléletet egy tudatos alkalmi, a résztvevők meghatározási törekvéseivel számoló és azokat kihasználó szemlélettel kell tudni felváltanunk. Igaz, ez jóval nehezebb, sok tapasztalatot és némi terápiás érzéket, szociálpszichológiai tudást igényel.

A csoportelméletek leíró elemei is számos hasznos elemet tartalmaznak, hiszen számos közművelődési alkalom és esemény nem egyszeri találkozásból, hanem időben, térben a résztvevők integrált együtteséből táplálkozik. Ilyen esetekben a csoport tá verődés, a csoportgenezis folyamata törvényszerű. Ki kell tudni használni azokat a lehetőségeket, amelyek a csoportviták, a csoportdöntések, a közösen vállalt és megvalósított feladatok, a csoport normái, szokásai az egyének számára tapasztalatként jelentenek, és ha akarjuk, ha nem, mindenképpen hatnak. Ezen túlmenően azonban az igazán kamatoztatható erőforrás szerintem a közösség és a közművelődési gyakorlat összekapcsolásából származik.

Nincs arról szó, hogy a közösség gyökeresen más szociálpszichológiával jellemezhető együttes, mint a csoport. Ami a közösséget megkülönböztetővé teszi, az ideológiai jelentése, értékírányultsága. A közösség egyttal mindig cselekvés is, mégpedig társadalmilag progresszív cselekvés.

Makarenko a közösség kapcsán joggal hangsúlyozza, hogy közösségnek csak azt a "szociális egységet" nevezhetjük, amely szocialista elvre épül. Az egyes egyén haláltól behatárolt életében időről időre perspektívtalannak vélheti a maga életét, és a csoportban, társadalomban, ahol él, puszta környezetet láthat, melyre neki csak reagálnia kell. Szerves következménye ennek az állapotnak az egyoldalú "kultúraátadási" közművelődési koncepció. A közösségi állapot feloldja ezt a puszta reagálási kényszert, és egyszerre teszi tagját a tevékenység alanyává és tárgyává, így adva életének perspektívát.

Ez a perspektíva adás történelmileg mindig konkrét módon zajlik. A felszabadulást követő két-három év máig fénylő közösségi-közművelődési példáinak egyike a NÉKOSZ-mozgalom. E mozgalom egyik hajdani vezetőjétől vesszük át a közösség meghatározását: "A közösség individuumok együttese, szerencsésen kombinált és demokratikus mechanizmus által társítva, amely képes belátásra, sőt magatartások megváltoztatására bírni az embereket. Ennek az a feltétele, hogy tudatos, elfogadható cél, humánus áramkör fogja őket össze úgy, hogy lássák: egymásra már szükségük van, egymás nélkül már nem érzik olyan jól magukat, mint egymással, barátság szálai szövik át együttesüket. Nem elvtelen vagy egyoldalú barátságok, hanem amelyek mindig beletorkollanak egy nagyobb kollektíva - osztály, nemzet - világába, a progresszív társadalmi cselekvésbe."

Ugy vélem, jelenlegi közművelődési gondjaink egyik megoldási útja a közösségi koncepció bevitelétől várható a közművelődésbe. Így a gyakorlatban is kiderülhet, hogy a közművelődés nem redukálható a szorosan vett művelődési eseményekre, nem azonos egy-egy könyv elolvasásával, egy-egy értékesnek ítélt színházi előadás megtekintésével vagy a keresztretjténynyujságnak a Nagyvilággal való felcserélésével.

---

<sup>x</sup> Kardos László Köznevelésben megjelent interjúja szavait idézi Sipos Zsuzsanna, a VKT kollégium című cikkében. Kultúra és Közösség, 1976/1 87. o.

A kognitív területek szociálpszichológiája és a közművelődés kapcsolata a hatás legmélyebb rétegeit, az interiorizációt, a "változtasd meg életed" követelményének az egyén számára legközvetlenebbül adódó következményeit érinti. Ugy vélem, hogy semmilyen kommunikáció nem engedheti meg magának - márpedig a közművelődés pusztán technikai értelemben véve nagyrészt kommunikáció -, hogy figyelmen kívül hagyja az egyensúlyképzésre irányuló tendenciát a gondolkodásban, az érzésvilágban és az ehhez kapcsolódó viselkedésben. Feleslegesen ne ébresszünk disszonanciákat, ne sugalljunk olyan mintákat, amelyek kirívó ellentmondásban vannak azzal a tapasztalati világgal, amelyben az emberek élete gyökeredzik. Ide tartozik az a tudásszociológiai tény is, hogy az egyensúlyi modellek köré szerveződő kognitív világ társadalmi rétegenként, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely és az iskolai végzettség /főként az utóbbi/ tekintetében messzemenő varianciákat mutat. Ami egyensúlyt jelent egy értelmiségi esetben, nem biztos, hogy egyensúlyként fog jelentkezni /ha egyáltalán érthető/ egy segédmunkás vagy egy tsz-paraszt számára. Ez jórészt megfogalmazási problémákat is jelent, de mélyebb, attitűd- és értékproblémák is ott lappanganak mögötte. Ezért alapos szociológiai kultúra hiányában felelőtlennek érzek minden közművelődési aktivitást, motiválja bármilyen nemes szándék is.

Másfelől azonban tudomásul kell venni, hogy életünk számos ellentmondást is magában rejt. Mást mondunk sokszor, mint amit teszünk. A kívánatos sokszor összekeverjük a tényleges-sel. Számos racionalizációval nem békülhetünk meg, és ezért nem törekedhetünk elvtelenül mindenféle egyensúlyi állapot kritikátlan fenntartására. Vállalunk kell annak a kockázatát, hogy ahol kell, ébresztjük és tápláljuk a disszonanciákat, egy fejlettebb, komplexebb egyensúlyi állapot felépítése érdekében.

Ezért kell, hogy a közművelődési gyakorlat centrumába a közösséget állítsuk, melynek tagsága tudatos elkötelezettséget rejt magában. Az elkötelezettséget természetesen nem szabad erőltetni, miként a közösséget is inkább csak tendenciaként kell felfognunk. Más kell, hogy legyen a közösségépítés

konkrét gyakorlata egy néptánckörben, mint egy filmklubban vagy egy politikai vitaklubban. De egy pillanatra sem feledhetjük, hogy szocialista társadalomban élünk, melynek konzekvenciáit nem lehet "reszortszerűen", pártnapokon vagy nyilvános vélemény-nyilvánítási fórumokon letudni. Ebben az értelemben véve - azt hiszem - a közművelődés és a marxista társadalomtudomány célja közös: a szocialista életmód gyakorlatának kiteljesítése.

Gyakorló szociológusként sohasem foglalkoztam a közművelődés és a szociálpszichológia kapcsolatának tényleges vizsgálatával, empirikus eredményeim nincsenek. Ajánlásaim ezért hipotézis-jellegűek, vállalva a tévedés kockázatát. Nyilvánvaló, hogy szervezett kutatásokra van szükség, melyek a konkrét utakat-módokat kijelölni képesek. Csak jelezném, hogy bizonyára nem kell légüres térrel számolnunk. Az eddigi társadalmi fejlődés során kialakult intézményi keretek, melyek sok tekintetben még magukon hordozzák a "nagyapapa" kulturaszolgáltató intézményeinek jellegét, feltétlenül át kell hogy alakuljanak, és az átalakulásnak már ma is számos jele tapasztalható. /Például a muzeumok esetében./ Sporadikusan igen sok közművelődési kezdemény él és fejlődik, amely akár ösztönösen, akár bevallottan tudományos felismerések alapján azokon a nyomvonalakon indult el, amelyeket előadásomban magam is megjelöltem. Azt valószínűnek tartom, hogy még csak a kezdetén vagyunk annak a folyamatnak - a közművelődési törvény kitűnő alapot képez számára -, melynek végeredménye egy integrált, új szellemű közművelődési gyakorlat lesz.

Pusztán szociálpszichológiai szemmel látva ezt a kíváncsú gyakorlatot, azt mondhatnám, hogy interakciós tekintetben a személyesség, rugalmasság és informalitás igényét szeretném megvalósulva látni. Csoportlélektani szempontból demokratikus és közösségi közművelődési alkalmakra várok, amelyek a kiscsoportos eseményektől a tömeges együttlétekig tág teret engednek a résztvevők alkotó hozzájárulására, kreativitásuk és generativitásuk gyakorlására és fejlesztésére. Mindezek a kognitív szférára hatva egy kritikus és felelős gondol-

kodásmódot ébreszthetnek, mely természetesen visszahat magára a közművelődési interakciókra is.

Csak zárszóképpen emliteném meg, hogy hiba volna a közművelődést a társadalmi fejlődés egészéből kiszakítva vizsgálni. Ezzel kapcsolatban óvakodni kell a leegyszerűsítésektől. Igaz az, hogy korszerű közművelődés csak korszerű termelés és fogyasztás alapján állva jöhet létre, és a közművelődési szféra hosszútávon nem lehet aszinkronban alapjától. A "kiművelt emberfőkre" ma nagyobb szükségünk van, mint Széchenyi idejében, hiszen a tudás - a leghétköznapiabb szinttől az akadémiák oszlopcsarnokáig - termelőerővé vált. Ebben az értelemben véve a szocialista közművelődés társadalmi továbbfejlődésünk jelenleg egyik legfontosabb záloga.

A BEFOLYÁSOLÁS ÉS MEGGYŐZÉS LÉLEKTANI ALAPJAI,  
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MEGGYŐZÉS TECHNIKÁJÁRA

Befolyásolásról, meggyőzésről beszélni a közművelődés és kultúrafejlesztés különféle területein dolgozóknak annyit jelent, mint valami számukra nagyon is ismerős dologról: a munkájukról, pontosabban a munkaeszközeikről beszélni. Következésképpen - legalább lélekleben - párbeszédre vállalkozni. Hiszen - épp a téma gyakorlati ismerőssége miatt - nem kerülhet itt sor merőben új információk közlésére. Ellenben megkísérelhetjük, hogy a pszichológia, közelebbről a szociálpszichológia témabavágó ismeretanyagának a korlátozott és szükséglet-hez igazított felidézésével közösen új rálátást alakítsunk ki a befolyásolás eszközeire s a meggyőzés folyamatára.

Sokakban akaratlanul is felötlik, hogy bár az emberiség valóságos történelmi gyakorlata többévezrede ismeri az emberek, csoportok, tömegek többé-kevésbé eredményes befolyásolásának, sőt, időnként vélt érdekek, hamis tudatok jegyében is sikeres meggyőzésének a módját, a tudományos megismerés mégis meglehetősen keveset tud arról a bonyolult pszichikus folyamatról, amelynek mindez köszönhető.

Igaz ugyan, hogy az esztétika, az etika, a filozófia, ismeretelmélet, a pedagógia fejlődéstörténete bővelkedik olyan esszékben, tanulmányokban, amelyekben az emberekre való célzott ráhatást, a tudat- és magatartásformálás érzelmi-értelmi eszközeinek hatékonyságát, kívánatos - az igazi ismerethez vagy az ideális cselekvéshez vezető - útját általános elvi

síkon vizsgálták. De ezekben a tanulmányokban még sok oknál fogva fel sem vetődhetett az a gondolat, hogy maga a befolyásolás és meggyőzés folyamata éppúgy elemekre bontható, s az összetevők kölcsönös összefüggéseiben vizsgálható, mint egy kémiai vagy biológiai folyamat, vagy legalábbis megkísérelhető az ilyesfajta elemzés. Magyarán: a befolyásolás, meggyőzés sokszínű, sokoldalú praktikuma messze megelőzte a vélemény-változtatás, meggyőzés tudományos kutatási feladattá és programmá válását, rendszeres célzott megfigyelésekre és kísérleti empiriára támaszkodó elméleti összefoglalását.

Magában a pszichológia fejlődéstörténetében is jóval előbb alakult ki az alkalmazott pszichológiai tudományokban a befolyásolás sajátos technikája - a meggyőző közlések különböző válfajaival egyetemben - gondolunk itt a nevelépszichológia, a reklámpszichológia, valamint a klinikai lélektan területén alkalmazott befolyásoló technikákra. Csak később, a 30-as évek közepétől kezdett relative önálló tudományos kutatási témává válni maga a meggyőző közlés, az a kérdés, hogy mi zajlik le akkor, amikor embereket befolyásolunk, hogyan érhető el a maximális hatékony meggyőzés stb. E kérdések megfogalmazására eredetileg a szociálpszichológia ún. attitűd-/beállítódás, hozzáállás/ kutatásán belül került sor, azonban egy sor tényező felgyorsította s szinte önállósította a szóbanforgó témakör kutatását. A sürgető tényezők között találhatjuk természetesen az információrobbanást, a tömegkommunikációs eszközök fejlődését s elterjedését, az ipari társadalmak fokozott intézményesülését stb. Az 50-es évek elejére kialakult helyzetet jól jellemezte a közlés-meggyőzés témakörében klasszikus kutatási munkálatoknak számító, az amerikai Yale Egyetemen végrehajtott Közlés-kutatási Program bevezetője: "Az utóbbi években az emberi kapcsolatok vizsgálata terén előtérbe került a közlés hatékonyságának a tanulmányozása. Ez részben annak a fontos szerepnek tulajdonítható, amelyet a tömegközlési módszerek játszanak a modern élet gazdasági, politikai és társadalmi szervezetében. Egyre nagyobb embertömegek kerülnek növekvő kölcsönös függőségbe egymással, egyre jobban tökéletesednek a közlés technikai eszközei: mind-



ez oda vezetett, hogy nagymértékben a tömegközlés eszközeire van bízva a közönség különféle csoportjainak a tájékoztatása s azok belső meggyőződésének a kialakítása. Sok szervezetben érzik a vezetők annak szükségességét, hogy javítsanak közlési rendszerükön annak érdekében, hogy széles körben fogadtassák el a célkitűzéseik sikerre juttatását biztosító irányelveket és értékszemléletet, értékorientációt.<sup>1/</sup> A nemzetközi kapcsolatokban is számos gyakorlati probléma merül fel, amellyel kapcsolatosan igény és szükség van arra, hogy többet tudjunk a meggyőző közlések hatékonyságáról s az ezt biztosító külső és belső feltételekről, különös tekintettel a faji, nacionalista és vallási előítéletek leküzdésére.

Mindaz, amit a Yale-program szerzői a téma kutatásának aktuális szükségyszerűségével kapcsolatosan leírtak, ma is érvényes, s bennünket is érintő. Fel kell adnunk azt a tévhitet, hogy a kommunikációs folyamatok hatékonysága, a befolyásolás lélektana közelebbről csak egy manipulativ fogyasztói társadalmat érdekelhet, ahol a szellemi befolyásolás eszközeinek ismeretét nagyrészt az emberek fogyasztói-vásárlói, politikai, illetve szavazói, szabadidőbeli stb. viselkedésének az aktuális adminisztratív hatalmi vezetésérdekeiben történő manipulációjára használják fel, hamis érdekeket, szükségleteket és mentalitást sugallva.

A kérdés lényege ti., hogyan lehet pozitív emberi-társadalmi célok érdekében is hatékonyabban hatni az emberek-re, hogyan lehet alapvető kérdésekben stabilabb meggyőződést kialakítani, bennünket is egészen közelről, gyakorlati tennivalóink szempontjából érint. Nem árt például tudatosítanunk azt a tényt, hogy a befolyásolás és meggyőzés kérdése nem minden kommunikativ aktusnál merül fel. /Vö. Janousek./<sup>2/</sup> Vannak közlések, amelyek a valóság valamely területéről tényszerű információt, elemi vagy komplex ismereteket nyújtanak, s vannak pusztán üres verbális megnyilatkozások. Az utóbbiakkal nem sok dolgunk van, ha csak az nem, hogy redukálni szeretnénk őket, az előbbiekkal kapcsolatosan azonban számolnunk kell egy naiv tévhitel, miszerint az információ biztosítása

önmagában is tudásnövelő és személyiségfejlesztő. Egyre több tapasztalat szól amellett, hogy a tárgyi információk bővítése önmagában még nem válik véleményalakítóvá, illetve meggyőző-désformálóvá.<sup>x</sup> A tudásszint emelése, a tájékozottság növelése kapcsolatban áll a befolyásolással, de nem egyenlő vele. Inkább csak az értelmi előfeltételeit teremti meg a meggyőző közlés elfogadásának. Az ismeretnyújtás, ismeretterjesztés csak közvetetten s egyéb feltételek teljesülése mellett hat csak valamely tárgykörben provokált véleményváltozás, meggyőzés irányában. Az ismeretterjesztői automatizmus mint közművelői beállítódás tehát hamis illúzió. Ebből az illúzióból táplálkozhatnak "monologizáló", egyébként amúgy még érdekes, de célt tévesztett ismeretterjesztői előadások, amelyeket azt hiszem, nem kell bővebben bemutatnunk. A jelenség ismert.

Tárgyi ismeretnyújtás és a befolyásolás, meggyőzés volta- képpen tehát - épp az emberben lezajló pszichikus történések szempontjából - két különböző dolog. Az egyikből nem következik feltétlenül a másik. Sőt azzal kell számolnunk, hogy az emberek meglepő makacsságot, "lelki süketséget" tudnak tamu- sitani saját álláspontjukkal ellentétes információk befoga- dásával szemben. Lazarsfeld amerikai kutató rámutat arra, hogy az emberek a legritkább esetben ülnek le egy előadás meg- hallgatásához, hogy semlegesek, többnyire a témával vagy az előadóval szembeni pozitív vagy negatív szimpátiaelemek befo- lyásolják eleve a közlés felfogását, jelentésének dekódolását. Kimutatták, hogy minél inkább meg akarja győzni az előadó a hallgatóságot a maga igazáról, annál inkább növekszik a hall- gatóságban az ellenállás a meggyőzéssel szemben. Legnagyobb sikere a "véletlen" - látott, vagy hallott - közléseknek van, /pl. váratlan találkozások alkalmával történő "jóizü" beszél- getéseknek/, melyek esetében a "címzett", a befogadó nem gya- nakodhat előre arra, hogy a másik tudatosan befolyásolni i- gyekszik őt valamilyen irányban. Ez utóbbi több köznap! ta- pasztalattal is alátámasztható. Van pl., amikor a lelkes, jó-

<sup>x</sup> Lazarsfeld mutatott rá a tömegkommunikáció eszközeinek ha- tásával kapcsolatban az ún. kulcsszemélyek szerepére a vé- leményformálásban.

szándéku szemináriumvezető oly eltökélten igyekszik meggyőzni hallgatóit a maga igazáról, hogy ellenkező hatást vált ki: bumeráng-effektus áll elő. Az utóbbi időben terjedő kiscsoportos foglalkozások, továbbá az un. nondirektív /az önmegismerésben és az un. szociális szenzibilitás fejlesztésében segítő, a csoportból a vezetői funkciót elvben kizáró/ csoportos foglalkozások növekvő népszerűsége feltehetően abban rejlik, hogy jobban képes aktivizálni, a vélemények nyílt szembesítésére készíteni a résztvevőket.

A valóságot követve célszerű különbséget tennünk a befolyásolás és a meggyőzés, valamint ezek alosztályai között is. A szociális befolyásolás a meglévő vélemény spontán vagy többkevesebb tudatossággal végrehajtott módosítására ösztökél s ezt eredményezi, míg a meggyőzés a meglévő álláspont /nézet, attitűd/ fellazításához és feladásához s az új nézőpont, álláspont elfogadásához vezet. A meggyőző közlési helyzetben a kulcselem az ajánlott vélemény. "A meggyőző közlés eredményességének titka abban rejlik, hogy az egyént mind saját, eredeti véleményének, mind pedig a közlésben ajánlott új véleménynek átgondolására ösztönzi." /Hovland/ <sup>3/</sup>

A szociális befolyásolás lehetősége és ténye kimutatható a verbális és nonverbális kommunikációban egyaránt /francia kutatók kimutatták, hogy a nők érzékenyebbek az utóbbival szemben, mint a férfiak/. A szóbeli hatásokról még sok szó esik majd, a nonverbális kommunikációból viszont csak pár dolgot említhetünk, de a jelenség senki előtt sem ismeretlen. Gondoljunk pl. a szemkontaktus egyébként kísérletekkel is igazolt serkentő szerepére, illetve sokoldalú funkciólehetőségére akár csak egy előadás során, de még inkább a közvetlen szemből szembe /face to face/ kapcsolatokban pl. egy mélyinterjú-készítés szituációjában /Argile/. <sup>4/</sup> Az interjúkészítőnek nagyon tudatosan kell bánnia a szemkontaktussal, hogy ne sugalmazzon pozitív választ, helyeslést akkor, amikor nem szabad, de közvetítse szemével a tárgyilagos érdeklődést, hogy késztesse az interjú folytatására, mikor az éppen "befagyni" készül és így tovább, tudnia kell, hogyan lehet, hogyan maradhat tárgyilagos, neutrális, de érdeklődő.

A társas befolyásolás másik jól ismert ténye a különböző feladatmegoldó helyzetekben tapasztalható. Nevezetesen az a jelenség, hogy egy épp jelenlevő másik /egyén, csoport/ jelenléte még akkor is serkentőleg hat a teljesítményre, ha nem alakult ki közvetlen versenyző kapcsolat közöttük. Ezt az ún. szociális facilitáció jelenségét - melyet részleteiben különösen Zajonc és mtsai tanulmányoztak - aknazzák ki a sportban az ún. pacemaker-ek alkalmazásával.<sup>15/</sup>

A szociális befolyásolást jól szemlélteti Asch amerikai szociálpszichológus híres kísérlete. Asch különböző vonalak nagyságbecslésével - tehát egy észlelési feladatbeli ítéletalkotási-nyilvánítási feladattal - kapcsolatosan kimutatta, hogy a csoportnyomás még abban az esetben is befolyásolja az egyéni ítéletek alakulását, ha pl. fizikai objektumok nagyságának megítéléséről van szó. "Beépített", azaz a kísérletvezető által előzetesen erre a szerepre felkért kísérleti személyek alkalmazásával hamis becslési ítéletképzésre próbálták befolyásolni az egyik kísérleti szituációban egyetlen, a másokban két vagy több "naiv" kísérleti személyt. Tapasztalhatták, hogy a naiv kísérleti személy véleménye a kísérletek ismétlése során különböző mértékben ugyan, de általában közeledett a csoporttagok /a beavatottak/ által kinyilvánított értékekhez. Az egyéni vélemények tehát alkalmazkodtak a csoportvéleményhez, volt, akié gyorsabban, könnyebben /ezeket tekintették tehát a jobban befolyásolható személyeknek, a konformabbaknak/, volt akié nehezebben, aki függetlenebb maradt a csoportítélettől.<sup>16/</sup> Ismeretes, hogy ebből elég meszszerűen következtetéseket vontak le a konformizmusra - mint általános emberi szükségesszerűségekre vonatkozóan, csak épp nem tisztázták kellőképpen a kutatók, hogy mit is értsünk konformizmuson. Feltehetően nem minden emberi alkalmazkodás tekinthető a konformizmus címszáva alá rendelhetőnek.

A konformizmus legalább kétféle értelemben használható kifejezés, mint arra Beloff rámutatott. Megkülönböztetendő a behódolás, a csoportítélethez, normákhoz, vagy a másik ítélethez, akaratához való külsőlegesen alkalmazkodás értelmében,

valamint a konvencionális, a bizonyos rétegben élő, megszokott sztereotíp vélemények spontán átvételére s rigid megtartására irányuló készség, mentalitás és gyakorlat értelmében. Mindkettőtől különbözik azonban az ésszerű alkalmazkodás azon formája, mely különféle belső pszichikus mechanizmusok, többek között racionális belátás eredményeképpen jön létre, beleértve a közös cél, feladat érdekében együttesen kialakított normákhoz való belső alkalmazkodást, azonosulást. A vonatkozó szakirodalomban, méginkább ezek népszerűsítésében az említett formák sajnos gyakran keverednek.

Kelman a szociális befolyásolás következő főbb formáit különböztette meg: behódolás, illetve engedelmesség, amikor a vélemény elfogadása a csoport kedvező reagálásáért vagy büntetése elmaradásáért történik; identifikációt, amikor az alkalmazkodás azért történik, hogy egy szintre kerüljön valaki a csoporttal, tehát a csoport tagjaként definiálhassa, érezhesse önmagát, végül az interiorizációt /belsővévételt/, amikor az egyén azért fogad el valamit, mert jól illik korábbi értékorientációihoz, saját értékrendjéhez, ez esetben tehát magáért a helyeselt nézetért fogadja el.<sup>177</sup> Ez már átvezet bennünket a meggyőzés problematikájához /de nem azonos vele/, ahol úgy kell belsővé tenni, elsajátítani egy új nézetet, attitűdöt stb., hogy az rendszerint más, mint a bennünk lévő vélemény, álláspont, végbe kell tehát hogy meljen a nézőpontok ütközése s a korábbi álláspont revíziója.

#### A meggyőzés szociális terepe

Milyen kérdésekben kerül sor leginkább véleménykülönbségek, eltérő attitűdök kialakulására és stabilizálására? Természetesen a mindennapi lét és tudat szintjén, s nem a tudományos megismerés és viták szintjén. Olyan tárgykörökben, ahol ritkán adatik meg az embereknek az egzakt bizonyosság élménye, ugyanakkor fennáll a gyakorlati kényszere annak, hogy korábbi tapasztalataik alapján véleményt formáljanak, valamilyen beállítódást kialakítsanak az adott vonatkozásokban. Olyan kérdésekben, ahol egyéni - és társadalmi réteg-

csoporttapasztalattól és érdekektől függően objektíve is különböző vélemények, nézetek alakulhatnak ki, melyek nemcsak a gondolkodásban, de a magatartásban is megnyilvánulhatnak. A mindennapi tudat számára ilyen kérdés mindenekelőtt a másik emberhez, csoporthoz való viszony /bizalom, hit, megbecsülés, elismerés stb. tekintetében/, önmagunkhoz való viszony, a történelmi múlt, jelen, jövő, népünkhöz és más népekhez való viszony. Hangsúlyozottan a mindennapi élet jelenségeiről van szó, s a mindennapi tudat szerveződésében nagy szerepet játszó sztereotípiákról, attitűdökről és a sztereotípiák sajátos válfajáról, az előítéletekről s mindezek változásáról, változásuk módjáról.

#### I. A közlés és meggyőzés első átfogó kísérleti szociálpszichológiai vizsgálatai

A befolyásolás lélektani alapvetésének első komolyabb kísérletére az amerikai Yale Egyetemen a Rockefeller-alap által támogatott interdiszciplináris kutatásban, az ún. Yale Közlés-kutatási Program keretében került sor az 50-es évek elején. Az összehangolt és szisztematikusan felépített kísérletek eredményeit Hovland, Janis és Kelley foglalták össze "Közlés és meggyőzés" c., ma már kézikönyvnek számító munkájukban.

Mi volt az új ebben a programban? A téma nem, hiszen a 30-as évek közepétől kezdve fel-feltűntek olyan szociálpszichológiai munkák, melyek különböző nevelési programoknak, sajtó-, reklám-propaganda hadjáratoknak az emberek véleményére és viselkedésére irányuló hatásairól számoltak be - leíró szinten. Ilyen volt Peterson és Thurstone vizsgálata a 30-as évek közepén a különböző szociális tárgykörök /így pl. a háború, a németek, a kínaiak, a néger/ megítélésével kapcsolatban. Kérdőíves módszerrel /az érzelmi hozzáállás különböző lehetőségeit formalizáló skálatechnika alkalmazásával/ előzetesen bemérte a vizsgáltak attitűdjeit a szóbanforgó szociális objektumokhoz, majd ezek mindegyikéről egy-egy film vetítésével

kivánta befolyásolni az eredeti véleményeket, s a megtekintés után utólag újból alkalmazta az eredeti kérdőívet. A két válaszjelölés közötti különbségből következtetett vissza a véleményváltozásra. Ennek a vizsgáló technikának a sémája tehát: preteszt-egyirányú közlés /a kommunikátortól a befogadóhoz/ - posztteszt, vagyis egyirányú hatásvizsgálati séma. Ez a technika még hosszú ideig egyedüli vizsgáló technikaként uralta a véleményalakulás vizsgálati terepét. Figyelemreméltó, hogy ebben a megközelítésben sem a véleményközlő, sem a befogadó /egyén, csoport/, sem a közlés tartalma további alkotó összetevőiben nem elemzett, voltaképpen zárójelbe tett s ezáltal az egész "folyamat" mesterkéltlen leegyszerűsített. Ehhez képest új befolyásolási technikát dolgozott ki Kurt Lewin a II. világháború idején, amikor feladatul kapta az amerikaiak táplálkozási szokásainak s az ezzel kapcsolatos vélemények, beállítódások megváltoztatását. Lewin bevezette a befolyásolás csoportvitára és csoportdöntésre alapozott formáját, mely az egyént jobban elkötelezi a csoportdöntés által szentesített új véleményhez /miután előzőleg a vitában felszínre hozta és befagyasztotta az ellentétes véleményt/. A későbbiekben még hivatkozni fogunk erre a lewini kísérletre, nem azért, mert fontosnak tartjuk, hogy Lewin rászoktatta az amerikaiakat a marhavelőre és a pasztörizált tejre, hanem, mert az általa feltárt befolyásolási technikában van egy olyan elem, mely általánosabb érvényű, mert bizonyos oknál fogva valóban növeli a közlés hatékonyságát.

Ha nem a téma, akkor mi volt az újszerű a Yale-i Közlés-kutatási Programban?

Magának a kutatási programnak a sajátyszerűségei és a korábbi vizsgálatokhoz képest klasszikusnak mondható alapvetése a meggyőző közlés beható vizsgálatában. Sajátyszerűségei a következőkben állottak:

1. elméleti munkahipotézisként kimunkálták a meggyőző közlés s a befolyásolási, meggyőzőési folyamat elvi modelljét, kiemelve, kipreparálva a folyamatban részt vevő főbb változókat;

2. ezeket nemcsak a pszichológiai tudásra építve, hanem interdiszciplinárisan közelítették meg /felhasználva pl. a szociológiai tudást a vonatkozási csoportok befolyásoló, a közlés hatását módosító szerepéről/;

3. s úgy vizsgálták, hogy egy módszeresen felépített s összehangolt kutatási program keretében nagy súlyt helyeztek az egyes kiemelt összetevők /változók/ szerepéről alkotott előzetes /munkahipotézisbeli/ feltételek ellenőrzött kísérletek sorozatában történő ki-próbálására.

Hovlandék tehát kutatási feladatukat a közléssel kapcsolatos négy fő tényező szisztematikus elemzésében látták.

/Közlésnek véve azt a folyamatot, amelyben az egyén /a közlő/ ingereket /rendszerint verbális, de nem csak verbális, hanem más jelzéseket, szimbolumokat/ közöl más emberek /egyének, csoportok/ viselkedésének /s gondolkodásbeli és cselekvésbeli hozzáállásának, álláspontjának/ a módosítása érdekében./

A négy tényező:

1. a közlő, illetve a véleményforrás,
2. a közlés tartalma avagy a kommunikáció,
3. a közönség, illetve a befogadó,
4. a közlés eredménye - a válasz, amely a közlés befogadójában keletkezik.

Röviden: ki mit kinek és milyen eredménnyel közöl. Kísérleteiket is ennek a négy összetevőnek megfelelően építették fel. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért ismertetjük a négy változó szerepére a Yale-i programból nyert kísérleti eredményeket, illetve nyitvahagyott kérdéseket, majd jelezzük azokat a pontokat és újabb kísérleti eredményeket, amelyek az előbbihez képest lényeges módosulást hoztak.<sup>x</sup>

<sup>x</sup> Említésre méltó, hogy Hovlandék korántsem gondolták, hogy felépítették kísérletsorozatukkal a meggyőzés lélektanát, csupán úgy vélték, s méltán, hogy erőfeszítéseik és adataik alkalmasak arra, hogy alapozásul és kiindulópontul szolgáljanak egy ilyen elméleti s egyben experimentális építményhez.



Sorra véve most már az egyes összetevőket: induljunk ki a kommunikátor szerepéből a befolyásolás, ill. meggyőzés folyamatában.

1./ A közlő /a kommunikátor, ill. a véleményforrás/ szerepére vonatkozó szociálpszichológiai megfontolások és kísérleti eredmények:

Mindennapi tapasztalatunk, hogy a vélemények meghallgatásánál és értékelésénél számít az, hogy ki mondja. Kormányfők ezt figyelembe véve válogatják tanácsadóikat, sajtófőnökeiket. "Fecsegő kávéházi konrádok" erre való tekintettel előszeretettel hivatkoznak tekintélyes nevekre... Vitaszónokok, szakírók stb. állításaikat neves személyektől vett idézetekkel támasztják alá, mintegy annak illusztrálásaként, hogy gondolataik egybevágjanak a nagyok gondolataival stb. Megint csak azt mondhatjuk, hogy a jelenség ismert.

De azzal már módszeresen kellett foglalkozni, hogy mi esik ilyenkor tulajdonképpen leginkább a latba? A közlő szuggesztív ereje? Szociális státusza? Presztízse? Szavahihetősége vagyis a forrás hitele?

A Yale-program összefoglalói: Hovland-Janis-Kelley /1953/ beszámoltak azokról a kísérleti kutatásokról, amelyeket Hovland és munkatársai végeztek a közlő szerepének feltérképezésével kapcsolatban a befolyásolás, meggyőzés folyamatában.<sup>8/</sup> Tekintettel arra, hogy őket mindenekelőtt a legelterjedtebb közlési formák - a sajtó, az előadótérmi hatás és a TV-hatás érdekelte, a kérdésfeltevést a közlő szavahihetőségére helyezték ki, az ebből kumulálódó "presztizshatást" vizsgálták, bár közöltek adatokat az előadó, ill. a közlő szuggesztibilitásának eredményességére vonatkozóan is.

A véleményforrás szavahihetősége, hitele a szakértelemből, hozzáértésből és a megbízhatóságból tevődik össze /utóbbi: milyen komolyan és őszintén gondolja a közlő, amit mond/. Különösen az első tényezőt, a közlő szavahihetőségét, ill. a

forrás hitelét variálták: az egyik kísérletsorozatban különböző tárgykörökben két csoportnak azonos tartalmu ujságcikket, közléseket adtak egy szavahihető forrás és egy kevésbé szavahihető forrás megjelölésével /pl. lehet-e jelenleg /1952!/ atommeghajtású tengeralattjárót építeni - vagy várható-e 1955-re a TV hatásaképpen a mozilátogatók csökkenése stb./.

Egy másik kísérletsorozatban úgy variálták a közlő szavahihetőségét, hogy a fiataalkori bűnözés ügyében /annak a kérdésnek a megítélésében, hogy liberálisabban kell-e bánni az ifjúkori bűnözővel/ az előadót hol többé vagy kevésbé elfogulatlan szakértőnek, hol az eredményben személyesen is érdekeltnek tüntették fel. Rádióelőadás - hallgatási szituációban az előadót hol bírónak, hol ügyvédnek, hol volt elítéltnek tüntették fel különböző csoportok számára, s így vizsgálták a szóbanforgó kérdéstről azonos közlés hatását.

Mindkét sorozat eredményeképpen tapasztalhatták az un. presztizshatást, konkrétabban:

- azt, hogy az emberek hajlamosabbak arra, hogy kevésbé szavahihető forrásból jövő véleményeket elfogultabbaknak és kevésbé meggyőzőeknek tekintsék;
- ugyanakkor a teljesen szavahihető forrásból származó közléseknek eleve nagyobb hitelt adjanak: ezeknek a hallgatóságra gyakorolt közvetlen hatása mindig nagyobb, s nem azért, mert erre jobban odafigyelnek /ellenőrizték, hogy az információkat mindkét esetben felfogták/, hanem azért, mert a befogadás motivációja erősebb. A véleményforrás hiteltérdemlőbb volta első sorban a közöltek, a következtetések elfogadására irányuló készséget befolyásolja. /9/

Az egész szavahihetőség megítélése s a közlés elfogadására gyakorolt hatása mögött ott bujkál egy másik kérdés is, az, hogy vajon a közlő miért mondja, amit mond. A hiteltérdemlőbb forrásról az emberek nagyobb elfogulatlanságot tételeznek fel, s kevésbé érzik veszélyesnek saját véleményük számára.

Emlitésre méltó még, bár Hovlandék ezt külön nem vizsgál-  
ták, de mások a későbbiekben igen, hogy az említett presztizs-  
hatásnak különösen nagy szerepe van a művészi alkotások befo-  
gadásában és értelmezésében, avagy az ízlés kérdésében, élet-  
vezetés, életmód alakításában. Az előítéletes sznob-mentalitás  
az egész közlési folyamatban tulságosan is a közlő /kommuniká-  
tor/ presztizsére /a szavahihetőség társadalmi elismertségét  
is beleértve/összpontosítja a figyelmet, megspórolva ezzel az  
önálló megítélés fáradságosabb voltát.

Figyelemre méltó még egy összefüggés: az, amelyik a for-  
rás hiteltérdemlő vagy kétes volta és a közlés tartalmi jelen-  
tése között spontán módon alakul ki /természetesen az adott  
kulturától, társadalmi réteg szubkulturájától függően/. Az át-  
lag amerikaiak pl. teljesen másképpen fogták fel ugyanazon  
közlés: a forradalom szükségességét aláhúzó közlés, Jefferson-  
idézet tartalmát, ha forrásként Jeffersont vagy Lenint jelöl-  
ték meg /Asch szellemes kísérlete 1952-ből/. Az egész jelenség  
arra figyelmeztet, hogy a közlés jelentésének szerveződésébe  
az is belejátszik, hogy a befogadók miként gondolkodnak a for-  
rás szavahihetőségéről. Ebből is látható, mennyire leegyszerű-  
sítették a korábbi kísérletek a befogadó szerepét a már emli-  
tett egyirányú közlési sémában, s hogy a Yale-egyetem kutatói  
kezdtek megközelíteni azt az aktív szerepet, amelyet az egyé-  
nek a nekik nyújtott információk szervezésében, kezelésében  
valóságosan játszanak.

2./ A közlés tartalmára s módjára vonatkozó szociálpszicho-  
lógiai meggondolások és kísérletek

A közlés, maibb kifejezéssel a kommunikációban foglalt  
"üzenet" /message/ továbbítása a hallgatóság felé rendszerint  
ugy történik, hogy a közlő logikai és érzelmi hangulatkeltő,  
motiváló érvekkel akarja befolyásolni hallgatóságát a közölt  
vélemény elfogadására, esetleg ennek nyomán valamely visel-  
kedésbeli változásra. Ezek típusait a kutatók részben az un.  
bizonyító érvekben, részben az un. pozitív és negatív hangu-  
latkeltéssel kapcsolatos érvekben különböztették meg. Utóbbiak

annak a személyes haszonnak, nyereségnek az ecsetelésével kapcsolatosak, amely a befogadóra a közlés elfogadása esetén jár, vagy amelytől elutasítása esetén elesik. Ezzel az igazság szempontja mellé tehát a hasznosság szempontját vezették be, s a véleményalakulás egyéni, csoportbeli motivációs bázisát kívánták vele befolyásolni. Különös figyelmet fordítottak az ún. negatív hangulatkeltő, azaz félelemkeltő ingereknek. /Az egész mögött az a fiziológiai, pszichológiai kiindulása meggondolás állott, hogy minél nagyobb érzelmi feszültséget idéz elő a kommunikáció, annál valószínűbb a közlés elfogadása s a kívánt véleményváltozás, mert csak így csökken a feszültség, amely az egyén számára megnyugvás, jutalmazó jellegű. Lásd a Hull-féle drive-redukciós elméletet./

Janis és Feshback végzett módszeres kísérleteket a különböző intenzitású félelemkeltő közlés meggyőző hatására, eredményességére vonatkozóan. A téma a fog higiénijának biztosítása volt, különböző erősségű fenyegető közlésekkel. /10/ Ugyanezt variálták más kísérletek később a dohányzás rákkeltő hatásával kapcsolatosan. Három csoportban végezték ezeket a kísérleteket főiskolai hallgatókkal s megállapíthatták, hogy az igen erős félelemkeltés nem eredményez meggyőzőbb hatást, sőt semmiféle szignifikáns változást nem idéz elő a foghigiéniai, ill. a dohányzási gyakorlatban, továbbá, hogy leginkább eredményesnek a közléshez való alkalmazkodás kiváltásában a leggyengébb félelemkeltés bizonyult. Magyarázatként a szerzők arra hivatkoztak, hogy a tulzott félelmi reakciók, a nagy feszültség előidézése anélkül, hogy a hallgatók megfelelő biztonságérzetéről gondoskodnánk, tul sok ponton támadja a hallgatóságban már meglévő egyébirányú nézeteket és olyan ellenmotivációt kelt, hogy a hallgatóság minimalizálja vagy figyelmen kívül hagyja a veszélyt. /Meg kell jegyeznünk azonban, hogy feltehetően ez az eredmény csak az előadótermi közlési szituációkra vonatkozik, hiszen vannak ismereteink, adataink arról, hogy tömegpszichológiai jelenségek pl. pánikkeltés esetén - amelynek előfeltétele valamilyen ezt elősegítő szociális beoltottság, vagy nagyonis bizonytalan helyzet - másképpen reagál a közönség az erős félelemkeltő kommunikációra, lásd

pl. azt a hallatlan eredményes hatást, amellyel Orson Welles el tudta hitetni az amerikai hallgatóság jelentős részével a Mars-lakók támadását./11/

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Yale Közlési-kutatási Programnak a közlő, ill. a forrás szavahihetőségére, valamint az előadótermi közlésben a félelmi hangulatkeltő elemek szerepére vonatkozó kísérletek alátámasztott eredményei meglehetősen általános érvényűnek bizonyultak. A kutatások későbbi fejlődése leginkább ott korrigálta, módosította lényegesen a közlési folyamatról s a meggyőző közlés természetéről alkotott képet, hogy magát a közlést, a közlés jelentéstartalmát másként fogta fel. A más felfogás lényege, hogy nem egyirányuan, a közlő szavahihetőségéből, szándékából stb. kiindulva, hanem sokkal inkább kettős kötéssel: egyszerre a közlőből és a véleménybefogadóból /közönségből/ kiindulva értelmezi azt, hogy tulajdonképpen mit is jelent a közlés abban a kommunikációs formában, amelyre sor kerül.

### 3./ A közlés befogadójára /hallgató, ill. közönség/ vonatkozó szociálpszichológiai megfontolások, feltevések és kísérleti eredmények

Az a gondolat, hogy az ember nem egyedül fejt meg, értelmez, fogad el vagy utasít el valamit a felé irányuló információáradatból - nem új. A szociálpszichológusok között is viszonylag korán megfogalmazódott: Lazarsfeld és mtsai. mutattak rá elsőként arra, hogy az egyén közvetlen környezetében vannak bizonyos kulcsszemélyek, un. véleményirányítók, akikhez igazodik viselkedésében, a számára személyesen is meggyőző információk szelektálásában. A kutatók kiemelték, hogy az un. tömegkommunikációs eszközök, így a TV hatásainak érvényesülésénél sem direkt hatással, hanem közvetett, a kulcsszemély szűrő, illetve felerősítő szerepe által közvetített hatással kell számolni. Hovland és munkatársai a szociológiai kutatások releváns eredményének szerencsés bekapcsolásával további lényeges szemponttal egészítették ki ezt a korai képet: az egyének csoporthoz tartozásának, csoportkötöttségének ki-

emelésével mind a véleményformálásban, mind a viselkedésbeli normákhoz való viszonyban. Az egyének általában egyszerre többféle csoporthoz kötődnek, s ezek nem egyforma súlyúak az életükben. Mindenképpen kiemelkedik azonban egy közülük, amelyikkel leginkább azonosulni tudnak vagy szeretnék, ez az un. vonatkozási vagy referencia-csoport, melynek alakítóformáló szerepe az egyénnek, csoportnak szánt vélemény, ill. viselkedésváltoztató közlések értelmezésében vitathatatlanul bebizonyosodott.

Beigazolódott a Yale Közlés-kutatási Programban is. Kelley és munkatársai vizsgálatából kiderült, hogy amennyiben olyan utalásokat alkalmaztak a közlésben, amely valamely csoporthoz tartozást hangsúlyozta /a csoport kitüntetettségre hívták fel a figyelmet/, abban az esetben felfokozódott a csoport-effektus: a befogadók jobban ügyeltek a vélemény elfogadásában, illetve elutasításában a csoportnormák betartására. /12/

Több vizsgálatot valósítottak meg ennek megfigyelésére: az egyikben különböző vallási csoporthoz tartozást hangsúlyozták, s a csoportnormákhoz való ragaszkodás mértékét együttesen figyelték meg az illetők csoportban elfoglalt helyzetével. Azt tapasztalhatták, hogy a csoportnormáktól eltérő közlés elfogadását inkább fellelhetették a csoport periférius tagjainál, valamint a vezetőknél, viszont az un. vélemény-irányító kulcsembereknél ennek ellentéte volt megfigyelhető.

Ujabb szemponttal tágitotta a későbbiekben az egyén jelentéskódolásában érvényesülő mechanizmusok értelmezését Cohen az un. rétegkultura, szubkultura hipotétikus tételezésének, majd kísérleti megfigyelésének bizonyításával. A szubkultura lényegesen köznevelés az, hogy az egyén hogyan formál át, hogyan értelmez egy un. közlési szituációt. "Hogy az emberek mit tesznek, az attól függ, milyen problémákkal vívódnak..." "Nézeteink arról, ami van, ami lehetséges, és egy-egy cselekedetünk milyen következményekkel jár, nem szükségszerűen fedi az objektív igazságot. A tények sohasem merednek me-

reven az arcunkba. Mindig szemüvegen keresztül látjuk azokat,  
s ez a szemüveg a szituációba általunk belevitt érdekekből,  
előítéletekből, konvenciókból és értékítéletekből tevődik össze. Ez a szemüveg a mi vonatkoztatási hálózatunk. Célkitűzéseink és törekvéseink szabják meg, hogy mit tekintünk akadály-nak vagy lehetőségnek, mit tekintünk sikernek vagy kudarcnak, nyereségnek vagy veszteségnek, mindezek semmiképpen nem az önmagában vett szituáció pusztá tényei által adóttak. A dolgok szükségesek vagy bőségesek - aszerint, hogy milyen érték-rendet alkalmazunk". - S ezt az értékorientációt leginkább a rétegspecifikus szubkultura munkálja ki./13/ S ezekből fakad az is, hogy különböző fontosságu és partikularitásu véleményekre hogyan reagálunk.

A szubkultura ismerete viszont hallatlamul fontos, talán ezzel összefüggésben említhető az a nagy jelentőségű munka, amelybe szociológusok, írók, népművelők kezdtek az utóbbi évtizedben hazánkban. A "Magyarország felfedezése" sorozatra gondolok itt, amely kétségtelenül szolgált már egy-két meglepetéssel, mindenesetre eléggel ahhoz, hogy megpróbáljuk áthatolni régi időkből ránkmaradt sztereotip megítélések tömkelegén, újból és újból meg kell kísérelnünk saját világunk felfedezését. Talán ennek a szükségletnek tesz eleget a ennek átélésével magyarázható a jelenkori irodalmi szociográfia mint műfaj és teljesítmény növekvő népszerűsége, sikere.

4./ A közlés hatékonyságára, a véleményváltozás, meggyőzés tartósságára vonatkozó megfontolások és kísérleti eredmények

A lényegi kérdés itt az, hogy milyen tartósan sikerült létrehozni a kíváncsot irányban a véleményváltozást? Az a vizsgálati technika, melyre mint korábban nagyon elterjedten hivatkoztunk /preteszt-direkt hatás-posztteszt/ nemigen számíthatott tartós sikerre /bár voltak, akik így könyvelték el/. Hovlandék ezzel kapcsolatosan kétféleképpen is kísérleteztek: egyrészt vizsgálták, hogy maga a meggyőző közlés kifejtésének módja, az érvelés egyoldalu vagy kétoldalu /érvek-ellenérvek

egyidejű közlésére épülő/ módja, technikája hogyan befolyásolja a véleményváltozás stabilitását. Azt tapasztalták, hogy a kétoldalu meggyőzési technika vitathatatlanul stabilabb véleményváltozást idézhet elő s azok, akik ily módon lettek meggyőzve valamely új nézőpont, álláspont szükségességéről, sokkal ellenállóbbnak mutatkoztak egy következő szakaszban az ellenirányú közlésekkel, propagandával szemben. Feltehetően azért, mert a kétoldalu meggyőzési technika jobban fellazítja a korábbi nézeteket, nagyobb értelmi munkára s a tudatosság nagyobb fokára serkenti a befogadókat, mint az egyoldalu.

A befogadók aktivizálásának s hasonló stabilabb meggyőzést előidéző technikának tekinthető a már előbb említett Lewin-féle csoportdöntési kísérlet, a közös-álláspont együttes kimunkálására, az ellentétes kisebbségi vélemény "befagyasztása" a vélemények tárgyilagos megvitatása és szembesítése /konfliktusok megélése/ során.

Hovlandék a válasz, azaz a meggyőzés stabilitására vonatkozó másik kísérletsorozata a befogadók tevékeny részvételének előidézésére épült az ún. rögtönzött szerepjátszási technika alkalmazásával. Ennek során az egyént arra készítetik, hogy csoportos szituációban élje bele magát valamely nézőpont képviselőjének szerepébe és helyzetébe s mindent úgy cselekedjék, mintha vele azonosulna. Ezáltal arra ösztökélik, hogy "a közlést a lehető leghatékonyabbá tegye, hogy pontosan azokat az érveket, illusztrációkat és motiváló felhívásokat sorakoztassa fel, amelyek szemében a legmeggyőzőbbnek látszanak".

A szerepjátszási technikát széles körben alkalmazzák újabbban a pszichoterápiában is, éppen azért, mert segít megmozgatni korábbi beidegződéseket s megkísérélhető, hogy segítségével az egyént új felismerésekre vezessék rá saját magával, életvezetésével stb. kapcsolatban.



A meggyőzés stabilitása szempontjából a kutatók külön figyelemmel kísérték, hogy minek van nagyobb szerepe a szerepjátzás során: az én-involváltságnak /bevontásának/ avagy annak, hogy mily mértékben elégedett-e az egyén a saját szerepjátzásával. Egyértelműen azt tapasztalták, hogy az előbbinek, tehát mind a szerepjátzás intenzitása, mind a véleményváltozás stabilitása akkor a nagyobb, ha belsőleg nagyon érintett a személy. Nagyfokú elégedetlenség esetén viszont a szerepteljesítménnyel bumeráng-effektus idéződik elő, még kisebb a változás, mint a kontrollcsoport, azaz a passzív hallgatók /befogadók/ esetében.

A meggyőzés hatékonysága szempontjából vizsgálták még a következtetések levonásának módját is, azt ti. hogy mennyire célszerű, hogy az előadó maga foglalja össze az érvekből kitűnő következtetéseket. Azt tapasztalták, hogy minél személyesebben érinti a hallgatóságot a közlés, a téma magja, annál inkább kerülni kell a következtetések direkt levonását. Ha olyan természetű a téma, ahol kifejezetten a szakértő szakmai összefoglalójára van szükség, az természetesen más elbírálás alá esik, ott az "elhallgatásos" /implicit/ technika a kerülendő.

A közlés hatékonyságára vonatkozóan azonban lényegesen továbbfejlődött a szemlélet a 60-as, 70-es években, a következőkben ennek főbb tendenciáit próbáljuk összefoglalni.

## II. A 60-as, 70-es évek új kutatási tendenciái és eredményei a véleményváltozás és meggyőzés témakörében

Ha a mennyiségileg hihetetlenül felszaporodott ilyen-írányu vizsgálatokat a minőségileg új tendenciák szempontjából kívánjuk összefoglalni, a következő - a korábbi kutatási szemlélethez képest lényegesen új - változásokat deríthetjük fel:

1./ Bebizonyosodott, hogy a kommunikációs aktus magjának, a közlés elsődleges jelentésének, az "üzenet"-nek /message/ a szerveződése csak részben származik a hallgatóság felé nyújtott közlésből /annak logikai-tartalmi érveiből, érzelmi tónusából/ Másik - nem kevésbé lényeges - része azonban abból fakad, hogy mennyire fontos, centrális a hallgatóság számára /előzetes tapasztalataiból fakadóan/ maga a közlés. Abból, hogy mennyire személyesen érintett a hallgatóság a közlés befogadásában, ill. elutasításában /példaként említhetjük s a későbbiekben elemezzük a Sára S. által készített "Cigányok" című film magyar-francia összehasonlító vizsgálatát/.<sup>/14/</sup> A kutatók ugyanis rámutattak arra, hogy ahhoz, hogy tudjuk, hogy egy bizonyos közlés milyen üzenetet hordoz a hallgató /befogadó/ számára, lehetőleg ismernünk kell a tárgyalt kérdés személyes fontosságát az illető életében, gondolkodásában. Számolnunk kell tehát azzal, hogy a nézetek a legkülönbözőbb tárgykörökről nem elszigetelten, nem teljesen véletlenszerűen élnek az emberekben, bár nem is szigorú és kiegyensúlyozott rendben. Hogy hogyan is valójában, az újból és újból külön kutatás tárgyát kell hogy képezze.

Rokeach és Triandis amerikai kutatók, pszichológusok mutattak rá erre az összefüggésre.<sup>/15/</sup> Előbbi ismertebb, a vélekedések, hiedelmek hierarchikus felépülését tételező és elemző munkájában. E rendszerjellegű felépülésnek természetesen vannak egyéni, személyiségbeli és csoport, ill. rétegjellemzői, melyeket ismét csak más jellegű módszeres vizsgálattal érdemes, szükséges kutatni /pl. a személyiség gondolkodásmódjának zártságát vagy nyitottságát - összefüggésben a személyiség rigiditása, neuretikusága mutatóival/.

A nyiltabb vagy zártabb gondolkodásmód azonban már szűkebb és tágabb értelemben nevelés kérdése is.

Egyszóval a közlés tényleges jelentésének szerveződésében közrejátszik az is, hogy a téma, amelyet érint, mennyire centrális vagy másképpen megfogalmazva, mennyire énközel

az illetők számára. "Perifériális" közlésekben nyilván inkább fellépnek a közlésmóddal kapcsolatos külsődleges hatások, míg a centrális problémáknál előtérbe kerülnek, mozgósítódnak a belső motivációs tényezők s közülük nemcsak olyan pszichológiai-fiziológiai jellegűek, mint a félelemkeltő ingereknél, hanem olyan par excellence társas-társadalmi motivumok is, mint a vonatkozási csoport részvételéről a közlés dekódolásában.

- 2./ A másik lényeges módosulás a közlés értelmezésében, hogy épp ezért csak a legritkább esetben számolhatunk egyetlen direkt, egyirányú hatással, s az esetek legnagyobb részében inkább az ismétlődő hatások /különböző uton-módon az egyén felé juttatott vélemények, nézetek, értékek/ egybefűződő, kumulatív hatássorával kell számolnunk. Ez hordozza ugyanis a legnagyobb erejű jelentést, a döntő befolyásolási láncot, az a következetesség, amely a közlésekben megnyilvánul. Sokan ezt úgy is nevezik, hogy a közlések latens tartalma, amely csak külön tartalomelemzéssel deríthető fel, de ez már a megismerés újabb technikájaként említendő.<sup>/16/</sup> Ragyogó példa erre a következő hazai munka: Horváth Ágota és Andor Mihály tartalomelemzése az általános iskolai olvasókönyvben fellelhető társadalomképről, felnőtt szerepekről, családképről.<sup>/17/</sup>

A szerzők vizsgálták a nyílt, explicit megállapításokat, a pozitív és negatív érzelmi töltetű jelzők, valamint a tartalmi összefüggések sokféleségén vagy redukált voltán keresztül azt a közvetett tartalmat /latens jelentéstartományt/, amellyel ezek az olvasókönyvek akarva-akaratlanul hatnak /az információk rejtettebb, hatásmechanizmusaiiban nehezebben ellenőrizhető rétegeről van szó, mely pusztán léte által alakítja a szemléletet, azzal hogy úgy van valami ábrázolva, jellemezve, ahogy van/. Ezen érdekfeszítő tartalomelemzés során kiderült, hogy a gyermekeknek rendszeresen egy tulharmonizált szülő-gyermek viszonyt közvetítünk, amely "része az egésznek": a minden ízében tökéletes társadalomnak. Az a társadalomkép, ame-

lyet olvasókönyveink sugallnak, harmonikus, konfliktusmentes, amelyet természetesen a későbbiekben aligha találhatnak meg a valóságban. Említésre méltó még a nemi szerepek, illetve a felnőtt szerepek különbözősége: ezen belül a férfiak teljesebb, variabilisabb képe szemben a nők szerepének egyoldalú, mechanikus ábrázolásával, bizonyos családi tennivalókra és egy-két foglalkozásra /pl. tanítónőre/ való beszűkítésével.

Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy amikor pár éve az országos családvizsgálattal kapcsolatosan középiskolákban felméréseket végeztek annak megismerésére, hogy milyen életmodellt látnak maguk előtt fiuk és lányok, mit gondolnak, hogyan telik az életük 10-20 év múlva, a lányok vágyálmai, ideális céljai összehasonlíthatatlanul szegényesebbeknek mutatkoztak a fiukéhoz képest.

3./ A harmadik különbség az 50-es évekhez képest most már mindezekkel összefüggésben a véleményváltozás, attitűdváltozás megismerésének és mérésének vizsgálati eljárásaival kapcsolatos:

a/ a kutatók egyrészt hatékonyabb eljárásokkal bővítették a vizsgálati eljárásokat, lásd pl. az előbb említett tartalomelemzést;

b/ sokat munkálkodtak azon, hogy felszínre hozzák, hol torzítanak, milyen műtermékeket gyártanak a kellő körültekintés nélkül szerkesztett kérdőíves vizsgálatok;

c/ nagyobb hangsúlyt helyeznek arra, hogy az utóbbiakat kombinálják az ún. terep-vizsgálatokkal /vagyis magában a vizsgálatra kijelölt csoportban, faluban, üzembn stb. ismerkedjenek meg előzetesen közelebbről az ott élő nézetekkel, problémákkal, véleményalternatívákkal/, s ha kérdőívre is formalizálják ezeket, ne életidegen és a vizsgáltak számára érthetetlen formában tegyék ezt/;

d/ végül nincs ma már olyan jól tervezett vizsgálat, amely ne lenne külön figyelemmel /ne vizsgálná külön speciális eljárással/, a meggyőzésre szánt információkkal egyidejűleg azt a kérdést is, hogy mennyire centrális a vizsgált egyén, csoport számára a szóbanforgó kérdés, sőt nem csak az ő számára, hanem közvetlen társadalmi környezete és vonatkozási csoportja számára.

Ilyen körütekintő módon készült az a magyar-francia összehasonlító vizsgálat is, amelyet Sára S. "Cigányok" c. filmjének hatásával kapcsolatban nemrégiben végeztek 12-13 éves francia és magyar gyermekek között. Ez a hatásvizsgálat jó példa arra is, hogy a film által közvetített üzenet valóban mennyire több oldalról, a direkt képi-tartalmi közlésekből és a két nép gyermekeiben előzetesen kumulált tapasztalatokból szövődik össze, és hogy a film "jobb hatásának" a vizsgálatánál mennyire figyelembe kell venni mind az eltérő történelmi háttért, mind válaszdimenziók mérhető-tapasztalható eredményeit. Természetesen a meggyőzés témakörében kirajzolódó újabb kutatási elvek és eszközök nem teszik feleslegessé a felvilágosodás nagy gondolkodóinak idevágó felismeréseit, a másik ember véleményének tiszteletbentartását, a csalhatatlanság tudatától való tartózkodást, Diderot figyelmeztetését arról, hogy "amit sohasem vontak kétségbe, az nincs bebizonyítva".

## J e g y z e t e k

- /1/ Hovland, C.I., Janis, I.L., Kelley, H.H.: Communication and Persuasion. Yale Univ. Press. New Haven., 1953.
- /2/ Janousek, J.: A társadalmi kommunikáció.  
In: Szociálpszichológiai Szöveggyűjtemény II.  
/Szerk.: Pataki F. - Solymosi Zs./ Tankönyvkiadó,  
Bp. 1972.
- /3/ Hovland, C.I., Janis, I.L., Kelley, H.H.: Közlés és meggyőzés  
In: Szociálpszichológiai Szöveggyűjtemény II.  
/Szerk.: Pataki F. - Solymosi Zs./ Tankönyvkiadó,  
Bp. 1972.
- /4/ Argile, M.: A szem-kontaktus és a tekintet iránya  
In: Szociálpszichológia /Szerk.: Hunyady Gy./  
Gondolat, 1973.
- /5/ Zajonc, J.C.: Kísérleti szociálpszichológia. Szociológiai Füzetek 1.  
Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Főoszt.kiadványa, Tankönyvkiadó, 1971.
- /6/ Asch, S.E.: A csoportnyomás hatása az ítéletek módosulására  
In: Csoportpszichológia /Szerk.: Pataki F./  
Gondolat, 1969.
- /7/ Kelman, H.C.: A szociális befolyásolás három folyamata  
In: Szociálpszichológia /Szerk.: Hunyady Gy./  
Gondolat, 1973.
- /8/ Hovland - Janis - Kelley: A véleményváltozás kísérleti kutatásának összefoglalása  
In: Szociálpszichológia /Szerk.: Hunyady Gy./  
Gondolat, 1973.

- /9/ Lásd ugyanott.
- /10/ Hovland és mtsai: Közlés és meggyőzés  
In: Szociálpszichológiai Szöveggyűjtemény II.
- /11/ Cantrill, S.M.: Támadás a Marsról. MRT Tömegkommunikációs  
Központ kiadványa, 1970.
- /12/ Hovland és mtsai: Közlés és meggyőzés  
In: Szociálpszichológiai Szöveggyűjtemény II.
- /13/ Cohen, M.: A rétegekultúra szerepéről  
In: Kommunikációkutatás  
/Szerk.: Pataki - Solymosi/ Tankönyvkiadó, 1973.
- /14/ Halász L.: A "Cigányok" c. film hatásának összehasonlító  
vizsgálata /Összefoglalás/ MRT Tanulmányok, Bp.  
1974.
- /15/ Rokeach, M.: Believes, attitudes and values. McGraw Hill.  
1973.
- /16/ Manchin Gy.: Tartalomelemzés a szociológiában  
MRT Tömegkommunikációs Központ Kiadványa, 1970.
- /17/ Horváth Á. - Andor M.: Társadalomkép az általános iskolai  
olvasókönyvekben. Szociológia, 1974/4. sz.

Javasolt irodalom a témában ezen kívül

- Grusin, P.: A vélemények világa. Gondolat, 1971.
- Szecekső T.: A köznapi kommunikáció és szituációi  
In: Szociálpszichológiai Szöveggyűjtemény II.  
/Szerk.: Pataki - Solymosi/ Tankönyvkiadó, 1972.
- Angelusz R. - S.Molnár E.: A közvéleménykutatás néhány ismeretelméleti és módszertani problémája  
In: Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon  
/Szerk.: Hunyady - Pataki - Váriné Szilágyi I./  
Gondolat, 1976.

Halász L.: Attitűdbefolyásolás és kommunikáció  
In: mint előbb.

Halász L.: A helyzet hatalma. Valóság, 1977/1.

Pataki F. /szerk./ Pedagógiai szociálpszichológia. Gondolat,  
1977.



MŰVELŐDÉSI SZÜKSÉGLETEK TUDATOSÍTÁSA ÉS  
MŰVELŐDÉSI HELYEKRE ÉS ALKALMAKRA MOZGÓSÍTÁS

/Népművelési propaganda és reklám/

Azok a népművelők, akik nem intuitív módon próbálják megállapítani, hogy vajon milyen témák és rendezvények vonzzák a közönséget, akik nem csupán feltételezés alapján kísérlik meg megállapítani a közművelődési körzetükbe tartozó emberek művelődési szükségleteit, azok felmérlik az emberek szabadidő-tevékenységét, illetve összegyűjtik a kulturális szükségleteikből, érdeklődésükből fakadó művelődési igényeiket.

A közelmúltban a debreceni TIT városi titkársága például felmérte a Ruhagyár és a Járműjavító dolgozóinak a művelődési lehetőségek és kulturális szolgáltatások iránti igényeit, és ennek figyelembevételével állított össze egyes csoportok és rétegek számára előadássorozatot. Ez a korábbi állapothoz viszonyítva emelte a hallgatók létszámát.

Jó tehát tudni, hogy egy-egy üzem, vállalat, egy-egy életkorbeli vagy foglalkozási csoport milyen alkalmon, milyen témakörben szeretne informálódni, milyen területen szeretné pótolni műveltsége hiányait, milyen irányban szeretné továbbképezni magát, illetőleg milyen kulturális szolgáltatást venne szívesen igénybe. Mindezek ismeretének figyelembevétele biztosíthatná a népművelőt afelől, hogy mennyire számíthat érdeklődőkre egyes rendezvényein, és megóvná attól a csalódástól, hogy szorgos hívogatásai, hirdetései ellenére nem jön senki vagy csak néhány hallgató a meghirdetett művelődési alkalmaikra.

De, ha nagy időráfordítással számba is vesszük, hogy ki mi iránt érdeklődik, vajon biztosak lehetünk-e afelől, hogy a nyilatkozataik szerint érdeklődők legyőzik kényelemszeretetüket, elhárítják a közbejövő akadályokat, és el is jönnek a kulturális rendezvényeinkre; és felvethető ez a kérdés is: vajon tudatában vannak a megkérdezettek annak, hogy milyen információkra, milyen műveltségi anyagra, milyen kulturális szolgáltatásokra van szükségük?

Művelődésszociológiai felmérések azt bizonyítják, hogy éppen azok, akiknek fokozottan kellene igénybe venni a művelődési lehetőségeket, közömbösek hívogatásainkkal szemben, semmi belső indítást nem éreznek kulturális rendezvényeinken való részvételre. Gondoljunk pl. arra a megfigyelésre, amelyet a pedagógusok számos alkalommal elvégeztek, hogy a szülők számára rendezett nevelési értekezletre éppen azok nem jönnek el, akiknek leginkább szükségük lenne a helyes családi nevelésről való tájékozottságra.

Az oddig elmondottak alapján is megállapíthatjuk, hogy egyfelől mi népművelők nem vagyunk jól informálódva a hatáskörünkbe tartozó emberek művelődési szükségletei felől, másfelől sok emberben nem tudatosult művelődési szükséglete, nem ébredt fel az érdeklődése és igénye az általunk felkinált kulturális szolgáltatások iránt.

Márpedig a szocialista közművelődésünknek nemcsak a ma szükségleteit, hanem a holnap követelményeit is figyelembe kell vennie. A dolgozóknak nemcsak műveltségük hiányait kell pótolniuk, hanem - ha a rohanó világban nem akarnak lemaradni, sőt kiselejteződni - úgy a tudományok gyors fejlődésével, a műszaki és technikai forradalommal vele járó új szerepekre, a holnapi társadalmi és termelési feladatokra is fel kell készülniük. Ha az emberek meg akarnak szabadulni korunkban attól a nyugtalanító érzéstől, hogy a gyors változások felkészületlenül érték őket, és kicsuszik kezükből sorsuk kontrollja és irányítása, úgy vállalnunk kell a permanens művelődést. Korunkban a permanens művelődés létkérdés, a nemzeti és egyé-

ni jólét és boldogulás biztosítéka. Éppen ezért sose volt nagyobb a felelősség a népművelőkön, mint napjainkban.

Kérdezzük csak meg a futurologia tudományának képviselőitől, hogy mi várható az elkövetkező évtizedekben 2000-ig?

C.N.Rock "Berufte von Morgen" /1968/ c. művében ezeket írja: "Várható, hogy az emberek tulszaporodása következtében minden eddig kihasználatlan földterületet termővé fogunk tenni, a tengerek vizét, nemcsak halait, hanem algáit is étkezésre fokozottabb mértékben fogjuk igénybe venni. Az űrközlő rendszer nemzetközileg kiépül; feltehető, hogy 1980-ig a lézerprogramokat is felhasználják a világtérben hírközlésre... Az építkezésnél a szintetikus építőanyagok használata mindjobban elterjed... A számítuterek mind szélesebb körű alkalmazása következik be, mind a tervezésben, mind a termelésben, az adminisztrációban... A számítógépek fokozott alkalmazása és az automatizálás a gépiparban, a kereskedelemben az adminisztrációban 20-25 %-ban csökkenteni fogja a dolgozók és alkalmazottak számát... 1985-ig a thermomukleáris energia árammá alakítva csökkenti a jelenlegi energiahányt. A pontos meteorológiai előrejelzés a mezőgazdaságban rekordtermést biztosít. 1990-ig a számítuterek gondolkodógéppé fejlődnek, amely betáplált hatalmas információtümegeket gyorsabban dolgozzák fel majd, mint az emberi agyvelő. Az élelmiszerek negyedét a tengerből termelik ki... 1995-ig mind jobban előtérbe kerül a tengeri gazdálkodás. A megszaporodó népesség élelmiszerigényének 70 %-át a tengerből kell kitermelni. Az élelmiszeripar jó része átáll a szintetikus fehérjék előállítására... 2000-ig bekövetkezik az ember és a gép szimbiózisa; összehangolt együttműködése tökéletesedik. Az emberi agy és a számítuter mindjobban összehangolt lesz, aminek következtében az emberek számítási, általában problémamegoldó gondjai enyhülnek, teljesítőképességük ugrásszerűen megnövekszik."

Nem folytatom tovább a felsorolást. Ezt is azért tettem, hogy vegyük tudomásul: az eljövendő 30 év alatt - ha békében élhetünk - szédületesen fejlődik a világ, új tudományágak, új

szakmák, új termelési technológiák keletkeznek. Gyermekeinknek még van idejük felkészülni azokra a változásokra, amelyekkel majd meg kell küzdeniük, a felnőttek azonban nem kaphatnak haladékot, mert ők már benne vannak a változásban, az új követelmények rendszerében. Ezért minden embernek tanulnia kell; egyfelől saját szakmaterületén kell tovább képeznie magát, másfelől a következő évtizedre új szakmára kell felkészülnie. Senki sem engedheti meg, hogy agya begyepesedjen, annak rugalmasnak kell maradnia.

0 A közművelődési propaganda elsőrendű feladata e gyorsan fejlődő világban, hogy az új művelődési szükségleteket tudatosítsa, arra ösztönözze az embereket, hogy szeressenek és akarjanak tanulni, művelődni.

Van továbbá közművelődésünknek egy másik igen fontos feladata is. E szédületes iramu fejlődésben aktivizált ember, a munkában és a permanens művelődésben kifáradt dolgozó felüdítése, kulturált szórakozásának biztosítása. A fokozott termelő és alkotó munka éppúgy, mint a félautomata, automata-gépek melletti ellenőrző munka, valamint a rutinos és sablonos munka keltette monotonia felüdülést, kikapcsolódást, kompenzációt szolgáló szabadidő-tevékenységet igényel. Ki kell dolgoznunk, hogy egyes foglalkozású és terheltségű embereknek milyen szabadidő-foglalkozást javasoljunk a mentálhigiénia biztosítása, korunk betegsége, a stressz elkerülése, testi-lelki egészséges egyensúlyuk biztosítása érdekében.

A népművelési propagandának tehát kettős feladata van: szocialista társadalmunk elvárásainak és az egyének érkeinek megfelelő művelődési szükségletek tudatosítása, vonzóvá tétele és a mentálhigiéniai megfontolásokból fakadó kulturált szabadidő-tevékenységekre mozgósítás.

Milyen módon és milyen eszközökkel szolgálhatjuk a fenti célt és a két fő feladatot?

Közművelődés-politikánkat szolgálva rendelkezésünkre áll két tömegbefolyásoló eszköz: a népművelési propaganda és reklám. Csak ésszerűen és hatékonyan kell vele bánnunk.

## Mi a népművelési propaganda célja?

A közművelődés célja szocialista társadalmunk adott történelmi helyzetében adódó társadalmi és termelési feladataink sikeres megoldására a felkészítés, a tudományos világnézetű, szocialista politikai és erkölcsi elveket magáévá tevő és eszerint értékelő és eszerint viselkedő, szocialista módon élő és dolgozó személyiségek formálása.

Ezt a célt szolgálják az intézményekben vezetéssel folyó alkalomszerű és rendszeres foglalkoztatást biztosító népművelési formák, valamint a kulturális szolgáltatások, mint a szórakozva művelő és tájékoztatást nyújtó, és szórakoztató és felüdítő kulturális szolgáltatások.

Ezekre a művelődési helyekre és alkalmakra kell mozgósít-sa a népművelési propaganda a különböző koru, nemű, foglalkozásu, különböző műveltségi szinten lévő embereket.

Ez rendkívül differenciált feladatrendszert képez, amelynek kidolgozását még csak megkezdjük.

Milyen propagandaeszközöket használunk napjainkban művelődési alkalmainkra való mozgósítás érdekében?

Ilyen eszközök: személyre szóló meghívók, a személyes hívogatás, munkahelyi hirdető táblákon meghívók, hirdetések, a műsorfűzet, a hangosbemondó, plakát, ujsághír.

Mit szolgálnak ezek?

Egyfelől informálnak a művelődési alkalmakról, választási lehetőségekről, a helyről és időről, a témáról, az előadók, művészek, kiállítók személyéről, másfelől igyekeznek felkelteni a rendezvények, művelődési és szórakozási alkalmak iránt az érdeklődést, olykor tudatosítják az emberekben lapangó művelődési és szórakozási szükségleteiket, és ritkán indítást adnak a megjelenésre, a szolgáltatások elfogadására, az aktív részvételre.

Mindez szükséges, de nem elégséges. A hatékony propagandát jól kell megszervezni. A népművelőknek a propagandájukat össze kell hangolniuk a párt célkitűzéseivel, határozataival, és szoros együttműködésben kell működniük a párt, a tanács, a vállalatok, intézmények, a szakszervezetek vezetőivel. Minden tervidőszak kezdetén a szervekkel közösen kell kidolgozni tematikájukat, akcióprogramjukat. Munkájuk beindításakor, de később is propagandaértekezletet kell összehívni, és erre a megyei, városi, üzemi sajtó képviselőit is meg kell hívni. A dolgozók tovább- és átképzése, művelése nemcsak a népművelők ügye és feladata, hanem a dolgozókat foglalkoztató vállalatok és intézmények érdeke is. A munkáltatók érdeke is, hogy munkásaik munka után felüdüljenek, kellemesen szórakozzanak, sportoljanak, szabadidejüket úgy töltsék, hogy utána szívesen álljanak munkába. Különösen a munkásosztály politikai vezető szerepének betöltése és a termelésben a nemzeti jólétet biztosító szerepe megköveteli a mind magasabb fokú tudást, általános és szakmai műveltséget, a testi-szellemi erőben létet. A bevezetésben felsorolt motivumokat elsőrenden a fenti vezető szerveknek mozgósító munkájuk támogatására kell felhasználni, bennük kell először tudatosítani, hogy miért és mire mozgósítsák a hatáskörükbe tartozó dolgozókat. Külföldön, pl. Franciaországban kormányrendeletek írják elő, hogy a vállalatok jelentős összegeket fordítsanak a dolgozók továbbképzésére, művelődésére. Ausztráliában sok munkahelyen havi négy nap fizetett szabadságot kapnak a dolgozók továbbképzésre.

A munkások közül sokakban azonban még tudatosítani kell e szerepet és felelősséget. Bölcs dolog lenne hazánkban is, ha a heti munkaidő-csökkentéseket úgy adnák a vállalatok és intézmények, hogy felét művelődésre, továbbképzésre fordítsa a dolgozó.

Ezek után a művelődési alanyokra közvetlenül ható propaganda egyik fontos eszközéről a reklámról és kiemelten a közművelődési alkalmakra hívogató plakátokról kívánok beszélni.

## A jó reklám tudósít, meggyőz, mozgósít

### a/ A reklám tudósít

A közönségnek /a lakótelep, vállalat, intézmény dolgozóinak, a népművelő nevelő területéhez tartozó fiataloknak/ tudniuk kell, hogy hol, mikor, mivel szórakozhatnak, miről informálódhatnak. Ezt a tájékoztatást szolgálja a plakát, a hangsbemondó, a meghívó, az ujsághír, a hirdetés stb.

A kulturális szórakozásra vagy művelődésre felhívó és tudatosító közlés mindig olyan rendezvényekről tájékoztat, amelyek művelődéspolitikai célkitűzéseket szolgálnak, társadalmi érdekeket szolgáló egyéni szükségleteket hivatottak kielégíteni. Egyben a mentálhigiéniai megfontolásokat is magában foglaló szabadidő-tevékenységekre nyíló lehetőségekről tájékoztatnak.

Az egyes rendezvények a több évre eltervezett, egy-egy rövidebb időszakra részletesebben kidolgozott közművelődési programba kell illeszkedjenek, mert így szolgálják a didaktikai elveknek megfelelő rendszeres képzést, a fokozatos és permanens nevelést. A spontán lehetőségeket - mint egy-egy külföldi művész szereplését, egy aktuális kiállítás rendezését, egy politikai eseménnyel vagy új tudományos felfedezéssel kapcsolatos hírmagyarázat megszervezését - természetesen beiktathatunk bármikor művelődési házunk programjába.

A bennünket érdeklő kérdés - a reklám tudósító, információ szerepe hangsúlyozása közben -, hogy miként, mily módon informáljunk?

Egy plakát szövege készítésénél pl. az a kérdés, hogy a témát vagy az előadót vagy a közlés módját és eszközét /pl. grafikus, akvarell-képek kiállítása, jazz, a fuvós, kamara vagy nagyzenekari hangverseny/ kellene-e jobban kiemelniünk?

Ilyen lélektani megfontolások kerülhetnek a döntéskor előtérbe. Ha egy közismert beat-zenekar szerepléséről adunk

hírt, úgy az "Omega" vagy "Gemini" zenekar nevét emeljük ki és elhanyagolható, hogy milyen darabokat adnak elő, mert a lakosság egy széles rétege ismeri ezek számait. Ha nagy íróról vagy természettudósról emlékezünk /pl. az Ady-évforduló alkalmából/, úgy ez a név kerül a legnagyobb betűkkel a központba. Ha ismert festő kiállítására kerül sor, úgy ennek a festőnek a neve, ha tavaszi vagy őszi tárlat, úgy a korábbi élményeket felidéző szavakat emeljük ki, és csak kisbetűvel, hogy kik szerepelnek azon.

A kontraszthatás, az asszociáció, az erős kiemelt ingerhatás törvényszerűségeire kell hát gondoljunk.

A plakát elhelyezése is fontos. Egy helyen ne legyen sok plakát. Vagy ha sok rendezvényt hirdetünk egyszerre, fontoljuk meg, hogy az egyszeri alkalomra hivatatót kiemelt helyre illesszük. Fontos rendezvényeink plakátjait kellő időben és több helyen is helyezzük el, mert az ismételt ingerhatás erősíti az emlékezetbe vésést. Ha pl. egészségügyi előadást kívánunk rendezni, úgy helyes, ha az orvosi várótermekben is elhelyezzük, nemcsak a rendezvény helyén. Hogy hol és mikor tartjuk a rendezvényt, közepes kiemeléssel szintén segítsük rögzíteni az olvasó emlékezetébe.

b/ A reklám szükségletet tudatosító és meggyőző kell legyen

Már fentebb említettük, hogy a művelődési, ill. kulturális szükségletek tudatosításában a népművelőknek igénybe kell venniük a párt, a KISZ, az uttorőmozgalom, a szakszervezet, a gyárak, üzemek, vállalatok, intézmények felelős funkcionáriusait, és velük szoros együttműködésben kell művelődési alkalmakra ösztönözni az embereket. Így pl. a népművelő menjen el egy olyan gyárba vagy állami gazdaságba, amely nemcsak a belöldi szükségleteket elégíti ki, hanem exportra is termel. Hivassa össze az üzem vezetője engedélyével, a szakszervezet támogatásával a brigádvezetőket és fejtse ki, hogy magyar népünk számára a történelemben soha nem tapasztalt mértékben nyitak



meg termelvényeink számára több világrészben a felvásárló piacok. A rendkívül erős vetélytársakkal csak akkor bírjuk a nemzetközi versenyt, ha minőségileg jobban megbízható és izléssesen mutatós termelvényeket viszünk a piaora. Ehhez művelődésre, továbbképzésre, izlésformálásra, szellemi frissességre, nagy erkölcsi fegyelmezettségre van szükségünk. E követelményeknek megfelelő személyiségformálásra mi, népművelők lehetőségeket és alkalmakat biztosítunk. Ismertetjük tervbe vett rendezvényeinket, tanfolyamaink, előadássorozataink jegyzékét és felkérjük, mozgósítsák a brigádtagjaikat, akik elkötelezték magukat, hogy szocialista módon dolgoznak, tanulnak és élnek. Népünk jóléte, a dolgozók életszínvonala emelkedése függ a permanens képzéstől, az állandó művelődéstől, a munka szeretetétől, a maguk elé állított magas fokú igényességtől.

A szakszervezet vagy a KISZ-fiatalok segítségünkre lehetnek a plakátkészítésben, a tanács a havi műsorfüzetek kiadásában, propagandánk hatékonysága növelésében. A filmszínházak is felkérhetők, hogy diára vett plakátjainkat a szünetben vetítsék, valamint hogy az egészségügyi propagandához hasonló művelődési propagandát is vállaljanak, dramatizáló formában, meggyőző erővel.

Hadd emeljük ki itt még a havi művelődési propagandáról szóló tájékoztató /műsor/füzetek tájékoztató és művelődési szükségletet tudatosító propagandalehetőségét.

A nyomtatott műsorfüzetekkel szemben az a formai követelmény, hogy külsejében mutatós, izléses legyen. A rendezvényekről szóló tájékoztatás szerkezetileg jól tagolt, könnyű eligazodást biztosító, a témák és rendezvények jellege szerint jól csoportosított legyen. Ha nehéz kiadását nyomdai technikával biztosítani, akkor legalább egy fedőlapot biztosítsunk nyomdai előállításban hónapok jelzésével. E több éven át felhasználható kartonborítóba helyezhetjük a stencillel sokszorosított programfüzetet.

Egy ilyen műsorfüzet teret adhat az egyes rendezvények propagálása számára, a műveltségi szükséglet tudatosítására is. A pontos témamegnevezés, az előadó, a hely és idő megjelölése mellett felhívhatja az olvasót a rendezvényen való részvétel előnyére, a téma meghallgatása fontosságára, a kiállított tárgyak művészi értékére, vagyis arra, hogy milyen művelődési haszna, illetőleg milyen esztétikai élménybiztosító lehetőségben részesülhet, ha eljön és részt vesz az illető. Esetleg a témáról, az íróról, ill. a rendezvényről már megjelent elismerő kritikából is idézhet egy-két mondatot.

A meggyőzés leghatékonyabb eszköze ugyan az élőbeszéd, amelyben sugalmazóan érvelhetünk egyes művelődési formákon, rendezvényeken és alkalmakon való részvétel fontossága, jelentősége és haszna, az önmegvalósítást, a személyiség továbbfejlődését biztosító előnye mellett, de jól használható a meggyőzésre az írott beszéd, a film, a plakát is. A meggyőzés szerepe, hogy beláttassa az egyes emberekkel, hogy jelenlegi álláspontjuk vagy tájékozottságuk, tudásuk bizonyos területen már elavult, az új társadalmi és termelési követelmények végrehajtása és feladatok megoldások során felhasználhatatlan, közömbös magatartásuk, helytelen kényelemszeretetük legyőzendő; új ismeretek, korszerű műveltség elsajátítása, a holnapokra felkészülés viszont létkérdés. Ha biztosítani akarja személye fontosságát a gyorsan változó világban, ha szintén kíván maradni a jövőben is, akkor tanuljon. A fáradt szervezet felfrissítését és a szórakozást nyújtó rendezvényeken való részvételre viszont nem annyira racionálisan, hanem érzelmileg győzhető meg az egyén. E téren nemcsak kényelemszeretetét kell legyőzni /amely sok embert a televízió vagy a rádió kizárólagos élvezetéhez köti/, hanem vonzóvá kell tenni a több téren felkínált, felüdülést szolgáló alkalmak és kulturális szórakozások művelődésházi szolgáltatásait.

Minthogy a meggyőzés lélektani alapjairól és módjairól a nyári egyetemen külön előadás szól, ezért ennek további kifejtésétől eltekintek.

### c/ A reklám mozgósító ereje

A reklám nemcsak tudósítás, hanem felszólító jellegű "üzenet", valamilyen magatartásra felhívás. Az üzenetnek már a szerkezete, áttekinthetősége, a szöveg olvashatósága, a lényeges és vonzó címek és szavak elhelyezése, grafikai vagy képelemi maguk is hatnak. Ez az elsődleges ingerhatás, amely egy plakát esetében kiváltja a feléfordulást, a szöveg elolvasására indít.

Ez már is nagy dolog, mert felkelti az egészen más lelki beállítódású ember figyelmét, és a megnézés, az elolvasás, a meghallgatás esetén az érdeklődését. Az alkalmazott felhívásnál a közlés, az üzenet előadásmódja annál erősebben felhívó jellegű, minél inkább felel meg az egyén lappangó vagy manifeszt művelődési, illetőleg kulturális szórakozási szükségleteinek. Az az egyén, aki vágyik egy jó színházi vagy mozilőadásra vagy valamilyen fajta hangversenyre, az a hirdetőfalakon lévő plakátok között hamar észreveszi az ezekre hívogatókat, és átfut a tekintete egy olyan plakáton, amely arra akarja meggyőzni az előtte elhaladót, hogy "most kössön disznóhizlalási szerződést, mert most felárat kaphat a disznóért". Ez a plakát lehet jó, de nincs felhívó jellege a nem gazdálkodó emberre. Vagy közömbösen hat egy ilyen előadásra hívogató plakát: "Az ultrahangok hasznosítása a metalurgiában" mindazokra, akik azt sem tudják, hogy mi a metalurgia.

Itt is érvényes a pszichológiai determinizmus törvénye: "A külső ingerek az egyén belső lelkiállapotától függően hatnak." A szomjas embert a habzó sörrel telt korsónak már a képe is ivásra motiválja.

A művelődési alkalmakra erősen mozgósító motívum az egyénben tudatosult társadalmi-környezeti elvárás.

Nagyon egyetértek Hovland, Janes és Kelley megállapításával: "Egy kommunikáció hatékonyságát - mint azt számos kutatás eredménye is bizonyította - nemcsak a forrás, az alkalmazott felhívástípusok, a bemutatási mód jellege határozza

meg, hanem a közönséget alkotó egyedek motivációja is. A motivációk közül egyik legfontosabb a csoport tagjainak konformista tendenciái, amelyek más tagok által elvárt viselkedés ismeretén alapulnak." /Idézi: Reklámpszichológia, Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1975.o. könyvben Cadet-Cathelat, a 351. lapon./

A motiváció szerepéről a személyiség formálásában egy másik előadásban lesz szó a nyári egyetemen. Azonban a reklámról, közelebbről a plakátról szólva, én sem kerülhetem az erre való utalást.

Ha a külső ingerek - így a reklám tárgya, eszközei is - csupán az egyének belső lelkiállapotától, kulturálódási szükségleteitől függően hatnak, úgy a reklám készítésénél feltétlenül figyelembe kell vennünk ezeket a művelődési és kulturális szórakozási szükségleteket, mint motivumokat, ezeket a legnagyobb erejű mozgósító tényezőket.

A művelődésre, kulturált szórakozásra ösztönző motivumok részben pozitív, részben negatív jellegűek. Soroljunk fel ezekből néhányat.

A pozitív jellegű motiválók közvetlenül hatnak. Ilyenek:

- a/ intellektuális jellegűek /érzelmi színezettek/: a kulturális és szakmai érdeklődés, a tudásszomj; valamely területen a jólinformáltság igénye; a kutatás, a felfedezés öröme, - olykor tartós szenvedélye; az alkotó vágy és az ezt szolgáló adatgyűjtés szükségének átélése; a teljes értékű személyiséggé válás igénye, sikerélményre törekvés, műélvezethez jutás vágya;
- b/ morális jellegűek /érzelmi telítettséggel/: másokról, szeretteinkről való eredményes gondoskodás érdekében művelődés, a szocialista közösség jobb szolgálata, a minőségi jó munka érdekében tanulás, továbbképzés, önképzés, műalkotások szemlélete, műélvezet közben a katarzis átélésének vágya;

- c/ a társadalomban érvényesülés, a társadalmi megbecsülés motivációja: általános és szakmai műveltséggel a környezet elismerését biztosítani, magasszintű és korszerű tudással tekintélyre szert tenni, magasabb műveltséggel önállóságra szert tenni vagy a munkahelyen élre kerülni, társas kapcsolatokra egy művelődőközösségben szert tenni, vezető helyre kerülni, a felgyorsultan fejlődő, változó világban a társadalom élenjáróival együtt fejlődni;
- d/ egyéni ambíciók: önmegvalósító tendencia, tudás által hatalomra törekvés, képességek, a tehetség kibontakoztatásának vágya és mások előtt bemutatása, értékes személyiségtulajdonságok kifejlesztésével az önértékelést növelni, becsvágy, a műveltség révén mások fölébe kerekedni, feltűnési vágy kielégítése, mindenkinél jobban informálttá válás révén;
- e/ anyagi ösztönzők: vitális szükségletek minél jobb kielégítése, magasabb kereset, anyagi jólét biztosítása a korszerű műveltség révén.

A negatív motívumok lehetnek gátlói a művelődési szükségletek kielégítési tendenciáinak, de olykor közvetve áttételesen mozgósíthatnak is. Ilyenek:

- a/ a gátlók, mint annak szégyenlése, hogy szórakozom, pl. regényt olvasok, amikor pedig mindenki dolgozik az otthoni környezetben, és nekem is azt kellene csinálnom; általában a kényelemszeretet, kialakult rossz szokás, hogy vacsora után már nem mozdulok ki otthonról, csak a tv-t nézem, kényelmesen a fotelból vagy az ágyból; lehet az életkorhoz kötött előítélet, mint pl. a férjesasszonynak, az idősebb férfiakkal nem illik szórakozóhelyre járni, egyes fiatalok által kedvelt műfajok iránt lelkesedni; a családos embereket, főleg az asszonyokat otthonukhoz köti a kisgyermek; ugyancsak előítélet: a művelődési házba csak műveletlen ember "népek alja"

járjon; a helyi előadók, faluhelyi művészi, színházi előadások lebecsülése és inkább a közeli nagyvárosban a szórakozás keresése /különösen, ha ezt autóval teheti/.

- b/ Negatív motívum művelődésre mozgósító erővel. Ilyenek: annak a felismerése, hogy ismereteink egyes fontos területen elavultak, korszerűtlenek; attól való félelem, hogy szakmai téren munkatársainkhoz, vagy vetélytársainkhoz képest lemaradunk; a felnőtt szülők szegyeenkezése, hogy gyermekeik bizonyos téren jobban vannak tájékozódva, mint ők; amiatti aggodalom, hogy a legújabb tudományos tájékozottságban illetőleg a szakmai műveltségben lemaradottnak tartanak és társadalmilag megbecsült pozícióból leváltak; attól való félelem, hogy szakmám kihalóban van, és a munkahelyen előbb-utóbb feleslegessé válok.

A fent felsorolt tényezőkre gondolni kell, amikor a reklám szövegét illetőleg egy plakátnak képi eszközökkel kifejezhető mondanivalóját megtervezzük.

A kulturpropagandát szolgáló reklám időben is jól megtervezett kell legyen.

Minden lakótelepen, üzemben, intézményben szükség van tudósító, kellő lelki beállítódást előkészítő, illetőleg állandó felhívást tartalmazó reklámra. Ez a felkínált alkalmak iránt fokozza a fogékonyságot, várakozási feszültséget kelt.

Igy pl. készíthetünk egy állandó plakátot, amelyen a lakótelep művelődési házának képe látható, a főbejárat felé toluló idős és fiatal nőkkel és férfiakkal. A szöveg: Művelődési házunk sok irányú érdeklődést elégít ki. Olvassa hirdeteinket, nézze meg plakátjainkat! Ezt elhelyezzük a főtéren és színes diát készítve róla vetítettjük a moziban. Ezt időnként változtatjuk újabb szöveggel, mint pl. ezzel: A család

minden életkoru tagja jól szórakozhat művelődési házunkban. Minden művelődési igényt ki tudunk elégíteni. Vegye fel a kapcsolatot a művelődési házi vezetővel vagy előadóval! Jelentse be művelődési igényét! Telefon...

Állandó asszociációt hozhat létre a meglévő, tudatosított szükséglet és a kielégítési alkalom, lehetőség között egy ilyen plakát is: Magányos? Keresse fel a klubkönyvtár szombat délutáni összejöveteleit! Erre a plakátra felragasztható egy-két fotonagyítás a telt olvasó és klubhelyiség képével.

Elhelyezhető üzemek, intézmények hirdető tábláin.

Ugyanilyen tudósító, mozgósító plakát készíthető ilyen szöveggel: "Szereti a költészetet? Szeretné szépen kifejezni magát? Legyen irodalmi szinpadunk tagja!" vagy "Szereti a zenét? Járjon a zenebarátok szerda és szombat esti klubösszejöveteleire. Gazdag lemeztárunk van klasszikus, modern és legújabb beat-lemezekből."

Annak idején Radnai Béla az olvasóvá nevelés érdekében egy jó mintaszöveget közölt az Alkalmazott pszichológia /Gondolat, 1968/ 24o. lapján. Ez a plakát 3 színváltozattal, jól szerkesztett tipográfiával az olvasónak egy belső ellenállását leplezi le, majd meggyőzi álláspontja tarthatatlanságáról, mozgósítja és rábeszéli a könyv olvasására.

Nem érek rá olvasni!

Lehet, hogy valóban nincs egyetlen szabad órája,  
még napi 30 perce sem.

D e, egy negyed órája biztosan marad!

G o n d o l j a m e g: 15 perc alatt naponta  
3000 szót olvashat el,

e z egy hónapban legalább két könyvet jelent!

Mától kezdve olvasson naponta legalább negyedórát!

Mitől függ hát, hogy a plakát ne csak a figyelmet vonja magára, hanem döntésre indítson, a rendezvényen részvételre mozgósítson?

Kétségtelen az alapfeltétel, hogy a plakát magára vonja a figyelmet, megállásra késztesen, a kép megnézésére, a szöveg elolvasására ösztönözzön. Ezt szín, forma és vonzó tárgyi hatásokkal érhetjük el. Már az összbenyomás vonzó legyen. A plakát kiemelkedjék a megszokott háttérből. A kiemelt szöveg vagy képrészlet szembeötlő legyen, valamilyen kulturális szükségletre utaljon és a részletek - hely, idő, műsor, belépődíj stb. elolvasására is indítson.

Fontos, hogy a plakát olyan helyre kerüljön, ahol sok ember megfordul, vagy rövidebb hosszabb ideig álldogál. Megfontolandó az is, hogy a rendezvény megtartása előtt mennyi idővel korábban helyezzük ki? Mennyi ideig maradjon kint? Mikor helyezzük ki az előkészítőt, mikor a részletesen tájékoztatót? /A cirkusz jól operál ezzel a módszerrel. Két-három héttel érkezése előtt - oroszlanok és tigrisek, csinos lovarnők és parádés paripák képével ékesített előzetes plakátokon értesíti, hogy jön! Majd csak ezután, a megérkezés előtt egy-két nappal teszi közzé a részletes információt, hogy mi jön, hol és mikor látható?/

Ha a plakátot megnézték, a szöveget elolvasták az emberek, még mindig bizonytalan, hogy ezek el is jönnek a rendezvényünkre. Mi hát, ami döntésre készítet és a részvételre mozgósít?

A hivatgatott "nagy közönség" egyénenként áll. Minden egyénnek megvan a "benső állapota", amelyre a plakát mint külső inger egyedien hat. Ez arra kárhóztatja a népművelőt, hogy minden egyént a maga módján nyerjen meg? Ez elég reménytelen állapot lenne.

Szerencsére az ember társadalmi lény, akinek alapszükséglete a kultúra javaiban részesedés. Egy ugyanazon társadalomban élő és ugyanazon kulturális javakat élvező emberek



azonos ingerekre egymáshoz hasonlóan reagálnak. Egy példát hadd mutassak fel: Bécaud francia dalénekest a párizsi Olimpia szinpadáról a tévé jóvoltából a magyar nézők milliói jól ismerik. Amikor a plakátok Debrecenben szereplését bejelentették, az emberek ezrei futottak a jegyirodába, és jöllehet 100-200 forintos jegyárak voltak, zsufoltan megtelt a hatalmas sportcsarnok, ahol a hangverseny lezajlott. Hogyan értelmezhető ez?

R.Linton ezt írja: "Egy kultúra a tanult viselkedések és az azok eredményeinek együttese, amelyek összetevő elemeit a társadalom tagjai megosztják és továbbadják." /Reklámpsziológia id.mű. 95./ Bécaud és minden nagy művész kora társadalma kulturájának magasabb szintű képviselője. Közlése megfelel a kulturávakon felnöött nemzedék kulturális szükségletének. Ezen tulmenően már képernyőn tapasztalták a közönséget extázisba hozó hatását, élvezték már korábban gépi közvetítéssel énekeit. Igy természetesnek tűnik Bécaud megjelenése, Debrecenben kiváltja a művelődési szükséglet kielégítésének vágyát, a személyes találkozás, az élőhang nyújtotta esztétikai élménynek ujra átélése igénylését.

Mi indítja hát egy rendezvényen részvételre a közönséget?

- a/ A belső szükségletek?
- b/ A műveltségi jelleg, szint és igény,
- c/ az aktuálisan kínákozó kulturrendezvény élményt, értékgyarapodást, értékes információt vagy felüldítő kulturális szórakozást, esztétikai élvezetet, olykor közvetve valamilyen hasznót nyújtó jellege.

Ha egy plakát, egy meghívó, egy műsorfüzet, egy kulturális rendezvényről szóló hirdetés elé kerül az ember, ugy ha korábbi tapasztalatai szerint a rendezvény kielégíteni látszik belső szükségletei valamelyikét, ha ugy véli, hogy adott helyzetben lelki állapotában éppen erre a kulturális szórakozásra, erre a tudományos-műszaki, sport vagy politikai információra van szüksége, ugy a motivumok harcában legyőzi a kényelemszeretetet vagy az egyéb gátló motivációkat, és jól fel-

fogott magasabb érdekeinek megfelelően a rendezvényen megjelenés mellett dönt. Ez a döntés annál könnyebben jön létre, minél jobban sikerül a kulturális reklámeszköznek olyan képet festeni - plakátképpel, szöveggel - a rendezvényről, tanfolyamról, kiállításról, klub vagy szakköri és művészeti foglalkozásokról, amire a kulturális fogyasztó lelkiileg könnyen rezonál, mert úgy véli és hiszi, hogy szükségleteinek és elvárásainak a legjobban megfelel.

Ha egyszer sikerült egy-egy utcán sétáló vagy ügyei intézésére siető embert egy-egy plakátunk előtt megállítani és művelődési házunkba vagy bármily kulturális rendezvényünkre hívni, arra kell törekednünk, hogy csalódás ne érje, felkelített érdeklődése, kulturális szükséglete elvárásainak megfelelően kielégüljön. Nincs szomorubb jelenség, mint egy előadássorozatra jelentkező embereknek a lemorzsolódása, egy megalakult klub, irodalmi színpad tagjainak a kihullása. A közönség megtartásának csoportlélektana azonban már témánkon kívül esik.

Befejezésül és összegzésül: a népművelő egyfelől ismerje kora társadalma művelődési célkitűzéseit, művelődéspolitikai irányelveit, az eljövendő évtized társadalmi elvárásait, termelési feladatait, másfelől ismerje a hatókörébe tartozó emberek művelődési és kulturális szórakozási igényeit. A kettőt összehangolva tervezze el népművelői munkatervét, készítse el rendezvényeinek programját. Ismerje és használja a népművelési propaganda és reklám használatának módját, lélektani törvényszerűségeit. Ne akarjon mindent maga megoldani, kereszen mozgósító társakat a tömegszervezetek és az üzemek, vállalatok művelődéséért, a továbbképzésért, a permanens nevelésért felelős vezetői között. Velük együtt kell tudatosítani az emberekben, hogy a permanens tanulás létkérdés; a világ jövő változásaival járó létfenntartási követelmények fenyegetően nehezek, de állandó tanulással legyőzhetők; a kulturális szórakozás, a sport, a helyes szabadidő-felhasználás a testileg-lelkiileg egészséges személyiség állandó fejlődésének és erőnlétének nélkülözhetetlen biztosítója.

## A MŰVELŐDÉSI BEFOGADÁS PSZICHIKUS FOLYAMATA ÉS A MŰVELŐDÉSI FORMÁK

A művelődés, felnőttnevelés és közművelődés területén dolgozó minden szakembernek, akit komolyan érdekel a szakmája: a szocialista személyiségformálás, előbb-utóbb el kell jutnia a művelődési alkotások, javak személyi befogadása folyamatának, a kultúra-elsajátítás hatékonyságának, eredményességének a tanulmányozásához. Csak ez az útja annak, hogy a művelődési óhaj sikjéről /mit lenne jó elérni, milyen személyiségformáló hatást fejthet ki egy-egy műalkotás stb./ a megvalósult személyiségformálódás reális sikjára léphessünk át /milyen tényleges személyiségváltozási, reagálási folyamatok, eredmények foglalnak le a művelődési javak és a közönség találkozásakor?/. Az elsajátítási folyamat sajátosságainak a megismerése azután vissza fog hatni a nevelési folyamatra, szükségszerű konkluziókat fog magában foglalni a nevelőhatás formáira, természetére, módszereire vonatkozóan. A következőkben - főbb vonalakban - e dialektikus kölcsönhatás mindkét oldalát igyekszünk feltárni.

### 1. "Kultúra-elsajátítás" ad analogiam "művészeti befogadás"

Abból a sajátosságból adódóan, hogy a valóságban nincs általános kultúra-elsajátítás, csak egyes konkrét műfaji ismervekkel /pl. tudományos közlés, szépirodalmi közlés, filmi közlés ismerveivel/ rendelkező művelődési javak konkrét elsajátítása van, tudományosan is az elsajátítás folyamatának vizsgálata specifikus kódrendszerekkel élő közlésformák /pl. szépirodalom/ elsajátítása elemzésével, tanulmányozásá-

val kezdődött. A szépirodalmi olvasási-befogadási folyamat kutatása - éppen Kamarás István, Halász László, Józsa Péter és mások értékes munkái nyomán - a legtovább jutott a befogadási folyamat sajátosságainak a feltárásában. A többféle specifikus vizsgálatok eredményei mélyén azonban már kezdenek felsejleni olyan általános alapelvek, amelyek mindenféle elsajátítási folyamat alapját képezik, így a művelődési folyamatban is általános alapelveknek kezelhetjük őket. Ezek ugyan magukban sohasem meritik ki teljes differenciáltságban a befogadás sajátosságait /a specifikus kódrendszerek dekódolásának a képessége és készsége pluszként rakódik az általános rétegre, mint alapra/, de így is fontos nevelési-művelődési konzekvenciák levonására nyújtanak máris lehetőséget. Ezért a következőkben ez általános alapelvekből kívánunk néhány fontosat felvillantani.

A kulturális javak sikeres elsajátításának a lélektani folyamatára vonatkozóan a pszichológia már évtizedekkel ezelőtt kidolgozta az elsajátítandó műalkotás struktúrája és a személyiség struktúrája összeillésének, megfelelésének a törvényét.

Franciszek Urbanczyk /1947/ - Kerschensteiner tanításaira hivatkozva - írta: "A kultúra terjesztése folyamatának lélektani oldala" c. tanulmányát, melyben a recepció ezt a legáltalánosabb törvényét elemzi. Néhány fontosabb megállapítását közöljük: "Egy ember csupán azokat a kulturális-alkotásokat tudja átvenni, amelyek struktúrája részben vagy egészben megfelel az ő saját lélektani struktúrájának". "Amennyiben egy adott kulturális alkotás átvétele az egyén lélektani struktúrájának az adott alkotás struktúrájához való "felérésétől" függ, akkor a bonyolult struktúrájú alkotásból alacsonyabb fejlettségű ember csak bizonyos részt vesz át és lehet, hogy ezt is megváltoztatott értelmezéssel." "Minél egyszerűbb egy alkotás struktúrája, annál gyakrabban felel meg az emberek lélektani struktúrájának és annál gyorsabban vehető át, és minél bonyolultabb egy struktúra, annál nehezebben megy a struktúrák egymáshoz illesztése és a mű adekvát átvétele, bár fenn kell

tartanunk azt a véleményt, hogy az alkotás átvételének a struktúra bonyolultsága nem egyetlen meghatározó tényezője."

Ezután fogalmazza meg a szépirodalmi recepció egyik legfontosabb sajátosságát, "a hasonlóság és különbözőség alapelvét." Eszerint az, hogy nekünk valamelyik kulturális alkotás megfelel-e, azaz, hogy egészében vagy részben azonos-e lélektani strukturánkkal, függ attól is, hogy az adott műalkotás nem hordozója-e valami számunkra teljesen általánosnak, annyira ismertnek, amely már nem kelti fel az érdeklődésünket, mivel már "beteltünk vele", vagy eddigi élményeinkhez, tapasztalatainkhoz képest nem valami teljesen idegen, új-e. Az új kulturális alkotásnak, tehát, ha az általunk való átvételre aspirál, valamihez részben hasonlítani kell, amit már ismerünk, másrészt - ha nem is túl nagy mértékben - különböznie is kell attól. Minden műalkotás esetén létezik egy határ, amin innen ismerős, és amin túl pedig lélektani strukturánk számára ismeretlen dolgok következnek. A fokozatosság elve itt úgy érvényesül, hogy előkészítetlenül egyetlen - számunkra teljesen, radikálisan újat jelentő - művet sem tudunk megfelelően elsajátítani, de a csak részben is hasonló, előzetes műélmények - éppen a struktúra és funkció összefüggése, mint fejlődés- és nevelés-lélektani törvény érvényesülése következtében - előkészítik saját pszichikumunkban a "talajt" a hasonló strukturájú, de már nagyobb nehézséget, sűrűbb "dózist" jelentő művek befogadására.

Az a határ, hogy mi jelent a számunkra még "idegent" és mi már ismerős, individuális dolog, és még egy adott személy esetében sem mondható a legkevésbé sem megváltozhatatlannak. Sőt a gyakorlás, a hozzá hasonló, alacsonyabb nehézségi fokú művek olvasása, elsajátítása, az eddig idegent is egyre inkább nekünk valóvá teszi, fejlesztve idegrendszerünkben azokat a pszichikus strukturákat, amelyek a felfogásához, befogadásához szükségesek. Ezért van az, hogy egy-egy könyvre, amelyre még első olvasáskor "nem voltunk elég érettek", esetleg évek múlva már megfelelően tudunk reagálni. De reális lehetőség az ellentéte is, amikor az először nagy élményt adó mű-

vek újraolvasásakor azt érezzük, hogy "tunlottunk rajta".  
"Ha a hasonlóságok és a különbözőségek aránya a legkedvezőbb, akkor az ember a műalkotást teljes odaadással veszi át, és az intellektuális erők feszültsége a mű elsajátításának a pillanatában a legkellemesebb érzésket idézi fel. Az ember, mint-ha a szerzővel együtt újra átélné a mű alkotását és mint a szerző, maga is felszabadítja alkotó erőit."

Érdekes és termékenynek tűnő elmélet ez. Vajon mennyire állja meg a helyét ma? Igaznak fogadható-e el a műalkotások strukturalista elemzésének és a lélektan mai gyors fejlődésének a korában is? A modern materialista lélektan alapvető tétele is azt hirdeti, hogy minden külső hatás /így a műalkotás hatása is/ a személyiségben a belső feltételeknek megfelelően, azokon mint prizmán át megtörve hat. "Az együttműködés reflexelmélete - írja Rubinstein /1962/192/ -, amely a dialektikus materializmus módszertani alapjára épül, annak az általános tételnek konkrét kifejezése, hogy minden hatás: kölcsönhatás, hogy egyetlen ok hatása sem csak az illető októl függ, hanem attól is, amire hat, hogy bármely külső ok, bármely külső feltétel hatása a belső feltételeken keresztül valósul meg. Innen ered a reflexelméletnek a szó igazi értelmében vett determinizmusa. Az agy tevékenységének, közte pszichikus tevékenységének, oka végső soron a külső hatás. Nincs azonban közvetlen, mechanikus függés a külső "inger" és a válaszreakció között. A válaszreakciónak a külső hatástól való függőségét a belső feltételek közvetítik. /A belső feltételek a külső hatások következtében alakulnak ki. Így tehát a dialektikus materialista módon felfogott determinizmus egyuttal történetiség is: annyit jelent, hogy minden pillanatonyi behatás-effektusa függ attól, hogy milyen korábbi behatások érték az organizmust, valamint függ az adott egyed vagy az egyedet magába foglaló fajta egész történetétől/".

E fontos megállapítás első része /a második részére még később visszatérünk/ bizonyítja, hogy ha a személyiség struktúráján az egyén egyes pszichikus képességeinek fejlettségi szintjét, pszichikus tulajdonságainak, folyamatainak, előző

élményeinek, tapasztalatainak, világnézetileg értékelt és rendezett strukturáját, tehát a belső feltételek teljes rendszérét értjük, akkor a strukturák összeállításának a törvénye, mint a műalkotás helyes megértésének alapvető feltétele elfogadható. Persze mindazzal kibővitve, amit a modern lélektan éppen a személyiség strukturáltsága bonyolultságáról az elmúlt évtizedekben felismert. Mert ehhez képest a Kerschensteiner és Urbanczyk által kifejtett törvényszerűség csak az összefüggések egy elsődlegesen felismert, általános formája, amelyet tartalommal a személyiség strukturájára /tudatos és tudatalatti síkjaira stb./ vonatkozó modern tanítások tölthetnek meg.

A műalkotások elemzése ugyanis bizonyítja, hogy azok - a feldolgozott életsík problémák bonyolultsága, konkrétsága vagy absztraktsága, a művészi megformáltság /szerkesztés, jellemzés, stiláris megformáltság/ jellegzetességei szerint - más-más strukturáltságuk, más a megérthetőségi szintjük, más-más pszichikus képességek, területek, tulajdonságok előzetes megletét, a aktív részvételét kívánják meg, tehát más-a befogadási "küszöbértékük".

Ez az a gondolat, amivel az Urbanczyk által kifejtett alaptételt a modern lélektan kiegészíti: az aktivitás elve. A modern tanuláselméletek /Kelemen 1967/171-192/ aláhúzták - utalok egy előző tanulmányomra, amelyben ezt részletesen kifejtettem /Durkó 1963/134, 135/, hogy a tanulás, önálló ismeretszajátítás nem passzív folyamat, nem annyi, hogy újból és újból olvasom az elsajátítandó művelődési anyagot, míg az magától - az olvasás közbeni passzív "felfogás" segítségével - be nem rögződik az emlékezetembe. A helyes tanulás lényege: az elsajátítandó művek újból és újból való, sokoldalú, önálló, aktív gondolati feldolgozása. Az anyagnak, mint az emlékezetbe vésés objektumának a terjedelme és mélysége, tehát a művelődési elsajátítás sikeressége attól függ, hogy "mi történik" magával a gondolati anyaggal az elsajátítás folyamatában. Miként kapcsolják össze és egyesítik részeit, miként általánosítják a folyamatban ezeket az összefüggéseket. Attól függ továbbá, hogy mit csinál az ember, mikor megjegyyez valamit, hogy analizálja, szinteti-

zálja, differenciálja és generalizálja a megjegyzendő anyagot." /Rubinstein 1962./

Ki kell tehát emelnünk, hogy a kultúra-elsajátítás, eredményességének alapvető feltételei a befogadó személy szenzoros és intellektuális képességei, és ezek működési automatizáltsága, készség szintje, az önálló ismeretsajátítás /tanulás/ legfőbb eljárásainak az ismerete, begyakorlottsági szintje és ezekre épülve a különböző sajátos közlésnyelvek, kifejezési formák ismerete, ezek megértő, dekódoló készsége. Ezért fontosnak tűnik még a pszichikus struktúrák kialakulásának és fejlődésének a problémáját felvetni. A gondolkodási struktúrák kiváló ismerője Jean Piaget /Lsd. Strukturális kötet é.n. /I.75/ szerint "a megfigyelések és a kísérletek legtisztábban bizonyítják azt, hogy a logikai struktúrák fokozatosan épülnek fel, konstruálódnak, a kidolgozásukhoz jó tucatnyi évre van szükség". Megállapításának gyengése, hogy e fokozatos kiépülés forrásáról, mozgatójáról egyoldalú, a modern neveléslélektani kutatók által bírált megállapítást tett.

Bár általánosságban elismeri a külső, környezeti nevelőhatások jelentőségét, de ezen belül nem emeli ki az iskola fejlesztő szerepét a gondolkodási struktúra, képességek fejlesztésében, sőt azt vallja, hogy az iskolai oktatás nincs számottevő hatással erre a folyamatra. A marxista neveléslélektan feltárta a pszichikus képességek, funkciók fejlődésének legáltalánosabb törvényét, a funkció és struktúra összefüggését, dialektikus, egymást feltételező kölcsönhatását /Kelemen 1967/76/. Eszerint a személyiség struktúrális változásait a funkciók gyakorlása hozza létre. Minden képesség azon a processzuson belül fejlődik ki, alakul át, amelyet megvalósít. Gondolkodási vagy azon belül szépirodalmi műelemző képesség pl. csak a gondolkodás, s azon belül a szépirodalmi olvasás és elemzés aktív gyakorlatában /=funkció/ fejlődik ki. Már most minden pszichológiai jelenség hagy némi nyomot az idegrendszer struktúrájában, alakítja annak szerkezetét. A megváltozott, rendszeres gyakorlással fejlődő struktúra, a funkció lefolyását új, magasabb szinten teszi lehetővé. Erre vonatkozott az el-



ső Rubinstein-idézet befejező része: "A belső feltételek a külső hatások következtében alakulnak ki." Ebben a folyamatban azonban perdöntő jelentősége van a célirányos, módszeres gyakorlást és nevelői vezetést biztosító iskolai munkának. Ezen a téren feltétlenül Piaget bírálójának /Aebli, Kelemen 1968/60/ van igazuk. Hadd hivatkozzunk még a felnőttek élettapasztalára vonatkozó saját kutatásainkra /Durkó 1968/. Az élettapasztalat ismeretelméleti és pszichológiai elemzése ui. éppen azt bizonyította, hogy az egyén - a céltudatos iskolai nevelés nélkül - általában nem képes önmagában megtenni a tapasztalástól az elvont gondolkodásig vezető pszichikus utat, s az elvont gondolkodási képesség csak a környezeti hatás eredményeként megfelelő színvonalra nem jut el.

Kelemen László megállapítása /1968/61/ a mi konkrét vizsgálati problémánkra: a kultúra-elsajátító képesség kifejlődésére, ill. alacsonyabb vagy magasabb fejlettségi szintjére vonatkozóan is eligazító érvényű: "A különböző vizsgálatok alapján kapott fejlettségi szinteket, életkori adatokat nemcsak úgy kell tekinteni, mint az oktatás figyelembe veendő fejlődés-lélektani alapjait, hanem úgy is, mint a különböző szintű és általában még nem kielégítő oktatás pillanatnyi, de változó és változtatható eredményét is... Ezért a helyes szemléletű fejlődés-lélektani vizsgálatok a gondolkodás fejlettségi szintjét mindig csak az adott oktatási rendszerrel és módszertani színvonallal együtt értékelhetik, és nem állnak meg az adott helyzetnél, hanem azt is kikísérletezik, hogy optimálisan jó oktatási feltételek és módszerek mellett milyen optimális szintig juthatnak el a tanulók. A szovjet kísérletek is, saját vizsgálataim is - folytatja Kelemen László - azt mutatják, hogy az életkor adta fejlesztési lehetőségeket a gondolkodás nevelésében még messzemenően nem aknáztuk ki." Ez magyarázza meg, hogy a következőkben a nevelés alapvető sajátosságaival kell szembeitemünk a művelődési-befogadás jelenségét.

## 2. A nevelés és önnévelés dialektikája és a kulturális elsajátítás képessége

A nevelés egy adott időpontra elért eredményei jellegzetesen kifejezhetők, ill. kifejeződnek abban, hogy az egyén személyisége /ismeretei, értelmi képességei, személyi tulajdonságai, jelleme/ továbbfejlődéséhez mennyire "kényszerül rá" még a külső, céltudatos társadalmi nevelőhatásra, ill. mennyire képes azt önmaga céltudatos értékelése, fejlesztési szándéka, önrányítása folyamatában megvalósítani; azaz - terminusz technikusszal tömören kifejezve a folyamatot: a nevelés és önnévelés dialektikájában.

A "Felnőttnevelés és népművelés" c. könyvünkben /1968 és egy 1968-as tanulmányunkban/ foglalkoztunk részletesebben a nevelés - felnőttnevelés - önnévelés viszonyrendszerével. Kiemeltük, hogy a nevelés és önnévelés egymással dialektikus kölcsönhatásban állnak. Nincs sikeres nevelés önnévelés nélkül. Mint Makarenko kifejezte: minden eredményes nevelés feltétele "a nevelés önnévelésbe való átcsapása". A nevelés minden fókán az effektivitásnak döntő feltétele a növendék aktív reagálásának milyensége a pedagógus céltudatos, fejlesztő hatású tevékenységére. A nevelés tehát mindig kétoldalu, bipoláris aktivitás dialektikus kölcsönhatásának az eredménye, de attól függően, hogy milyen fejlett a nevelés részesének önnévelési képessége, lesz a nevelésben más-más arányu a nevelési folyamat két fő mozzanata: a célirányos nevelő-vezető mozzanat, illetve az önalakító, önnévelő mozzanat. A nevelés klasszikusainál többször úgy került megfogalmazásra ez a gondolat, hogy "a nevelés célja önmaga feleslegessé tétele". Ez a jelenleg kifejtésre kerülő témánknál is így van. A társadalmi nevelés - elsősorban az iskolarendszerű, de több iskolán kívüli nevelési formában is - a fejlettség magasabb szintjén lévő nevelőknek a vezetésével, irányításával, segítségével kialakítja, tudatosítja, segítséggel gyakoroltatja, tehát megerősíti azokat az ismereteket, képességeket, jártasságokat, amelyek a kultúra különböző értékei, a tudományos, technikai, művészeti eredmények elsajátításához szükségesek. Az egész folyamat itt még a nevelő célkitűző,

kulturális javakat közvetítő, az elsajátítás folyamatát vezető, segítő, javító, értékelő tevékenységével kezdődik és folyik, s a tanuló, a nevelői folyamat részese a maga szellemi aktivitásával reagál erre a nevelői ösztönzésre és a nevelő segítségével elsajátítja a közölt művelődési értéket. Itt szembeötlően a nevelői aktivitás még domináns szerepet játszik. Közben azonban az egyén megerősíti magában azokat az ismereteket, képességeket, szellemi eljárásmódokat, technikákat, amelyek az elsajátításnak alapvető és pszichikus feltételei, s egyre inkább motiválódik, képessé is válik ez elsajátítási, kulturális befogadási folyamat önálló elvégzésére, s egyre kevésbé lesz ebben a folyamatban a nevelői vezetésre, segítségre, javításra rászorulva, hiszen mindezen mozzanatok már önmaga egyre eredményesebben elvégzi. Az önnevelő, önművelő mozzanat tehát arányában egyre erősebb, nagyobb méretű lesz: a nevelés kezdi feleslegessé tenni önmagát. A feleslegessé tévés mértékét mindig az jelzi, hogy a tanulók, művelődők /gyermekek vagy éppen felnőttek/ milyen mennyiségben és minőségben rendelkeznek az önálló kultura-elsajátítás, tanulás pszichikus feltételeivel, a szükséges ismeretekkel, képességekkel, jártassággal, készségekkel és szokásokkal. Ezek képezik azt a belső, pszichikus feltételrendszert, amelyben a külső hatás - esetünkben az egyes közlésre kerülő kulturális alkotások hatása /mint előadásunk elején Rubinstein megfogalmazásában közöltük/ mintegy prizmán át megtörik, és eredményez adekvát vagy leegyszerűsített, szimplifikált vagy éppen súlyosan eltorzult közlést, s "személyiségformálódást". A belső pszichikus feltételek adott szintje, fejlettsége "szabja meg" tehát azt, hogy az egyénnek a helyes, adekvát befogadáshoz milyen méretű, arányú, formájú, módszerű nevelői segítségre, korrigálásra, vezetésre van szüksége. Az egyiknek - mert belső, pszichikus feltételei még fejletlenek - szinte iskolai rendszerességi nevelő vezetésre van szüksége, míg a másiknak nem többre, csak tanácsadásra /ha megakadna valamiben/ vagy csak a kultura javaihoz való hozzájutás feltételei megteremtésére, mert egyénileg képes már a teljes, adekvát, önálló kulturális elsajátításra.

Nemcsak az oktatásnak, hanem mindenféle nevelési folyamatnak általános törvénye, hogy a személyiségfejlesztési program alapja, kiindulópontja a műveltségnek, képzettségnek, neveltségnek az a szintje lehet, amelyre az egyén előző életútja idején eljutott. Mindenféle felnőttnevelés is annak a nevelésnek a szerves továbbfolytatása, annak a műveltségi és neveltségi szintnek a továbbfejlesztője, amit az iskolai és iskolán kívüli nevelés közösen alakított ki a gyermekeknel és serdülőknel az iskolázási korban. Ez az alapelv, amely azonnal evidenciával bír - a tényleges felnőttnevelési gyakorlatban sokkal differenciáltabb ennél. Ez az iskolai nevelés ugyanis az egyes egyéneknel különböző időtartamu, főleg különböző tényleges hatékonyságu és eredményességű, így különböző szinten nyitja ki őket, egész személyiségüket az iskola utáni további művelődés felé.

A felnőttek nevelhetőségével kapcsolatos szocialista eszmeiségű pszichológiai és andragógiai kutatások legfőbb tamul-sága - mint az előző előadásban láttuk - az, hogy a felnőtt alakíthatóságának, plaszticitásának a mértéke rendkívül változó. És ez nem az életkor függvénye, mégcsak nem is egyszerűen az első start idején megvalósult iskolai nevelés nagyságáé, és minőségéé, hanem az egyén egész társadalmi és művelődési életútjának az integrált összehatása lesz az egyén művelődési motiváltsága és képessége. Ezek eredményeként a felnőttek a második startra, a felnőttkori továbbművelődésre, annak tartalmára, formáira a legkülönbözőbb szinten, mértékben lesznek előkészítettek, meghatározottak. Egyesek szabadidejükben csak egész nap végzett munkájuk meghosszabbításával -, külön jövedelmet adó túlmunkára, legfeljebb alacsony szintű kedvtelésre /kártya, kocsmá/, izgalomhajhászásra /sportrendezvényeken való szurkolás, vagánykodás, kalandos filmek nézése/, szórakozásra /téczene hallgatása/ vállalkoznak. Mások már minden hasznos tapasztalás, ismeret, tanulás iránt nyitottak lesznek, amelyek közvetlen érdekeikkel vannak kapcsolatban /szakmai tanulás, új technikai jártasságok elsajátítása, szakmai előrelépés feltételeként való tanulás stb./. Ismét másokban már előző életútjuk alakító hatására érdeklődés támadt az élet,

a kultúra, a technika egyes kérdései iránt, barkácsolni szeretnek, vagy házi növények termesztésével, galambászással vagy éppen amatőr rádiózással foglalkoznak, hobbyként, nagy erőfeszítést, időt áldozva, mert ezzel szabadidejüket jól ki tudják tölteni, ez őket kielégíti, szórakoztatja, de fejleszti is. Ezek legtöbbször minden e területhez közelálló ismeret, tapasztalat, gyakorlati eljárásmód, készség megtanulására készek, a hasonló érdeklődésűek társaságát keresik, ezeken a területeken szinte korlátlan fejlődésre képesek. Más csoportot képeznek azok, akikben - munkahelyük követelésére, családjuk ösztönzésére, mások példájára - olyan erős lett a műveltségi hiányok felismerése vagy a társadalmi elismeréshez, előrejutáshoz szükséges műveltség megszerzésének a vágya, hogy önként vállalkoznak a rendszeres iskolarendszerű felnőttoktatásban való részvételre, tanulásra, vizsgákra. Vannak olyanok, akikben előzetes iskolázottságuk, életutjuk a tudomány, a technika, a társadalmi-politikai élet fejlődésével való állandó lépéstartás szükségességérzését alakította ki, hozzá magas szintű művelődési, önálló ismeretszerzési képességet, a szabadidő értékes, változatos, egészséges eltöltésének az igényét. A típusok száma, variációja szinte végtelen. Nem is vállalkoztunk csak arra, hogy néhány típus felvázolásával utaljunk a probléma lényegére. Ez pedig a következő tételben fogalmazható meg: mindenki felnőtt korban, szabadidejében, önkéntesen csak olyan szinten kapcsolódik be a művelődésbe, amelynek a gyakorlására a megfelelő belső, pszichikus feltételekkel /képessegekkel, készséggel/ rendelkezik. Mint minden művészeti alkotásnak, úgy minden művelődési formának is megvan egy határozott előzetes műveltségi, strukturális követelményszintje, mondhatjuk: receptiós küszöbértéke, s azt csak az az egyén tudja elsajátítani, azon csak az érzi "jól" magát, aki ezzel a strukturális szinttel rendelkezik, aki ezt a receptiós /elsajátítási/ küszöbértéket legalább elérte, vagy túl is haladta.

Mi következik ebből a felnőttnevelésre és a közművelődésre nézve?

Elsősorban az, hogy a felnőttnevelés alanyának a felnőtt, dolgozó embernek a különböző fejlettségi szintje, belső pszi-

chikus feltételei szerint, magának a felnőttnevelésnek és köz-  
művelődésnek is rendkívül sokágunak, tartalmilag gazdagnak,  
sokszintűnek, formarendszerében, fokozataiban, módszereiben i-  
gen differenciáltnak kell lennie, hogy a legkülönbözőbb fej-  
lettségű felnőtt is megtalálhassa a maga igényének s képessé-  
gei szintjének megfelelő nevelési-művelődési formát. Mint mon-  
duk, minden forma más-más műveltségi, önálló ismeretsajáti-  
tási, tanulási szintet kíván, ugyanakkor más-más foku pedagó-  
giai segítséget, vezetést, tanácsadást, ellenőrzést, értéke-  
lést biztosít a résztvevő számára. Időtartamban is, foglalko-  
zási formákban is, módszerekben is. A hatékony felnőttnevelés  
fontos elve, hogy mindenki a felnőttképzés olyan tagozatán,  
formáján vegyen részt, amelyhez a kiindulásként szükséges ér-  
telmi képességekkel, készségekkel rendelkezik. A saját értelmi,  
s intelligencia-szintjét meghaladó formákban való részvétel  
- csak azért, mert az esetleg rövidebb idő alatt, kisebb kö-  
töttségekkel, kevesebb erőfeszítéssel elvégezhető - túlzott  
követelményei, s az ennek való nem megfelelés miatt inkább  
negatív, mint pozitív eredményességű. Az igényesebbekben még  
fokozhatja a gátlásosságot, kisebbrendűségérzést, a felszí-  
nesebbeket viszont további könnyelműsége, a dolgozók könnyebb  
oldalán való megfogására, alacsony igénynivón való életre szok-  
tathatja.

Itt jutunk el a felnőttnevelés területei között integrá-  
ció szükségessége indoklásának következő alapelvéhez. A fel-  
nőttnevelés egyes szakágai, formái ugyanis nemcsak más-más  
önművelési képességszintet követelnek meg, hanem ugyanakkor  
más-más motívációt, tartalmi, formai, módszerbeli sajátossá-  
gokkal is rendelkeznek. Ezek a sajátosságok viszont művelő-  
dési szempontból e területeket más-más feladatok ellátására  
teszik inkább alkalmassá. Az egyik pl. tartalmilag teljesen  
kötetlen, követve a felébredt érdeklődés természetét, bármi-  
lyen irányba fordítható, bármilyen mélységig mélyíthető, bár-  
milyen témakör felé szélesíthető. A másik ugyanakkor az isme-  
retek zárt rendszerét, didaktikailag átgondolt fokozatosság-  
ban, szilárd elsajátítási, begyakorlási rendszerben, a visz-  
szairgazolások, korrekciók, értékelések gazdag pedagógiai se-

gítését felhasználva valósítja meg. A helyes művelődéspolitikának ezért realitásként kell számolnia ezekkel a sajátosságokkal, tudnia kell melyik milyen művelődési-nevelési feladat megvalósítására alkalmasabb, melyikre nem. Arra kell törekednie, hogy a művelődő felnőtt céljai, igényei, képességei és a felnőttnevelés, művelődés területei, formái adekváтан egymásra találjanak, és minden terület, forma azt csinálhassa, amiben a leginkább hatékony, a legtermékenyítőbb.

3. A felnőttnevelés és közművelődés formáinak rendszere, s az általa és benne megvalósuló személyiségfejlődés fokozatossága

Ezek az elvi konzekvenciák késztettek a nevelés, felnőttnevelés és közművelődés formáinak egységes rendszerű, a nevelés valamely alapvető sajátosságára, mint elvi alapra épülő osztályozására. Először is összegyűjtöttük a felnőttnevelés különböző szakágainak minden ismert forma-variációját. Azután ezeket elemzés tárgyává tettük abból a szempontból, hogy a rendszeres pedagógiai vezetés, az irányítás /ellenőrzés/ huzamossága, gyakorisága, továbbá a nevelési folyamatban a nevelő aktivitása milyen foku, illetve hogy milyen arányu feladatokat rónak az egyes formák magára a tanuló felnőttre, milyen szintű önművelési, önálló tanulási tevékenységet, képességet, készséget követelnek meg tőle. Az elemzés és összehasonlítás arra az általános eredményre vezetett, hogy a felnőttnevelés szakágainak formái a nevelési folyamat két fő mozzanatának: a nevelésnek és önnevelésnek az aránya szempontjából három jellegzetes fejlettségi szintet mutatnak. /Lásd: I. ábra/ Az I. csoportba azok a formák tartoznak, amelyek erőteljesebben még a nevelői vezetés, irányítás, recepciós-gyakorlási segítség mozzanatára építenek, amelyekben az önnevelési mozzanat viszonylag csekélyebb funkciót kap. /Az ábrán a világosabb tómus mutatja az egyes formákat jelképező hasábok alsó részén az önnevelési mozzanat becslés szerinti %-arányát./ A II. csoportba tartozó formákra a két mozzanat viszonylagos egyensulya a jellemző, míg a III. csoportba tartozó formák már sokkal nagyobb arányu önművelő aktivitást /önálló ismeretelsajátítást, gya-

korlást stb./ kívánnak. Mindezek egységesen egy 10-90 %-ig emelkedő képzeletbeli tengely köré rendeződnek.

Megfigyelhető az is, hogy általában a felnőttnevelés minden szakága - az ideológiai, politikai nevelés kivételével - mindhárom típusu, fejlettségi szintű formákkal rendelkezik. Így formai szempontból is minden szakágon belül biztosítható egy szükségszerű fokozatosság, /pl. "A zenei nevelés formarendszere" 2. ábra./

Ugyanezen az elvi alapon sikerült termékeny rendet teremteni a közművelődés formái között is. /Lásd: 3. ábra./ A közművelődés két - egymástól funkciójában, sajátosságaiban is eltérő - művelődési területet foglal magában. Az egyik az iskolán kívüli kulturális nevelés. A művelődési otthonokban, társadalmi szervezetekben, munkahelyeken megvalósuló nevelés rendelkezik olyan művelődési foglalkozási formákkal, amelyek - kötetlen, önkéntesen vállalt, feloldott módszerekkel - rendszeresen biztosítják a népművelő vezető, segítő, elmélyítő személyes nevelő ráhatását. Ilyenek az ismeretterjesztés, a műkedvelő művészeti csoportok, az amatőr szakköri és gyűjtőtevékenységek, a különböző művészet- és tudománybarát recepciós körök, az iskolai felnőttoktatást segítő /pl. magánvizsgára előkészítő tanfolyamok/ vagy pótló formák /pl. nyelvtanfolyamok, népfőiskolák, munkásakadémiák, szabadegyetemek stb./ alkalmi vagy rendszeres találkozást biztosító fokozatokban.

Ezek mellett természetesen a közművelődés feladata biztosítani az önművelésre kész, fejlett emberek részére az önnevelés differenciált feltételeit. Itt segítése közvetett jellegű: könyvtárak, folyóiratok, hanglemezek, tanácsadás biztosítása. Ezekre a formákra még érvényesek a nevelés /önnevelés/ alapvető ismérvei, tehát ezek a nevelés hatókörébe sorolhatók.

A közművelődés másik lényeges területe a kulturális szolgáltatás, amelynek formái már más sajátosságokkal rendelkeznek.

A kulturális szolgáltatások a szabadidő helyes eltöltésének gazdag - nem közvetlen nevelési, hanem a személyiséget



csak közvetetten, indirekt módon formáló-lehetőségeit jelen-  
tik:

- a rekreációs, a szervezet pihenését, felfrissítését  
biztosító, nagyjából testi jellegű tevékenységet  
/turisztika, könnyű testedzés, játékok stb./;
- a szórakozás gazdag formarendszerét /cirkusz, kabaré,  
táncestek, társas összejövetelek stb./;
- a tájékoztatás formáit /sajtó, rádió, televízió program-  
jainak információs része/;
- és a szórakozva-művelődés nagyon gazdag formarendszerét  
/klubfoglalkozások, versenyek, vetélkedők, mozi-, szin-  
ház-, hangversenylátogatás, szépirodalmi olvasás, a  
tömegközlés igényes, szórakozva-művelő programjai stb./. Éppen ezzel az utóbbi tevékenységi ággal kapcsolódik az  
önművelés és közvetve a nevelés jelenségéhez.

A közművelődésnek tehát az iskolán kívüli kulturális ne-  
velés mellett szerves részét képezik ezek a kulturális szol-  
gáltatások, amelyek lényegileg - különösen az utóbbi formák -  
már az önművelésre többnyire szellemileg képes fiatalokat és  
felnőtteket feltételezik, azok számára biztosítják a pedagó-  
giai segítség nélküli, igényes, egyszerre szórakoztató és mű-  
velő szabadidő-eltöltési formákat. Az iskolán kívüli, kultu-  
rális nevelés, a közművelődés tehát a rá váró rendkívül sok-  
rétű gyermek-, ifju- és felnőttnevelési, művelődési és a helyes  
szabadidő eltöltését segítő feladatait csak ebben a szisztema-  
tikus szakág- és formarendszerben tudja megvalósítani.

Felvázoltuk a felnőttnevelés és közművelődés - a valóság  
szükséglete miatt hosszú fejlődési folyamat alatt kialakult -  
differenciált formarendszerét. Ismét felidézzük azt az andra-  
gógiai alaptételt, amely e formákkal való életet szabályozza:  
minden felnőtt, szabadidejében, önkéntesen csak olyan szinten  
kapcsolódik be a művelődésbe, amelynek a gyakorlására a meg-  
felelő belső, pszichikus feltételekkel, ismeretekkel, képes-  
ségekkel, készségekkel rendelkezik. Éppen úgy, mint minden mű-

vészeti alkotásnak, minden művelődési formának is megvan egy határozott, előzetes műveltségi, strukturális szint-követelménye, mint előbb kifejeztük: (receptiós küszöb-érték), s ebben a formában csak az "érzi jól" magát, aki ezzel a strukturális szinttel rendelkezik.

A formák gazdagsága tehát a felnőttnevelő részére a céltudatos andragógiai tervezést, a résztvevők belső feltételeinek /és néha külső, környezeti körülményeinek/ legmegfelelőbb formák ajánlását, a formák gazdagságával való jó értelemben vett nevelői "manipulálást" tesz lehetővé, mert már maguk a formák fokozatossági sorrendet képeznek.

Nem tud tehát optimálisan hatékony művelődési tevékenységet végezni senki sem képességeinek, ismereteinek nem adekvát, annál magasabb szintű felkészültséget igénylő képzésformában. A "Mindenki Iskolája" zárt ismereteket közlő, általános iskolai műveltséget kialakító, azt iskolai végzettséggel igazoló képzésformaként azért funkcionált a várt szint alatt, mert ez csak azok számára alkalmas forma, akik az önálló tanulás, ismeretelsajátítás képességeivel rendelkeznek, akik kellően motiváltak és kitartóak is erre az egyéni tanulásra. Ezért ez - általános iskolás fokon - csak nagyon kevesek számára adekvát felnőttoktatási forma. /Nem véletlen, hogy külföldön, azokban az északi és nyugati országokban, ahol a televíziós távoktatás hatékonyan működik a képzés felső szinten, legfeljebb középfokon szerveződik! / Nyilván megtörténik, mint meg is történt, hogy a külső, környezeti feltételek kényszerítettek valakit erre a képzésformára, bár a személy belső, pszichikus felkészültsége alapján az ezzel való élésre még nem volt érett. Ilyenkor viszont a közvetlen, a távoktatási formákat kiegészítő, kompenzáló, személyes nevelői segítséget kell olyan szinten szervezni, hogy ezzel ezt a hiányt fokozatosan pótolni lehessen.

A művészeti befogadáskutatásból átvett másik alapelv: a hasonlóságok és különbségek legkedvezőbb arányának elve, mint a legoptimálisabb befogadás külső feltétele is érvényességgel

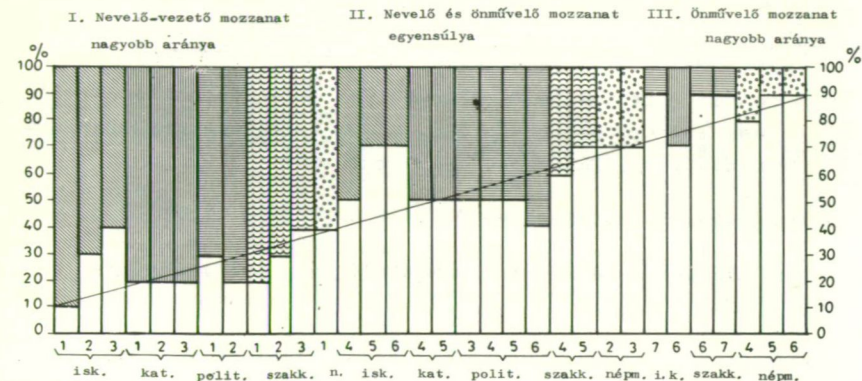
bir az általános művelődési befogadásra. "Ha a hasonlóságok és a különbözőségek aránya a legkedvezőbb, akkor az ember a műalkotást teljes odaadással veszi át, ... és az ember, mintha a szerzővel együtt újra átélné a mű alkotását, ... maga is felszabadítja alkotó erőt." Ez az alapelv lényegileg a személyiségfejlődésnek a korszerű lélektan által már sokrétűen, kísérletileg igazolt törvényére, a transzfer-hatásra épül. Idézem a problémáról Léon francia pszichológus összefoglaló megállapítását /1971/139.p./ "Bármely pedagógiai tevékenység, vizsgáljuk akár a programok, akár a módszerek szemszögéből, öngazdálkodását nagyrészt azokból az átviteli lehetőségekből nyeri, amelyet magában foglal. Más szavakkal kifejezve a tudás és annak alkalmazási képessége csak akkor van teljességgel az egyén birtokában, ha az átvihető különböző szituációkra, közeliekre, távoliakra, iskolaiakra és munkahelyekre. A transzfer azt a hatást jelenti, amelyet egy szokás, egy képesség, vagy egy ideál gyakorol az ismeretelsajátításra, a teljesítményre vagy az újratanulásra, valamely hasonló jellegzetességű dolog kapcsán." A hasonlóság és különbözőség legkedvezőbb aránya tehát a nevelés, tanulás, művelődési elsajátítás olyan szervezeti egymásutánját jelenti, ahol az egyén - az előző művelődési tevékenységének eredményeként - már rendelkezik azokkal az ismeretekkel, képességekkel, szellemi jártassággal és készséggel, amely az azonosság elvi alapján alapkövetelményt jelent a kiválasztott művelődési érték elsajátításához, viszont ugyanakkor minden új elsajátítás olyan új ismereteket, képességeket, készség szintet kíván, amely termékeny, új, aktív szellemi tevékenységgel, alkotói feszültségben megvalósítható /elérhető/, tehát nem követel elvégezhetetlen nagy ugrást a szellemi teljesítményben. Más szóval kifejezve ez a művelődés tervezésnél, szervezésnél - a formák fokozatosságán túlmenően - a művelődési tartalmak, a szükséges képességfeltételek fokozatosságát, színvonalemelését jelenti. "Thorndike vizsgálatai szerint - emeli ki Léon /1971/138. p./ - a transzfer-hatásnál az azonosság vonatkozhat a tartalomra, a módszerre és az alapelvekre... A nevelőnek számos példa felhasználásával kell érvényre juttatnia a két szituációban közös elemeket." A felnőtt-

nvelőnek és a közművelődési szakembernek tehát a művelő-nevelő munka tartalmi, módszerbeli, alapelvekre, képességekre vonatkozó tervezésénél a fokozatosságnak a transzfer-hatásra épülő ezt az alapelvét kell alkalmaznia ahhoz, hogy termékenyítő hatásu, alkotói képességeket fejlesztő legyen a tevékenység. Ez a probléma azonban már tulvezet az ebben az előadásban vállalt, a formák osztályozására, fokozatosságára vonatkozó feladatunkon, és mind a gyakorlat munkásaitól, mind az elméleti kutatóktól sok próbálkozást, kísérletezést, a tapasztalatok megfigyelését és legalább esettanulmány-jellegű rögzítését, elemzését követelik meg.

## I r o d a l o m

- Durkó Mátyás: Az önálló tanulás helyes módszereinek tudatosítása a dolgozók iskoláiban. Mj. A felnőttoktatás tapasztalatai. Bp. Táncsics, 1963. 121- 141. old.
- Durkó Mátyás: Felnőttnevelés és népművelés. Bp. 1968. 322. old.
- Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései.Tk. Bp. 1967.
- Kelemen László: A gondolkodásfejlesztés elméleti kérdései és módszeres eljárásai. Nevelés, művelődés 48. sz. Debrecen, 1968.
- Antoine Léon: Psychopédagogie des adultes. Paris, 1971.
- Sz.L. Rubinstein: Lét és tudat. Bp. Kossuth, 1962. 350. old.
- Strukturalizmus. /Szerk.: Hankiss Elemér/ Bp. Európa é. n. I-III. k.
- F. Urbanczyk: A kultúra-terjesztés folyamatának lélektani oldala. Mj. Oswiata i kultura 3 r. 1947. N<sup>o</sup> 6 321-336 p.  
Magyarul: Durkó /szerk/: A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései.  
Egyetemi Szöveggyűjtemény. Bp. 1974. 233-240. old.

# A FELNŐTTNEVELÉS SZAKÁGAINAK FORMARENDSZERE



ISK.RENDSZERŰ

KATONAI

POLITIKAI

I.

1. Tulkorosak ált.isk.tag.
2. Esti tag.képz./heti 3-4 n./
3. Esti tag.képz./heti:2 nap/

I.

1. Soráll.isk.módsz.képz.
2. Isk.hivat.tisztképz.
3. Isk.hivat.altisztképz.

I.

1. MSZMP Polt.Főisk.
2. MSZMP Pártiskola

II.

4. Lev.tag.képz./heti 1-2 n./
5. Intenz./160 ó/ előkész.tanf.
6. Felsőfokú lev.és kieg.képz.

II.

4. Polg.honv.tanfolyam
5. Katonai ism.terj.

II.

3. M-L Esti Egy. /3-2 éves/
4. M-L Esti Egy. /1-1/2 éves/
5. M-L Középf.Isk. /1 éves/
6. Párt és tömegsz.prop.tanf.

III.

7. Magántanul.oszt.vizsg.

III.

6. Önképz.és továbbképz.

III.

SZAKKÉPZÉS

ISK.KIV.KULT.NEVE. /NÉPM./

I.

1. Esti tagozat
2. Szakm.tanuló tanfolyam
3. Intenz.szakm.k. és D-tagozat

I.

1. Rendsz.irányítást,bizt.népm.form.

II.

4. Gyorsított tanfolyam
5. Mester szakm.és művezető képz.

II.

2. Műv.recepc.,techn-műv.alkotó csop.
3. Vezetékes,alk.szerző kult.közv.form.

III.

6. Tanf.nélk.magántan. /Szaktárgyi és szakmai vizsg./
7. Közép és felsőszintű vezetőképz.

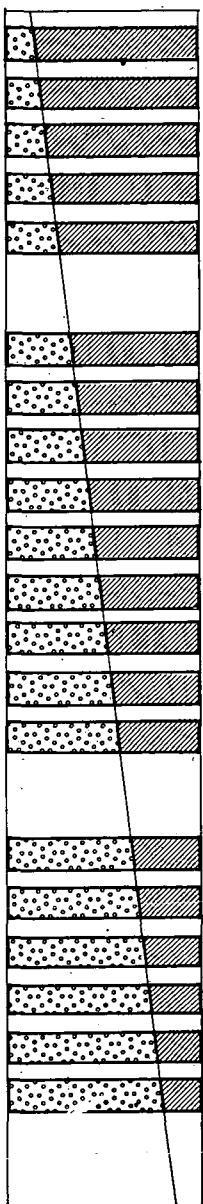
III.

4. Önművelő körök,művelődő kollekt.
5. Szórakozást is nyújtó műv.form.
6. Elmélyedt önművelési formák

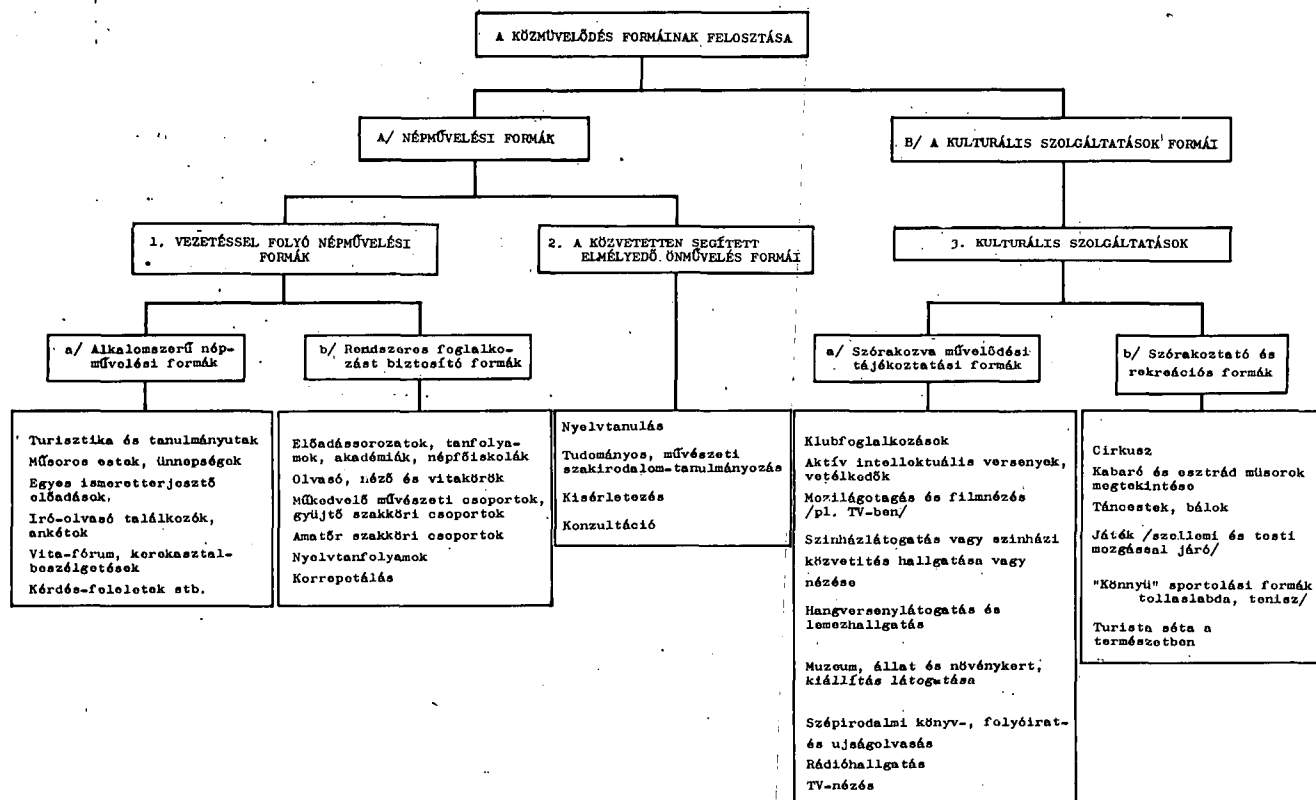
# A ZENEI NEVELÉS FORMARENDSZERE

nevelői mozzanat  
 ömnevelési mozzanat

I. A nevelői mozzanatot  
 nagyobb aránya  
 II. A nevelő és ömnevelő mozzanatot  
 egyensúly  
 III. Az ömnevelő munka  
 nagyobb aránya



zenei óvodák  
 ált.isk. énektanítás  
 zenei ált.isk.  
 zenei szakközépisk.  
 felsőfokú zenei szakképz.  
 énekkar  
 pávakörök  
 magnós klubok  
 ált.klubok zenei progr.  
 zenei ism.terj.  
 zenebarátok köre  
 tömegközlelési ism.terj.  
 zenei klubok  
 műkedvelő zenei csop.  
 zenei könyvtár  
 tömegközlelés zenei szolg.  
 egyéni és kamara zenélés  
 lemezgyűjtők köre  
 hangversenyek  
 zenei önművelés  
 /programozott könyvek/





# A MŰVELŐDÉS ÉS NEVELÉS FELOSZTÁSA

## Művelődés

### Intézményesített

#### Nevelés

Felnővekvő nemzedék  
nevelése

Felnőttnevelés

#### Felnővekvő nemzedék nevelése

##### Iskolai

a/ Általános iskolai  
szakmunkásképzés  
b/ Középfokú szakközépiskola  
gimnázium

Iskolai és iskolán kívüli  
formákat egyaránt alkalmazó

a/ Politechnikai nevelés  
b/ Ifjúsági mozgalomban  
folyó nevelés  
c/ Honvédelmi nevelés  
d/ Kollégiumi nevelés

##### Iskolán kívüli

a/ Családi nevelés  
b/ Sportegyesületben  
folyó nevelés  
c/ Népművelés

#### Kulturális szolgáltatás

a/A/ Rekreáció /a fűrészt  
szervezet felfrissi-  
tése/  
b/B/ Szórakozás  
c/C/ Információ, tájékoztatás  
d/D/ Szórakozva-művelődés

### Spontán formálódás /Járulékos művelődés/

a/ munkával  
b/ közéleti tev-gel  
c/ családi tev-gel  
d/ privát alkotó  
tev-gel

#### Felnőttek nevelése

##### Vezetésses formák

##### Közvetetten segített önművelés

##### Közművelődés

##### Iskolai

A/ Felnőttoktatás  
/Nappali, esti, levelező/  
B/ Dolgozók iskolái  
/esti, levelező, magán-  
tanulmányi irányítás/

##### Közoktatás

Iskolai és iskolán kívüli  
formákat egyaránt alkalmazó

A/ Szakmai /munkában folyó/  
nevelés.Vezetőképzés.  
B/ Politikai /mozgalmi mun-  
kában folyó/ nevelés

##### C/ Katonai nevelés

D/ Munkásszállókban  
folyó nevelés

##### Iskolán kívüli

A/ Szülőségre nevelés és  
szülők nevelése  
B/ Sportegyesületekben  
folyó nevelés

##### C/ Népművelés

##### Vezetésses formák

##### Közvetetten segített önművelés

# A FELNŐTTNEVELÉS SZAKÁGRENSZERE

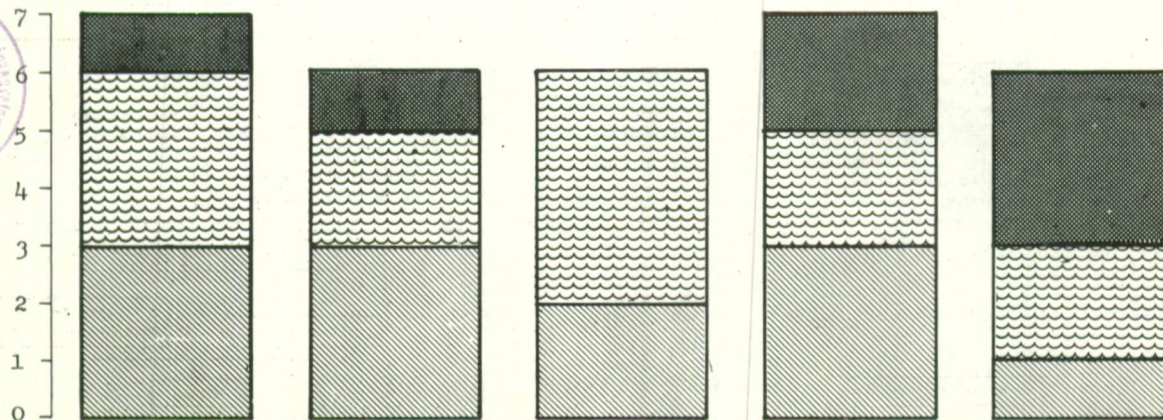
iskola rendszerű  
oktatás

katonai  
nevelés

ideol.polit.  
nevelés

szakképzés  
vezetőképzés

isk.kivüli kult.  
nevelés /népm./



■ önművelő mozzanat  
nagyobb aránya

▨ nevelő és önművelő mozz.  
"egyensúlya"

▩ nevelő-vezető mozz.  
nagyobb aránya

## A MŰVELŐDÉSI MOTIVÁCIÓK PSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁI

A társadalmat vizsgálók számára mindig az a legnagyobb kérdés: mi az adott társadalomban az átlagosan elfogadott magatartás, milyen normák felé törekszünk, és mi a megvalósuló valóság. Az általánosan gyakorolt és az optimális többnyire nem esik egybe, a társadalom fejlettségi szintjétől függ, hogy a kettő mennyire közelíti meg egymást. Társadalmunk lényegében abban különbözik az előzőektől, hogy mindenki számára szeretne lehetőséget biztosítani saját emberi életének megvalósításához.

Számos társadalmi és gazdasági körülmény együttese teszi lehetővé az önmegvalósulás ilyen vagy olyan fokát. Különböző szociológiai kutatások során kapunk képet az egyes területek színvonaláról. Az utóbbi években egyre több kutatócsoport foglalkozik szabadidő-vizsgálattal. Mit jelent a szabadidő? Mennyi van belőle? Mivel töltik ki az egyes társadalmi rétegek? Fontosak ezek a kutatások. Az ország gazdasági adottságai és munkafeltételei mellett a lakosság életének /idejének/ egyharmadáról adnak felvilágosítást, s eredményeik nélkül hiányos lenne a társadalom diagnózisa.

### Milyen is lehet a szabadidő-eltöltés?

Jelenleg részleteiben nem tárgyalhatjuk, a választ az idevonatkozó kutatások adják meg. Most csak egyetlen réteg szabadidő-eltöltésével foglalkozunk és csak egyetlen dimenzió - a művelődés szempontjából.

Az eddigi vizsgálatokból nyilvánvaló, hogy a lakosság a művelődés szempontjából jól elkülönült csoportokra osztható. Egyesek szabadidő-háztartásában az önképzés, olvasás, színházlátogatás, muzeumlátogatás, zenehallgatás, aktív zenélés, írás, festés, vagyis a kulturális aktivitás jelentős és pótolhatatlan szerepet tölt be, másoknál a technikai jellegű időtöltések vagy a különböző sportágak szerepelnek hasonló sullyal, hobbyként, s az előbbieket csak járulékosak, vagy akár teljesen el is maradnak. Széles tömegek sorolhatók a kulturálódás szempontjából passzív csoportba, s ez a magatartás igen sokféle indoku lehet.

Természetesnek tartjuk, hogy a humán értelmiség soraiban találjuk a legtöbb tudatosan művelődőt, a legkevesebbet pedig a jobbára átmeneti állapotban lévő rétegekben /munkásszállásokon élők, faluról éppen felkerültek, segédmunkások stb./, akiknek anyagi és társadalmi helyzete sem kielégítő. Ismeretes azonban, hogy ugyanabban a rétegben is megtaláljuk a különböző aktivitásformákat. Mi lehet az oka, ha hasonló életkörülmények között élő emberek közül az egyik szenvedélyesen ír, fest, olvas, énekel, a másik meg barkácsol, horgász, kertészkedik, a harmadik pedig csak agyonüti az időt valahogy, esetleg kártyázik, beatet hallgat, tévét néz vagy iszik.

A munkásság körében különösen szorosan élnek egymás mellett ezek az emberek. Sokszor egy gépsoron dolgoznak, látszólag egyformák, mégis munka után mennyire különböznek!

A Népművelési Intézet munkatársai 1973/74-ben a budapesti nagyüzemi munkásság szabadidő-eltöltését és művelődési orientációját vizsgálta, s ennek során négy különböző típusu /nehézipari, könnyűipari, híradástechnikai, nyomdai/ üzem mintegy másfélezer dolgozóját kérdezték meg. Az eredmény szerint a művelődési tevékenységek eloszlása nagyon egyenlőtlen:

Erősen művelődik 18 %, közepesen művelődik 36 %, alig művelődik 46 %. Megpróbáltunk most már tovább lépni, és felde-riteni, milyen összetevői lehetnek ennek a jelenségnek. Hogy miért épp a művelődést választottuk? Nem azért, mintha szaválás, zenélés vagy színjátszás híján nem léteznék értékes ön-

megvalósulás. Vizsgálatainkban épp ezeket a formákat keressük, az egészséges, gazdagító, örömet okozó tevékenységváltozatokat. Ismerjük a kézműipari munka teljességét, a munkakollektívák szellemi és érzelmi alkotóerejét, a különböző hobby- és sportkörök aktivizáló erejét... és még sokáig sorolhatnám. Eddigi vizsgálataink azonban azt is bizonyítják, hogy a fiatalok részére szinte már teljesen ismeretlen a kézműipari munka teljessége, a fejlődés során a László-Bencsik féle munkabrigádok halálra vannak ítélve, és nem lehet mindenki élsportoló sem. A munkásfiataloknak egyre nagyobb gondot okoz, hogy megtalálják, kiteljesítsék magukat, s talán nem is tudják, mi a bajuk, csak elégedetlenek, rossz a közérzetük. /Egy, az ifjúsági klubok tagságát vizsgáló felmérésben a munkásfiatalok 33 %-a panaszkodott unalomról, s 16 %-a mondta, hogy napi 2 óránál többet tölt szabadidejéből az utcán./

A 30 éveseknél más a helyzet. Ők már nem is érzékelik az unalmat, elfásultak, fölösleges idejüket leköti a család, és gépiesen teljesítik munkahelyi és otthoni kötelességeiket.

Vagy barkácsolnak, olvasnak, festenek, irányítják az üzem szervezeti életét.

Vajon hogyan alakultak ilyenmé?

A kérdések megválaszolására ezuttal a pszichológia eszközeit hívtuk segítségül. Kiválogattuk és megvizsgáltuk /mélyinterjú, Rorschach- és Szondi-tesztel/ egy körülbelül azonos értelmi színvonalú átlagos érdeklődésű, egészséges életvezetésű és egy társadalmilag fokozott aktivitású 30 éves férfiakból álló munkáscsoportot. Mindkét csoportból a gondos válogatás után 10-10 főt vizsgáltunk meg. Miben különböznek? A különböző aktivitásformák milyen tudatformákkal járnak együtt? Melyek kívánatosak az egyén és melyek a társadalom számára? Az egyik csoport szabadidejében sokféle kulturális tevékenységet végez, a másik pedig olyan aktivitásformákat választ, amelyek a fizikai munka fáradtságának feledtetésére, kompenzálásként szolgálnak /pl. barkácsol, horgászik stb./.

Vajon mi rejlik a kulturális aktivitás és az egészségesnek látszó kompenzáló aktivitás mögött?

A munkát problémafelvetésnek szántuk. Azért választottunk jó szociális státusú, egészséges életvezetésű kontrollcsoportot, hogy a művelődés melletti más önmegvalósító formákat is vizsgálhassuk, ne mindig a rossz ellenpéldát.

Mindkét munkáscsoport budapesti lakos, városi, elsősorban munkásszármazású szakmunkásokból áll, átlagéletkoruk 29,8 év. Budapesti nagyüzemek dolgozói: műszerészek, lakatosok, esztergályosok, hegesztők, asztalosok. Anyagi és családi körülményeik is hasonlóak: családosook, 1-2 gyermeket nevelnek, lakásporblémákkal küzdenek. Átlagkeresetük 3000.- Ft. Munkahelyen és családban jól alkalmazkodnak, jó szakemberek, aktivitásuk szempontjából egyetlen csoportot is képezhetnének: csak aktivitásuk tartalma más. Fokozatosan elhelyezhetjük őket egy olyan skálán, amelynek egyik oldalára az inkább kulturális aktivitásuak, másik oldalára az inkább nem kulturális aktivitásuak kerülnek.

#### A nem művelődők szabadidő-elöltöltése

Az, hogy a nem művelődők csoportjába soroltuk őket, még nem jelenti azt, hogy semmiféle kulturális tevékenységet sem folytatnak. Sőt, ebből a szempontból magukat közepes szintűnek tekintik, és gyakran elégedettek is saját művelődésszintjükkel. Kiemelnek egy-egy tevékenységformát, pl. olvasás vagy zenehallgatás, amelyet fontosnak tartanak életükben. Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy ennek a kulturálódásnak mi a tartalma, és milyen funkciót tölt be életükben.

/Szeretném előre hangsúlyozni, hogy minden tipizálás bizonyos túlzásokkal jár együtt, tehát az alább felsorolandó tartalmak és funkciók mellett más is előfordul, de csekély arányban és bár tudjuk, hogyan és mivel egészülnek ki, jelen esetben csak a domináns részt tárgyaljuk./

## A tartalomról

Az első és legfontosabb hobby mellett:

Sokféle ujságot olvasnak: Esti Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Élet és Tudomány, Magyar Ifjúság, Rádiótechnika, Autó-Motor, Képes Ujság, Ország-Világ, Fűles, Nők Lapja, Sport. Érdeklődésük elsősorban a technikára és a sportra irányul.

Tévében a főműsorokat és a sportot nézik, rádiót kevesen hallgatnak, csak a tánczenei műsorokat.

Irodalomból csak olyat olvasnak, ami szórakoztat: krimi, fantasztikus-tudományost, utleírásokat, Szilvásit, Jókait, Gárdonyit, Berkesit.

Moziban többnyire szórakoztató filmeket néznek, ritkán.

Színházba ritkán járnak, évente legfeljebb egyszer-kétszer a József Attilába, a Kamara Varietébe, Cirkuszba.

Zenében kivétel nélkül a könnyebb műfajt kedvelik, különösen a beatet.

Közösségeik, barátaik többnyire a családból, rokonokból vagy lakhely szerinti barátokból állnak. A munkatársak haverok.

## A funkcióról

Az ilyen típusu szabadidő-eltöltésnek az a lényege, hogy gondolatilag, tudatosan külön egységet képez, a munkavégzéssel szemben, pedig a k.sz.-ek egy-két kivétellel valamennyien megbízható, jó szakemberek és szeretnek is dolgozni. /Ebben a kérdésben a k.sz.-ek, kollegáik és feletteseik véleménye megegyezett./ Arra való, hogy a munka fáradtságát oldja, feledtesse, monoton jellegét pedig kellő változatossággal ellensúlyozza. Azok is, akik szeretnek dolgozni, úgy vélték, hogy a munka szükséges rossz, és bár szeretik, elég lenne belőle maximum napi 4 óra is. A többi időben a szórakoztató krimi /filmben vagy könyvben/, hobby, italozás, tánc, kártya a szó-

rakozás kívánatos. Ennek megfelelő a kulturális tartalmak forgasztási módja is.

A szórakoztató jelleg ezekben az esetekben azt jelenti, hogy a figyelem elsősorban formákra és a cselekményekre irányul, a gondolkodás, az elmélkedés a legutolsó helyre szorul. A legnagyobb alkotásokat is lehet így olvasni-nézni, más kérdés, hogy ritkábban fordul elő, mert ezek a művek "unalmasak". Nem elég cselekményesek ahhoz, hogy ébren tartsák a nézőt-olvasót anélkül, hogy gondolkodniuk ne kellene. A szórakoztatás másik fő kritériuma, hogy problémamentes legyen a mű, illetve olyan problémákat vessen fel és oldjon meg, amelyek a mindennapi életben nem úgy jelentkeznek, de létükkel a mindennapi problémákat képesek háttérbe szorítani.

Ennek a csoportnak a tagjai mintha struccpolitikát folytatnának, létük megoldása helyett a hobby és az áhitott boldog család /valójában konfliktusokkal teli, megoldatlan családi élet/ homokjába dugják a fejüket. A társadalmi lét kérdéseitől elhatárolják magukat. Munkahelyi problémákban sem tudnak eligazodni, nincs is igényük rá, vagy nagyon homályosan. A társadalmi problémák megoldásának igényét egyeseknél az olvasmányok /Jókai, Gárdonyi, Berkesi/ romantikus, gyermeki-fantázia szinten elégítik ki.

Az interjú végén az eddigieket sarkító és kontrolláló kérdésekre /pl. Mi lenne, ha újra születne? - Mit kérne, ha három kívánsága teljesülhetne? - Gyermekéből mit szeretne nevelni? stb./ adott válaszok is azt bizonyítják, hogy itt olyan emberekkel ismerkedtünk meg, akik egy viszonylag kisméretű, kevés dimenzióju világban igyekeznek életüket leélni. Csak némi-nykor találkozunk a közösségi tudat csiráival, ott is formátlanul, tudattalanul.

A három kívánság közt többnyire a lakás, jó családi élet, pénz, kocsi szerepel. Mi tehát a céljuk? A gondtalan élet, a jólét, a csend, a magány, a szórakozás vagy a társaság, a család, a változatosság...? Minden, ami a munka szféráján ki-



vül esik. Akiknek örömet okoz munkájuk gyakorlása, azoknál sem szerepel célként. A következő példa szélsőséges, de talán mindannyiuk véleményét fogalmazza meg:

- "... A szabadságok - egy évre szóló élményt nyújtanak. Teljesen kikapcsolódom, el tudom felejteni, hogy van gyár, nem érdekel semmi, csak hogy szórakozzam, meg független vagyok. Jó társaság, sokat hülyéskedünk, focizunk. És természetesen, amikor csak van, Coctail-hajó" /27 éves műszerész/. Hasonló az értelme a horgászásnak és a többi hobbynak is.

Ezek a munkások tehát miközben olyan életszínvonalra emelkedtek fel, amely régebben a kispolgári rétegeket jellemezte, a kispolgári értékrendszerből is sokat elsajátítottak, például: eljutottak az individualizációnak arra a fokára, amikor mindenki önálló, mindentől független egységnek igyekszik magát tekinteni /bár természetesen ezt csak szabadsága idején vagy a hétvégeken tudja megvalósítani/. Rajta kívül még rengeteg ilyen független lény él, de egymáshoz semmi közük; csak kényszer az, hogy egy műhelyben dolgoznak, s ha horgásznak vagy beatet hallgatnak, akkor is "magányosak a tömegben". Vágnak ugyan valamilyen közösségre, de ez többnyire csak tárgyaltan álomkép. Életükben egyetlen közösség a család, amely biztonságot ad, de még itt is belép a függetlenség féltése.

Mindegyik három kívánságban szerepel a boldog családi élet, de főként egy patriarchális, autokratikus rendszer formájában, amelyben a szilárd erkölcsi alapokat a férj korlátlan szabadsága és a feleség korlátlan hűsége képezi. A beszélgetések során többen spontán beszéltek a szexualitásról is. Szavakból kiderült /olykor ki is mondták/, hogy szükségleteik szokásos kielégítése nem jelent számukra igazi emberi kielégülést, örömet. Pusztán tényként említették /nem is panaszként/, hogy a szexuális kielégülés szinte teljesen különvált a partner személyétől, a házastársakkal való érintkezés /bár gyakorolják/ többnyire nem adja meg. Ugyanakkor elmesélték a gyári prostitúció formáit és árfolyamait, meg a többi lehetőséget, amelyek - gátlástalanságuk miatt - szexuálisan több

kielégülést nyújtanak, bár természetesen minden emberi örömnélkül.

### A művelődők szabadidő-eltöltése

Szintén nagyon különböző. Mindegyik más uton jár, és önmegvalósításában más fokozatot ért el. Éppen ezért nehezebb dolgunk van, ha ezt a típust általánosságban szeretnénk jellemezni, az egyéni példák viszont részletesebbek és többet mondanak.

### A tartalomról

Nekik is van hobbyjuk, de ez valamilyen kulturális tevékenység /természetesen különböző szinten, a magas kultúra aktív befogadásától az alkotásig/ és kiegészítésként valamilyen sport, a játék öröméért. Az egyes művészeti ágak könnyebb műfajai mellett figyelünk a magas kultúra alkotásai felé is fordul. Közösségeik nemcsak családi, rokon körből áll, de fontos számukra barátaik, munkahelyi kollektívák is. Napi munkájuk és társadalmi környezetük problémáit aktívan próbálják megoldani, szervezők és társadalmi munkások.

### A funkcióról

Az szabadidő-eltöltésük is többnyire külön egységet képez a munkavégzéssel szemben, mint a másik csoportnál, gondolatilag, tudatosan mégis szervezettebben kapcsolódik hozzá. A munkavégzés már nemcsak szükséges rossz számukra, hanem örömforrás is, éppen ezért nem kell annyira kiszorítani a tudatból a szabadidő-tevékenység során sem. Inkább megoldani töreksezenek a velük kapcsolatos problémákat, mint elfelejteni. A magaskultúra alkotásainak befogadása és valós problémáik megoldása egy gondolati körbe tartozik, és egyazon célt is szolgál. Hogy ez mennyire sikerül, ismét csak egyéni különbségektől függ, de a problémafelvetés közös. E típus közösségi tudata is sokkal fejlettebb, de képviselői között teljesen aszociális lényekkel is találkozhatunk. Ugy tűnik tehát, hogy

kulturális magatartásuk, társadalmi aktivitásuk, érdeklődésük megnyilvánulási formája is.

Az eddigiekből is látszik, hogy igen nehezen igazodhatunk el a különböző aktivitási formák funkcióiban és motivációs hátterében. Mindegyik a felnőtt alkalmazkodás valamelyik formája, kérdés azonban, hogy mennyire adekvát a személy és a társadalom számára, vagyis mennyire biztosítja a felnőtt ember egészséges, önkifejtő harmóniáját, s ugyanakkor mennyire szociális. A mélyinterjúk nagyon sokat mondanak. A pszichológia-tesztek segítségével láthatóvá vált személyiségstruktúra megvilágítja az egymást megerősítő, illetve egymásnak ellentmondó cselekvéssorok összefüggését és azok /bármilyen/ egyensúlyt szabályozó funkcióit. Az alábbi csoportosításban megpróbáljuk bemutatni a különböző aktivitásformák funkcióit, a pszichológia-tesztek eredményei /Rorschach, Szondi/ alapján. Ez egyben azt is jelenti, hogy a mélyinterjúk idézetei csak egy-egy adalékot szolgáltatnak a kép egészéhez, az idézet önmagában még nem indokolná, hogy a személyt épp abba a csoportba soroljuk.

A művészeti aktivitásuk közül sokakra jellemző, hogy egy jellemző kulturális tevékenység mellett - pl. olvasás, énekkari részvétel, újságírás - a közéletben is fokozottabb mértékben vesznek részt. Ők látják el a különböző szervezési feladatokat, a KISZ és szakszervezet társadalmi munkásai, ők vesznek részt a szabadszombati, vasárnapi társadalmi munkában is. Látszólagos ellentmondással találkozunk, hiszen aki heti háromszor énekkari próbára jár, annak kevesebb ideje marad, mint aki semmit sem csinál, és mégis ő ér rá szombat-vasárnap dolgozni, vagy más feladatot ellátni. /Jelen esetben a szabadidő mennyisége független a családi állapottól, mert mindkét csoport 10 résztvevője közül nyolc családos, és kettő nőtlen/. De a mindennapi tapasztalatból is nyilvánvaló, hogy a kulturális-társadalmi aktivitás nem időkérdés. Akkor vajon milyen személyi tényezők függvénye? Mi a különbség az inkább kompenzáló jellegű aktivitás /horgászás, barkácsolás, beat, magnózás/ és a kulturális-társadalmi aktivitás személyes tényezői között? Az aktívabbak talán tehetségesebbek?

A személyiség elemzése során megvizsgáltuk az intellektuális színvonalat, a személyiség külvilághoz való viszonyulását és kötődési készségét, az örömkészség és a szexuális kapcsolódás milyenségét, az általános alkalmazkodási készséget, vagyis a valóságban való tájékozódás és a realitásérzék fokát, valamint ehhez kapcsolódóan a feladatmegoldó viselkedést. Majd a realitásfunkció és a feladatmegoldó viselkedés mutató-együtteséből következtetünk az életvezetés egyensúlyára, illetve zavarára.

A válogatásnál nagyon ügyeltünk arra, hogy a kompenzáló aktivitású csoportban "egészségeseket" vizsgáljunk. Kezdetben erre törekedtünk a kulturálisan aktív csoportban is, de közöttük nagyon keveset találtunk, így csak a többi válogatási szemponthoz igazodtunk /életkor, származás, lakóhely, munkavégzés, jelenlegi szociális helyzet/ és megvizsgáltuk, hogy milyenek ők.

A két csoport tehetség dolgában kb. azonos színvonalu. A kulturálisan aktívak között sem találtunk kiemelkedő vagy akár csak jó képességűt sem. Tehát valamennyien átlagos vagy annál gyengébb tehetségűek. A többi személyiségösszetevőben azonban több ponton különböznek a kompenzáló jellegű aktivitású csoporttól.

A valóságban való tájékozódás és a realitásérzék fejlettsége szempontjából a kulturálisan aktív csoport sokkal előnyösebb helyzetben van. A külvilághoz való irányulások és kötődési készségük is jobb, aktívabban, szerveesebben épülnek be a világba, szociális érdeklődésük adekvátabb, elaborációs készségük sokkal magasabb, amely megemeli általános színvonalukat. Örömkészségük és a szexuális kapcsolódás adekvációja szempontjából sajnos nem különböznek egymástól. Mindkét csoportban gyengén fejlettek és inadekvátak ezek a funkciók. A feladatmegoldó viselkedésben a kulturálisan aktívabbnak nagyobb az energetikai feszültségkészletük, míg a kompenzálónak aktívak beérik a kevesebb fáradtsággal járó konformfeladatmegoldással. Életvezetésük nagyon különböző. A kompenzálónak aktí-

vaké sablonos, konform, többeknél beszűkült. Kivülről nézve egészségesen alkalmazkodó, szubjektíve azonban kielégületlen, nagyjából örömtelen.

A kulturálisan aktívak életvezetése többféle.

a./ Néhányuk életvezetése a társadalom számára nagyon pozitív, és szubjektíve is örömteli, egyensúlyos, úgy is mondhatnánk, hogy mentálisan egészségesek. Fejlett valóságérzékkel rendelkeznek, vagyis a társadalmi térben és időben jól tájékozódnak, a valóságos értékek és az állandóan változó divatértékek jól elkülönülnek számukra, és képesek is adekvátnan alkalmazkodni hozzájuk. Fejlett, objektív énképpel rendelkeznek /nincs intelligencia-komplexusuk, kisebbségi érzésük/, nem kell azzal foglalatostkodniuk, hogy magukat elleplezzék, vagy másnak mutassák, az új feladatra képességeik körében jól mozgósíthatók. Tehát alkalmasint a harmonikusan önkifejező egészséges felnőtt ember áll előttünk, aki naponta újratermeltető feszültségét a számára legmegfelelőbb és társadalmilag is értékes módon képes levezetni. Érzelmi élete a családban és baráti körében is kiegyensúlyozott, közösséghez kapcsolódik, a társadalom fejlődését képes nyomon követni, az értékek rendjében képes tájékozódni, és átlagos barkács vagy művésztehetségét /mert valamilyen tehetsége mindenkinek van/, jól megformálni. Ő az egészséges, generatív alkotóképesség embertípusa.

b./ A megvizsgált 30 évesek kulturálisan aktív csoportjának nagyobb része azonban nem ilyen kiegyensúlyozott életvezetésű. A társadalom számára ők is nagyon pozitívak, de nehezen viselik saját életüket, sok fájdalommal, örömtelenséggel tartják fenn jó szociális alkalmazkodásuk egyensúlyát.

Az ő valóságérzékük problémaélezett, amely szerencsés esetben közel áll az objektivitáshoz. Társadalmi tér- és időérzékük /realitásérzékük/ vonatkoztatási pontja saját komplexusuk. Fejlett, eléggé objektív én-képpel rendelkeznek, rendszerint kisebbségi érzéssel párosítva, amelynek túlkompenzálása-ként művelődnek, művészkednek, csoportban aktívak. Természe-

tüktől függően ők az örök igazságkeresők, a hangos világmegváltók vagy a visszahuzódó tulbuzgók. A visszahuzódók többnyire olvasnak, és olvasmányaik hőisével azonosulva komponzálják hiányosságait. Rendszerint egy típusú könyvet olvasnak, pl. romantikusokat vagy csak hagyományosat. Mindig a gyengébb hőssel azonosulnak, az irodalomban és emberi kapcsolataikban egyaránt, és úgy érzik, hogy társadalmi, illetve saját igazságszolgáltató kötelességüknek tesznek eleget. Mégis hasznos ez a fajta művelődés is, mert ha már problémáikat nem tudjuk orvosolni /vagy ami még jobb lenne, elejét venni/, legalább társadalmilag hasznos formában használódik fel ez az energia, amely különben önpusztítása révén elsivárosodáshoz, beszűküléshez vezetne. Ők is meglévő generatív képességeikkel operálnak, csak hamis valóságtudattal. Ezért tanítani, vezetni kell őket és megpróbálni partikuláris aktivitásukat aktivitássá alakítani.

A világmegváltókat kevesen szeretik. A részigazságokat kiméletlenül kimondják, látszólag nem partikulárisak /hiszen a közért cselekednek, és az igazságot is ott szolgáltatják/, egészében mégis partikulárisak, hamis valósághátterük miatt. Ők az ugynevezett nehéz emberek. Nehezen kezelhetők. Bizonyos rigiditás jellemzi őket. Egy igazságot ismernek csak, a saját komplexusuk vezérelte igazságot, de ezt társadalmi mértékben keresik. Paradoxon, hogy a társadalomnak mégis inkább rájuk van szüksége, mint az egészséges generatívokra. A társadalomban még mindig uralkodó fekete-fehér értékrendszer miatt a hibákat, a tulzásokat nehéz egyszerre több irányba ható, dinamikus módszerekkel orvosolni. Igen sokan vannak, akik az ellentulzásoktól várják az üdvözítő megoldást. A társadalom őket gyakran jobban érti, s ezáltal többre is becsüli, mint az egészségeseket, ők pedig hosszú időn át képesek és hajlandók a tulzásokra. Állandóan felkeresik például a gyár életében a hibás pontot, s mivel ilyen bőven akad, ebből élnek. Ők a nemtörődomség ellenpólusai. Mindenesetre ameddig egy neurotikus társadalomban neurotikusok lesznek, addig ők hasznosak, csak az a baj, hogy saját maguk számára is nehéz elviselni életü-

ket. Nagy beleérző készségük akadályozza saját énhatáraik megvonását.

Mindkét csoport tagjai szeretnek dolgozni, és a munka is örömforrás számukra. Természetesen az egészségesekre ez fokozottan érvényes. Ott valóban egy töről fakad a munka és művészet öröme, mert a munkát is művészi fokon végzik, és a művészkedésnek is elsősorban tevékenység jellege van.

c./ Néhányuk életvezetésében megfordul a szociálisan jó és szubjektíve megélt egyensúly és öröm aránya az utóbbi javára. Ugy is mondhatnánk, hogy én-gyengék. Nemcsak tehetségtelenek, de teljesen hamis én-képpel élnek, aminek következményeként valóságérzetük is valahol a felhőkben jár. Teljesen partikulárisak és antiszociálisak. Ők a társadalom sértődöttjei, a fel nem fedezett vagy eldobott zsenik /legalábbis annak tartják magukat/. A művészkedés öröme és a munkaöröm teljesen szétválik náluk, utálnak dolgozni, csak azért teszik, mert "művészetükből" nem tudnak megélni, és művészkedési feltételeiket is biztosítani kell valamiből. Ők is a generatív készségből élnek, amelyet tulértékelnek, és az én gyengesége folytán ennek felhasználásával hamis én- és valóságképet építenek ki maguknak. Érzelmi, emberi kapcsolataik teljesen rendezetlenek, önzők, ők soha semmire sem érnek rá, mert ugyis elég veszteség a napi 8 /vagy kevesebb/ órai munka. A társadalom méltánytalanságát egyesek úgy dolgozzák fel, hogy nem is tartanak igényt a sikerre: "én csak magamnak festek, és nem is akarom megmutatni senkinek, hiszen azok mind marhák, úgy sem értenek meg". Szubjektíve viszont nagyon jól érzik magukat a "megnemértettség" glóriájával fejükön, és magukat különbnek tartják az "átlagembernél".

Következtetések, teendők:

Felmerül a kérdés, hogy vajon az itt kapott eredmények közül melyik az ok és melyik az okozat. Vajon a személyiség illetően alakulása-e az elsődleges a kulturális aktivitás létrejöttéhez, vagy a kulturális aktivitás alakította ilyenné a személyiséget?

A vizsgálati eredmények egyértelműen megadják a választ:

A kulturális aktivitást jelenleg /30 éves felnőtt emberek esetében/ minden esetben az adott személyiségstruktúra teszi lehetővé. Csakhogy, a jelenlegi személyiségkép egy hosszú fejlődés eredménye, amelyben viszont a gazdagabb ingerkörnyezet, a szülőktől, nevelőktől, barátoktól kapott aktivitás, a kultúra és a személy adottságai dinamikus kölcsönhatásban, állandó fejlődés eredményeként hozták létre a jelenlegi személyiségstruktúrát. A teszteredmények egyértelműen mutatják, hogy a kulturálisan aktívak sem tehetségesebbek a kompenzáloán aktívaknál, és hogy mindkét csoport csak ugyanolyan átlagos alkotóképességgel rendelkezik, amelyet - elenvezésünk szerint - generatív alkotószintnek nevezhetünk. A modern pszichológiai irodalomban a kreativitás sokoldalúan kidolgozott téma, hiszen az ember nembeli lényegének kísérleti vizsgálatával foglalkozik. Sokan sokféle tipológiát készítettek már az alkotókészség különböző szintjeiről. Ezekre a tipológiákra általában jellemző, hogy a kreativitás szót csak a gyökeresen új, a legmagasabb szintű alkotásra alkalmazzák /használják/, amely egyben azt is jelenti, hogy ezt az alkotókészséget tartják igazán értékesnek. A legmagasabb szintű alkotások /újítások, felfedezések, műalkotások/ azonban csak egy széles körű, nem mindig gyökeresen új, de részleteiben nagy variabilitású alkotókészség bázisán születhetnek meg, amelyek kutatása nélkül nem juthatunk el a legmagasabbszintű kreativitás lényegéhez sem. Irving A. Taylor felosztása szerint az alkotóképesség szintjei a következők: 1/ expresszív -, 2/ produktív -, 3/ inventív -, 4/ innovatív -, 5/ gyökeresen újat teremtő /emergetív/ alkotóképesség.

Kérdés, hogy mely szintet milyen mértékben lehet "megtanulni"? Erre a kérdésre a tudomány még nem tud válaszolni, annyi azonban bizonyos, hogy az első három szintet minden ember képes elsajátítani, mégsem sikerül mindenkinek, vagy csak nagyon különböző mértékben sikerül. Lehet, hogy a negyedik szintet is a jelenleginél sokkal többentudnák elsajátítani, és csak a jelenlegi fejlődési körülmények eredménye, hogy ez már nagyon keveseknek sikerül?



Látjuk tehát, hogy a kép nem a legrózsásabb, mert a ki-  
vülről legpozitívabbnak ítélt magatartások mögött is sokféle  
kíváncsú és nem kíváncsú motiváció húzódik meg.

Sajnos, társadalmunk a b/ és c/ csoportok szaporodásá-  
nak kedvez, mert egyrészt kiemelkedik /s ezáltal hamis/ igaz-  
ságszolgáltatást igényel, másrészt viszont "sikk" a meg nem  
értés. A társadalmat építő emberek tudata - mind a kompenzáló-  
an aktívak, mind a kulturális-aktívak b/ és c/ csoportjéé - ki-  
csit olyan, mint a gyermekeké: tisztelni kell a szülőt, vagyis  
a társadalmi vezetést, de azok ugy is hülyék, az a felsőbbren-  
dű, ha ellenállunk, tehát gondolkodás nélkül minden rossz, ami  
tőlük származik, ergo nem tartunk igényt elismerésükre sem. Odá-  
ig már nem jutnak el vagy csak részlegesen, hogy csinálni,  
alakítani is kellene valamit, és hogy abban lennének nagy le-  
gények.

A jelenlegi állapot tehát óriási feladatokat tűz elénk.  
Nagy figyelemmel kell támogatni a meglévő öntevékeny csoporto-  
kat minden ágbán, és segíteni kell nekik: az

a/ csoportnak abban, hogy b/ és c/ mellett ők is megfe-  
lelő teret kapjanak, mert az utóbbiak rendszerint elnyomó jel-  
legűek a b/ csoport pusztá jóindulatból; a c/ csoport tudato-  
san; a b/ csoportoknak abban, hogy tevékenységük folytán áta-  
lakuljanak én- és valóságtorzításaik, gyógyítani kell tehát  
az ént, mert a kisebbrendűségi érzés rendszerint a bajok alap-  
ja, erre pedig a közösségben elismeréssel végzett önkifejtés  
az egyik legjobb gyógyszer; a c/ csoporttal legnehezebb a  
dolgunk, mert felőtt korban igen nehéz a rossz énképet áta-  
lakítani, megerősíteni. Csoportmérétekből annyit tehetünk,  
hogy legalább formálisan szocializáljuk őket, és a forma va-  
lamelyest visszahat a lényegre is.

Vizsgálataik eredményeit azonban körültekintően kell ke-  
zelni, és nem szabad minden életkorra általánosítani: csakis  
a 30 év körüliekre érvényesek. Meg kellene vizsgálnunk a töb-  
bi életkort is. A 20 év körüliekkel feltehetőleg könnyebb

dolgunk van: közöttük még több az egészséges "lázádo", náluk a "lázádas" még pozitívabb dolog, és ezt az energiát kell jó mederbe terelni. Ezért nagyobb a felelősségünk velük szemben, mert rajtunk is múlik, hogy hányan kerülnek közülük az általunk pozitívnak ítélt csoportokba. Az idősebbekkel más a helyzet: ők általában már merevebbek, nehezebben alakíthatunk rajtuk.

A művelődéssel foglalkozók számára a legfőbb és legnehezebb feladat tehát: kiben-kiben felfedeztetni az önmagában rejlő különféle tehetségeket, alkotókészséget, és tudatosítani bennük azt, hogy tevékenységük önmaguk társadalmi megvalósításának eszköze.

A MŰVELŐDÉSI MOTIVÁCIÓ DINAMIKÁJA ÉS STABILITÁSA  
A SZEMÉLYISÉG ÉRZELMI, INDULATI SAJÁTÓSÁGAINAK  
FÜGGVÉNYÉBEN

A módszertani tankönyvek szerint minden tudományos kutatás a kutatás tárgyának meghatározásával kezdődik. Ez elől a művelődési motiváció kutatója sem térhet ki. Megkerülhetné a kérdést azzal, hogy a "művelődési motiváció" a közművelődési szakemberek és a társadalomkutatók közös érdeklődési területe, és nem valóságos, jól meghatározható tárgy. A művelődés és a motiváció önmagában, külön-külön is a legvitatottabb területe a társadalomtudományoknak.

Emlékezhethünk rá, hogy az utóbbi években az angol "education" szót fordítottuk már oktatásnak, nevelésnek és - újabban - művelődésnek is. Hasonlóan, a motiváció szó magyar megfelelőjét keresve is több változatra bukkamunk, olyanokra mint az ösztön, a szükséglet, a mozgató- vagy hajtóerő, a feszültség, a rugó, sőt főrugó, a készítetés, az izgalom, a megerősítés és hasonlók. Sokak szerint az elnevezések mellékesek. Csakhogy a különböző elnevezések mögött olykor a legkülönbözőbb elméleti-világnézeti kiindulópontok rejlenek.

Miért szeretne a kutató tárgyának meghatározása alól kibujni? Talán azért, mert nem teljesen tiszta a lelkiismerete. Eredetileg azt a feladatot kapta, hogy a "művelődési motivációt" kutassa. És mit tett ehelyett? Vagy a motiváció kutatásába kezdett, remélve hogy előbb-utóbb a művelődési motivációra is rábukkan, vagy - rendkívül szellemesen - úgy döntött, hogy maguktól, a művelődéssel alaposan gyamusítható em-

berektől kérdezi meg, hogy vajon miért művelődnek? De ez már nem tény-, hanem tényismeret-kutatás. Még akkor is, ha feltételezzük, hogy az információ a "legilletékesebb" helyről származik.

Tudományosabb eljárásnak tűnik az, amikor az alanyoknak szabványosított motivumokat kell értékelniük egy - például - ötfokú skála segítségével, ahol az 5-ös osztályzat a "döntő szerepet játszó" motivumot illeti meg. Egy ilyen eljárás esetében <sup>1/</sup> a motivumonkénti osztályzatokat megszorozva az osztályzatot adók számával 21 motivumot rangsoroltunk. A listavezető motivumok a munka, az érdeklődés voltak. Kiderült azonban, hogy volt alany, akinél ily módon 9 "döntő" motivum játszott szerepet, míg másoknál egyáltalán nem volt "döntő" motivum.

Gyanunk támadt, hogy az osztályzatok nem a motivumok művelődési szerepét, hanem a motivumokra való érzelmi-erkölcsi reagálást tükrözik. Ezért megkértük az alanyokat, hogy nevezzék meg az általuk pozitívnak vagy negatívnak és oknak vagy célnak tartott motivumokat. Így a szavazatokat összesítve két újabb motivumrangsort kaptunk a "pozitív jelleg" és a "cél jelleg" szerint. Ezeket összevetve az osztályzatrangsorral kiderült, hogy az alanyok annál magasabb osztályzatot adnak, minél többen tartják pozitívnak a motivumot  $/r = 0,782/$ . Az osztályzat és a cél jelleg között hasonló, de fele olyan szoros kapcsolat van  $/r = 0,453/$ , de ennek oka részben az, hogy a cél jelleg függ a pozitív jellegtől  $/r = 0,939/$ . Az összefüggések irányában kételkedőknek megemlítjük, hogy a motivumokra adott osztályzatok akkor is a pozitív jellegtől függtek jobban, amikor a pozitív jelleg szerinti rangsor egy idegen, a motivumokat először látó csoporttól származott  $/0,534$  szemben  $0,152$ -vel/. Azt is megállapítottuk, hogy két független és a motivumok osztályozásában nem érdekelt csoport - egy budapesti és egy debreceni - véleménye között a pozitív jelleg megítélésekor nagyobb volt az összhang  $/r = 0,808/$ , mint a cél jelleg megítélésekor  $/r = 0,661/$ .

De nem mehetünk el szó nélkül a pozitív jelleg és a cél jelleg közti kapcsolat mellett sem. Az "ok" valószínűbb együttjárása a "negatívval" és a "cél" együttjárása a "pozitívval" sejteti, hogy a pozitivitás megítélésében két - egy erkölcsi és egy érzelmi - dimenzió fonódik egybe, holott az erkölcsi "jó - rossz" és az érzelmi "kellemes - kellemetlen" dimenzióknak elvileg függetlennek kell lenniük. A valóságban ugyanis az is lehet "kellemes", ami "rossz", és az is lehet "kellemetlen", ami "jó". A művelődési magatartás valamennyire is megbízható előrejelzéséhez tehát az erkölcsi és az érzelmi viszony ismerete egyaránt fontos. De még a motívumhoz való pozitív erkölcsi és érzelmi viszonyból sem szükségszerűen következik a tartalmas művelődés ténye.

Előfordulhat, hogy a kutató őszintén hisz abban, hogy valóban a "művelődési motivációt" kutatja. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a tanulásban és a színházba, moziba, hangversenyre, kiállításra járásban - amelyek kétségtelenül a művelődést szolgálják - van egy közös elem. Történetesen az, hogy az ember felkeresi ezeket a szolgáltatásokat, vagy beiratkozik egy iskolába, és részt vesz az ott folyó tevékenységben. Következésképp úgy tűnhet, hogy megtaláltuk minden művelődés közös lényegét, a résztvételt.<sup>2/</sup> Ezzel azonban a művelődési motiváció kutatását észrevétlenül felcseréltük a művelődésben való részvétel kutatásával, miközben egy oszlopára két alapvető probléma oldódott meg - még mielőtt egyáltalán elkezdődött volna a kutatás. Feltételeztük ugyanis, hogy aki részt vesz a művelődésben, az 1/ valóban művelődni akar, és 2/ valóban művelődik is.

Sajnos a művelődésben való részvétel csupán szükséges, de nem elégséges feltétele a művelődésnek. Ezt a hazai népművelési gyakorlat és az iskolai oktatás is bebizonyította. Ezek a tapasztalatok a kutatót is arra készítetik, hogy ne érje be a részvétel motivációjának kutatásával. Hogy valójában miben is áll az a belső pszichikus változás, amit művelődésnek nevezhetünk, arról ebben az előadássorozatban bizonyára volt már és lesz is még szó. Itt és most csupán az érdekel

benminket, hogy miért akar művelődni valaki, miért van számára jelentősége a művelődésnek, mit remél, mit vár a művelődéstől - függetlenül attól, hogy ezt a várakozást mennyire tartja reálisnak a közművelődési szakember. Az ilyen egyénekről állíthatjuk tehát azt, hogy a művelődésben való részvételük motivált, és ilyen értelemben beszélhetünk motivált művelődésről. Szándékosan nem mondjuk azt, hogy ezek az emberek a művelődésre motiváltak, hiszen ez az, amit csak a kutatás dönthet el hitelt érdemlő módon, tehát úgy, hogy az emberek művelődési motivációja a művelődési folyamat közeli és távoli tervezőségének megbízható alapjává válhasson. Bármilyen különösen hangzik, a kutatás nemcsak az érdeklődők kíváncsiságának kielégítésére, hanem a társadalom jövőjének tervezésére is alkalmassá válhat.

A kutatásnak tehát azt is fel kell derítenie, hogy amikor valaki úgy gondolja, hogy a művelődésre motivált, akkor valóban a művelődésre motivált-o, és ha nem, akkor miért gondolja azt, hogy éppen a művelődésre motivált. Sőt, a probléma még bonyolultabb, mert az ember gondolatai és azok közlése között egyéb - nem szükségképpen tudatos - megfontolások is érvényesülhetnek, és az ember olyasmit is közölhet, amit ugyan nem "gondol", de úgy gondolja, hogy illene, szükséges lenne, hogy gondoljon.

Vajon az ilyen ember be akarja csapni a világot? Ez korántsem biztos, hiszen abban a motivációban, amit a világ elé tár, akkor is őszintén lehet, ha valódi motivumai egészen mások. Az érzelmek nemcsak a gondolatok visszatükrözői vagy felerősítői, hanem maguk is motivumok, és maguk is gondolatok forrásai. A motiváció kutatóját - akinek lehetősége van rá, hogy különböző embereket, véleményeket, szándékokat és következményeket hasonlítson össze - nem elégíti ki az a válasz, amit a "mit akar?" kérdésre kaphat, hiszen annyi minden van, amit az ember akarhat. Miért éppen művelődni akar, miért gondolja úgy, hogy művelődnie kell, miért gondolja úgy, hogy fent kell tartania a művelődés látszatát? Itt a kényszer, a presztizsigény, de még a szokás sem egészen jó magyarázat, hiszen annyi ember van, aki ugyanarra a kényszerre egészen másképpen

reagál, aki presztizsigényeit egészen másképpen elégíti ki, aki egészen mást szeret tenni, mint ami neveltetéséből következne.

Különbséget kell tennünk tehát tévedés és megtévesztés között. A tévedések gyakori forrása, hogy azonos elnevezést használunk az elemző-elméleti fogalmakra és a valóság bonyolultan összetett jelenségeire. A filozófia például helyesen mutat rá, hogy az emberi tevékenységnek három különböző formája van.<sup>/3/</sup> Valóban, ha a tevékenység lényegét az alakításban fedezzük fel, akkor a természet alakítása joggal nevezhető termelésnek, az ember és a személyiség és ezzel együtt a történelmileg fejlődő termelőerők alakítása művelődésnek. Csakhogy a valóságos gazdasági termelés nemcsak termelés, hanem érintkezés és művelődés is; a valóságos társadalmi tevékenység sem csak érintkezés, hanem művelés-művelődés és termelés is; a valóságos kulturális intézményekben, szervezetekben sem csak művelődés folyik, hanem érintkezés, sőt termelés is. Általánosan igaz az, hogy az emberi lét meghatározó mozzanatai kiemelt társadalmi céllá válnak, de ne feledjük, hogy az emberi élet termelő, érintkező, művelődő egysége megbonthatatlan; még akkor is, ha a kiemelt mozzanat eszközként rendeli alá a többi mozzanatot. Egy gyárban sem lehet például megszüntetni azt, hogy az emberek ne kerüljenek kapcsolatba egymással, és hogy ne próbálják meg kapcsolataikat érdekeik szerint alakítani; azt sem lehet megtiltani, hogy az emberek műveljék, alakítsák egymást, hogy tárgyi-művelleti tudást, az emberekkel és önmagukkal való bábni tudást szerezzenek. Ugyanakkor nincs értelme megbántódni azon, hogy az embert arra figyelmeztetik: a gyárban az első a termelés. Aminthogy a művelődési házban is első a művelődés.

Természetesen sokan egy kulturális intézmény tevékenységében való részvételüktől is azt várják, hogy az elsősorban gazdasági-termelési és/vagy társadalmi-politikai érvényesülésüket fogja szolgálni. Ezen a közművelési szakember joggal báncódhat ugyan, de nem helyes, ha ezt az emberekkel is érezteti. Számára az legyen fontos, hogy alkalma nyílik a valódi

művelődési motiváció kialakítására. Mert az emberi élet egyes területeinek intézményesülése nemcsak a specializációt szolgálja, hanem a speciális motivációk kifejtését is. Csak az a motiváció lehet igazán hatékony, amelyben a tevékenység és a szükséglet tárgya egybeesik. Ez minden élőlény számára természetes állapot, de az embert arra nevelik, szocializálják, hogy mindenkor tegyen különbséget tevékenységének célja és a tevékenységhez fűződő érzelmei között. Márpedig a tevékenységgel való érzelmi azonosulás nélkül - pusztán külső motivumok alapján - sok mindent lehet tenni, de művelődni, a személyiséget alakítani egyáltalán nem.

Számolnunk kell azonban azzal, hogy a művelődési motiváció kialakítása az egyén ellenállásába fog ütközni. Ez természetes, mert a gazdasági-politikai célból folytatott művelődéstől az ember azt várja, hogy még inkább azzá váljék, aminek tudni szeretné magát, amire gazdasági-társadalmi helye, rangja kötelezi, amit társai már amúgyis feltételeznek róla. Emberünket tehát az önmagával való azonosságának megszilárdítása, azaz identitás-szükséglete<sup>/4/</sup> motiválja a művelődésre. De a művelődés - lényege szerint - permanens emberalakítás. Bizonyos, hogy emberünk készségesen elfogadja az alakítást, amíg ettől azt reméli, hogy önmegvalósítását, "szunnyadó" értékeinek költöztetését - egyszóval identitás-szükségletének kielégítését szolgálja. De előbb vagy utóbb elkövetkezik az a pont, amikor az identitás-szükséglet átmeneti csökkenése után emberünk ismét az identitás-szükséglet erősödését fogja tapasztalni. /Feltéve, hogy a művelődés valamennyire eredményes volt. Ha nem, akkor az identitás-hiány erősödése igen hamar véget vet a művelődésnek./ Az identitás-szükséglet újbóli jelentkezése azonban egészen más, ellenkező értelmű késztetést okoz: míg az előbbi közelítette a művelődéshez, ez a mostani már távolítani fogja. Természetesen kell bizonyos idő ahhoz, hogy ezt a képtelen átcsapást emberünk egyáltalán észlelni kezdje, merje önmagában. Az első érzés bizonyára a szégyenkezés az álhatatlanság, a kitartáshiány, vagy növekvő harag az értetlen, akadályozó körülmények miatt; de emberünk,



aki újabb és újabb tudást, képességet, motivációt, érzelmet, szokást fedez fel önmagában, egyre gyakrabban kérdegeti: "kell ez nekem egyáltalán?", "hát ki vagyok én?", "hogyan jövök én ehhez?". Környezete is egyre gyakrabban veti szemére: "azelőtt nem ilyen voltál". A környezet is próbál magyarázatokat keresni: "nem is csoda, hogy ilyen furcsa mostanában, hiszen annyit kell bujnia azokat az unalmas könyveket." Figyeljünk fel a "kell" kifejezésre, mert jelzi, hogy a környezet fel sem tételezi azt a lehetőséget, hogy az egyén saját jószántából, saját kedvére is művelődhet. A környezet magyarázatai csupán egy okot, a legegyszerűbbet nem hajlandók feltételezni. Azt, hogy az egyénben valamilyen változás valóban végbement vagy elkezdődött. A személyiség megváltozása sok ember szemében az elmebaj kezdetével azonos. Természetesen a változás normálisként való elismerése a környezetet is arra kötelezné, hogy maga is megváltozzék. De ki hallott már olyat, hogy a környezet alkalmazkodjék az egyénhez? Valószínűleg senki, és ezt emberünk is készséggel elismeri. Ezért úgy kell döntenie, hogy felhagy azzal a kulturális tevékenységgel, amely ilyen rossz hatással van rá.

És itt már a művelődési motiváció stabilitásának probléma-sűrűjében járunk.

A művelődési motiváció stabilitásának hiánya a tanár vagy a népművelő számára a lemorzsolódás tényében jelenik meg. Valószínűleg elmulasztotta észrevenni azt a kritikus pontot, amikor az egyén identitás-szükségletének iránya közelítő jellegűből elkerülő jellegűbe csapott át, amikor tehát az ideális-én és a valóságos vagy reális-én közti különbség előjelet váltott. Amíg az identitás-szükséglet művelődésre készítetett, addig a reális-én volt az, amely elmaradt az ideális-én mögött. Az identitás-szükséglet előjel váltása, átcsapása után viszont az ideális-én marad el fokozatosan a reális-én változása mögött.

Mi a különbség a pedagógiai és a pszichológiai megközelítés között?

A. Ha a stabilitás hiányából indulunk ki, akkor a stabilitás ellenpólusát, a labilitást fogjuk okolni, és a kutatás abba az irányba fog terelődni, hogy a művelődési motiváció stabilitás-hiányának okát a személyiség érzelmi labilitásában keresse. Valóban, a kéttényezős személyiségelmélet<sup>/5/</sup> szerint az egyén minden megnyilvánulása két független tényező kombinációjából adódik, és az egyik ilyen tényező éppen az emocionális labilitás vagy más kifejezéssel a neurótikusság. Az ember érzelmi labilitása az idegrendszer tulságosan nagy izgalmi, aktivációs szintjének következménye. Ez éppen úgy rontja a tevékenység szervezettségét, szelektivitását és emiatt hatékonyságát,<sup>/6/</sup> mint a tulságosan alacsony izgalmi szint. Más szóval a tevékenységnek éppen a "közepes" izgalmi szint vagy magatartás-kategóriával kifejezve emocionális labilitás a legkedvezőbb. Ez a statisztikailag és kísérletileg is igazolt tény Arisztotelész erkölcsi középérték-tételére emlékeztet. Ez nem véletlen, mert a "közép" elvét Arisztotelész éppen az orvostudományból, Hippokratész gyógyító gyakorlatából "emelte" át az etikába.

Pszichológiai szinten azonban két irányban is eltérés mutatkozik a közép elvétől. Egyfelől nem minden tevékenység számára azonos az emocionális labilitás éppen megfelelő mértéke, másfelől viszont az egyénekre az emocionális labilitásnak különböző mértéke jellemző. Ezt úgy lehet megállapítani, hogy egy megfelelően előkészített kérdőívet töltsünk ki az emberekkel. Az egyénre jellemző "neurótikusság" /N/ pontszám a "bevallott" magatartásbeli labilitásjegyek számával arányos.

A két tényezős személyiségelmélet szerint az idegrendszer izgalmi szintje nemcsak a vegetatív idegrendszer labilitását határozza meg, hanem az agykérgi tevékenység kisebb vagy nagyobb intenzitását is. Ily módon - az emotionalitáshoz hasonlóan mérve - kimutatható, hogy az idegrendszeri gátlás nagyobb foka extrovertált, míg az aktiváció nagyobb foka introvertált magatartást eredményez, megfelelően annak, hogy az introvertált egyén csökkenteni, az extrovertált egyén növelni akarja a külső ingerek "beáramlásának" intenzitását. Mivel az

extroverzióra jellemző magatartás jobban megfigyelhető, ezért az extroverzió-introverzió tényező mérésének eredményét az extroverzió /E/ mértékével fejezik ki.

A kéttényezős személyiségelmélet egyik tényezője /E/ tehát az, amit hagyományosan "motivációnak", a másik tényezője /N/ viszont az, amit hagyományosan érzelmi, indulati saját-ságnak, affektivitásnak szokás nevezni. Ezzel, úgy tűnik, éppen a motiváció és az érzelmek kölcsönhatásának vizsgálatára alkalmas eszköz áll rendelkezésre. Valóban így is van. A két tényező kombinációjaként meghatározható személyiségtípusok - extrovertált stabil, extrovertált neurotikus, introvertált stabil, introvertált neurotikus - bizonyíthatóan meghatározzák a személyiségtevékenység szerveződésének sajátosságait,<sup>8/</sup> az esztétikai érdeklődés irányát, a tanulás, a megtartás és a felidézés törvényszerűségeit, hogy csak a számunkra legfontosabb területeket említsük. Ezek a tények meglehetősen ismertek; itt csupán arra a tévedésre szeretnénk felhívni a figyelmet, amely az extroverziót a stabilitással vagy egyenesen az érzelmek hiányával, az introverziót viszont a neurotikussággal, a felfokozott emocionalitással azonosítja. Ennek a tévedésnek az oka összetett. Az egyik ok az, amit már említettünk, hogy történetesen a különböző típusok több vagy kevesebb megfigyelhető vonással rendelkeznek, ezért jellemzésük könnyebb vagy nehezebb. A másik ok az, hogy a különböző típusok különböző környezetben különbözőképpen viselkednek. Pontosabban ugyanaz a típus eltérően viselkedik a hozzá hasonlók között, ahhoz képest, mint amit a tőle különbözők közt tőle megszoktunk. Nagy szerepet játszhat továbbá az érzelmi és az erkölcsi megítélés összefonódása. Ha egy társadalomban a magasra értékelt, kíváncsnak tartott személyiségtípust az extrovertált-stabil személyiség képviseli, akkor mindenki, akinek a társadalmi érvényesülés fontos, arra fog törekedni, hogy extrovertált-stabil viselkedést alakítson ki. A felületes szemlélő - de még maga az egyén is! - ebben az esetben nem fog nagy különbséget találni a külső viselkedésben, de a kutatás ilyenkor is fel tudja tárni az eredeti típust; éppen annak a feszültségnek a ki-

mutatásával, amelyet az alkalmazkodási törekvés kelt az egyénben. Ez a körülmény egyben már jelzi is, hogy a tipusos érzelmi magatartás vizsgálatában sem érhetjük be csupán kérdőíves módszerekkel. Mielőtt erre a kérdésre rátérnénk, vizsgáljuk meg, hogy a már említett vizsgálati alanyok, akik egyébként munka mellett tanuló felnőttek, milyen extroverzió, illetve emocionalitás-mértékkel rendelkeznek. Nevezzük a szóbanforgó csoportot "tanuló szakmunkásoknak".

Nézzük először az extroverzió<sup>/9/</sup> jellemzőjét. De mit is jelent az, hogy valaki extrovertált? Az extrovertált ember "közvetlenül irányul az objektív valóságra, gyakorlati szükségletek irányítják, új helyzetekhez könnyen alkalmazkodik, önkritikája hiányos, inkább aktivitásban éli ki magát stb." Azt várnánk tehát, hogy a tartós, elmélyült tanulás nem nagyon fér össze az extroverzió szélsőséges megnyilvánulásával. Ezzel szemben azt tapasztaltuk, hogy a csoport 10 %-a nagyon gyengén, 20 %-a gyengén, 25 %-a közepesen és 45 %-a szélsőségesen extrovertált. Ugyanakkor az emocionális stabilitás vonatkozásában a következő képet kaptuk: a csoport 55 %-a erősen stabil, 15 %-a stabil, 15 %-a labilis és 15 %-a erősen labilis. A két tényező megoszlásának összehasonlítása világosan azt mutatja, hogy a művelődési motiváció esetleges stabilitás hiányának oka inkább a motiváció irányában keresendő, mint az érzelmi stabilitás hiányában.

Lehetséges azonban, hogy túlságosan kevés az az információ, amit a motivációs-érzelmi szféráról egy kérdőív segítségével megtudhatunk.

Ezért a személyiség motivációs-érzelmi dinamikájának vizsgálatára alkalmasabbnak tűnik egy szinválasztáson alapuló eljárás, a Lüscher-teszt alkalmazása. Előljáróban emlékeztetünk egy közel husz éve<sup>/10/</sup> készült tanulmányra, amelynek szerzője szerint az emberek jobban kedvelik a rövidebb hullámhosszaknak megfelelő kék és zöld színeket, mint a hosszabb hullámhosszaknak megfelelő sárga és piros színeket, és hogy a hullámhossz és a preferencia szerinti korreláció csaknem a természeti tör-

vények megbízhatóságával érvényesül fiatalok és felnőttek esetében. Azóta - éppen a Lüscher-teszt kiterjedt alkalmazásával bebizonyosodott, hogy nem természeti törvényről van szó, mert a színpreferencia átlagsora kulturkörönként eltérő lehet. Így például az angol átlagsor kék-piros-zöld-sárga, míg a német átlagsor zöld-kék-piros-sárga, ha csak az alapszíneket vesszük figyelembe. A magyar átlagsorokban - amelyek részletesebben, tehát életkori, nem szerinti és esetenként foglalkozási bontásban készültek - megfigyelhető, hogy az alapszínek közül a zöld és a piros a legkedveltebbek. /11/

Ez a teszt tehát az affektivitást nem szóbeli vagy írásbeli megnyilvánulása útján, hanem a választási helyzetben tanúsított magatartás megfigyelésével és az egyéni színpreferenciáknak az átlagos színsorokhoz való hasonlítása útján vizsgálja. Természetesen a teszten belül többféle választási szituáció fordul elő, és a rangsorolás mellett szerepet kap az alapszínek és variációik páronkénti összehasonlítása is. Ezek a választási helyzetek azonban még így is nagymértékben leegyszerűsítettek a valóságos helyzetekhez képest. Ez a vizsgált jelenség lényegére történő leegyszerűsítés azonban a megfigyelés szigorú ellenőrizhetőségét szolgálja, és éppen ezért minden tudományos eljárás sajátja. Ebben a választási modellben a színek helyettesítik a választható magatartásokat, de természetesen nem a színekkel kapcsolatos következtetések a fontosak, hanem a magatartásra vonatkozóak. Példaként említhetjük a kémiai analitika bizonyos eljárásait, amelyekben a kutatót szintén a színek világosítják fel a keresett vegyület minőségét és mennyiségét illetően.

A pszichológiai vizsgálatban az összefüggések természetesen bonyolultabbak. Nincs kauzális összefüggés az átlagostól eltérő színválasztás és az átlagostól eltérő magatartás között. Kauzális összefüggés van viszont egyfelől a személyiség motivációs-érzelmi állapota és színválasztása között, másfelől a személyiség motivációs-érzelmi állapota és magatartása között. Ezek az összefüggések teszik lehetővé, hogy a színválasztás ismeretében a magatartásra következtethessünk.

A magatartásformákat Lüscher három ismerv szerint osztályozza. A magatartás a személyiség - környezet viszony irányultsága szerint aktív vagy passzív. Az aktív irány a személyiségtől a környezet felé, a passzív irány a környezettől a személyiség felé mutat. Aktív színek a piros és a sárga, passzív színek a kék és a zöld. A magatartás a személyiség - környezet viszony meghatározottsága szerint autonóm vagy heteronóm. Az autonóm magatartást a személyiség, a heteronóm magatartást a környezet határozza meg döntően. Autonóm színek a piros és a zöld, heteronóm színek a sárga és a kék. Lüscher egy további dimenziót is megkülönböztet, és ez nem más, mint az identifikáció - izoláció. Az identifikáció - tehát az azonosítás /azonosulásszíne a kék és a piros. Az izoláció - tehát az elkülönítés/ elkülönülésszíne a zöld és a sárga. Ezek szerint tehát a piros szín választása például aktív-autonóm-azonosító magatartás jele. Lüscher további érdekes feltevése, hogy kapcsolat van a pirosválasztás és az etikai beállítódás, a zöldválasztás és a logikai beállítódás, a kékválasztás és az esztétikai beállítódás, valamint a sárgaválasztás és a technikai-virtuóz beállítódás között. Lüscher szerint a mindenoldaluan fejlett személyiségben mind a négy beállítódás egyformán fejlett. Ez a megállapítás bármennyire is filozófikusan hangzik, rávilágít a motiváció-émóció és a képességek összefüggésére. Világos, hogy a kevésbé fejlett képesség a kudarcélmények felhalmozódásához, ez pedig az adott beállítódással szembeni negatív élményvettülethez, érzelemhez vezet. A negatív érzelmek gyengítik annak a tevékenységnek a motivációját, amelyben viszont az adott képesség fejlődhetne, és ezzel a hibás kör bezárul. Egy adott beállítódással szembeni negatív affektus azonban azt a beállítódást is megterheli, torzítja, amellyel a személyiség egy másik beállítódás kudarcáért akarja kárpótolni magát. Ebből következően a Lüscher-tesztben ugyanannak a színnek átlagos, átlagosnál pozitívabb és átlagosnál negatívabb választásai egészen eltérő személyiség szerkezetre utalnak. Ezért ez a teszt különösen alkalmas arra, hogy az identitás-szükséglet dinamikáját megvilágítsa.

De egy személyiség-tesztől azt is elvárjuk, hogy az általa nyert információ ne csak a pszichológus, hanem a vizsgált személyiség számára is vehető legyen. A Lüscher-teszt esetében ezt lehetővé teszi az a teszt-könyv, amelyet több mint 30 000 személy szinválasztásainak kiértékelésével állítottak össze. Ennek a teszt-könyvnek a használhatóságáról úgy győződhetünk meg, hogy egy népművelő-szakos egyetemi hallgatókból álló csoportot megkértünk arra, hogy a tesztfelvételük alapján készült személyiségeképét egy ötfoku skála segítségével egyetértésük mértéke szerint minősítsék. A személyiségekép tíz jellemző változója esetén az egyetértés átlagos mértéke a következőképpen alakult. "Aktuális állapot": 3,4; ezt a felvétel és a kísérlet között eltelt egy hónapnyi idő magyarázza. "Visszatartott és kielégítetlen szükségletek": 4,4; hogy a legnagyobb egyetértés ezt a változót kísérte, az talán azzal magyarázható, hogy egyetemi hallgatókról lévén szó, a tanulás érdekében sok szükséglet kielégítéséről kell lemondani, és így a kielégítetlen szükségletek az átlagosnál nagyobb mértékben tudatosulhatnak. 3,8-es értékkel átlagosan találóaknak bizonyultak a következő változók: az "affektív és pszichomotoros hangoltság", a "kedély jellege", az "önérzés jellege", az "izgalom jellege", a "kapcsolat jellege". Az átlagosnál valamivel találóbb volt /3,9/ a "felfüggesztett lehetőségek" és az "önismerettől is motivált törekvés" változója. Az "eszközre és a célra irányuló diszpozíció" változóját viszont majdnem a legkisebb egyetértés /3,5/ illette meg.

A legtalálóbb és a legkevésbé találó változó között tehát mindössze egy osztályzatnyi különbség adódott. Megnéztük azt is, hogy a személyiségekép egészével való átlagos egyetértés tekintetében milyen egyéni különbségek mutatkoznak. A leg-egyetértőbb és a legkevésbé egyetértő egyén között már csaknem két /1,9/ osztályzatnyi különbség adódott. Ez a tény az osztályozó magatartás egyéni különbségeit bizonyítja újabb oldalról.

A teszt bemutatása után nézzük meg, hogy az extroverzió és az emocionális labilitás mértékeivel korábban már jellem-

zett "tanuló szakmunkás" csoportról mit tudhatunk meg a teszt segítségével. Megtudhatjuk például, hogy a csoport különbözik-e lényegesen a nem tanuló felnőttek életkori és nem szerinti rétegének átlagától. Az életkori és nem szerinti réteg átlag szinsora a következő:

zöld lila piros kék sárga szürke barna fekete

Ezzel szemben a vizsgált csoport átlag szinsora:

piros sárga lila zöld kék barna szürke fekete

A két szinsor közti kapcsolat jelentős, de nem tulságosan szoros  $r=0,691$ . A csoportot az jellemzi, hogy a két aktív szint, a pirosat és a sárgát az átlagosnál előrébb helyezi. Ez az adat alátámasztja azt a korábbi megállapításunkat, hogy a csoportot nem az emocionális labilitás, hanem döntően a motiváció extrovertált iránya jellemzi. Figyelemre méltó, hogy a csoport átlag szinsora a színek hullámhossza és preferenciája közti összefüggést éppen ellenkező értelemben követi, mivel itt nem a kisebb, hanem a nagyobb hullámhosszak kedveltebbek.

A személyiségdinamika vizsgálatára a teszt két lehetőséget is kínál. Vizsgálhatjuk, hogy az affektivitás szerkezete milyen mértékben marad állandó a különböző választási helyzetekben; ezt szituatív stabilitásnak nevezhetjük. De vizsgálhatjuk azt is, hogy egy adott választási szituációban tanusított affektivitás szerkezete milyen mértékben marad állandó két, egymást követő tesztfelvétel során; ezt a sajátságot idői stabilitásnak nevezhetjük. Mivel a csoport nagyfoku idői stabilitást mutatott, itt csak a szituatív stabilitásra jellemző ún. indexeket ismertetjük. A csoport legjellemzőbb variációs indexei a következők: A "fogékony részvétel" a csoport 83 %-ára, a "nem-törődőmség" 72 %-ára, az "érvényesülési vágy" /hóditásvágy, hóditásöröm/ 66,7 %-ára, az "új dolgok utáni törekvés" 50 %-ára, a "felszabadult élményvágy" 27,8 %-ára, az "izgatott tevékenységvágy" 27,7 %-ára, az "önmagánakvalóság" 27,7 %-ára, a "kedélyizgalom, kifejezőkényszer" 22,2 %-ára jellemző. A cso-



port 52,4 %-a talán illuzórikusan sokat vár jövőjétől, ugyanakkor az odaadás, elmélyülés minden formáját elutasítja. A csoport többsége céljaiért harcra kész, és jól működő önszabályozással rendelkezik. Olyan emberekről van tehát szó, akiket főképpen az emberek közti kapcsolatok, a társadalmi viszonyok alakításának vágya motivál. Felmerül a kérdés, hogy erre az uralkodóan kapcsolatalakítási beállítottságra a személyiségnek talán ahhoz is szüksége van, hogy kitörjön abból a környezetből, amely esetleg művelődési igényeit, művelődési folyamatát visszaszorítaná, fejlődését meggátolná? De ez már olyan kérdés, amelyre a szociológusok kell hogy választ adjanak.

Összefoglalva eddigi gondolatmenetünket, a következőket állapíthatjuk meg. Kiindultunk abból a pedagógiai feltevésből, hogy a művelődés egy adott formájával kapcsolatos motiváció stabilitás-hiányának oka a személyiség érzelmi labilitása, és ezt a feltevést pszichológiai eszközökkel vizsgáltuk. Kiderült azonban, hogy az egy adott művelődési formával kapcsolatos motiváció stabilitás-hiánya nem az emocionális labilitással, hanem a motiváció irányával, tartalmával kapcsolatos. A személyiségnek a tárgy átalakítására, a gyakorlatias - etikai vagy technikai - cselekvésre irányuló motivációja hasznos lehet akkor, amikor az egyén "belevág" a művelődésbe. Világos azonban, hogy a műveltség nem olyan vár, amit egyetlen huszáros rohammal be lehet venni, "le lehet küzdeni". Az is világos viszont, hogy a tanultak hasznosításában, alkotó alkalmazásában, sőt az új értékek létrehozásában, az alkotásban már ismét igen jelentőssé válik a gyakorlati beállítódás. A művelődés elkezdése és a műveltség alkalmazása között azonban olyan beállításra van szükség, amely lehetővé teszi az odaadó, elmélyült tanulmányozást, a művelődési tárgy olyan alakítását, amelynek célja egyelőre nem új szükségleti tárgyak létrehozása, hanem éppen az adott tárgy mélyebb megismerése, megértése.

B. Előző gondolatmenetünk tehát ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy a művelődési motiváció stabilitásának, a kezdeti lendület folyamatossá válásának feltétele bizonyos esetekben éppen a beállítódás-váltásra, a változásra való képes-

ség. Paradox módon fogalmazva a művelődési motiváció stabilitásának feltétele a motiváció dinamikussága. Vizsgáljuk meg mégogyszer az identitás-szükséglet dinamikáját. A művelődés elkezdésének motivuma az, hogy a reális én elmarad az ideális éntől. Ha a művelődés valamennyire is hatékony, akkor a reális én fokozatosan "felfejlődik" az ideális énhez, így az identitás-szükséglet kielégül. Ha a művelődés folytatódik, akkor a reális én fokozatosan az ideális én fölé nő, és ismét identitás-hiány keletkezik. Ez az identitás-hiány azonban a személyiséget érzelmileg vagy cselekvőleg távolítani kezdi a művelődéstől. Ekkor tapasztalhatja a tanár, hogy a felnőtt elmaradozik az óráról, vagy ha el is jön, akkor figyelme láthatólag máshol jár. De mi lehet az oka annak, hogy a művelődés egyáltalán tovább folytatódik az identitás-szükséglet kielégülése után? Hasonló történik akkor is, amikor valaki azzal ül le a tévé elé, hogy csak a nagyfilmet nézi meg, és a műsor végén veszi észre, hogy szándéka ellenére valami odaláncolta a készülék elé. Az ilyen és hasonló jelenségek azt mutatják, hogy a tevékenység motivációjának csupán egyik összetevője az önszabályozó dinamikájú szükségleti motiváció. A másik összetevő a tevékenység folytatása közben felébredő és fokozatosan erősödő - kellemes vagy kellemetlen - érzelmi motiváció. Ez a fajta önerősítő vagy öngerjesztő érzelmi motiváció különösen akkor szembetűnő, amikor a tevékenység tárgya és a szükséglet tárgya nem esik egybe. Ebben az esetben ugyanis a szükséglet tárgya vagy a tevékenység eredménye vagy annak csereértéke. Az eredmény elérésekor a szükségleti motiváció kielégül, megszűnik, de a tevékenység tárgyához fűződő önerősítő érzelmi motiváció nem. Mivel az árutermelő társadalmakban az értelmi megfontolások általában a tevékenység eredményhez, illetve az eredmény csereértékéhez fűződnek, az a látszat keletkezik, hogy az érzelmeik ellene szegülnek az értelemnek, ezért okos ember jobban teszi, ha inkább az eszére hallgat, mint a szívére. Valójában azonban nem az értelem és az érzellem ütközik össze, hanem a felkeltett érzelmi motiváció erősítő dinamikája és a szükségleti motiváció egyensúlyozó, csillapító dinamikája. Ezzel azonban egy új típusú motiváció lé-

tezését kell elismernünk. Ezt a motivációt nevezzük konfliktus-motivációnak. A konfliktus-motiváció tehát két dinamikai tendencia ütközése. A konfliktus-motiváció annál erősebb, minél közelebb áll egymáshoz a két dinamikai tendencia erőssége. Ez természetes is, hiszen ha az egyik dinamikai tendencia sokkal erősebb, mint a másik, akkor a konfliktus ki sem alakulhat. Másfelől viszont a tevékenység irányát illető határozatlanság akkor maximális, ha a kétféle késztetés éppen azonos erősségű. A művelődésben kétféle konfliktus-motivációval kell számolnunk. Az egyik akkor lép fel, amikor a művelődés kudarca miatt felébredő és erősödő ellenérzés még az előtt késztet a művelődés abbahagyására, hogy a művelődési szükséglet kielégült volna, azaz a személyiség a reális én kívánt változását, a szükségesnek tartott műveltséget elérte volna. Meg kell jegyezni, hogy a művelődési kudarc nem minden esetben a rossz tanulmányi eredményeket vagy a befogadás kudarcát jelenti. A másik típusú konfliktus-motiváció viszont akkor lép fel, amikor a művelődési cél elérése, a műveltség-szükséglet kielégítését követő megnyugvás után a művelődés közben felébredt és felerősödött örömrzés tovább viszi a művelődést, miközben a személyiségben egy negatív identitás-szükséglet kezd erősödni. Meg kell jegyezni, hogy a műveltség-szükséglet kielégülése legritkább esetben esik egybe egy művelődési rendezvény vagy tanfolyam végével. Ha a műveltségi szükséglet az intézményes cél elérése előtt elégtelt ki, akkor a továbbvivő örömrzés mintegy igazolást talál abban, hogy "hivatalosan" még nem kell befejezni a tevékenységet. Ha ellenben az adott tevékenység nem elégtette ki a szükségletet, akkor ez a "maradék" szükségleti motiváció igazolhatja a személyiség előtt egy új tevékenység elkezdését. A művelődési intézmények azonban azzal az "átlagos" esettel számolnak, amikor a hivatalos cél elérése és a művelődési szükséglet kielégülése egybeesik, ugyanakkor a művelődés öröme már kellőképpen nagyra növekedett. Következésképpen az intézmény elhagyása mindenkinek bánatot kell hogy okozzon. Ennek az elszakadásnak a megkönnyítésére szolgál a ballagás és a bankett szokása. Az identitás-szükséglet dinamikájáról mondtak alapján viszont érthető, hogy sokak számára a bankett a művelődés nyügetől való megszabadulás örömrnépévé válik.

Az összes valóban előforduló esetek közül itt csak arról a határesetről lesz tovább szó, amikor a negatívra vált szükségleti dinamika és a pozitív érzelmi dinamika azonos erővel ütközik össze. Ebben az esetben az is megtörténhet, hogy a konfliktus nem a "művelődés örömeinek" kárára oldódik meg, hanem úgy, hogy a műveltség-szükséglet "ugrásszerűen" megnövekszik, azaz az ideális én minőségi fejlődésen megy át, és ismét a reális-én szintjénél magasabb normákat állít. Elismerjük, hogy a művelődési viszonyok gazdasági-társadalmi meghatározottsága miatt ez valószínűtlen, de nem lehetetlen. Szociológiailag izolált kísérleti helyzetben például éppen az az általános, hogy a teljesítményszint emelkedésével a személyiség magasabbra emeli igény szintjét.

Az identitás-szükséglet dinamikájával kapcsolatos megfontolások arra késztetnek, hogy alaposabban vegyük szemügyre a különböző típusú motivumok és beállítódások kölcsönhatását. Ennek érdekében a következő változókat lehet megkülönböztetni:

- a/ összmotiváció: a motivumokra kapott osztályzatok súlyozott átlaga;
- b/ pozitív ok;
- c/ pozitív cél;
- d/ negatív ok;
- e/ negatív cél.

A pozitív-negatív és ok-cél besorolásokat maguk a vizsgált alanyok végezték el. A már többször említett "tanuló szakmunkás" csoportban az iskolán kívüli művelődés esetében a negatív okok együttjártak a negatív célokkal  $r=0,528/$  és a pozitív célokkal  $/0,575/$ ; továbbá a negatív okok a pozitív okokkal  $/0,605/$ . Az iskolai tanulás esetében ezt az utóbbi korrelációt nem lehetett kimutatni  $/0,002/$ . Ezek az adatok a motivumrendszeren belüli feszültségekre utalnak.

A beállítódás változói:

- a/ Pozitív beállítódás: a művelődést támogató véleményekkel való egyetértés;

- b/ Negatív én-orientált beállítódás: a művelődést akadályozó személyes tényezők hangsúlyozása;
- c/ Negatív érték-orientált beállítódás: a művelődés és a műveltség értékét tagadó véleményekkel való egyetértés.

A beállítódás változói között nem találtunk kölcsönös kapcsolatot, de megállapítottuk, hogy az egyes csoportokban a művelődéssel, illetve a műveltséggel szembeni ellenérzés aránya nem azonos. A "tanuló szakmunkás" valamint egy "értelmiségi" csoportban átlagosan 0,8-del negatívabb a művelődéshez való viszony; "főiskolai hallgatók" csoportjában ez a különbség 0,4-re mérséklődik, "szakmunkás tanulók" csoportjaiban a különbség még tovább csökken, de előjelet vált /0,1, ill. 0,2/. A szakmunkás tanulóknak tehát a műveltséggel szembeni ellenérzésük nagyobb. A tendencia sajnos világosan azt mutatja, hogy az életkorral, különösen a tanulással töltött évek számának növekedésével a tanulással, művelődéssel szembeni ellenérzés még akkor is növekedhet, ha az egyén a műveltséget igényli. Ennek a tendenciának valószínűleg az a magyarázata, hogy nem mindig megfelelőek a tanulás, művelődés módszerei, és hogy a felnőttek művelődését sok esetben a munka, a megélhetés gondjai és az egyéb társadalmi kötelezettségek jócskán megnehezítik. Érdekes, hogy ez a konfliktusosnak bizonyult Negatív érték-orientált beállítódás mégis majdnem annyival járul hozzá az összmotiváció növeléséhez, mint a pozitív beállítottság / $r=0,389$  és  $0,482/$ . Ezzel szemben a Negatív én-orientált beállítottság valóban csökkenti az összmotivációt, bár nem olyan mértékben, mint azt gondolnánk / $r=-0,215/$ . A negatív érték-orientált beállítódás különösen a pozitív célokat vonzza / $0,528/$ . Ez az összefüggés a konfliktus-motiváció sajátos természetét látszik alátámasztani. Ebben az esetben a művelődéssel szembeni ellenérzés és a műveltség igénye úgy ütközhetett össze, hogy a konfliktus pozitív célok kitűzéséhez vezetett. Nehezen érthető viszont, hogy a pozitív beállítottság egyaránt vonzza a negatív okokat / $0,527/$  és a negatív célokat / $0,478/$ . Arra gondolhatunk, hogy ebben az esetben a személyiség a művelődést olyan eszköznek tekinti, amely alkalmas bizonyos hi-

ányosságok, negatívumok leküzdésére, és ez az, ami a művelődéssel kapcsolatos érzelmeket pozitívvá színezi. Ugy látszik, hogy ez a pozitív beállítottság akkor is erős lehet, ha a negatívumok leküzdését a személyiség csupán külső vagy belső kényszerként éli át, és akkor is, amikor ez a törekvés a személyiség tudatos céljává válik. Ellenkező oldalról erősíti meg ezt a feltevést, hogy a negatív okok "taszítják" a negatív énonorientált beállítódást  $r = -0,423$ . Ez azt jelenti, hogy a negatív kényszer hatására a személyiség hajlamos kisebbiteni vagy elfelejteni a művelődés útjában álló személyes akadályokat.

A bemutatott összefüggések azonban az iskolai tanulás esetében vagy gyengébbek, vagy egyáltalán nem mutathatók ki, annak ellenére, hogy az ösztimizációnak a tanulásra és az iskolán kívüli művelődésre vonatkozó értékei között szoros összefüggést találtunk; a korrelációs együttható a "tanuló szakmunkások" csoportjában 0,709, egy egyetemi hallgatókból álló csoportban pedig 0,862 volt. Egyetlen esetben, a negatív okok és a pozitív célok összefüggésének vizsgálatakor mutatkozott kivétel. Az iskolai tanulásra vonatkozó korrelációs együttható itt nagyobb volt 0,692/, szorosabb együttjárást jelzett, mint az iskolán kívüli művelődésre vonatkozó 0,574/ érték. De nézzük meg, hogy melyek a szóban forgó motivumok, és milyen szerepet játszottak a "tanuló szakmunkások" iskolai tanulásában. A negatív okok: hiányérzet, 2,2; elégedetlen munkájával, 2,05; váratlan élmény, 1,3; unalom, 1,0. A pozitív célok: jobban dolgozni, 3,4; továbbtanulás, 3,1; gyermeknevelés; 2,95; megnyugvást találni 1,7. Megjegyezzük, hogy az utóbbi motivum átlagosztályzata az iskolán kívüli művelődés esetében 2,3, és a gyermeknevelés kivételével a többi pozitív cél is nagyobb szerepet játszik; a negatív okok közül a hiányérzet és a váratlan élmény játszik nagyobb szerepet. A motivumok tartalmi összefüggése tehát megmagyarázza a pozitív célok és a negatív okok kapcsolatát, egyben érthetővé válik a negatív ok és a pozitív cél jelentése is.

Noha a dolgozat keretei csupán annyit tettek lehetővé, hogy néhány példával illusztráljuk a motiváció és az érzelmek tudományos megközelítésének lehetőségét, talán sikerült elérnünk, hogy az érzelmek bonyolult hatását félrevezető leegyszerűsítések nélkül szemlélhessük. Az érzelmek nemcsak megszüntethetetlen kísérő jelenségei az életnek, hanem maguk is gátló vagy ösztönző motivumaivá lesznek a művelődésnek. Az érzelmek - mint önálló motivumok - eltérő dinamikájuk következtében összeütközésbe kerülhetnek a szükségletekkel és egyben a szükségleteket tükröző érzésekkel. A konfliktus-motiváció azonban azt is lehetővé teheti, hogy a személyiség idális énje újra és újra ugrásszerű fejlődésen menjen át, és egyre magasabb követelményeket állítson a személyiség elé.

## J e g y z e t e k

- /1/ A közölt számítások Dr. Durkó Mátyás "Fiatalok és felnőttek művelődési képességei, szokásai, motivációja" felméréséhez kapcsolódnak.
- /2/ Kjell Rubenson: Toborzás a felnőttnevelésben. Dep.of Educ. Research School of educ., Fack 100 26 Stockholm 34 Sweden, 1976. o.
- /3/ Bujdosó Dezső: A kultúrafogalom elméleteihez, Kultúra és Közösség, 75'2 - 3.
- /4/ J.J. Robinson: Én - fogalmak a motivációban, Adult Educ., 47/3., N.I. of Adult Educ., NIAE, 1974.
- /5/ H.J. Eysenck: Az emberi személyiség szerkezete, London: Methuen, 1953.
- /6/ D.O. Hebb: A pszichológia alapkérdései, Gondolat, Budapest, 1975.
- /7/ Marton L. Magda: A percepció és az elemi tanulási folyamatok körében végzett eddigi kutatásaim főbb eredményeinek tézisei. /Kandidátusi értekezés/, Magyar Pszichológiai Szemle, 1976/1.
- /8/ Dancs István: Idegrendszeri sajátosságok és a munkastilus, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- /9/ Dr. Tringer László: A Brengelman-féle személyiségvizsgáló kérdőív magyar változata, Magyar Pszichológiai Szemle, 1969. 477. o.
- /10/ H.J. Eysenck: Az esztétikum pszichológiája, Művészetpszichológia, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973.



/11/ Dr. Rókusfalvy Pál - Dr. Povázsay Éva - Dr. Sipos Kornél  
és Halmi György: Az affektivitás vizsgálata /A Lüscher-  
teszt alkalmazási lehetőségei és standardizálása/, Aka-  
démiai Kiadó, Budapest, 1971.

A FELNŐTTKOR ÉLETKORI ÉS LÉLEKTANI SAJÁTOSSÁGAI,  
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MŰVELŐDÉSÉRE

Egy téma tudományos kifejtésének alapvető követelménye a fogalmak egyértelmű meghatározottsága, továbbá a jelenségek keletkezése, fejlődése folyamatának objektív feltárása. A felnőtté fejlődés és a felnőttkori sajátosságok problémáinak a kezelésénél eddig még a szakmunkákban is, de különösen a közgondolkodásban mindkét követelmény területén súlyos hiányosságok voltak. Bár a polgári tudomány - különösen az utolsó két évtizedben - a felnőttek pszichikus sajátosságai részjelenségeinek a leírásában, kísérleti vizsgálatában óriási léptét előre, de a felnőtté fejlődés és különösen a felnőttkori továbbfejlődés folyamata egységes szemléletében adós maradt. Mint a későbbiekben látni fogjuk a felnőtté fejlődést inkább öröklési determinációval magyarázták, ami miatt a személyiség felnőttkori további gazdagodása, fejlődése értelmetlenné vált. Igen találó B.L. Neugarten értékelése: "A felnőttkornak nincs fejlődéselmélete... Az ifjúkortól kezdve a személyiséget mozdulatlanak /ha nem rögzítettnek/ tekintették, és ma is kevés fejlődéspedagógus akad, aki teóriáit kiterjeszti a felnőttkorban megfigyelhető viselkedésváltozások magyarázatára is." /1967/354/

A marxista lélektani kutatás viszont - bár rendelkezik igen hatékony, korszerű személyiségelmélettel - kutatásait még alig terjesztette ki a felnőttkor sajátos fejlődési jelenségeinek a vizsgálatára. Ez adja tehát a téma tudományos korszerűségét és fontosságát. Előadásunkban tehát arra tehe-

tünk kísérletet, hogy a nyugati pszichológiai kutatások legfőbb eredményeit egy egységes marxista személyiség- és fejlődéelmélet koncepciója alapján értelmezzük, hogy a fogalmakat igyekezzünk egyértelműen meghatározni, és a felnőttkor életkori és lélektani sajátosságaiból a felnőtt nevelésére, művelődésére vonatkozó konzekvenciákat levonni. Ebben két, magyarul még meg nem jelent, marxista lélektani munkára támaszkodhatunk, Włodzimierz Szewczuk Varsóban, 1959-ben lennyelül megjelent: "A felnőtt ember lélektana" c. munkájára, és B. G. Ananjev: "Az ember, mint a megismerés tárgya" c. 1968-ban, Leningrádban oroszul megjelent munkájára.

# 1. A felnőtté fejlődés és a felnőttkori sajátosságok helyes szemlélete. Alapfogalmak meghatározása

1.1 Milyen körülmények között és mikor válik az ember felnőtté? Erre a kérdésre - az életnek, a személyiségnek minden jelentős oldalát figyelembe véve - több tudomány aspektusából kell választ adnunk.

Fiziológiailag, biológiailag érett az, akinek a testi fejlődése befejeződött, növekedése lezáródott, csont-, mirigy-, ideg- és más rendszerei anatómiailag a végleges alakjukat elnyerték, akinél az érésfolyamatok befejeződtek, mindenekelőtt a teljes "szomatikus és nemi érettség" kialakult.

Jogi szempontból népköztársaságunkban minden ember - az elmebeteg, valamint a közügyek és a választójog gyakorlásától bírói ítélettel eltiltottak kivételével - 18 éves korában nagykorúvá válik, választójoga lesz, maga is választható. Ezt nevezhetjük "állampolgári érettségnek!"

Bonyolultabb a kérdés a felnőtté fejlődés társadalmi, műveltségi és pszichikus vonatkozásai terén. Az emberiség történetének és az ember fejlődésének a tanulmányozása mutatja, hogy a modern társadalmakban nincs meg a mechanikus összeesés a biológiai jellegű és a társadalmi érettség között. A primitív társadalmakban az embert a gyermekkorból kivezető serdülés

szinte törés nélkül a felnőttek világába juttatta. A biológiaiilag, nemileg érett ifju a társadalomnak is egyenrangú tagjává lett. Minél fejlettebb, minél bonyolultabb azonban egy társadalom termelési rendje, szociális berendezése, annál több fejlesztés, nevelés, tanulás kell ahhoz, hogy a biológiaiilag ugyan már érett egyén társadalmilag, tudatilag, pszichikus sajátosságaiban, tehát "szellemi érettségében" is eljusson az ismereteknek, járatasságoknak, személyi tulajdonságoknak /pl. önálló önértékelő, ítélő képesség, társadalmi felelősségtudat, munkafegyelem stb./, arra a szintjére, amely az egyénre váró társadalmi feladatok felelős megoldásához, tehát a társadalmi és pszichikus szempontu felnőtté fejlődéshez szükséges. Így egyre nő az az időszak, amely a biológiaiilag érett ifjut eljuttatja a felnőtté válás állapotába, és átvezeti a társadalmilag is fejlett felnőttkorba. /L. Harsányi 1964/94!/ Ez magyarázza meg a felnőttkor fejlődéslélektanával foglalkozó szakumunkáknak azt a nagyon fontos megállapítását, hogy az ifjúkor és a felnőttkor közé nem lehet éles vonalat húzni, és hogy az egész ifjúkort lényegében abból az aspektusból kell értékelni, hogyan járul hozzá a felnőtté fejlődéshez.

Ezzel a nézettel magunk is egyetértünk, hiszen - mint később részletesebben megmutatjuk - az ifjúkor lényegét valóban a felnőtté fejlődés tartalmi problémái adják. Ezért az ifjúkort mi is a felnőttkor első fejlődési szakaszának tekintjük, de éppen emiatt határozott különbséget teszünk a felnőtté válás és a kifejlett felnőtttség között. Másrészt az elmondottak erőteljesen figyelmeztetnek a leegyszerűsítés, vulgáris szemlélet veszélyeire. A felnőtté fejlődés igen komplex jelenség, amely időben is heterogén képet mutat. Ananjev ezt így fogalmazza meg: "Az embernek, mint egyednek az érettsége /a fizikai érettség/, továbbá az embernek, mint személyiségnek /állampolgári/, mint a megismerés alanyának /szellemi/ és a munkavégzés alanyának /munkaképességbeli/ érettsége nem azonos időpontban következik be, és az érettségnek ez az időbeli heterogenitása megőrződik az összes formációkban." /1968/109/

1.2 A kérdés alapját az ember fejlődésének, felnőtté válásának a tudományos szemlélete adja.

A polgári lélektani felfogásban a felnőtté fejlődés kérdésében a folyamatok és az előidéző okok nem teljes differenciáltságú felfogása miatt - a jelenség bizonyos szimplifikálásával találkozunk. Erősen érvényesül pl. a fejlődésmagyarázatokban a biogenetikus felfogás, amely szerint ez a folyamat döntően érési, tehát öröklött képességek belső, öntörvényű kibontakozásának a folyamata. A felnőtttség ennek a spontán érési folyamatnak a befejeződése, amely általában az ifjúkor végére, kb. 25 éves korra szükségszerűen be is következik. Az egyén rendelkezik az emberre jellemző pszichikus képességek /pl. érzékelés, emlékezés, megfigyelés, gondolkodás stb./ teljessé kifejlődött funkcionáló szintjével és az ezeknek megfelelő, magas szintű felnőttkori tulajdonságokkal is.

E fejlődési koncepció magyarázza meg, hogy pl. a felnőtt nevelhetősége kérdésében a polgári szaktudomány olyan szélsőséges végletes megállapításokig jutott el. Ennek egyik képviselője James /1893/ volt, aki szerint az emberek életük során kizárólag azokat az eszméket vallják, amelyekre életük 25 éve előtt tettek szert. Azután nem képesek újat tanulni, új képességekre szert tenni. Értelmüket, viselkedésüket a szokás és rutin irányítja. A biológiai és fiziológiai érés-felfogás mechanikus alkalmazása, átvitele ez, a lélektan és neveléstudomány területére. Ez a felfogás nem mondható a polgári lélektanban már meghaladott nézetnek. Spranger E. 1953-ban még ugyanezt a felfogást képviselte. Ezek tehát a felnőtt továbbfejlődését, ezáltal nevelhetőségét tagadó nézetek.

Bizonyos vonatkozásban a másik végletes felfogást E.L. Thorndike /1928/ - egyébként a kérdésben uttörő jelentőségű, ~~kísérleti vizsgálattal~~ alátámasztott - nézete képviseli. Szerinte minden életkorban minden tanulható 50 éves korig. A belső biológiai érés és fejlődés az ilyen idős embernek is olyan jó tanulási képességet biztosít, amellyel a 18-20 évesek rendelkeznek, s a teljesítmény csúcserőértéke 20-25 év között van,

attól kezdve a tanulási képességben 42 évig csak mintegy 13-15 százalékos, lassu csökkenés következik be. Ebben a korban a szellemi ismeretszerzés nem nehezebb, sőt pl. elvont matematika, sakk stb. esetén könnyebb, mint gyermek- és ifjkorban. Az életkor a mozgási ügyességeket inkább befolyásolja, és sokkal kevésbé a szellemiek elsajátítását. Eredményeinek a konzekvenciáit így összegzi: "A felnőttek sokkal kevesebbet tanulnak, mint amennyit képesek lennének, részben mért-lebecsülik saját tanulási képességüket, részben a kellemetlen közfigyelem és megjegyzés miatt." Thorndike tehát a felnőtt fejlődése, nevelhetősége kérdésében optimistán, sőt - megítélésünk szerint - túlzott optimizmussal foglalt állást.

A gyakorlat tényei komplikáltabb folyamatot és helyzetet mutatnak.

A felnőtté fejlődés folyamata helyes marxista értékelésének a megkönnyítésére - az életben ugyan szerves egységben jelentkező folyamatot - a továbbiakban fő alkotó oldalai szempontjából kettébontva fogjuk tárgyalni. Külön - mintegy a felnőtt személyiségi vonások alapját képező folyamatként - beszélünk a különböző pszichikus funkciók fejlődéséről és majd erre építve, a felnőttkori személyiségi vonások kialakulását befolyásoló tényezőkről, ill. a fejlődési folyamat menetéről.

A pszichikus képességek, funkciók /pl. az érzékelés, észlelés, figyelem, gondolkodás stb./ fejlődése - a marxista pszichológia szemlélete szerint - nem spontán érés, belső, öntörvényű kibontakozás, hanem a művelődési-nevelési és szociális környezet és azon belül az éppen vizsgált képesség funkcionáltatása, gyakorlása szintjének problémája elsősorban. Minden pszichikus képesség azon a processzuson belül fejlődik ki, alakul át, amelyet megvalósít. Így pl. az, hogy az egyén gondolkodási képessége vagy éppen a tanulási képessége a felnőtt korra milyen szintre fejlődik /s vele együtt idegrendszerének plaszticitása milyen szinten marad meg, ill. fejlődik/ sok tényező függvénye.

A marxista szemlélet nem tagadja az öröklött adottságok befolyásoló szerepét. Abban, hogy az egyén pszichikus képességei közül egyesek gyorsabban, viszonylag kisebb gyakorlással, könnyebben, mégis nagyobb arányban fejlődnek, s mások viszont lassabban, kisebb eredményességgel - az öröklött adottságoknak van döntő szerepe. Egy egészséges, ép idegrendszeri adottságokkal született ember azonban megfelelő nevelés, környezeti hatás eredményeként minden területen eljuttatható az érett, fejlett pszichikus működés szintjére. De ennek alapvető feltétele a megfelelő szintű nevelés és fejlesztő környezeti hatás.

Annak hiánya a képességek alacsonyabb szintű és fokú fejlődését eredményezi. Így pl. a gondolkodási képesség fejlődése jelentősen függ az "első start", a kötelező iskolai oktatás idején a nevelési hatásrendszer tényleges eredményességétől. Függ attól, hogy az egyén termelőmunkája vagy társadalmi tevékenység milyen mértékben követelte meg e képesség további funkcionáltatását, gyakorlását. Befolyásolja a szabadidő-tevékenység mikéntje, az, hogy az egyén az iskola elhagyása után foglalkozott-e önmaga továbbfejlesztésével, alakításával, vagy ez a folyamat megszakadt, e képesség nem gyakorlódott, így stagnál, vagy funkcionálóképességében gyengül.

Az egyén pszichikus képességeinek, folyamatainak adott szintje tehát elsősorban a nevelési hatás tényleges effektivitásának, a kulturális környezetnek, az egyén e funkcióit gyakorló aktivitásának, s nem egyedül az öröklött adottságoknak, hajlamoknak a kérdése. Inkább szociológiai, művelődési, környezeti, mint pszichológiai tényezőkkel magyarázható - tehát az egyén életútjának a függvénye.

Az életutban egy történelmi korszak objektív és egy egyéni életsors szubjektív hatótényezői egyesülnek. Ezek összejuttatása viszont egyénenként nagyon változatos helyzetet, a pszichikus funkciók szintjének nagy egyéni változatosságát, így egy-egy életkoron belül igen nagy heterogenitását hozhatja és hozza létre. Különösen jelentős a személyiség társadalmi fejlődésének specifikus hatása az ember agyi tevékeny-

ségében lejátszódó verbális, beszéd- és gondolkodási folyamatok intenzitására." /Ananjev, 1968/105/

Nem az életkor tehát a pszichikus képességek fejlettségi szintjét jelző alapvető tényező, hanem a nevelés, a környezet, a gyakorlottság. Emiatt viszont az egyes azonos életkorú emberek közötti különbség sokszor nagyobb, mint pl. a felnőttek és ifjak vagy gyermekek közötti. Szewczuk kutatásai ezt határozottan igazolták: "A műveletlen /írástudatlan/ felnőttek - írja - és gyermekek megfigyelőkészségével kapcsolatos vizsgálatok eredményei jóval nagyobb hasonlóságot mutatnak, mint az iskolázatlan és iskolázott felnőttek eredményei." /1959/56/

Ugyanez a helyzet - hogy választ adjunk a James és Thorndike által magyarázott problémára - a felnőtt tanulási képességével, fejlesztettségével is. Felnőttkorban a pozitív tanulási képesség nem olyan mértékben általános, ahogy ezt Thorndike jelezte, hanem a kedvezőtlen társadalmi-nevelői környezet miatt sok felnőttél alacsonyabb szinten rekedt meg. Ahol a tényezők viszont kedvezően hatottak /elsősorban, de nem kizárólag az iskolarendszerű nevelés legfelsőbb szintig való végigvitele esetén, de többször az alacsonyabb szinten való abbahagyás esetén is/ a felnőtt tanulási képessége az öregkorig hatékony marad, a felnőtt magás életkorig művelhető, képezhető, sőt jellemében, meggyőződésében is alakítható lesz.

Egy-egy életkorhoz tartozó felnőttek pszichikus folyamatai fejlettségi szintjének változatosságát, heterogenitását tehát jelentősen befolyásolja a pszichikus fejlődési megrekedés. Ez az a jelenség, amikor egyesek - a nem megfelelő környezeti nevelő hatás vagy az öröklött idegrendszeri adottságok elégtelensége miatt - nem érik el a pszichikus fejlettség életkoruknak megfelelő, átlagos szintjét, hanem vagy pszichikumok egészét vagy csak egyes képességeket, pszichikus sajátosságokat, tulajdonságokat tekintve a fejlődés alsóbb szintjén rekednek meg. A nem megfelelő gyakorlás, funkcionáltatás miatt így rekedhet meg a fejlődés alsóbb szintjén pl. a gondolkodási képesség olyan felnőttél, aki alsóbb osztályok-



ban hagyta-abba-az-iskolai tanulást, azután olyan rutinmunkát végzett, amely nem követelte meg a magasabb szintű gondolkodást. De megnyilvánulhat ez más pszichikus tevékenység, képesség /pl. megfigyelőképesség, emlékezőképesség stb./ terén is.

1.2.3 A felnőtté fejlődés azonban nem merül ki az egyes pszichikus folyamatok maximális funkcionáló szintre való fejlődésében. A felnőtttség a személyiség egészében megnyilvánul, kialakítva magas szintű személyi vonásokat is. Ezek alkotják az un. felnőttkori sajátosságok másik oldalát, amelyek kifejlődésének folyamatát is meg kell - a marxista fejlődési koncepció fényében - világítanunk.

A felnőttkor általános sajátosságainak egyik része magából a "felnőtt ember vezértevékenységéből" - ahogy ezt Leontyev megfogalmazta /1. 1964/ - és "vezető társadalmi viszonyaiból": a munkaviszonyból, a családfenntartó, gyermeknevelő viszonyból, a társadalmi, politikai funkciókból következik. Ilyen vonatkozásban ezek a környezeti feltételek szinte minden nagykorú ember számára egyformán adóttak. Elég ilyen sajátosságokra gondolni, mint a munkavégző-képesség, felelősségérzet, kitartás, helyes társadalmi kapcsolatok tartásának képessége stb.

Ugyanakkor azonban e tulajdonságok másik csoportjának a kialakulása dominánsan feltételezi az egyénben a különböző pszichikus képességek /pl. megfigyelés, emlékezés, gondolkodás stb./ magas szintű fejlettségét is. Ilyen tulajdonságokra gondolunk, mint az önálló ítéletalkotás, értékelő képesség, az önevelés, az egész személyiségen megnyilvánuló értelmi kontroll stb.

A fent mondottak bőséges bizonyítékot nyújtanak annak megállapításához, hogy ezeknek a tulajdonságoknak a kifejlődése erősen gátlődik azáltal, hogy a felnőtt emberek egy részénél - az egyes pszichikus funkciók területén - alacsonyabb szinten való megrekedés következik be.

Azt jelenti ez, hogy a megrekedtség elsősorban ugyan az egyes lelki funkciók területén nyilvánul meg, de végső soron ezek következményeként átcsap a felnőtt személyiség magasabb szintű területeire is, így néhány felnőttkori sajátosság nem megfelelő fejlettségi szintjében is kifejezésre jut. Az egyes pszichikus képességek megrekedése tehát azt eredményezi, hogy az ilyen nagykoru emberek - több vonatkozásban - nem érik el a felhőttre jellemző, minőségi jellegű jellem- és magatartási szintet.

1.3 A felnőtté fejlődéssel kapcsolatos fogalmak helyes értelmezése. Ez a differenciált helyzet megköveteli a jelenségek fogalmi szintű értelmezését és az ennek megfelelő, következetes nyelvi megjelölések használatát. Vonatkozik ez elsősorban a "nagykoru" és "felnőtt" elválasztására.

Eszerint a fejlődés különböző stádiumában levő ember megjelölésére más-más fogalmat kell használnunk. A felnőttiséget minőségi kategóriaként kell kezelnünk. Felnőttnek azt az embert lehet tartani, aki a biológiai érettségen, politikai - jogi nagykorúságon túlmenően ismereteiben, személyi tulajdonságaiban eljutott a társadalmi és pszichikus szempontu felnőtt-ség szintjéig, amit - legfőbb tartalmában - nála a "felnőttkori sajátosságok" megléte jelez. Annak az embernek a megjelölésére viszont, aki biológiailag érett és már elmúlt 18 éves, tehát jogilag is egyenlő tagja a társadalomnak, de a felnőttiség jegeit egyéni fejlődésében még nem vagy csak részben érte el, a nagykoru megjelölést kell használnunk.

Ebben a logikai összefüggésben kell értelmeznünk a felnőttkori sajátosság megnevezést is.

Az életkori sajátosság vagy életkori teljesítőképesség mindig két alapproblémára ad feleletet. Arra, hogy "az egyes életkori szakaszokban mely feladatok megvalósításának van meg az optimális ideje, és az adott életkorban a gyermekek többsége milyen optimális teljesítményszintet képes elérni." /Kelemen, 1967/ Ez érvényes a felnőttkori sajátosságra is. A fel-

felnőttkori sajátosság a felnőtt személyiség tartalmi oldalát képviselő ismereteknek, nézeteknek, a pszichikus folyamatok fejlettségi szintjének, továbbá az általános személyiségi vonásoknak olyan rendszere, amely azt mutatja meg, hogy az optimális társadalmi nevelésnek és a felnőtt tipikus társadalmi helyzetének, /a termelő munkának, a társadalmi harcoknak, a családalapításnak/ a "nagy iskoláin" keresztül milyen "emberminőségig" lehet eljutni, és ez a felnőtt személyiség milyen optimális teljesítményszintet képes elérni. Érvényes rá az életkori sajátosságoknak az az általános sajátossága is, hogy az sohasem valami eleve adott mennyiségi átlagkategória, hanem minőségi kategória. Ezért meg kell különböztetni ettől egy negyedik kategóriát: a nagykoru csoport tényleges pszichikus fejlettségi szintjét, amely optimális esetben azonos lehet a felnőttkori sajátosságokkal, de egyéb esetben annál - a személyiség valamely vagy mindegyik szférájában - alacsonyabb fejlettségi szintet képvisel. Ez ugyanis a nagykoru csoport tagjai ismereteinek, pszichikus képességeinek /pl. a megfigyelés, gondolkodás képességének/ és személyi tulajdonságainak /pl. önuralmának, fegyelmének/ a fejlődés során kialakult - alacsony vagy éppen magas - szintjét, színvonalát jelenti. Mint ilyen egyuttal a nevelési folyamat számára a kiinduló állapotot, alapot is megadja, ahonnan a továbbfejlesztést - éppen a felnőttkori sajátosságokkal jelzett cél felé - a felnőtt-nevelő-képző munkának kell megvalósítania.

## 2. Szenzoros és intellektuális funkciók a felnőttkorban

2.1 Sajnos egy előadás korlátozott keretei nem teszik lehetővé, hogy a különböző érzékelések /látás, hallás, szaglás, tapintás, izomérzékelés stb./ területén részletesen bemutassuk a szenzoros érzékelés, észlelés változását az életkor függvényében. /Az érdeklődők nagyobb könyvtárakban megtalálhatják az erről az egész problémáról részletesen szóló "A felnőttkor sajátosságai" Debrecen, 1971. 135 old. c. magyar nyelvű kis könyvecskémet!/. Ezért az 1. ábrán csak egyetlen, az érzékszervi érzékenység átlagadatait összefoglaló szov-

jet kutató, P.P. Lazarev eredményeit ismertetem /1945/99/. Eszerint az érzékelőképeség - minden érzékelő központ esetén - erősen az életkortól függ. Az érzékelés küszöbe fokozatosan csökken. Tehát az érzékenységi szintje állandóan emelkedik, a 20. életévénél éri el maximumát, s ettől kezdve fokozatosan csökken. Ez tekinthető az érzékelési érzékenység változása átlagos fejlődési menetének. Így pl. a normális látás-élességű személyek százaléka 20 éves korban 77 %, 40-44 év között már csak 50 %, 50-54 év között pedig 25 %. De mindez csak egyes analizátorok elszelektáltan vizsgált egyes funkcióira igaz, mert más funkciók /pl. a monokuláris látásmezők határainak változása/ ugyanakkor pozitív irányú fejlődést mutat /tágul/. Ezek korrelációja már a látási érzékelés fejlődésének differenciáltabb képét adja.

E jelenségnek a művelődési folyamatban játszott szerepére vonatkozólag két megállapítást kell tennünk. Az egyikre J.R. KIDD: amerikai professzor /1959/58-74. p./ részletesen kitér. Arra ti., hogy az érzékszervek funkcionálási képességének az életkorral párhuzamos csökkenése művi úton jórészt korrigálható, és a környezet megértő részvételével néhány elemi eljárás segítségével /pl. jó világítás, helyes ülésrend, érzékelést javító művi eszközök időben történő beszerzése, lassabb, tagoltabb, hangosabb beszéd stb./ javítható, így nem okoznak olyan akadályt, amely jelentősen befolyásolná a felnőtt tanulásának eredményességét. A másik megjegyzésünkben - a tudományos vizsgálatok bizonyítékai alapján - az érzékelési képesség előbb bemutatott, az életkor növekedésével párhuzamos csökkenésének az általános - minden emberre való, szükségszerű - érvényességét kell megkérdőjeleznünk. Annak, hogy még a szenzoros lelki folyamatok fejlődése során sem döntő mértékűen meghatározó tényező az életkori érés, és a fejlődésre a heterogenitás, individuális változatosság érvényes, az a legfőbb oka, hogy a gyakorlás, a funkció döntő fejlesztő tényező a pszichikum teljes komplexitásában. Kísérleti kutatások, de a mindennapi tapasztalatok is igazolják, hogy pl. a nyomdászok színérzékenysége idős korig fejlődik, éppen a munka közben létrejövő állandó funkció, gyakorlás eredményeként. Ugyanezt mondhatjuk el pl.

a hangerő-megkülönböztetés képességének öregkorig való megőrződéséről, sőt fejlődéséről, amelynek szép empirikus példáját nyújtják az idős sofőrök, autó-repülőszerelők, akik a motor hangjának rendkívül finom változásából következtetnek az objektum állapotára. De ugyanezt bizonyították a klinikai vizsgálatok pl. a zenei hallás fejlődéséről. A benne fundamentális jelentőségű hangmagasság érzékelésről pl. kimutatták, hogy a zenei-előadói tevékenység tapasztalatainak felhalmozódása következtében és a gyakorlás, funkcionáltatás révén fejlődik, ezért a felnőtt zenészeknél nagyobb mérvű, mint a még igen tehetséges fiataloknál. Az érzékelés képessége finomodásának, fejlődésének is döntő feltétele tehát a rendszeres funkcionáltatás, terhelés, gyakorlás. Ennek viszont klasszikus bizonyítékát közölte Tjeplov szovjet pszichológus, kiváló szovjet, fiatal muzsikusként hangmagasság-megkülönböztető képessége összehasonlításából. Eszerint minden hegedűs és csellista /kűszöbértékük átlaga 8 cent/ messze megelőzte a zongoristákat /kűszöbátlaguk 17 cent/ a hangmagasság iránti érzékenységekben. A különbség oka az, hogy a vonósok saját, aktív tevékenységükkel kell, hogy a hangszer hangolását elvégezzék. "Ime, egy gyakorlati tevékenység - vonja le a konzekvenciát Tjeplov -, amely közvetlenül megköveteli a hangmagasság-megkülönböztető érzékenység finomságát, és ezért ezt a fajta érzékenységet fejleszti is." /Tjeplov 1960/119, 138/. Ezt a jelenséget a fejlődés differenciálódása általános törvényére szélesíti Ananjev, s a probléma összefoglalásaként mi is ezzel a megállapítással zárjuk a szenzoros érzékenység életkorral kapcsolatos összefüggéséről szóló fejtegetéseinket: "Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a szenzorikus funkciók ilyen helyzetben mintegy megkettőzött, felerősödött motivációval rendelkeznek. Ilyen körülmények között /optimális terhelés, szenzibilizálódás, felerősödött motiváció, operációs alakító funkciók/ végbemegy a funkciók olyan fejlődése, amely az érett években is új, magasabb szinteket ér el. Ezzel egyidejűleg más szenzorikus funkciók, még azonos modalitású funkciók is, amelyek nem rendelkeznek hasonló fejlődési feltételekkel, idő előtt, az emberi élet még viszonylag fiatal éveiben visszafejlődnek.

A felnőtt ember /ifjúkortól öregkorig/ életkori sajátosságai azért jellemzőek, mert az evolúciós és involúciós folyamatok bonyolult kölcsönös egymásbefonódását hol az egyik, hol a mások túlsúlyba jutása határozza meg az ember konkrét társadalmi-történelmi életfeltételeitől és saját /munka-, kommunikációs-, megismerő/ tevékenységének állapotától függően."  
/1968/148/

2.2 A felnőtt pszichéjének magasabb rendű, intellektuális folyamataiban is - egymással dialektikus egységben - ellentmondásos fejlődési tendenciák érvényesülnek. Több szerző vizsgálatára hivatkozhatunk /lásd Thorndike 1928, Pacaud 1960/, akik azt állítják, hogy az intellektuális funkciók fejlődésének optimuma 20-25 év között van. Attól fogva 50-55 évig egy lassu, azután egy gyorsabb involúciós folyamat következik. Persze ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy még ez a csökkenő tendenciájú intellektuális képesség is - a szerzők véleménye szerint - felette van a gyermekek, de még a serdülők értelmi szintjének is. /L. Thorndike 1928/147!/

Ezzel szemben több szerző /köztük elsősorban Owens és Schoemfeldt /1966/ nagyon igényes longitudinális és keresztirányú módszerek kombinációjával végzett kutatás alapján/ állítja, hogy a verbális-logikai funkciók 18-50 éves korig még nagymértékben folyamatosan növekszenek és csak a 60. életkor felé kezdenek fokozatosan, ~~de nem jelentősen csökkenni~~. Ezek a szerzők tehát a felnőttkorban az intellektuális folyamatokban világosan kifejeződő progresszív előrehaladást, evolúciót, nem pedig involúciót figyeltek meg. Különösen értékesek D.B. Bromleynek /1966/ azok a vizsgálatai, amelyeket a Wechsler-Bellevue-féle pszichodiagnosztikai teszt segítségével 20 és 80 közötti életkorú embereken, tömeges méretekben végzett. Eszerint figyelemre méltó néhány verbális /beszéd, információ, megértés/ és nem verbális /pl. szimbólumok, számok, mértani ábrák kódolása; vagy egész figura összerakása részekből/ funkció alapvetően ellentmondó változási menete. A verbálisok a 30-40 év után fejlődnek a legintenzívebben, 40-45 év után érik el tetőpontjukat, 70 körül stabilizálódnak és csak azután csökken-

nek. A nem verbálisak különböző ütemben ugyan, de már 30-35 életévtől kezdve folyamatosan csökkennek. A jelenség értékelésében viszont teljesen igaza van Antoine Léonnak, a Sorbonne professzorának, hogy "a felnőtt viszont gyakrabban él az első kategóriába tartozó tulajdonságaival, mint a másik fajta képességeivel /1971/91/, tehát az ezirányú fejlődési tendencia fontosabb a számára".

A magunk részéről még ezzel kapcsolatban /lásd Durkó 1966, 1968/ bizonyítottuk, hogy mivel az intellektuális képességek funkcionálási szintjében is az eredmény döntőbben az életut, a funkció gyakorlása, a nevelési eredményesség, mint az életkor függvénye, így az egyénenként nagyon heterogén, s az egyes, azonos életkorú nagykorúak és felnőttek között a különbségek nagyobbak lehetnek, mint a felnőttek és az ifjúság között. /L. Szewczuk 1959/52!/

Bemutattuk a magasabb, intellektuális folyamatokat összetevő egyes lelki funkciók fejlettségi szintjét és változási tendenciáit a felnőtt korban. Kétségtelenül kedvezőbb a kép, mint amit az előbb a szenzorikus folyamatoknál láttunk. Az egyes funkciók sokrétű összetevőiből a felnőttkorra újak erősödtek meg, s a sajátos összfunckió jobban ellenáll az involúciós folyamatoknak.

Mivel magyarázható ez? A kutatók keresve a jelenség okait, több tényezőre is felhívták a figyelmet. Pacaud /1960/ szerint a funkciók involúciójának lelassubbodását két tényező idézi elő. A belső tényező: a tehetség. A tehetségesebbeknél az intellektuális evolúció hosszabban tart, és a visszafejlődés mozzanatai később következnek be. A másik tényező külső, gazdasági-kulturális-nevelési jellegű. Az állandó, aktív tanulás, az intellektuális funkció gyakorlása, a magas szintű képzettség segíti a pozitív fejlődési folyamatok magasabb életkorig való kitolódását. Még egy tényezőre kell a figyelmet felhívni, amelyet saját, a felnőttek élettapasztalata jellegének és személyiségén, valamint felnőttnevelésen belüli funkciójának feltárására vonatkozó kutatásom /1966/ bizonyított, amely a

Bromley-féle megállapítások magyarázatát is adja. Ez pedig a felnőttek egész életen keresztül felhalmozódó tapasztalatainak, információszerzésének, élményeinek a gazdagsága, amely elsősorban járul hozzá ahhoz, hogy a verbális-információs képességek késő öreg korig ellenállnak az involúciós, leépülési tendenciáknak. E kedvező tényezők pozitív összejátszása esetén tehát a felnőttek intellektuális képességei a legmagasabb életkorig magas fokú funkcionálási szinten maradhatnak, s alapját képezhetik a felnőttkori személyi fejlődésnek, továbbtanulásnak, művelődésnek. Abban az esetben azonban, ha az ifjúkori kötelező iskolázás időtartama megrövidült, ha az akkori szellemi aktivitás nem volt megfelelő szintű, ha az iskola elhagyása után az egyént az élet nem készítette további önművelésre, intellektuális képességei gyakorlására stb., az értelmi képességek terén is erőteljesebben érvényesülnek a kopás jelenségei, sőt ezek szellemi megrekedéshez, megmerevedéshez, az ujjal való szembeálláshoz vezethetnek. Francia vizsgálatok pl. azt bizonyították, hogy az általános kötelező iskolai oktatás után a munkástömegek zömmel a konkrét műveleti gondolkodás és az absztrakt formális logikai gondolkodás közötti szinten vannak. /L. Laroche 1967!/ Léon - Migne kutatásai alapján - /1971/77-79.p./ összefoglalja a köznapis gondolkodás legfőbb sajátosságait, amelyek akadályai lehetnek a tudományos ismeretszerzésnek. Ezek teljesen összeesnek azokkal a megállapításokkal, amelyeket 1966-ban a felnőttek élettapasztalata jellemzőiként kaptunk /Durkó 1966/III.f./. Ilyenek: a fogalmak helyett leíró, szemléletbeli kép használata, amelyben sokszor nem a jelenség lényeges, csak a szembetűnő vonásai tükröződnek; az ok és okozatok keveredése, normarendszerek keveredései; hibás, elszórt általánosítások stb. A felnőttnevelés folyamatában tehát nekünk ezekkel a negatív sajátosságokkal, a pszichikus megrekedés következményeivel számolnunk kell, azokat korrigálni, javítani kell, hogy az egyént a szellemi ujrafejlődés útjára elindíthassuk.

A felnőttnevelési gyakorlat közvetlenebb segítése érdekében még - sajnos csak nagyon vázlatosan - szólnunk kell a felnőttek gondolkodási képességét megalapozó, segítő más in-



tellektuális képessége néhány jellegzetességéről is.

A figyelem terén a felnőtt már nemcsak akaratlan, de erősebb akaratos figyeléssel is rendelkezik; mely állandóbb és ellent tud állni a szórakozottságnak. A felnőtt rendelkezik az introspekcióval, ami a gyermeknél hosszú ideig nincs meg. A figyelem köre /terjedelme/ is nagyobb a felnőtteknél, egy-szerre több elemet tudnak megragadni. A tárgyak megfigyelésében jobban megragadja a tárgy egészét, mint a részleteket /amelyeket sokszor nagyvonalu hanyagsággal kezel/, s figyelmét inkább az állandó, jellegzetes, fontos jegyekre irányítja.

A felnőtteknél a képzelőerő is nagyobb mértékben irányított, alkotóbb jellegű, közelebb áll a valósághoz, mint a gyermeké, amely inkább akaratlan, mozgékony és semmitől nem korlátozott.

A felnőttek nemegyszer panaszkodnak emlékezetük jelentős gyengülésére gyermek- és ifjúkorukhoz képest. Ez a szubjektív közérzet azonban a legtöbbször helytelen, nem veszi figyelembe, hogy a felnőtt emlékezete jelentősen más, mint a gyermeké. Thorndike vizsgálatai /l. 1928/ egyértelműen kimutatták, hogy pl. a felnőtt közvetlen emlékezőtehetsége sokkal jobb, mint a gyermeké. A megjegyzés tartósságára vonatkozólag megállapítása már óvatosabb, miszerint "a felnőttek fölénye /ti. ebből a szempontból/ valószínűleg kisebb, mint a közvetlen emlékezet szempontjából." Ez azonban a megjegyzés tartósságát tekintve legalább olyan szintet jelent, mint a fiataloké, és ez nem kedvezőtlen az oktatás számára. Az emlékezet másik sajátossága szempontjából a mechanikus emlékezet a felnőtténél gyengébb, de a logikai emlékezőképesség jóval fejlettebb, márpedig az oktatás minősége szempontjából ez utóbbi a jelentősebb. Természetesen az emlékezet egyénenként más-más szintű lehet, de ez gyakorlással éppen úgy fejleszthető, mint bármely más képesség.

A felnőtt gondolkodása és tanulása erősen függvénye érdeklődésének és motiváltságának. A felnőtt - mint már Usinszkij megállapította - könnyen elsajátítja, megérti, bevési azt, ami

speciális tevékenységével, érdeklődésével összefügg. De kevés figyelmet fordít a többi dologra, az érdeklődési körén kívül eső tartalmakra. "Ellenáll" az anyagnak. A felnőttet ezért az elsajátítandó anyaggal szemben mindig emocionálisan is érzékennyé, érdekeltté kell tenni, be kell láttatni tanulásának "értelmét" - az iskolában pl. minden tantárgy terén - felnőtt léte valamilyen vonatkozásában.

A gondolkodás képessége a legszembetűnőbben a problémamegoldás képességében nyilvánul meg. Putnoky és Király szerint /1967/12/ a felnőttnél a problémahelyzet megteremtése nehezebb is, könnyebb is egyszerre, mint a gyermeknél. Nehezebb, mert a felnőtt kevésbé tud "csodálkozni". Az ismeretlenül való találkozás nála nem vált ki könnyen megismerési vágy okozta feszültséget. Ha viszont a problémaszituáció előállt, azaz sikerült a problémát a felnőtt élethelyzete valamilyen vonatkozásával kapcsolatba hozni, ez azonnal világosabb és egyértelműbb lesz, a megoldás irányába való beállítódás gyorsan megtörténik, a megoldás simább, lehetősége realisabb. Ebből viszont pedagógiaiilag az következik - amit egyébként Székely Lajos nagyon pontos pedagógiai-lélektani kísérletben igazolt is /l. 1950/ -, hogy a felnőttek esetén a tanulási és gondolkodási folyamat hatékonysága növelésének döntő feltétele, ha a megtanulandó, elsajátítandó ismereteket olyan realis, könnyen felfogható problémahelyzetbe építjük bele, amelyek felismertetése, elfogadtatása a felnőttel viszonylag könnyen megvalósítható, mert ezzel a problémamegoldásra - vele együtt új műveletek elvégzésére, új ismeretek elsajátítására, a régiek rendszerébe való beépítésére - őt motivációsan ráhangoljuk.

### 3. A felnőttkori személyi tulajdonságok és a nevelés

3.1 Az eddig közölt vizsgálatoknak - nézetünk szerint - volt még egy hiánya: elszелеktáltan vizsgált egyes intellektuális funkciókat ezek működési szintje mérésére kidolgozott tesztfeladatokkal. Maga a teszt módszer használhatósága ellen is sok kifogás hangzott el a felnőttekkel kapcsolatosan, hi-

szen a bennük foglalt sokszor értelmetlen feladatok a felnőttet nemhogy a megoldásra, hanem sokkal inkább ellenállásra készítették. Márpedig a feladatok értékelése a legtöbbször éppen határozott időtartam alatti teljesítmény száma szerint történt. Nem véletlen, hogy "a korlátozott idejű tesztek esetén a felnőttek mindig hátrányba kerültek a fiatalokkal szemben, viszont a korlátlan idejű tesztek esetén az eredmények azonos értékűek, sőt az idősebbek szimbolikus fölényét is mutatják". /Lásd: Samolovcev 1972./ A főproblémát azonban mégsem a teszt módszer alkalmazása, hanem az okozta, hogy nem volt képes a felnőtt tanulási folyamata egészében az összetevő részek komponensek működésének együttes kölcsönhatását, dialektikáját feltárni. Ennek a problémának a megoldása, vagy legalábbis annak közelítése vezetett bennünket egy 1962-ben végzett - döntően statisztikai módszerű -, először 1966-ban publikált vizsgálatunkban. /Durkó 1966, 1968/144-150/.

Az egyes részkomponensek bonyolult kölcsönhatását, egymást kiegészítő funkcióját feltételeztük és ezt igyekeztünk bizonyítani. A bizonyítást a következőképpen végeztük. Adottnak s összehasonlítási alapnak vettük a felnőtt intellektuális és tanulási képessége alakulásáról Thorndike /1928/ által végzett vizsgálatokat, amelyek 25 évnél állapították meg e képességek optimális funkcionálási szintjét, s attól kezdve 42. évig 13-15 %-os csökkenést, 42 év után pedig a képesség erőteljesebb gyengülését.

Ezzel hasonlítottuk össze a felnőttek tényleges tanulási eredményességének adatait, amelyet 3425 különböző életkorú felnőtt, a dolgozók iskoláiban nyert tanulmányi eredménye statisztikai feldolgozásából nyertünk az életkor függvénye szerint. Az így nyert adatokat a 2. ábra felső része tartalmazza.

Már az eredménynek ez az első része is figyelemre méltó. Ábránkon a tanulási eredményesség maximuma nem esik össze az előbb bemutatott intelligencia-tesztvizsgálatok 22. év körüli csúcserkével, hanem ez az érték 34-42. évek közé esik. /Az

ábra görbéje is pontosabban megmutatja, hogy ez a csúcserő érték a nőknél 31-33 év közt, a férfiaknál pedig 40-42 év között van./

A két értékmaximum közötti differenciát csak azzal lehet magyarázni, ha feltételezzük, hogy a kérdéses időszakban /22. és 42. év között, esetleg 52. év között/ különösen erősen hatottak olyan más pszichikus képességek, esetleg személyi tulajdonságok, amelyek az intelligenciaszintben bekövetkezett lassu csökkenést kompenzálni tudták. A felnőttoktatásban részt vevő pedagógusok tapasztalatai szerint ilyen tényező az erősebb fokú motiváció, így a fokozódó tanulási akarat és a kitartás.

Kerestünk olyan tényezőt a pedagógiai folyamaton belül, amelynek állapotán, szintjén a hasonló életkorúak motivációját, illetve akaratának erősségét mérhettük. Eddig ezt legjobban a lemorzsolódás szintjében találtuk meg. /A két adat összehasonlíthatóságát igyekeztünk elősegíteni a 2. ábrával. A lemorzsolódás adatait az ábra alsó része tartalmazza./

Nézetünk szerint az eredmények meggondolkoztatóak, a feltételezett tendencia valóságjellege felé mutatnak. A lemorzsolódás százalékszámának erőteljes csökkenése - az adatok bizonyossága alapján - akkor következik be /a 25-27 év körül/, amikor a tanulmányi eredmény erőteljesen emelkedik. Az átlagos tanulmányi eredmény pozitív csúcserő értéke /40-42 év körül/ és a lemorzsolódási negatív csúcserő értéke /37-39 év körül/ is nagyjából összeesik. Igazoltnak érezzük tehát, hogy a növekvő erejű motiváció, a tanulási kitartás egyes szenzomotorikus és intellektuális képességeknek az életkorral bekövetkező csökkenését kompenzálni képes.

Ezt a vizsgálatot - a magunk részéről - jelentősnek érezzük azért is, mert bizonyító adatokkal járult hozzá a felnőtt tanulási képességére, illetve tanulási eredményességére vonatkozó korszerű és helyes szemlélet kialakításához. A gyakorlati tapasztalatokkal is összeesik ui. az a koncepció, hogy a fel-

nőttek tanulási képessége nem egyszerűen intellektuális képességek kérdése, hanem e képességek és a felnőtt alapvető személyi tulajdonságai kölcsönhatásának, egységének s az egységben megnyilvánuló "egymás-kiegészítésnek", kompenzációnak a kérdése. Nézetünk szerint tehát a kompenzáció szölesebben értelmezendő, mint csak az intellektuális folyamatok részkomponenseinek az egymás gyengülését "pótló", kiegészítő hatása. Benne az egész személyiség részes, hiszen az egész személyiség megnyilvánulása egy-egy intellektuális folyamat, funkció is. /E módszer, illetve felvetett hipotézisünk két elemében nyertünk azóta más külföldi kutatásokban megerősítést. Nem volt problémátlan az egyes részfunkciók vagy személyiségi vonások egymás gyengését kompenzáló funkciójának feltételezése. Azóta Ananjev /1968/152/ és Léon /1971/93. p./ munkáiban egyaránt, mint bizonyított jelenséggel találkozhattunk az egyes képességek s személyi tulajdonságok egymást kompenzáló hatásával. Ugyancsak megerősítést nyert azóta az a gondolatunk is, hogy a személyiség legkülönbözőbb tulajdonságai is erőteljes kompenzáló funkciót gyakorolhatnak az értelmi funkciók esetleges gyengüléséből adódó negatív jelenségek ellensúlyozásában a tanulási összeredmény kialakulásának folyamatában. Léon /1971/130/ ugyanugy, ahogy én 1966 óta - mint a következőkben látni fogjuk - a felnőttnevelés szempontjából előnyt és hátrányt jelentő sajátosságairól beszél./

A felnőtt tanulása eredményességét ui. így /a teljes személyiség érintettsége, összprodukciója koncepciójában/ vizsgálva szembetűnt, hogy a felnőttkori személyi tulajdonságok /a felnőtt sajátos társadalmi helyzetéből és pszichikus fejlődéséből adódó sajátosságok/ jellegzetes kétarcúságot mutatnak. Nagyobb részük tanulás, művelődés szempontjából előnyt jelent, kisebb részük hátrányt, nehézséget. Az előnyös sajátosságok jól tudják pótolni a szenzomotorikus vagy más jellegű pszichikus képességek alacsonyabb fejlettségéből adódó hátrányokat, és a tudatos gyakorlással, működtetéssel meggyorsítják a pszichikus képességek utólagos fejlődését. A hátrányt okozó sajátosságok viszont további fékezői lehetnek a tanulás ered-

ményességének. Az előnyös és hátrányos tényezők pozitív vagy negatív hatása azonban tervszerű nevelőmunkával még fokozható, illetve csökkenthető. Ezek feltételeit, módzatait a felnőttnevelés tudományának kell kikutatnia. Előadásomban is még ez az egyetlen gondolat maradt hátra, hogy csak röviden, felsorolásszerűen /mert az idő bővebb kifejtést nem tesz lehetővé/ mutassuk be a művelődés szempontjából előnyös és hátrányos felnőttkori sajátosságok csoportját.

3.2 A felnőttnevelők és a tudományos vizsgálatok tapasztalata alapján művelődés szempontjából inkább előnyt jelentenek az alábbi sajátosságok:

- a felnőtt sokrétűbb társadalmi szereprendszeréből és a társadalmi követelményrendszerben való nagyobb fokú eligazodásból következő erősebb társadalmi és szubjektív művelődési motiváltság, tudatosság;
- a felnőtt időhorizontjának mult- és jövőbeli kiteljesedése, kitágítása, reális jövőépítés, egyéni életterv; /l. Léon 100. p.!/
- nagyobb felelősségtudat és felelősségvállalás önmaga szerepe és tettei iránt;
- erősebb kitartás, cselekvési edzettség, az önmagának való parancsadás képessége, fegyelmezettség;
- a gazdag valóságismeret, élettapasztalat, sokrétű élmények /amelyek azonban már - bizonyos esetben - akadályozó tényezők, negatív művelődési magatartás kialakítói is lehetnek/;
- pozitívabb intellektuális /pl. figyelemkoncentráció, Léon 1971/130. p./ és gondolkodási képességek, elsősorban önmaga erői feladatokra, az új ismereteknek a régiek rendszerébe való beillesztésének /Léon 31.p./, az ismeretek gyakorlati felhasználásának, alkalmazásának a képessége, s általában a racionalitás nagyobb szerepe a személyiségben;

- reális önértékelés alapján a tájékozódás, az önalakítás, önművelés magasabb foka;
- személyének, érdeklődésének, szakmai specializálódásának /1. Léon 93. p.1/ nagyobb kialakultsági foka, stabilizálódása, amely bár nem teszi őt gyermeki szinten képlékennyé /1. Siemiński 1961/, de az elért művelési-nevelési eredményt beépíti a személyiség szilárdabb struktúrájába, a felnőtt "tartásának" részévé, tehát tartóssá teszi. Ha ez a kialakultság - a felnőtt sajátos élet- és művelődési útja eredményeként - megmerevedésbe csap át, ez a felnőttkori sajátosság hátrányt jelentővé válik;
- az emberi viszonyteremtés, sokrétű kapcsolatban élés fejlettebb képessége /viselkedési modellek Léon 130.p./, nagyobb foku társadalmi adaptációs képesség és a környezet-alakítás szükségletérzése;
- bár ezen sajátosságok terén is bekövetkezhetnek a pszichikus megrekedés jelenségei, mégis ezek a sajátosságok még a nagykorúak jó részénél is a gyermekéhez képest magasabb szintű fejlettséget mutatnak.

2.3 A művelődés szempontjából hátrányos felnőttkori sajátosságokat a következőkben foglalhatjuk össze:

- a felnőtt sokrétű szereprendszeréből adódó nagyobb mérvű lekötöttsége, önmaga művelődésre való felszabadításának /gondoktól való feloldódásának/ nagyobb nehézségei;
- általában az egész napi munka után bekövetkező tanulás idején való fáradtsága, ennek figyelemkoncentrációdást negatívan befolyásoló szerepe;
- az élet során kialakult esetleges téves tapasztalatok, elsietett általánosítások, negatív világnézet, mint tudományos ismeretszerzési akadályok;

- a negatív élmények alapján kialakult rossz tanulási, művelődési szokások, kulturális magatartás, mely a helyes formák kialakítása előtt lebontást kíván; - általában a megszokotthoz való erősebb kötődés, a változtatási vágy, kockázatvállalás gyengülése;
- a hiányok jelentőségének és a társadalmi értékelés súlyának érzékeny felfogása miatt többször a kelletténél nagyobb fokú érzékenység, szégyenérzet, gátlásosság;
- egyes intellektuális képességek, készségek - gyakorlás-hiánya miatti - esetleges gyengesége, a perceptív képességek romlása, amelyek előzetes, erre koncentrált képző munkával szintre hozandók.

Összegezetten a felnőtt képezhetőségéről, illetve tanulási képességéről elmondottakból - részint Thorndike elgondolásait követve - az alábbi néhány fontos végkövetkeztetést vonhatjuk le:

- 1./ A felnőtt képes a tanulásra, személyi tulajdonságai, magatartása megváltoztatására, ha elég okot érez erre. Döntő tényező tehát motiváltságának ereje. A legalkalmasabb tanulási idő a számára az, amikor a megtanulandó anyagra - felnőttléte valamilyen vonatkozása folytán - szüksége van. Ez teszi nélkülözhetetlenné azt is, hogy a különböző tudományos ismeretek hasznosságának a gondolatát ösztönző tényezőként mindig felhasználjuk a felnőttnevelésben.
- 2./ A felnőtt művelődésben való részvételének, illetve tanulási eredményének a növeléséhez a legjelentősebb feltétel a társadalom fejlődéséből következően az egyének elé állított magasabb műveltségi követelményeknek a tudatosítása és általában a tanulás számára pozitív társadalmi légkör teremtése. Ha a felnőtt tanulási törekvéseit társadalmi elismerés kíséri, igen jelentős megerősítést kap az.
- 3./ A társadalom még nem becsüli eléggé a felnőttnevelés jelentőségét. Bebizonyítást nyert, hogy egész sor tanulási



terület számára a felnőttkor még a serdülő korhoz viszonyítottan is alkalmasabb tanulási lehetőséget biztosít. Ugyanigy igazolódott, hogy sokkal többen képesek felnőttkorban a tanulásra, mint amennyien ezt jelenleg teszik. Ezek a tények és adatok velünk is reálisnak kell, hogy elfogadtassák azt a következtetést, amit Robert Peers angol kutató fogalmazott meg, hogy ti. a felnőtt képezhetőségének a megismerésénél "a kiaknázatlan energiák óriási tartaléka lett nyilvánvalóvá a közösségben, amely arra vár, hogy felderítsék és kihasználják az egyén és a társadalom javára".

4./ A felnőtt belső lelki feltételei, pszichikus képességeinek fejlettségi szintje, személyi sajátosságai pozitív mozgósításának a képessége határozza azt meg, hogy az egyén a művelődés milyen szintjére, milyen ágaira, milyen formákra vált alkalmassá. A felnőttek - esetleg nem reális önismerete, önértékelése miatt - ez adott belső feltételeknél jóval magasabb szintet követelő tanulási formákra történő vállalkozása /a szükséges fokozatos növekedés átugrása miatt/ az eredményesség rovására megy, a gátló, negatív sajátosságok megerősödéséhez vezet, így társadalmilag és egyénileg is káros. Itt a közösség, az egyes művelődési intézmények reális értékelő kontrollja feltétlenül szükséges.

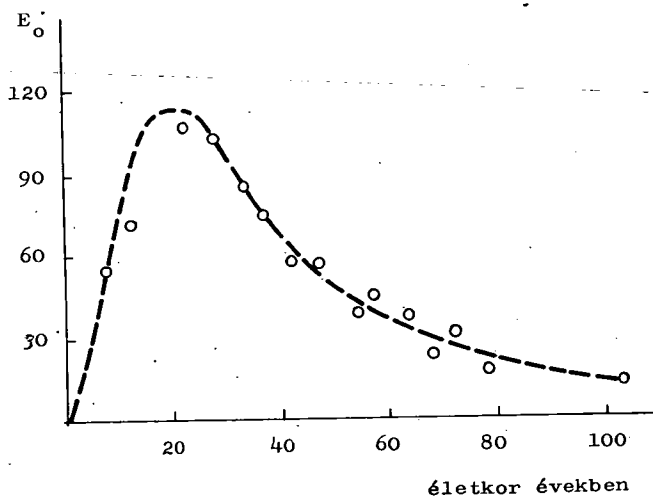
5./ Végül - mivel a felnőttkori sajátosságok a művelődés szempontjából részint előnyt, részint hátrányt jelentenek - a felnőttnevelés és művelődés hatékonysága növelésének döntő tényezője, hogy a felnőttnevelés kutatásával foglalkozó tudomány és a felnőttnevelést szervező és gyakorlatát végző minden szervezet és felnőttnevelő állandóan keresse-kutassa-kísérletezze, hogy a művelődésben előnyt jelentő felnőttkori sajátosságok hatását hogyan lehet fokozni, azokra hogyan lehet a felnőttnevelést hatékonyabban ráépíteni és a hátrányt jelentő sajátosságok hatását hogyan lehet csökkenteni, közömbösíteni, negatív hatása ellen szervezeti, szociális és andragógiai ellenintézkedéseket tenni.

## I r o d a l o m

- B.G. Ananjev: Cselovek kak predmet poznanyija. /Az ember mint a megismerés tárgya./ Leningrád, 1968.
- D.B. Bromly: The Psychology of Human Ageing. Fengvin Books. England. 1966.
- Durkó Mátyás: A felnőttnevelés lehetőségét és szükségességét alátámasztó pszichológiai tényezők. Magyar Pszichológiai Szemle, 1966 /XXIII/3. sz./
- Durkó Mátyás: Felnőttnevelés és népművelés. Bp. 1968. 322 old.
- Durkó Mátyás: A felnőttkor sajátosságai. Debrecen, 1971. 135 o.
- Harsányi István: Mi teszi az embert felnőtté? Pedagógiai és Pszichológiai Ismeretterjesztés. Bp. TIT 1964/1/94-118. o.
- W. James: A lélektan alapjai. I-II, Bp. 1893.
- Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései /TK.Bp./ 1967.
- J.R. Kidd: How adults learn? Association Press New York, 1959.
- P.P. Lazarev: Szvremennüje problemü biofiziki. Jzd. A.N.Sz.Sz.S: R. 1945.
- J. Laroche: Expose sur de développement des structures intellectuelles diagnostic des structures operatoires. CUCES. Nancy 1967.
- A.N. Leontyev: A pszichikum fejlődésének problémái /Kossuth, Bp./ 1964. 563 o.
- A. Léon: Psychopédagogie des adultes. Paris, 1971. 181. p.
- B.L. Neugarten: Személyiségváltozások a felnőttkor folyamán. Népművelési Értesítő 1967/4/352-374. o.
- R. Peers: Adult education London, 1958. /Routledge and Kogan/ 192.

- Putnoki Jenő - Király József: A népművelési munka alapvető pszichológiai problémái. NPI. Bp. 1967. 37. o.
- B. Samolovčev: A felnőtt ember és pszichoszociális sajátosságai. Népművelési Értesítő 1972/3/222-245. o.
- M. Siemienski: A felnőtt ember nevelésének lehetőségei. Osviaty Doroslych. 1961/1/49-51. o.
- E. Spranger: Zur Psychologie der Bildungsamkeit der Erwachsenen. /Eine Skizze/ /A felnőtt képezhetőségének pszichológiájához/ Bildungsfragen der Gegenwart. Stuttgart, 1953. 71-88. S.
- W. Szewczuk: Psychologia człowieka dorosłego. /A felnőtt ember lélektana/ Warszawa, 1959. 130. p.
- L. Székely: **Productive** processes in learning and Thinking. Acta Psychologica 1950 /Stockholm/ 7. 388-407. p.
- E.L. Thorndike: Adult Learning /Felnöttek tanulása/ New York, 1928. 326. p.
- B.M. Tyeplov: A zenei képességek pszichológiája. Bp. 1960. 377. p.

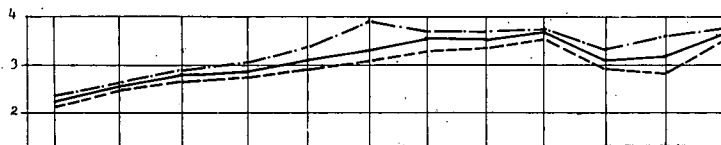
A HALLÁSI LÁTÁSI PERIFÉRIKUS ÉS KINESZTETIKUS ÉRZÉKENYSÉG  
ÉLETKORI MEGVÁLTOZÁSÁNAK ÁLTALÁNOS GÖRBÉJE P.P. LAZAREV SZERINT



1. ábra

TANULMÁNYI ÁTLAGEREDMÉNY ÉS A LEMORZSOLÓDÁS SZÁZALEKSZÁMA ÉVJÁRATOK SZERINT  
/1961-62. tanév/

Tanulmányi átlageredmény



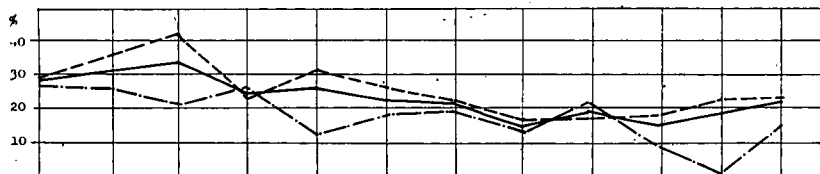
224	248	291	301	340	394	367	367	364	337	358	366	329
218	247	280	289	311	334	342	351	307	320	361		308
216	246	261	273	297	303	325	327	343	295	290	348	294

16-18	19-21	22-24	25-27	28-30	31-33	34-36	37-39	40-42	43-45	46-48	49-52 évesek	Átlag
-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	--------------	-------

163	184	132	76	70	77	73	79	35	10	9	0	295
549	364	247	266	251	247	236	261	166	78	88	41	2564
186	200	115	190	175	170	163	186	131	59	29	55	1639

Lemorzsolódási % szám

— Nők adatai száma  
— A feldolgozott összes adatok száma  
- - - A férfiak adatai száma

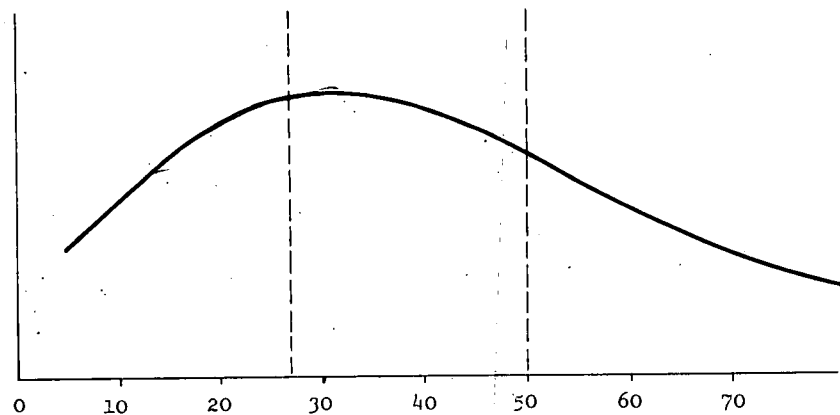


27,55	25,90	21,15	26,21	13,63	18,08	18,88	12,79	20,45	9,52	-	14,28	22,13
28,04	30,81	33,24	25,69	25,95	22,57	20,53	14,70	19,02	15,21	19,14	21,15	25,13
28,46	35,06	41,32	25,49	30,27	27,44	21,25	15,45	18,63	18,90	23,08	22,22	26,73

16-18	19-21	22-24	25-27	28-30	31-33	34-36	27-39	40-42	43-45	46-48	49-52 évesek	Átlag
-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	--------------	-------

225	247	170	103	38	94	90	86	44	21	9	7	1188
485	555	370	356	339	311	297	306	205	22	47	32	3425
260	308	190	235	251	225	207	220	161	71	38	47	2237

THORNDIKE KÍSÉRLETE A TANULÁSI KÉPESSÉG SZINTJÉRŐL



3. ábra

## AZ ÖREGKORU EMBER PSZICHOLÓGIAI SAJÁTOSSÁGAI ÉS A MŰVELŐDÉS

Az öregkor kérdéseinek tárgyalása a gerontológia tudományának keretébe tartozik. A gerontológia egy komplex, összetett tudomány, pontosabban a tudományok ötvözete, beletartozik az öregkor szociológiája, filozófiája, jogi kérdései, az öregkor sajátos biológiai problémái s nem utolsósorban a gerontopszichológia, az öregkor lelki világával foglalkozó tudományág.

A gerontológiának - az öregéssel foglalkozó tudománynak - számtalan ága van, pl. az öregek anatómiai, élettani, szövettani, gyógyászati kérdései, szociológiai problémái. Ezen belül a gerontopszichológia egészen sajátos, az öregkor pszichológiai kérdéseivel foglalkozó tudományág. A pszichológia ezt a kort is csak komplex módon, részint szomatopszichikus összefüggésben, részint sajátos társadalmi, emberi vetületben tudja megérteni. A téma összetett, a megközelítés módja is csak összetett lehet.

Korunkban megnőtt az idős emberek jelentősége, mert az előző évtizedekkel szemben meghosszabbodott az ember átlagos életkora. Ez korábban, néhány évtizeddel ezelőtt 40-50 év köré esett, most egyes szerzők szerint a 60-70. életkor tekinthető átlagos életkornak. Illyés Gyula így fogalmazott: "Hatvanéves ember szemében a nyolcvanéves öreg. A lovagkorban a harminc-harmincöt év - az első ősz hajszál vagy szőrzet megjelenése - jelezte mintegy zászlóként a más, a zordabb léte-

rület határát. Az életérzés örök multjához mérten az öregedés érzése modern fogalom. Meghatározása, így ez is, kétes és semmiképp sem végleges." /Kháron ladikja/

Természetesen az átlagos életkor a különböző társadalmi, gazdasági viszonyok között eltérő. A táplálkozás, az orvosi ellátás, az éghajlati viszonyok, a gazdasági körülmények mind olyan tényezők, amelyek ebben a rezultánsban szerepet kapnak. Egész másképp alakul az átlagos életkor ma is primitív törzsi körülmények között, másképpen az urbanizáció során; a települési viszonyok is motiválják, színezik ezt a képet. Ismeretes, hogy az előbb említett tényezők mellett a különböző pszichotraumák, a gyorsuló idő sajátos mozgástörvényei is befolyásolják az emberi életkort. Nem véletlen, hogy egyes, pásztor-életmódot folytató hegyilakók átlagos életkora igen magasán meghaladja az egyéb foglalkozásu, más települési körülmények között élő emberek átlagos életkorát.

Általában azt szokták mondani, hogy az öregkor a hanyatlás időszaka. Kétségtelen, hogy az idős korban általában előnytelenül változik meg az izomtónus, az emberek testtartása, csontozata, szervrendszere. Az idős ember sajátosan görnyedt, bizonyos mértékben az elesett testtartás jellemző rá, mint ahogyan ezt a festők is tipikusan ábrázolták /pl. Réti István: Öregasszonyok, Iván Jermenyov: Éneklő vak koldusok, Munkácsy Mihály: Bucsuzkodás/<sup>x</sup>. A kopások, az anyagcsere-elváltozások következtében általában mindezek romló tendenciát mutatnak, különböző mérvű elváltozások tapasztalhatók az emberi szervezetben. Az idős kornak ezt a markáns vonalvezetését néhány képpel kívánjuk illusztrálni. /Rodin: Jules Dalou, a szobrász, Strobl Alajos: Anyánk, Tizian: Őnarckép, Pásztor János: Bucsuzkodás, VV. Verescsagin: 96 éves asszony portréja, Rippl-Rónay József: Öregasszony ibolyával, Dürer: Anyja képmása, Ferenczy Béni: Leonardo da Vinci/. Mégis már most előljáróban

<sup>x</sup> A képek, idézetek kiválasztásában segítséget nyújtó Bácskai Erzsébet tanársegédnek és a hallgatóknak ezuton is köszönetet mondok.



meg kell jegyezni, hogy tévesnek tartjuk azt a szemléletmódot, mely egészében leegyszerűsítve homogénnek tekintí az öregséget, vagyis csupán hanyatlásnak tartja. Valójában azt mondhatjuk, hogy minden életkorban megtalálhatók hanyatló és fejlődő tendenciák. Találón jegyezte meg Nyirő Gyula, hogy az öregkori sajátosságok bizonyos értelemben a nyugdíjas állapottal, elsősorban az aktív munkálkodás hiányával függenek össze, s nem elsődlegesen az idő elmulásával. "Nyugdíjba rendszerint öregsorban helyezik az embereket. Az ilyen formán kialakuló lelki sajátosságok nem az öregségnek, hanem a nyugdíjnak, a munkátlanlagnak a következményei. Nem szabad és nem lehet a munkából kimaradt vagy a munkából félreállított embert az aktív dolgozóval összehasonlítani." /Nyirő, 16. old./ A munka konzervál, elsősorban szellemileg. Nyirő ezt a pszichiáter szakmai tapasztalatával fogalmazta meg: "A regeneráció lehetőség a gyakorlás hiányának tartalmával és az életkor növekedésével párhuzamosan romlik. Hogy a munka őrizője a fiatallagnak, bizonyítják azok a tapasztalatok, amelyeket társadalmunk átalakulásával tehattunk. Amióta az öregek nem kényszerülnek jó munkabírásuk ellenére is nyugdíjba, több szellemileg ép embert látni közöttünk." /Nyirő 16. old./ Az izoláltság psychopathológiai problémákhoz vezethet: "A munkából való kiiktatás többnyire kisebb-nagyobb fokú izolációt is okoz, ami pedig - amit az a psychiatriából ismeretes - önmagában is különböző psychopathológiai zavarokat okozhat, amelyek között nem a legkritkább az értelmi hanyatlás. A munkából való kiiktatás az ingerek számát is csökkenti." /Nyirő, 16. old./

Az idős ember aktivizálása többek között a családon belül, de a társadalmi életben, bizonyos értelemben a munka területén is kétségtelenül lelassítja, eltolja azt a folyamatot, amelyet visszahanyatlási periódusnak szoktak nevezni. Az idős emberek **nél jelentkező,** egyénenként változó negatív, hanyatló tendenciák mellett vannak olyan sajátosságok az idős korban mind mentális, mind érzelmi vonatkozásban is, amelyek elsősorban pozitív jellegűek, és vannak negatív sajátosságok, amelyek éppen ebben a korban alakulnak át pozitív vonásokká. /Pl. az idős

emberek melegsége, játékos türelme és megértő szeretete a gyermekekkel szemben./ Ezek általában olyan pozitív vonások, amelyek az élet bölcsességével kapcsolatban éppen az idős ember pozitív vonásaiként jelennek meg. Az idősebb ember ezen bölcs, kiegyensúlyozott mosolyát láthatjuk Csók István képén. /Csók István: Keresztapa reggelije./

Már a legkisebb gyermekkorban fellelhető például a csecsemőmirigy elhalása, a fogóreflex, a szopóreflex eleinte ösztönyszerű és célszerű működése megszűnik, mint ahogyan az idős korban is vannak olyan, pozitív előjelű, főképp pszichikus jelenségek, melyeket a korábbi időszakban nem leltünk meg. Ugyanakkor az ifjúkornak is vannak olyan negatív jelenségei, amelyeket az öregkorban általában nem tapasztalunk.

Ha a biológiai, szociológiai, pszichológiai tényezőket számbavesszük, vagy szembesítjük ezeket az öregember jogi státuszával, sajátos ellentmondások tömekegére bukkanunk. Ha csak a biológiai státuszt tekintjük, úgy találjuk, hogy az idős emberek fizikai teljesítőképessége általában csökken, a szervezet lebontása, visszafejlődése nagyobb mértékű lesz, az izom tónusa megváltozik, az egész anyagcsere átalakul, a külső, a bőr, az izomzat, a csontrendszer, a szervek rugalmassága csökken, még a vérnyomás is megváltozik, az egész szervezet bizonyos mértékben átalakul, egyes alapvető funkciók, mint a nemi funkciók csökkennek. A szomatikus tényezők megváltoznak, és mindez sajátos módon egyuttal valamilyen összefüggésben van a pszichikus állapot megváltozásával. Ez az összefüggés azonban nem determináló körülmény, nem jár mindig adekvát pszichikus elváltozással. Az élet egyéb területén bizonyítható az a tétel, hogy időnként a szomatikus és pszichikus elváltozások - bár kapcsolatuk nagyon szoros - nem mindig egyértelmű tendenciát mutatnak. Ezért sem szomatikus, sem pszichikus értelemben nem mondhatjuk azt, hogy az öregkor lelkileg is öregséget, illetve a fiatalság lelkileg is fiatalságot jelent. Hiszen vannak koravén fiatalok, és un. fiatal öregek. Az életkor szomatikus és pszichikus sajátosságai különböző eltérések mellett kifejthetik előnyös vagy hátrányos hatásukat. E korokat összekeverni

nyilván nem lehet. Az életkort fel kell ismerni, és ennek megfelelően kell élni. Groteszk helyzetet tükrözhet az a kont-raszt, amely pl. a korban össze nem illő párnál található.  
/Wilhelm Leibl: Az össze nem illő pár./

Az élet és a halál két végpontja között mind szomatikus, mind pszichikus vonatkozásban a születés és az elhalás folya-mata figyelhető meg, csak hogy az egyes koroknak különböző ará-nyában, még pontosabban fogalmazva különböző minőségben. Nagy-foku önismeretre vallóan írja erről Déry Tibor: "Lebontva éle-tünkől az erényeket és a hibákat, megállapítható, hogy hamisi-tatlanul, azaz a legvalószínűbben az öregkor mutatja be vegy-értékeit. Leolvasásukra is az öregember a legalkalmasabb. A szem ilyenkor már nem káprázik, az elme edzett, a csalódásokon tulleptünk. A világtól már semmit sem várunk, magunktól is ke-veset. Áldásunk mindkettőre; ez kényelmesebb lévén, mint az átkozódás." /Kedves bópeer... c. művében/

Minden kornak megvan a maga szépsége, a problematikája mellett. Nem mondhatnánk, hogy csak a tavasz érdekes; az ősz és a tél a természetben egészen más jellegű szépségeket tar-togat. Ennek analógiájára állíthatjuk, hogy a pozitív és ne-gatív jelenségek a maguk ötvözetében jelentkeznek az egyes életkorokban. Elég arra utalnunk, hogy túlságosan illúzió len-ne csupán romantikusnak feltüntetni az ifjuskort, elfeledve azt, hogy az ifjuskornak is megvannak a maga problémái, és más korokkal szemben sajátos negatív előjelű kérdések is izgatják a fiatalokat. /Hogy csak a párválasztás vagy a pályaválasztás nehézségeit említsem meg ezek közül vagy éppen az anyagi füg-gőségnek a kérdését, mely nyilvánvalóan későbbi korokban nem ilyen hangsúllyal mutatkozik./

Az idős kor pszichológiájával azért is érdemes foglalkoz-ni, mert ahogy mondtam, az életkor meghosszabbodott. Általában két irányban fejlődött ez a kérdés: az orvostudomány eredménye-inék és a társadalmi változásoknak hatására megnőtt az emberi életkor, mert csökken a csecsemőhalandóság, és meghosszabbodik az idős emberek életkora is. Jogosan vetődik fel az élethez való jog igénye az idős kora embereknél is.

Jogi szempontból bizonyos szétválás van a jog által biztosított lehetőségek és az élet pszichológiai értelemben vett "élése" között. Hasonló itt is az eset ahhoz, mint amit az iskolaérettség esetében tapasztalunk. Különböző időszakban éri el a gyermek a valóságos iskolaérettséget. Törvényeink értelmében jogi szempontból a nők 55, a férfiak 60 éves korban érik el a nyugdíjkorhatárt. Meg kell azonban jegyezni, hogy mind szomatikus, mind pszichikus vonatkozásban korábban és később is bekövetkezhet az az időszak, melyet lényegében nyugdíjra való érettség időszakának nevezhetünk, ha ezen azt értjük, hogy valaki már nem alkalmas vagy nem teljes mértékben alkalmas arra, hogy korábbi munkakörét és feladatait ellássa. Ez elsősorban a kopás mértékétől és az alkalmazkodó képességtől függ. Erre mutatott rá Selye János tudományosan, Illyés Gyula pedig művészi eszközökkel. "Ha kutatásaimról beszélek, mindig ki szoktam emelni, hogy az öregedést - legalábbis az igazi, fiziológiás öregedést - nem az élettartam határozza meg, hanem a szervezet kopásának mértéke. Mindig különbséget kell tenni fiziológiás és naptári életkor között.

Egy negyvenéves ember testileg-lelkileg sokkal öregebb lehet, s közelebb állhat a halálhoz, mint egy másik, hatvanéves ember." /Selye János: Életünk és a stressz/

"A lelki öregedés - vagyis az igazi vénülés - nem kis részben az új adottságok visszautasítása. Ha az alkalmazkodó képesség a testi vénülés elkerülhetetlen előidézője, a lelki vénülés ellenszere épp az alkalmazkodóképesség lehetséges megújítása, az új adottságok révén." /Illyés Gyula: Kháron ladikja/

Ez a probléma ennek következtében mind társadalmi, mind mentálhygiénés, pszichológiai síkon komoly kérdéseket vet fel. Ismeretes pl., hogy némelyik nyugdíjas valósággal összeroppan, belebetegszik, meghal a nyugdíjba menés első időszakában, holott korábban aktív munkásként zavartalanul dolgozott. Nem tudja elviselni azt a hirtelen változást, különösen abban az esetben, ha nem szeretett volna még nyugdíjba kerülni. Ilyen-

kor már csak az időt számlálja és önmagát vizsgálja. Sokszor fél - mint ezt Déry szépen megfogalmazta. "Vegyük elsősorban az időt: ez úgy folyik ki az öregek kezéből, mint a víz. Legsúlyosabb gondjuk, hogy mennyit tartalékolnak belőle; szervezetük - akár tudnak róla, akár nem - éjjel-nappal, ezzel a kérdéssel foglalkozik, elsőnek azt kérdi magában: vajon ennek még mennyi ideje van hátra? Tulélem-e, vagy - az ördög vigye el! - ő engem? Bármennyire szeretem és tisztetem is, mögöttem kíváncok besorolni abba a rongyos menetbe, mely a Paradicsom felé tart. Magammal, azaz kisebb-nagyobb testi-lelki sérelmeimmel vagyok elfoglalva, oly mértékben, éjjel-nappal, szinte szüntelenül, hogy másra sem tudok gondolni, bármivel igyekszem is eltéríteni figyelmemet, rögtön visszatérek egyik-másik bajomra." /Déry Tibor: Kedves bópeer...!/

Az emberi életnek alapvető joga, az élethez való jognak elidegeníthetetlen tartozéka a munkához való jog.

Nyilvánvaló, hogy ha pl. egy alkotó ember, egy tudós, egész életén keresztül foglalkozott néhány alapvető kérdéssel, és ott eredményt ért el, olyan szint jelent azon a téren, tudományban, oktatásban, saját személyiségének formálásában, amely tulajdonképpen egyedi eset és hasonlóval nem helyettesíthető. Amennyiben továbbra is önkéntesen, lehetőségei árnyában dolgozik, mindazt a felgyülemlett ismeretanyagot és tapasztalatot tovább kamatoztathatja, ami a hallgatók hivatástudatát, a fiatal kollégák fejlesztését jelenti. Nem utolsó sorban azonban meghosszabbodik a kutató tudós alkotó kedve, mely közvetlenül a további alkotások során társadalmilag hasznosítható eredményekre vezet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha azt a jogot adják meg, hogy addig és akkor dolgozzék, amíg és amikor jól érzi magát, a közbülső időszakban pedig pihenjen tovább, dolgozzék és gyűjtse az anyagot és amikor akarja, ujrakamatoztatja, ez olyan motivációt, további élethez kapcsolódó ösztönzést jelent az alkotó embernek, amely az életet nemcsak fiziológiai, hanem pszichológiai értelemben is kitölti, s amely a későbbi időszakhoz is értelmet ad. Találónan írja Simonyi: Vers a méltó ifjúságról c. költeményében:

" - A hirtelen jött változás  
barátom mindig megaláz  
és megriaszt egy percre,  
mert valamitől megrabol,  
amihez még ragaszkodik,  
mit vélsz, hogy nincs betelve."

Nem kell azonban csak tudósokra gondolnunk. Bármelyik területet szemügyre vehetjük ebben a vonatkozásban. Ki ne tudná például, hogy a hivatását szerető pedagógus ős táján, amikor iskolába kezdenek menni a gyerekek, ott rajzik az iskola körül, mint ősszel a fecskék. Valami odahuzza. Nyilvánvaló, hogy ha az ilyen nyugdíjas pedagógusnak néhány órát adnak, visszatalál újra a munkához, kollégáihoz, ez az életét jó értelemben kitölti. De ugyanez a helyzet a szakmunkásnál a gyárban. Ha szerette hivatását, mondjuk egy marós, egy lakatos, akkor szívesen bemegy egy-két órára a gyárba dolgozni, nem utolsó sorban azzal a kollektívával akar együtt lenni, ahol évtizedeket töltött el, s ezáltal életét értelmes tartalommal tölti meg.

Némelyik esetben a munkából való kiválással járó törés olyan óriási, hogy az idős ember depresszióba esik, s ezt úgy fogalmazza meg, hogy ő már csak a halált várja, az élete tulajdonképpen értelmetlenné vált.

Régen általános volt az a nézet, hogy az öregember teherterhel; ez főleg gazdasági szempontból mutatkozott meg. Az öregembert el kellett tartani, nem volt általános a nyugdíj. Magyarországon a paraszti életformában elég általánosnak volt mondható az a szemlélet, hogy az öregembert, az apát, az anyát, a gyerekek mintegy "felosztották" időben maguk között, és az öregember vándorolt hétről hétre vagy hónapról hónapra egyik helyről a másikra, sehol otthont nem talált. Az öregember, akinek nehezebb esik a helyváltoztatás, a mozgás, jobban ragaszkodik fekhelyéhez, apró holmijaihoz, arra volt kényszerítve, hogy kegyelemkenyéren éljen. Magyarországon is divat volt az önkéntes öngyilkosság - kengőzős bűdös barlang -; hogy

az öregember ne legyen teherterhelés a családjára számára, felvette ünneplő ruháját, ide vándorolt, öltözetét kívülhagyva bement a barlangba meghalni. Elégé ismert volt a magyar paraszti életnek az az aktusa, mikor az öregembert kikergették az istállóba. Az öregember nem kellett senkinek. Ma kétségtelenül ezen a téren intézményesen, de úgy érzem emberi szempontból is jelentős változás indult meg, bár korántsem olyan mértékben, amilyen mértékben ez szükséges, vagy lehetséges lenne. Szociális otthonok sorozata működik, napközi otthonban tölthetik el a magányos öregek idejüket, és egymással beszélgethetnek. Sokszor azonban olyanok is szociális otthonokba kerülnek, akiknek a családjára jómódu, az idős embert lerázzák; a szociális otthon lakója büszkén beszél gyermekéről, unokáiról, mutogatja a képeket, számára léteznek, de a család számára kevésbé, hiszen alig látogatják ezeket az öreg embereket. Ezekben a szociális otthonokban sokszor olyan az ellátás, és a bánásmód, olyan az öregemberről alkotott kép, ahogyan a közhi-edelemben lélektani szempontból az idős ember él.

A gazdasági, társadalmi átalakulás mellett új szemléletmód kellett ahhoz, hogy elismerjék az öregember élethez való jogát.

A közhiedelem úgy tartja, hogy az idős ember a "második gyermekkorát" éli, és ennek következtében általában úgy is bánnak vele, ahogy egy gyermekkel bánni szokás. Hisz kétségtelenül az arterioszklerózis, a meszesedés sokszor olyan helyzetbe hozza az idős embert, hogy valóban gyámságra szorul. De nem lehet egyértelműen a szomatikus, a testi gyengeséget a pszichikus gyengeséggel azonosítani, mert sokszor az egyébként ápolásra szoruló gyenge öregemberek lelkiileg teljesen épek, és nehezen viselik el, ha őket gyerekeknek tartják.

Nemrég láttam egy filmet a televízióban "Otthon, édes otthon" címmel, amely mély, megalapozott pszichológiai szemléletmódra épül. A film röviden arról szól, hogy a külső szempontból jó körülmények között élő öregek otthonában kényelmük, nyugalomuk, anyagi juttatásuk megvan az ott lakóknak,

de merev rendszabályok szerinti életet élnek, és úgy bánnak velük, mint a vásott gyerekekkel, megnyirbálják egyéni szabadságukat. Ezért fellázadnak az öregek, jogot formálnak mind a kulturális, mind a szórakozási igények kielégítésére. Egy fiatal pszichológus melléjük áll, ezért eltávolítják őt az intézetből, de a film végén, mint igazgató kerül vissza az otthonba, s győz az öregek lázadása. Jól jellemzett idős arcokat, jól megrajzolt képeket villant fel a film.

Egy teljesebb értékű idős életkorral járó életformát választottak, amelyben foglalkozás, kultúra és a szabadság igénye valósult meg éppugy, mint ahogyan ezt fiatalabb korban élvezték. Még a szerelem is belopózkodott az idős emberek közé.

Nagyon téves az a felfogás, amely azt vallja, hogy mindenestől párhuzamosan halad a biológiai, szomatikus fejlődés vagy visszafejlődés a pszichikussal. Az érzelmek megmaradhatnak akkor is, ha megváltoznak a biológiai feltételek, sőt mi több, nem kisebb jelentőségű, kvalitásban más, de értékében semmiben sem alacsonyabb rendű, újabb érzelmek jelenhetnek meg az idős korban. Olyanok, amelyek korábban nem jelentkeztek. Ez azzal az életformával jár együtt, azzal a bölcsességgel, a bölcs rezignációval, amelyet az idős ember élettapasztalattal szerez meg, amikor már kicsit kontempláltabb, magába fordulóbb életet élhet, és többet foglalkozhat ebben a gyorsuló időben, a rohanó életben önmagával, a maga emberi létével, a filozófiai életproblémáival, sorsával. Fiatal korban, amikor építi valaki a jövőjét, egyszerűen nincs arra ideje, hogy megálljon, fáradt, mert szalad az anyagi feltételek megteremtése után, hogy lakást teremtsen magának, családot alapítson. De az idős koru ember megáll és többek között ideje van az unokával játszani, olyan érzések birtokában foglalkozni az új generációval, amelyre annak idején a nagy rohanásban a saját gyermekével nem volt módja.

Az idős kor tehát minőségileg kétségkívül más, de korántsem értéktelenebb korszak, mint az előzők. Pozitív és negatív



tényezők halmaza, ötvözete jelenik meg ebben a korban, mint ahogyan tulajdonképpen az előző korszakokban is. Ennek a más-ságnak, ennek a különbözőségnek néhány pszichológiai kérdésé-re szeretnék rávilágítani.

Az idős kor sajátosságai között megemlítem a Ribot-féle törvényt. Ennek lényege, hogy az idős ember a közelmultra ne-hezen emlékszik, a távoli multra annál világosabban. Előfor-dul, hogy naponta többször ugyanazt elmondja, nem tudja, hogy már elmesélte, nem emlékszik rá, de távoli gyermekkorából, fi-ataalkorából származó emlékek megmaradnak benne. Mindennek természetesen nemcsak az emlékezet szempontjából van értelme és jelentősége, hanem az érzelmek, az élmények tekintetében is. A visszatekintés többnyire a kellemes, teljes értékű em-ber érzelmvilágát tükrözi. A régi emlékek édes visszatéré-sét nagyszerűen tükrözi a következő kép: Honoré Daumier: Édes emlékek /kőnyomat/.

Az idős ember sokszor csak az emlékeiből él. Előtte van Rippl-Rónay Józsefnek egy festménye, címe: "Mikor az ember az emlékeiből él". A képen egy idős néni látszik kendővel, előtte egy fénykép a családjáról, és magába roskadva visszaemlékszik. Ahogyan az irodalomban, úgy a képzőművészetben is találunk ti-pikusan az öregkort megszemélyesítő művészi alkatokat. Ilyen volt nálunk pl. Rippl-Rónay József. /Flox és filox; Amikor az ember visszaemlékezéseiből él; Apám és Piacsek bácsi vörös-bor mellett; Apám és Lajos öcsém hegedűvel; Apám-anyám; Szü-leim negyvenévi házasság után; Öreganyám; Öregur és mandoli-nozó asszony./

C<sub>s</sub>akhogy az idős ember mentálhygiénéje szempontjából nem helyes, ha úgy gondolkodunk, hogy nála minden lezárult, és őt már a halál filozófiai gondolatai tölthetik el. A klasz-szikus latin irodalom szimbolikusan ezt úgy vázolta, hogy min-denki feje fölött ott a kemény gond, az atra cura.

Az emberek különféleképpen barátkoznak meg az elmúlás gondolatával, ez a szemléletmód bizonyos értelemben determi-nálja az öregkori személyiség alakulását.

Természetes, hogy az elmulás filozófiai gondolatai az idősebb korban többször, nagyobb súllyal jelentkeznek, mint azt a fiatal korban tapasztaljuk, márcsak a betegség következtében is.

De eltérő, hogy valaki hogyan, miképpen gondol vissza az eltöltött időre, hogy az alkotásának, életének, munkájának értelme volt, vagy pedig értelmetlennek találta az egészet. Mind ez az idős ember lelkivilágát sajátos módon befolyásolja, ezáltal természetesen életformáját is. A nagy írók, képzőművészek hiteles pszichológiai megfigyeléseket tártak fel művészi eszközökkel az öregkori személyiségrajzok terén is.

A magyar irodalom klasszikus munkája Arany János Őszikék c. műve. Az Őszikékben, ezekben a kapcsos könyvbe irt balladákban, versikékben, nagy hozzáértéssel irta meg Arany János az idős ember lelkivilágát. Ha Arany János nem magyar író lett volna, hanem valamilyen világnyelven irt volna, meggyőződésem szerint ez a nagy klasszikusok sorába tartozott volna.

Az öregkornak talán egyik legnagyobb problémája az elmagányosodás. Ezt a pesszimisztikus hangot nagyon szépen fogalmazta meg Arany János /Az elaggott fülemile/: "Ki már több nyarat élt, beteg, szeretne is elköltözni, de nem tud; csak gubbaszt az őszi fán; hő párját elvesztette, régi dalait elfeledte, megkísérli olykor, de közepén belésül, abbahagyja. Így üldögél, vagy lomhán átrepül egyik fáról a másikra, tépett fakó köntösében; még a verebek is kicsufolják." /Arany János: Az elaggott fülemile/.

Másutt ezt írja saját alkotó munkájáról:

"A tölegyek alatt  
Beteg, ősz poéta  
Leülhet ugyan,  
Ha nehéz a séta:  
Hanem aki hatvan  
Telet ért, s nyarat,  
Az versebe ne fogjon  
A tölgyek alatt."

/Arany János: A tölgyek alatt/

Ady öregséggel kapcsolatos versei hasonlóképpen nagyon mély emberismeretről, az idős ember lelkivilágának fontos sajátosságairól tanuskodnak. De nem kell időben sem messzire menni. A mai magyar idóalom nagy öregjei is mintegy új való-másképpen foglalkoznak ezzel a korrall; a legutóbbi időben különösen két nagy íróra kell gondolnunk ebben a vonatkozásban: Illyés Gyulára és Déry Tiborra. Illyés Gyula Kháron ladikja című munkájában mintegy számvetést tesz az életről. Szembe-állva a halál gondolatával, lepergeti lelki szeme előtt életének egy-két nagy eseményét, nagy találkozását, nagy elmul-lását, és az öregkori rezignációval bizonyos értelemben a megválás, a bucsuzás állapotát is elmondja.

Ha elveszti valaki házastársát, rokonait, barátait, ezek a veszteségek az idős ember számára tulajdonképpen pótolhatatlanok. A régi közös élményeknek a letéteményesei azok, akikkel beszélgetés során a távoli fiatalság emlékei idéződnek fel, és ha ezek elmulnak, meghalnak, kiesik az életből valami, és az elmagányosodás folyamata indul meg. Ezt hangsúlyozottan érzik a családtagok elvesztésénél az idős emberek.

Egészen más szemszögből találkozik az elmulással írói vénájának és személyiségének megfelelően Déry Tibor. A "Ked-ves bópeer...!"-ra gondolok, arra a remekműre, amely tulaj-donképpen lírikus önvallomás és szatirikus szembenállás az el-mulással. Gunyolódik zsémbes házvezetőnőjével, ezen keresztül magát gunyolja ki és megvillantja azt az utolsó Plátó-i sze-relmi fellobbanást, amit tulajdonképpen napnyugta előtt az író még érez. Ezek a mozzanatok arra is rávilágítanak, ahogyan saját maga tehetetlensége, elsősorban testi tehetetlensége gyötri, mint ahogyan általában az idős ember sokat foglalko-zik azzal, hogy mi lesz akkor, ha tehetetlenné válik a nagy magányban, egyedüllétben.

Az elmagányosodás időskori művészi kifejezését találjuk meg Zelk Zoltán néhány versében, amelyekből az alábbi sorokat idézzük:

Sivár sivár sivár sivár  
sivár sivár sivár  
senkise jó senkise vár  
sivár sivár sivár.

/Zelk Zoltán: Bekerített csönd/

Déry Tibor egy másik munkájában /G.A. ur X-ben/ arról ír, hogy elpusztul egy civilizáció, amelyet mint öregember túlélt. Önmagát öregemberként lerajzolja. A testét kell, hogy táplálják ahhoz, hogy éljen; "önző módon" megkívánja a fiataloktól, hogy gondoskodjanak róla, nem akarja megadni magát a halálnak "... nem szép tőlem, hogy tovább élek, de élek" - vallja. /Déry Tibor: G.A. ur X-ben/

A halál és általában az öregség olyan sajátos kiszolgáltatottsági érzést jelent az öregember számára, amely abból fakad, hogy beteggé, tehetetlenné válik, rászorul más embereknek, társadalmi szerveknek vagy a család gondoskodására. Tudatában van a saját gyengeségének, ezt sokszor szégyelli.

Az öregembernek is teljes értékű joga van az élethez. Az idős ember szórakozzék, utazzék, élvezze a művészeteket, a tájakat, a családot, foglalja el magát lehetőleg azzal, amit szeret. Ne álljon meg, ne temesse el magát élve, a napok úgy teljenek el, hogy értelme legyen, ne egyhangu depresszióban töltse napjait.

Az a tény, hogy joga van valakinek élni, ez olyan probléma az idős korban, mely sajátos módon nem látszik természetesnek. Nem látszik természetesnek, mert az idős embert - ahogy mondom - sokszor "leírják", azt mondják, hogy már nem aktív, elbucsuznak tőle, boldog, nyugodt öregkort kívánnak neki.

Ezt az érzelmet művészi hitelességgel fogalmazta meg Zelk Zoltán:

Hatvannégy év  
Pirosat pislog vagy zöldet mutat  
az indóház előtt a szemafor? -

hová dülöng velem ez a vonat,  
átcsattog még a viaduktokon?  
Havat hirdet a decemberi ég,  
kibámulva holnap az ablakon,  
meglátom-e árnyam szaladni még  
az idei havon?

/Zelk Zoltán: Bekerített csönd/

Ebben benne van az is, hogy nem tartanak igényt arra, hogy ő még valamit létrehozzon, valamit alkosson, aktív legyen. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a tudományok és művészetek történetét, nem egy esetben arra bukkamunk, hogy a legérettebb munkák idős korban születnek. Elég, ha Dürerre gondolnak, Leonardo da Vincire, Michelangelóra. Az idős piétának a szépsége egész más természetű, mint a fiatal piétáé. A maga nemében mindegyik olyan egyedi alkotás, amelyet csak abban a korban tudott a művész létrehozni, sem korábban, sem később. Meg kell érni életkorban is, hogy valakinek kialakuljon kellő értékben az az érzés, amit röviden empáthiának, beleérző képességnek nevezünk. Ez az empáthia kétségtelenül jellegzetesen nagyobb mérvű az öregkorban. Ha egy élethelyzetet meg akarunk igazán érteni, vagy esztétikailag át akarunk valamit élni, akkor csak abban az esetben jöhet létre magasfoku élmény, ha saját magunk is bele tudjuk helyezni magunkat abba a szituációba, amelyet a művész közvetít a műalkotáson keresztül. Az interpretálás csak akkor vezethet el rezonanciához, amelyet tulajdonképpen műélvezésnek nevezünk, ha azonos hangszerelés jön létre, ha egyszerűen felfogja valaki érzelmi szempontból is azt, ami történik. Meg kell érnie az embernek életkor szempontjából is, hogy valamit igazán átérezzen, vagy igazán esztétikai élmény keletkezzék benne. Erre jó példa a Rigolettó. Egy apa fájdalmát mondja el, sokszor kicsit groteszk formában is az opera. Ezt megérteni csak az tudja, aki az apa szerepébe bele tudja magát képzelni, tehát egy bizonyos empáthiaérzés létrejön benne. Nyilvánvaló, hogy egy éretlen gyermekben - bármennyire is fogékony a zenével szemben - igazi empáthia nem születhet meg ezzel a művel kapcsolatban, hiszen nem tudja, mit jelent

az apa-gyerek viszony. Hogyan élhetné át valaki, mit jelent a "paraszttbecsület", s ezen belül az anya-gyerek viszonya, ha tulajdonképpen családi szempontból egy ilyen jellegű élmény távol áll életkori szempontból tőle.

Az idős ember természetrajzánál fogva sok pozitív és negatív élményt átélt az életében. Ennek következtében megértőbbé, türelmesebbé válik. Nem véletlen, hogy a nagyszülők és az unokák között általában jobb, bensőségebb, melegebb viszony alakult ki nagyon sok esetben, mint a szülők és a gyerekek között. Ennek több oka van. A szülők, ahogy említettem, életük anyagi feltételeinek megalapozása miatt és ebben a rohanó, gyorsuló időben való vágatás közben nem állnak meg. Türelmetlenül habzsolják az életet. Ezért van az, hogy nagyon sok esetben nem is játszanak a gyerekekkel, nincs idejük a saját gyerekük számára. Még a kérdéseket sem vethetik fel a gyerekek, és lassan le is szoknak arról, hogy kérdezzenek. Tudomásul veszik, hogy a szülő fáradt, hogy rohan, hogy az életben minden fontos, s hogy ő sokszor ebben a sorrendben elég hátul helyezkedik el.

De a nagyszülőknél más a helyzet. Megvitták már az életet a harcot. Megtalálták az élet bizonyos értelmét, és értelmetlenségét. A harc értelmét és értelmetlenségét. Az idős kor bölcsességét, okos humorát és életszemléletét több művész fejezte ki. Példaképpen néhányat kivetítünk: /Houdon: Voltaire, Houdon: Voltaire portréja, Kisfaludi Strobl Zsigmond: G.B. Shaw/.

A legtöbb idős ember visszatekintve elvégzett pályájára, Arany Jánossal együtt elmondhatja:

"Mily temérdek munka várt még!...

Mily kevés, amit beválték

Félbe'-szerbe',

S hány reményem hagyott cserbe'!..."

/Arany János: Epilógus/

Déryt idézem: "Mert kérdelem magától, van-e szebb dolog a létnél, s főképp ennek befejező szakaszánál? Amikor az embernek már nincsenek teljesíthetetlen vágyai, mert idejében lecsapolják őket, s nincs mire várnia, mert a várandóságait már elképzelni sem tudja. Amikor szívről már lehámlott minden fölösleges érzélem..." /Déry Tibor: Kedves bópeer...!/

Sokkal szerényebb az idős ember az étellel szembeni elemi igények tekintetében is. Több idejemarad ennek következtében befeléfordulásra, mérlegelésre, önmagával s a kisgyermekkel való foglalkozásra is. Rádöbben arra, hogy az emberi érzések zürzavarában a felnőtt emberek sokszor nagyon kétes értékű ragaszkodása, az érdekből fakadó érzelmeivel szemben, visszamenekülhet a gyermek nyers, de őszinte érzelmvilágához. Ha a gyerek pozitív érzelmet, szeretetet tapasztal, akkor normális körülmények között ezt tükrözi vissza. A gyerek - mint egy hű tükör - viszonzozza mindazt a fényt, ami ráesik. Ezt megérzi és megérzi az idős ember, és hihetetlen mértékben igényli. Az unokákhoz való ragaszkodás új érzelme egyfajta csalódásnak vagy csalódottságnak a szublimálása is az idős ember életében. Az ember szinte nap mint nap megújuló igénnyel tér vissza a természethez és a természeteshez. Az urbanizáció, a technika, a tulszervezettség, a bizonyos értelmi deperszonalizációs és automatizációs időszakban menekül az idős, a megfáradt ember, az őszinte, az egyenes gyerekekhez.

Nem szabad leegyszerűsíteni ezt a kapcsolatot úgy, hogy azért szereti a kisgyereket az idős ember, mert gyerekesebbé vált ő maga is, hanem azért, mert önmagát mintegy kideszttilálja, megtisztítja a sok salaktól, amelyet az élet küzdelme ráaggatott, újra egyenesen és tisztán akar állni a saját elmúlása előtt. És ebben az egyenes, ebben a tiszta, ebben a részben kiábrándult, de legalább olyan mértékben igazságot és őszinteséget igénylő és kereső szemléletmódban az idős ember a gyerekekben látja a romlatlanságot. És ennek következtében a gyerek az idős ember játszópajtásává válik. A gyerek ezt ugyanúgy megérzi, mint ahogyan az állat is megérzi, hogy szeretik. Az állat őszintén és egyenesen tud ragaszkodni az

emberhez is a legtöbb esetben, ha azt tapasztalja, hogy szeretik. A kisgyerek is a maga egyszerű és természetes ragaszkodásával viszonyozza az idős embernek a közeledését.

A másik tényező, amelyet legalább ilyen mértékben kell értékelni, az elmulás tragikuma előli menekülés. A végzet, mely szükségszerűen az elmulásban jelentkezik és főképpen az öregkorra esik, a végzet elől való menekülés, mintegy "kibuvás" biztosítéka a gyerek. Biológiai szempontból is öröklétesen tovább él a piciben valamiképpen az élet, átplántálódik belé a létünk, és mintegy "megkerülhető" a teljes elmulás.

Az öregkorban kialakul egy olyan távolságbecslés, amelynek a segítségével "rálátás" van a részletekre, elvesznek a mozaikok, s egy magasabb szintézis, szinoptikus látásmód alakul ki. Tulajdonképpen ez az ún. "életbölcesség", amelynek segítségével nagy távlatokat lehet áttekinteni.

Az idős korra egy spirált teszünk meg a fejlődésben. Habár sokféle szövevényen és bonyodalmon keresztül, absztraktaban, de mégis leegyszerűsítetten az egyszerű formáig jutunk el újra. A gyerek a kiindulás naivitásában - csak a spirál alsó fokán, igényeiben ugyanott tart, ahova magasabb szinten az idős ember visszatér. Engedjék meg, hogy ezt a visszatérést két művészi, hasonló beállítású képpel illusztráljam. Tessék csak megnézni egymás mellett ezt a két arcot. /Rembrandt A művész anyjának mellképe, rézkarc és Rubens: Kisfia képmása, rajz./ Ez a két véglet találkozik ebben a két szélsőséges generációban, mondhatnám azt, hogy egymásra talál. Szép Ernő olyan találóan fogalmazta meg azt, amikor azt mondja:

"Kérem én még nem játszottam,

Nem játszottam,

Játszani szeretnék mostan"

Megfigyelhetjük, hogy az idős ember milyen önfeledten tud játszani a pici gyerekekkel. Itt nincs különbség a magas értelmi szinten álló tudós és a teljesen primitív ember játékos igénye között. A közbülső generációk, az ifjak és a fel-



nőttek korántsem tudják oly önfeledten megérteni a pici gyerek játékát, mint az idős ember, aki rájön arra, hogy az élet is egy kicsit játék, végső fokon tragédia, amely katartikus elmúlással végződik.

Devecseri Gábor /A mulandóság cáfolatául c. munkájában/ szépen írta le ezt a hangulatot:

"Bizonyos koron felül már úgy van - írja -, mint Holbein Haláltánc-sorozatában: a halál az ifjakat vonszolja, huzza magával, míg az öregeket lágy zeneszóval csengetve és hárfahangok mellett gyengéden vezeti. Majdhogynem táncolva mennek." Ő is majdnemhogy táncolva ment. De nem úgy, mint a betörődő öregek - hanem úgy, mint aki nem tudja, vagy tudja, de úgy tesz, mintha nem tudná, vagy tudja, de nem akarja elárulni, hogy tudja, és táncol, az utolsó pillanatig, mert ha már ugyanis menni kell, mért ne táncolva tegyük meg az utolsó lépéseket is... Kivált, mikor ugyanis egyek vagyunk elválaszthatatlanul nemcsak e táncolva ellejtő önmagunkkal, hanem azal is, akinek a csengettyűje táncunkat vezeti... S mikor ezzel a tánccal is "változatokba-kibontakozó" önmagunkat töltjük csak be. Alig is érzékelve a változatok átmeneteit. Ennek a "táncnak" a tempója talán kissé lassabb, mint ahogyan Simon István szépen leírta:

A falusi lakodalomban  
fiatal párok közt járják,  
a forgásban bölcsen, nyugodtan  
és higgadtan mindig, a csárdást.

Mindegy, a cigány akármit huz,  
éppen ez a gyönyörű benne,  
táncukban egyforma a ritmus  
bármilyen zenére, ütemre.

Mozgásuk mintha már tulnőne  
önmagukon, már nem a testé;  
kidobálták mind az időbe,  
mi soká vált, feleslegessé.

De toppant még a rogyant csizma,  
szép ivben feszül a Doberdón  
átlótt kar vállra-tapadt izma,  
és hátra dől az öregasszony.

Kisimul a borzas szemöldök  
fölött a borzas homlok ránca,  
amíg körül porzik a kölykök  
padlatot rázó vad forgása.

S a körben gyönörően ott rop  
csárdást a két meghiggadt táncos,  
eljutva már-már a szép szobrok  
tökéletes mozdulatához.

/Simon István: Gyönyörű terheim c.  
művéből Táncoló öregek/

Egy már régebbi, jóval a betegsége előtt kelt versében  
írja Devecseri:

"Észre se vesszük, hogy véges a létünk,  
amikor belőle táncosan kilépünk."

Másutt versbe szötte életbölcssességét:

Az emberélet utjának felén  
egy nagy sötét erdő futott belém:  
a születő halálnak tudata.  
Sok ágbogával, árnyával növekszik;  
S én hordozom - ha nem tetszik, ha tetszik -.

Nem szarv, maszk, lópata,  
kívülről leső rém ez a tudat:  
erdő a szívem égboltja alatt;  
susog szeliden, mert hálás nekem:  
egy levele sem sarjad nélkülem.

/Erdő/

És ebben a játékban, ebben a színjátékban vannak derűs pillanatok, amikor identifikálódik, azonosul a játékos ember, a homo ludens a játékaival, s így válik élő játékká maga a gyerek is. Játékká, amely az életnek bizonyos értelmében jó-tékony, többnyire derűs vizsgáztatást is jelent.

Ha az idős koru emberek hangulatát megvizsgáljuk, erősebb mértékben mutatkozik náluk a depresszió, a lehangoltság, mint korábbi koroknál. De azért meg kell látni azt a derűs nyugalmat is, amely nagyon sok esetben az idős ember harmonikus, kiegyensúlyozott életformájára jellemző.

Az idős ember megnyugvása és harmóniája talán nem olyan nagy kulminációs érzelmekben mutatkozik meg, mint a fiatalabb koroknak polarizált, feszültséggel teli érzélemvilága, pl. a pubertás korban vagy az ifjukorban. Nincsenek olyan nagy kilengések. De a nyugodt derűnek a harmóniája más kvalitásu érzelmet kölcsönöz ennek a kornak. Az idős ember nagyobb mértékben megengedheti magának az altruizmust. Ez sajátos módon keveredik ugyan az egoizmussal, mert az idős ember szorongása, saját személyének, sokszor testi épségének, egészségének a preferálását, előtérbe állítását, és hangsúlyozását kívánja meg, de egyúttal bőségesen adakozhat is.

Déry Tibor öngunnyal írja: "Ha meg akarja ismerni a lélek pajkos fondorlatait, akkor egy magamfajta elbárgyult vénember mellé szegődjék, fiatalember, s annak lesse a szavát! A vén emberek szava a belek bölcsessége, fiatalember. Csak a belek védelmezik az embert többé-kevésbé megbízhatóan a halál ellen. Az öregkor mosolygó megértése, bölcs fölénye, szelid megadása, a belátás, a kiegyezés, mindez már a halál fertőzése..."  
/Déry Tibor: G.A. ur X-ben/

Ebben a korban jobban lehet adakozni, a szónak szoros és átvitt értelmében egyaránt, mikor önmaga már nem kíván valaki gyűjteni. Van az életnek akkumulációs és emanációs korszaka. Kétségtelen, hogy az ifjukur és a felnőttkor elsősorban az akkumulációnak, a gyűjtésnek az időszaka, hiszen meg kell

alapozni az életet minden tekintetben. De az idős korban, az emanáció, a kisugárzás, az adakozás, a szeretetszórás időszaka jön el, amikor a legnagyobb örömök közé tartozik az, ha a másik boldogul, ha máson segíthet valaki, ha másnak az örömét láthatja. Ki ne ismerné fel az idős szülőknek azt a büszkeségét és örömét, amelyet a saját gyerekének, vagy unokáinak a boldogulásán keresztül önmaga átél. Ezek más kvalitású érzelmek ugyan, de semmiben sem kisebb jelentőségűek, mint a korábbi időszak érzelmei. Vagyis visszatérve a hasonlatomhoz, nemcsak az az évszak szép, amely tavasz formájában ígéreti virágaival a termést, sőt nemcsak az a korszak szép, amelyben a termést leszedik, mert megérett. A tél is lehet szép, mert a fehér szín, mely mindent elborít, amely a tisztaságot szimbolizálja, a téli tájnak is megadja a romantikus varázsát.

Sajnos a fiatalság és a középkorú emberek nem gondolnak arra a könyörtelen tényre, hogy ők is megöregszenek, és amit tettek az idős emberek érdekében, tulajdonképpen önmaguk érdekében is teszik. Az emberi élet nagyon hamar elszalad. Különösképpen az az időszak, amelyet progresszív időszaknak nevezünk.

Fel kell tehát ismerni az idős kornak a szépségét és jelentőségét. Ahhoz azonban, hogy a társadalom is felismerje ezt, meg kell érteni, hogy az idős embernek nem szabad az élet vitalitását, aktivitását elveszítenie.  
Illyés Gyula tanácsa szerint:

"Az öregség testi-lelki kényelmetlenségei ellen nem utolsó hatású védekezés tehát a tennivalók bizonyos ütemszerű beosztása és ismételtetése. Vagyis, hogy az időt mi fogjuk kordába. Mert különben ő táncoltat bennünket a maga boldond - embertelen - kedve szerint.

Semmit nem ajánlhatunk tehát melegebben a vénülőknek, mint a halál pillanatáig tartó tevékenységet. A halált egyetlen szűgyenithetjük meg. Ha nem várjuk."

/Illyés Gyula: Kháron ladikja/

Részt saját munkájának folytatását kell biztosítani, és ezt intézményesen is meg kell tenni, jogot kell adni a munkához, csökkentve a kötelességet, részt pedig a szabadidő felhasználásában azokat a hobbykat, kulturális igényeket is ki kell elégíteni, amelyekhez idő éppen az öregkorban adódik. Az utazás, a művészetek szépsége, ebben a korban az érettebb kornak rezonanciája következtében még nagyobb jelentőségű. Sokat kell a társadalomnak tennie annak érdekében, hogy ne legyen törés ebben a korban sem.

Mintegy szimbólumnak lehet tekinteni a magyar állam legutóbbi döntését, amelynek alapján minden nyugdíjas még féláru utazási jegyet kap a nyugdíjával együtt. Régebben még azoktól is elvették a féláru igazolványt, akiknek korábban volt. Tehát akkor vették el, amikor több idejük volt már arra, hogy utazzanak, nagyobb szükségük volt arra, hogy családjukat és barátait látogassák és a kulturális, művészeti helyeket felkeressék, élvezzék a természeti szépségeket. Ez a gesztus, amely bizonyára csak kiindulópontja annak a sorozatnak, amelyet a magyar állam tervez, arra utal, hogy felismerték ennek a problémának a jelentőségét pedagógiai szempontból is.

A gyermekek nevelésével foglalkozók körében, az aktív ráhatások rendszerében az idős ember aktivizálja magát, és amilyen mértékben kiesik a termelőmunkából, annak arányában kapcsolódik be a családi munkába. Áttevődött a súly a családon belül az idősebb generációra. Korábban a nevelésnek a súlypontja eléggé az iskolára esett; ma az iskola csak egy kis részét tudja megvalósítani ezeknek az elvárásoknak, és elég nagy részben az iskolán kívüli tényezők határozzák meg a gyerekek szerepét, beleértve a családot is. Ha azonban a család struktúráit, a családi szerkezet alakulását szemügyre vesszük, óhatatlanul meg kell állapítanunk, hogy ez nálunk is megváltozott. Jelentős mértékben áttevődött a gyermekgondozási és nevelési feladat az idősebb korosztályra. A nők foglalkoztatottságának általánossá tételével, az anya lényegesen kevesebbet lehet együtt a családjával, kevesebbet nevelheti a gyermekét, kevesebbet gondoskodhat a család

anyagi jólétéről, mint korábban. Együttal a család, az asz- szony megterheltsége, kettős, néha hármas funkciója, fáradtab- bá és idegesebbé teszi. Ez tény kérdése, amivel számolni kell. Hova meneküljön a gyerek? Az idősebb generációhoz menekül, ahova egyébként is vonzza a szíve, ahol egyébként is nagyobb megértésre talál.

A megváltozott családi struktúra, a megváltozott gaz- dasági-társadalmi-politikai tényezőknek a hatására tehát egy- re jobban megnő a nagyszülők jelentősége. A pici gyerek ápo- lásától kezdve az iskolába küldésen keresztül, a gyerekekkel va- ló külön foglalkozásig, sőt hovatovább, olykor-olykor nagymér- tékben a gyerek belső lelki problémáinak feltárásáig és meg- értéséig egyre nagyobb szerepe van az idősebb korosztálynak, a nagyszülőknek. Ma már úgy is fogalmazhatnánk a legtöbb e- setben, hogy amikor a gyerek hazamegy, akkor tulajdonképpen sokszor a nagyszüleihez megy haza. Ott érzi azt a melegséget, támaszt és biztonságérzetet, amit tulajdonképpen az otthon jelent.

Fel akartam villantani az időskor legfőbb problematiká- ját, hogy magukban is kialakuljon egy empátia-érzés, bele- érző-képesség, ha szabadna azt mondanom, egy szimpátia-érzés, az idősebb korosztállyal szemben.

A mai fiatalok előkészítik a jövő öregségüket is, és töb- bé-kevésbé olyan lesz a saját idős koruk, amiképpen azt most, a mostani idősokkal szembeni viselkedésükben megalapozzák. Ehhez akartam néhány pszichológiai támpontot nyújtani.

## A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS PSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁI

A társadalmi átrétegződést a szociológia olyan folyamatnak írja le, amely során az egyén vagy egyének csoportja a történelmileg meghatározott társadalmi strukturában, az azt realizáló hierarchia rétegződésében az egyik társadalmi csoportból saját aktivitása vagy a társadalom összmozgása következtében átkerül egy másik társadalmi csoportba. /1/

E definíció hagyományos jelentését megkérdőjelezte ben nem egy jelenség, mely társadalmunkban széles körben fellelhető, és különösen szembetűnő azoknál az embereknél, akik életük körülményeinek radikális megváltoztatásán kísérleteznek, kilépnek társadalmi rétegekből, és belekerülnek egy újba, új lakóhelyet és új munkahelyet választanak, s mégis amiért mindezt tették, nem válik valósággá.

Munkásszálláson élő, többnyire paraszt származású fiatal textilmunkásnők életének alakulásával, városba költözésük indítékaival, új életmódjuk megtanulásának körülményeivel ismerkedhettem meg egy közel három évig tartó közművelődési kísérlet során, melyet a Népművelési Intézet kutatási programja keretében R.Mátyus Alicevel együtt a Kelenföldi Textilművek-ben végeztünk. Azzal kísérleteztünk, hogy megvalósítható-e a lányok életmódja és az ebbe integrálható művészeti alkotások szintézise? A kísérlet és kutatás számtalan tanulsága közül éppen a fent jelzett jelenség vitte legtovább a gondolatokat, és vetett fel új összefüggéseket a pszichológia oldaláról az átrétegződés természetét illetően.

Hiányérzetemet az a szakadék váltotta ki, melyet e fiatal emberek által vállalt feladat, az új életbe való beleszerveződés óriási terhei és személyiségük fejlődése szempontjából várható haszon között láttam. Feltűnő volt az, hogy mozgásukkal ugyan személyes életkörülményeiken alapvetően változtattak, társadalmi réteget váltottak, azonban személyiségükben, magatartásukban mégsem következtek be olyan változások, amelyek azt jeleznék, hogy nagyobb befolyással lennének életük alakítására, mint előző társadalmi rétegükben voltak. Az átrétegződést nem követte személyiségüknek olyan átalakulása, ami azt eredményezte volna, hogy új közegükben, társadalmi csoportjukban nem csupán a hagyományok, szokások, értékek, ideológiák átvételével, a normatív életmódba való beletanulással lesznek jelen, hanem saját életkörülményeik maguk által való meghatározására is törekedve új csoportjuk hagyományait saját szempontjaikkal gazdagítják. Ez utóbbi hiánya személyiségfejlődésük megrekedésére utal, az új csoportnak való teljes kiszolgáltatottságot jelent, mozgásuk pedig, bár legyen csoportos, nem eredményez a társadalomban lényegi strukturális változásokat.

Fejlődésük megrekedésének okait kutatva számtalan objektív, új életkörülményeikben, viszonyaikban fellelhető tényezőt sikerült azonosítani, amelyek bizonyosan hozzájárulnak ahhoz, hogy az általuk megvalósított átrétegződés nem eredményezi személyiségük kiteljesedését, önmaguk felelős irányítását, ennél fogva nem is jelenthet valódi társadalmi fellelkesedést.<sup>/2/</sup> Kudaruk okainak azonosítása során vált világossá, hogy a szociológia kínált definíció, valamint általában a közgondolkodásunkban élő fogalom a társadalmi átrétegződésről, a társadalmi mobilitásról nem egyértelmű, ezért nem képezheti a vele összefüggő pszichológiai problémák kifejtésének megbízható kiindulási pontját. Szükséges e fogalom alapját képező társadalmi mozgások, a hozzá tapadó ideológiák és a vele kapcsolatban felmerülő pszichológiai problémák megoldási kísérleteinek rövid történeti elemzése ahhoz, hogy megértsük, társadalmunkban miért nem használható e fogalom az



egyének vagy csoportok társadalmi felemelkedésének szinonimájaként, illetőleg milyen új tartalom esetén jelentheti mégis ezt.

A társadalom rétegei közötti mozgás eszméje a hatalomra kerülő polgári társadalom vívmánya volt, tömegessé válását a kapitalista termelés elterjedése tette lehetővé. Ez a mozgás, felszabadító jellege mellett, hamarosan felvetette azokat a társadalmi problémákat is, amelyek a tradíciók feladásából, az értékek nivellálódásából, az előzőleg merev határokkal elválasztott közösségek, társadalmi egységek felbomlásából következtek. A mozgást megvalósító egyénekre ugyanis óriási pszichikus és erkölcsi teherként nehezedett előző társadalmi csoportjukból való kilépés vagy kikerülés. A két lét határán kikerülhetetlenül előállt a kérdés: vagy képesek belerendeződni abba a világba, amelyet többek között saját mozgásuk hozott létre, vagy erre képtelenek és vesztesei lesznek a sorsnak, pusztulásnak adják magukat.

A széthulló feudális társadalom legkülönbözőbb rétegei számára vetődött fel ez az alapkérdés, és e konfliktushoz való viszonyulás termelte tömegessé az olyan magatartásformákat, amelyek annak előtte kuriózumoknak, kivételes tettnek számítottak. A területi mozgás felszabadítása megszülte a városba áramlást; a kivándorlást; a vallási-erkölcsi értékek nivellálódása lehetővé tette a válást, a gyermekáldás csökkenését, megnövelte a bűnözést és az öngyilkosságot, meggyökerez-tette a cinizmust; a társadalmi csoportokból való kiszorulás kitermelte a magányosságot; a két különböző társadalmi csoporttól való függőség általánossá tette a neurózist, megnövelte a mentális betegek számát. E mozgás új magatartásformákat is produkált: a konformizmust, és a törtető karrierizmust.

A piac mozgást, társadalmi emelkedést lehetővé tevő rendszere minden pszichés próbatétel ellenére a polgárság felvirágzásának lett eszköze, ami ezzel együtt más néprétegek új módi elnyomatását és kizsákmányolását alapozta meg. A tőkekoncentráció következtében létrejövő monopol-helyzet úgy kez-

dett működni, mint annak előtte az előjog, bármennyire is hirdette ez a társadalom a mindenki számára meglévő - piac közvetítette - esély egyenlőséget.<sup>/3/</sup>

A szocializmus győzelme új helyzetet teremtett a fejlett kapitalista társadalmakban. A megvalósult új rend - a kapitalizmus érlelte ellenpélda - megingatta a tőke uralmát. Reális alternatívaként vetítette a társadalmak elnyomott osztályai elé a szocializmus lehetőségét. Alig valamivel ennek az új társadalomnak a megszüllárdulása után indultak meg a 20-as években azok a kutatások és jelentek meg az első rendszere-sebb munkák - mindenekelőtt P.Sorokin műve<sup>/4/</sup> - a kapitalista társadalom strukturájáról és a társadalmi mobilitásról, amelyek lényegében alapot képeztek annak a némileg ellankadó ideológiának a felujításához, amely az emberi szabadság korlátlan lehetőségeként tüntette fel a kapitalista rendet. Különböző szociológiai mutatók segítségével igyekeztek kimutatni a kapitalista társadalom nyitott, rugalmas jellegét.<sup>/5/</sup> A későbbiekben ugyancsak ez az ideológia fogalmaztatta meg a polgári társadalom tudósok jó részével azt a tételt, hogy a kapitalista társadalomban az általános életszínvonal olyanra megemelkedett, hogy az iskola - mint a társadalmi emelkedés legfontosabb csatornája - már mindenki számára elérhető.<sup>/6/</sup>

Ez az ideológia azonban nem oldotta meg a társadalmi mobilitással kapcsolatosan felmerülő pszichológiai problémákat. Az időközben egyre inkább megerősödő pszichológia viszont különböző diagnosztikai és terápiás eljárásaival ígért bizonyosfajta lehetőséget e nehézségek felszámolására. Különösen nagy hatása volt Freud korai munkássága, aki a neurózis-kutatás és gyógyítása során feltárta a személyiség belső világát, amely - feltevése szerint - magában foglalja az ősi, öröklött késztetések tárházát, a gyermekkor során a személyiségbe épülő cenzort, amely szemben áll e késztetésekkel, és a mindkettőt reguláló én-t, amely a tudatos szabályozásnak az eszköze, és amely hol a cenzornak enged /ekkor elfojtja az ősi késztetést és neurózist fejleszt ki/, hol meg az ősi késztetéseknek, el-

fojtott törekvéseknek ad teret /ekkor a mentális betegségek, pszichózis, kriminalitás lesz az ur/.<sup>/7/</sup>

A társadalmi csoportok szinte önálló kis társadalmak a maguk cenzorikus rendszerével. Ha az egyén az egyikből átlép a másikba, akkor új cenzort kell magába építenie. A folyamat belépése tárgyát képező csoport fogja irányítani, neki pedig teljes mértékben alá kell rendelődnie ennek az irányításnak.

Az individuál pszichológia és az időközben kifejlődő szociálpszichológia szempontjaikat éppen a folyamatban tudták egyesíteni; ebből a szintézisre törekvésből fejlődött ki a szocializáció kutatása. A szociálpszichológia a csoportok, a csoportközi viszonyok kutatásával ugyanis felvetette az eltérő normativitás kérdését, azt, hogy az egyén változó társadalmi csoportjainak normatív rendszerei között meglevő ellentmondásokkal hogyan képes megbirkózni, vagyis a cenzor áttanulásának problémájával szembenézni, s így lényegében készen állt a mobilitásból eredő pszichés bajok orvoslására is alkalmas elmélet és gyakorlat: a csoportterápia.

A tudomány eszközével való védekezés mögött a kapitalista társadalom vezetőinek alapvető érdekei húzódnak, ugyanis bizonyos mértékű mobilitást szükséges biztosítaniuk, hiszen így olyan ideológiát tarthatnak életben, ami egyfelől a magas posztokon levők hatalmát igazolja /mint becsületes, jóra való emberről törekvés gyümölcsét/, másfelől örök vonzerőként működik a lehetőség nélküliek számára.

Köszgondolkodásunkra is hat ez az ideológia, hiszen a mobilitás fogalmát a kapitalista társadalmi rend értékelési kritériumai alapján fogalmazzuk meg, mutatóit pedig összevethetőnek tartjuk.<sup>/8/</sup> Ebben az eljárásban logikai hiba van. Szemléletünkben él az a hagyományos képzet, hogy a társadalmi felemelkedés anyagi-jóléti javulással, képzettség növekedésével, kulturális színvonalemelkedéssel, a társadalmi-foglalkozási hierarchiában való emelkedéssel azonos.<sup>/9/</sup> Ezért a mobilitást

a tulajdonhoz fűződő viszony változásával, vagy a munka jellegének megváltozásával igyekszünk megragadni. Bárhogyan is fogalmazzunk, bevezetőmben felvetett problémára nem találunk megoldást: a hagyományosan értelmezett mobilitás csak olyan mozgást jelöl, amely nem eredményez strukturális változást, holott a fogalom ezt is jelölni szándékozik.

Szocialista viszonyok között a társadalmi mobilitást a szocializmusra specifikusan jellemző alapvető viszony, a szocialista termelési viszony alapján határozhatjuk meg. Csak e viszonyban történt változás eredményezheti a személyiség teljes értékű fejlődését.

A szocialista termelési viszony lényege Kolosi Tamást<sup>/10/</sup> idézve: a társadalmilag megtermelt többlettermék termelése és elosztása feletti rendelkezés. A piac "demokratizmusával" szemben a társadalmilag megtermelt többlettermék termelése és elosztása feletti rendelkezés demokratizmusa áll társadalmunk programjában.

A programban megfogalmazott demokratizmus - a társadalmunk gyökeres átalakulása ellenére - nem jelentett rögtön a társadalmi gyakorlatban, az emberi magatartásokban realizált demokráciát. A marxizmus klasszikusai erre felhívták a figyelmet, s meglehetősen hosszú folyamat "aprómunkájának" termékeként vetítették elénk.<sup>/11/</sup> Hogy mennyire nem automatikusan bekövetkező változás ez, azt leginkább a szocialista termelési mód, illetve ennek történelmi alakváltozásai következtében kialakult kettős termelési struktúra léte, ennek a társadalmi szervezetekre gyakorolt hatása bizonyítja. Mi ez a kettős struktúra?

A társadalom egész jellegét, az alapstrukturát a szocialista termelőtevékenység határozza meg az irányítása és ellenőrzése alá vont egyéb tevékenységekkel, döntően szocialista termelési viszonyokkal. Ez lényegében az állami és szövetkezeti szektor. A másodlagos struktúra ezen az össztársadalmi termelésen kívül eső termelőtevékenységek összessége, a ma-

guk terméktöbbletével. Intézményes típusa a magán-kisáruter-melés. Az előbbieken az egyénnek közvetlenül vagy megfelelő közvetítésekén keresztül lehetősége nyílik - társadalmi rétegtől és pozíciójától függetlenül - befolyással lenni az össztársadalmilag megtermelt többlettermék termelésére és elosztására, míg az utóbbiban kizárólag csak a maga megtermelte többlettermék előállítására és elosztására felelt gyakorolhat kontrollt, s nem képes lényeges hatást sem közvetlen, sem közvetett módon gyakorolni az elsődleges struktúra viszonyai-ra.

E kettős struktúra kialakulása eredményezte azt, hogy az emberek különböző mértékben vannak jelen a társadalmilag megtermelt többlettermék termelése és elosztása feletti rendelkezésben. /12/

A szocializmusban adekvát mobilitás fogalmát a fentiek alapján hipotetikusán aszerint fogalmazhatjuk meg, hogy megnyit és mit képes megragadni abból a változásból, ami az egyén vagy csoport helyzetében bekövetkezik a társadalmilag megtermelt többlettermék termelése és elosztása feletti rendelkezés mértékében. Kritériuma tehát a döntési szférához viszonyított helyzetváltozás. Ez a kritérium társadalmi munkaszervezeteiben, azon belül pedig a különböző szinteken mindig élesen ketté osztja az embereket; azokra, akiknek van befolyásuk a döntésekre, és azokra, akiknek semmiféle befolyásuk sincs. /A döntés-befolyásolás differenciált kezelése érdekében nemcsak a hivatalosan kinevezett vezetők hatását kell figyelembe venni, hanem mindenkiét, akinek ténylegesen van hatása a dolgok menetére, posztoktól függetlenül./

A textilmunkásnők csoportjában a három év alatt alig találkozottam olyan magatartással, amely ennek a mozgásnak /a tényleges mobilitás/ meglétére utalt volna, holott nagyüzemi munkássá válásuk folyamatát kísérhettem nyomon. Vállalatuktól való kettős függőségük - az üzem ad nekik munkát és szállást - oly mértékben megköti mozgáslehetőségeiket, cselekvési szabadságukat, hogy a felmerülő konfliktusra vagy az elvtelen

konformizmus, vagy e csak-azért-is lázadás jelenti többségük számára a megoldást, és nem a konstruktív, viszonyaik megváltoztatását elérni tudó magatartás.<sup>/13/</sup> Régi társadalmi közegükben megszokott viselkedési és viszonyulási módjaikhoz térnek vissza. Megváltozott életkörülményeik, új társadalmi rétegbe tartozásuk önmagában nem hozta meg előző magatartásuk felszámolását. Nem lépnek előre abban a vonatkozásban sem, hogy növekedne befolyásuk termelő tevékenységük vagy szállói körülményeik meghatározásában.

A mobilitás fogalmának tisztázása után fennmarad a kérdés: melyek azok a társadalmi csoportok, amelyek között az átrétegződés zajlik?

A kérdés a társadalmi mobilitás rendkívül összetett jellegére utal, de ez nem eredményezheti azt, hogy lényegi meghatározóját relativizáljuk, és hogy a szocialista viszonyok között ne a döntések demokratizálódási folyamataként vizsgáljuk ezt a jelenséget.

A fenti módon felfogott mobilitás nehezen megfogható jelenség, hiszen nehezen egyesíthetők a különböző tevékenységeket folytató társadalmi szervezetek azon pozíciói, amelyek a döntés szempontjából azonosak, s így egy kategóriát alkotnak. Ugy tűnik, hogy a szociális egységeket vizsgáló szociálpszichológia analitikus eszközeivel mégis képes a termelés célkitűzése és a többlettermék elosztása feletti rendelkezés mértéke szerint elkülöníteni pozíciókat minden szervezeti szinten.

Ezen elkülönített pozíciók betöltői képeznek egy-egy kategóriát, egy-egy társadalmi csoportot, ezek determinációját metszi át a munkamegosztásban elfoglalt hely és a tulajdonviszony hatása.

A társadalom fejlődése szempontjából kritikus mozgás a szocialista szervezeteken belül történik. Az a változás, amely a döntést még közvetett formában sem gyakorló ember vagy csoport eddigtől eltérő cselekedete, elszánt tette következtében kialakul, az adott döntési szinten nehezen megragadható

folyamat, mert a döntést ily módon meghatározók kategóriája nem feltétlenül fedi az intézményesen kinevezett és felruházott döntéshozókat, annál lényegesen nagyobb tábor. Viszont mégis sok esetben ezek a nem intézményesülő mozgások eredményezik azt, hogy szervezeti átalakulásra, a termelés feltételeinek, a jövedelemstrukturának átrendezésére kerül sor.<sup>/14/</sup>

A mobilitást a pszichológián belül elsősorban az a törekvés képes megragadni, amely az egyént és a társadalmat dialektikus kölcsönhatásukban vizsgálja és a konkrét személyiség, valamint a konkrét szervezeti alakzat átalakulását egységes folyamatként értelmezi. Ennek a tudományos megközelítési módnak ad keretet a pszicho-ökonómia, amely a személyiség vizsgálatában a pszichológiai /a személyiség pszichikus struktúrái/ és az ökonómiai /az általa végzett alaptevékenység minősége és szervezeti struktúrája/ aspektusokat együttesen igyekszik érvényesíteni, azon megfontolás alapján, hogy a személyiséget csakis alapvető meghatározója, az ember fajspecifikus tevékenysége, a termelő tevékenység, ill. az erre mintázódó társadalmilag szervezett munka elemzéséből kiindulva érteljük meg.<sup>/15/</sup>

Az előzőekben hipotetikusán megfogalmazott mobilitás jelentéktelen eseménynek tűnhet, hiszen életmódváltozással, anyagi javakkal nem igen mérhető, pedig azt a hallatlanul fontos mozzanatot realizálja, amely a szocialista szervezetek fejlődésének alapkérdése: hogyan válhat születésével még jelentősen meghatározott /lásd pl. kulturális környezet/ helyzete ellenére a személy a társadalmi szervezetek közvetítésével önmaga felszabadítójává a társadalom objektív fejlődési tendenciájának megvalósítása során?

A szocialista viszonyok között adekvát mobilitásról a pszichológia azt állapíthatja meg, hogy alapmechanizmusát tekintve megegyező azzal a mozgással, ami a személyiség kialakulását és fejlődését lehetővé teszi az ontogenezis során.

Az emberi egyed szociális alakzatokban, történelmileg és társadalmilag meghatározott emberi együttesekben fejti ki fajspecifikus tevékenységét; a munkát, s mielőtt idáig eljutna, ugyancsak hasonló módon meghatározott egységekben készül erre a feladatra. A specifikusan emberi alapszükséglet hipotézise<sup>/16/</sup> alapján a személyiség fejlődése olyan folyamat, amely a fejlődésnek keretet adó szociális alakzatokban bekövetkező válságok és ezekben hozott döntések során mind az alakzat, mind a személyiség átstrukturálódásához vezet.

A személyiségfejlődés és társadalmi mobilitás központi pszichikus közvetítő mechanizmusa a szociális kategrozáció.<sup>/17/</sup> Ez a fogalom a pszicho-ökonómiai értelmezés szerint azt a jelenséget ragadja meg, amelynek során az egyén a számára fejlődési keretül szolgáló szociális alakzatban jelenléti módját, az ott végzendő alaptevékenységben pozícióját oly módon határozza meg, hogy akciójával az alakzat történelmileg beérett fejlődési mozgását realizálja: vagy ő maga lesz az, aki kijelöli az alaptevékenység szerveződési elvét, vagy a már kialakult viszonyokat megkérdőjelezve ezek új elrendezésének kísérletével lép fel. Ez a folyamat nem mehet végbe azonosítás, identifikáció útján, hanem csak kategorikus tettel, valódi struktúraalakítással, aminek következményei vannak: az előzményekhez képest a folytatás másmilyen lesz. /Lásd: Prémium c. film/

Mai tapasztalataink szerint kevés lehetőség nyílik és kevés ilyen típusú mozgás realizálódik társadalmunk szervezeteiben.

Mi lehet az oka a keresett társadalmi mozgás oly ritkaságának? A kérdést alaposabban megvizsgálva láthatjuk, hogy sajátos ellentmondással van dolgunk. Ha a személyiség mozgását végsősoron a társadalmi szervezet aktuális viszonyai és történeti mozgása határozza meg, akkor hogy lehet az, hogy a történeti mozgás viszont a személyiség aktivitása nélkül nem jön létre?



A személyiségnek attól nyílik lehetősége mozgásra, hogy spontán akciói beérett strukturális változásokkal esnek egybe. Ezért a személyiséget éppen azon viszonyai mozgósítják leginkább, amelyeket ő maga határoz meg, és minél inkább van erre lehetősége, annál jobban aktivizálódik. A fejlődési tendenciákat tehát előzőleg meg kell termelni ahhoz, hogy azután realizálni lehessen. A pszicho-ökonómiai értelmezés szerint az ember szükségleteit fajspecifikus tevékenysége, a munkatevékenység folytatása során termeli, majd bővítetten ujratermeli, és minden öröklött, veleszületett inditékát e folyamatban humanizálja.<sup>/18/</sup> A mobilitás szükséglete is ebben a folyamatban termelődik, méghozzá azon az alapon, hogy az egyén az általa folytatott tevékenységbe mennyire képes bevonni e tevékenység célkitűzése és termékének felhasználása feletti rendelkezés mozzanatát. Minél inkább hatással tud lenni erre, annál erőteljesebbé válik mobilitás-szükséglete. A kapitalista munkamegosztás örökségeként jelenlegi viszonyainkra áthagyományozódó munkamegosztás fékezi ennek termelődését, mert igen kevés munkánál teszi lehetővé ezt a fajta kontrollt.<sup>/19/</sup> Történelmi okoknál fogva beszűkültek és sok esetben formálisá váltak azok a fórumok, ahol ezek a mozzanatok a közösség közvetítésével kontrollálhatók.<sup>/20/</sup> E helyzet következtében viszont megerősödött és kompenzálásként működik a másodlagos struktúra tevékenységeinek rendszere, amelyekben az egyén erre a két mozzanatra teljes mértékben képes kiterjeszteni ellenőrzését, /fusizás, háztáji gazdaság művelése, a hétvégi telek divatja stb./.<sup>/21/</sup>

A mobilitás szükségletének hiányos termelődésének másik fontos meghatározója a tudás vagy inkább a képzettség priviligizálása. A képzettségben való előre mozgás nagyobb vonzerőt képes gyakorolni az egyénekre és valójában a társadalom egészére is, mint a társadalmi-politikai aktivitás. Ma még a magasabb képzettség megszerzése nagyobb jelentőségű, mint alacsonyabb presztizsű szakmában - nem kinevezéssel - a döntési szférába kerülés. Az utóbbinak nincs jól mérhető, összehasonlíthatósokra alapot adó értékelési dimenziója. A hibás orientáció - ahogyan az anyagiak gyűjtése is - az öröklött

társadalmi különbségeket konzerválja, illetve ujratermeli. A mobilitás nehézségeinek megértéséhez a pszichológia számára ismerősebb körülményeket is számításba kell venni: a személyiség kialakulásának azon nevelési, szocializációs kerekeit, amelyekben a kategorizáció mechanizmusa megalapozódik: a családot, az iskolát és más fontos egységeket. Ezek felépítettsége, belső viszonyaik - a tulajdonviszonyok paradigmája<sup>/22/</sup> értelmében azonos elvek szerint építkeznek a társadalom termelő tevékenységet folytató alakzataival - nem kedveznek a pszichikus mechanizmus kialakulásának, illetve a kedvező feltételek egyenlőtlenül oszlanak el a társadalom tagjai között. Nincsenek kimunkálva azok az eszközök, amik segítségével ezen a helyzeten változtatni lehetne. E feltételek között a szocializálódó egyén választási alternatívái között lényegesen kevesebb a forradalmasító, átrendeződésre törekvő megoldás, mint a viszonyokat elfogadó, konformis és a személyes boldogulásra orientálódó döntés. Például a szövölányok paraszti családokban nőttek fel, s bármennyire is átalakultak e családok társadalmunkban, éppen a kettős gazdasági struktúra következtében nagy mértékben megőrizték azokat a viszonyokat, amelyeket még patriarchális hagyományokként örököltek magatartásukban, szokásokban, gondolkodásban, értékekben. A fiatalok számára ez a hagyomány, szokás és értékrend merev korlátként jelentkezik. Tehetetlenségük miatt azt élik át, hogy sem a családban, sem munkájukban, sem társaik között nem képesek értelmes változást előidézni.<sup>/23/</sup> Nem tudatosul bennük, hogy tehetetlenségük abból adódik, hogy sem a család, sem a mezőgazdasági termelés szervezeteinek döntési rendszerébe nem képesek meghatározó módon bejutni, - így inkább elvándorolnak.

A mobilitás, mivel jelenleg nem tömeges, az egyén számára meglehetősen nagy kockázattal jár. A döntési szférában levők védik érdekeiket az új szempontokkal szemben, a döntési szférába való bekerülési tendenciákat igyekeznek kiiktatni, semlegesíteni. Valóságos mozgásra csak akkor van tehát lehetőség, ha mind a döntési szférában levők, mind azon kívül állók, de abba bekerülni törekvők olyan pillanatban találko-

nak, amikor mindkét póluson megértek a feltételek arra, hogy közösen a szervezeti szint viszonyait újra rendezzék. Ehhez szükséges, hogy a döntésen kívül levők új tartalmi törekvéseikkel kényszerítsék a döntési szférában levőket a helyzet megváltoztatására. Ha a szervezet bármelyik pólusa erre az átalakulási folyamatra nem érett, akkor az nem fog fejlődni, hanem visszacsuszás, stagnálás vagy szétesés következhet be egyéni és csoportszinten egyaránt. A mobilitás sikeres realizálásának feltétele tehát a paralell mozgás, amelyben a döntési szférán kívül levők mozgása arra kényszeríti a döntési szférában levőket, hogy felszámolják előbb önmagukat, és új minőségű viszonyt alakítsanak ki. A permanens fejlődés csak ilyen módon biztosítható.

Melyek a mobilitás ellen ható folyamatok a szubjektum oldalán?

Első és legfontosabb az az ellenhatás, amelyet leginkább társadalmi elvárásnak, a szocializáció során kialakult normatív viselkedésnek nevezhetünk; a konkrét szerep meghatározta magatartás. A mobilitás minden esetben e normatív elvárásokkal szembeni mozgás, pontosabban mindig az ilyen magatartást kikezdő aktivitás. Az a normatív viszonyulási mód történelmi örökség, a feudalizmus patriarchális hagyományaiban, a társadalmi elnyomatásban fogant, a társadalmi előjogok és a pénz tiszteletében testesül meg. Lényegében a konformis emberi magatartást jelenti, a helyzeteknek való kiszolgáltatottságot, a mindenkori viszonyokhoz való rezignált alkalmazkodást.

Ennek a magatartásnak a negatív hatása a karrierizmus, a normativitás eszközként való felhasználása az egyéni életpálya csúcspontokba emeléséhez hibás orientációk alapján.

A másik fontos ellenhatás a társadalmilag szervezett termelés célkitűzéseinek és a megtermelt többlettermék elosztása feletti rendelkezés szférájából való kiszorulás, illetve kilépés hatása. Ez nem más, mint a belső emigráció képote: olyan tevékenység folytatása, amellyel az előbbi szfé-

rában elszenvedettek kompenzálhatók, és valamifajta pótelég-tételt nyújtanak.

A kompenzálás eszköze a pénz, az anyagi presztizs, a mértéktelen fogyasztás, a megszerzés módja viszont munka típusu.

Harmadik ellenhatás mindkét szférából való kikerülés miatt a társadalom teljes perifériájára szorulás. Ez olyan magatartásokat foglal magában, mint a bűnözés, az erkölcsi züllés, a szellemi elbutulás, a kábítószeres élvezete, az alkoholizmus stb.

Negyedik ellenhatás az életből való kikerülés. A betegségtől, a haláltól való félelem, valamint a betegségek és az öngyilkosság tartoznak ide. Az is a társadalomból való kiszorulásnak az útja, a legradikálisabb ut, menekülés a döntések, a beavatkozás felelőssége elől.

A fenti hatásokat tehát felfoghatjuk úgy is, mint a személyiség társadalmi közegének fékező erőit a mozgással együttjáró harc megvívásával szemben, és értelemszerűen a személyiség belső világának ellenhatásait is, mint az átalakulás szubjektív gátjait. Mindezekre az ellenhatásokra a lányok életútjában bőven találtunk példát.

A mobilitást elősegítő társadalmi hatások egyik legkriktikusabb eleme a konkrét szociális alakzat célkitűzéseinek és vezetésének azon sajátossága, hogy a maga szervezeti és döntési szintjén valami olyan programmal áll elő, amely nem normatív a szervezeti rendszerben, azaz kísérleti típusu, eltér attól az uttól, amelyet a többi egység képvisel, azzal a nem titkolt törekvéssel, hogy kísérletének termékét a későbbiekben majd az egész szervezeti szinten érvényesíteni fogja, legalábbis a szervezeti szint döntési szférájába igyekszik bejuttatni az általa kitermelt szempontot. Minél inkább újító típusu a célkitűzése a szervezetnek, annál inkább termeli ki belső differenciálódása során azokat a feszültségeket, amelyek ugyan az egész kísérletet kudarcba fullaszthatják, de

a megújulás lehetőségét is bővítetten ujratermelik. Amennyiben ilyen újításra nincs mód, konvencionális a társadalmi szervezet tevékenysége és célja, akkor erre a mozgásra kevésbé van lehetőség, és csak egy sokkal jobban elhúzódó folyamat eredményeként állhat elő. Hangsúlyozni kell viszont, hogy a fenti dinamika kialakulásának előfeltételei a konvencionálisan működő szervezetek, mint a társadalom hagyományait fenntartó erők.

A mobilitást elősegítő hatások másik csoportja az a mozgás sikerességét bizonyító példák. Ezek azonban viszonylag kis körben és alacsony hatékonysággal működnek, sem a szocialista művészet, sem a társadalom más ideológiai közvetítő szférája nem karolja fel eléggé. A közművelődés szakemberei, a népművelők még jobbára a hibás orientációk hatása alatt - az egyébként valóban fontos, a társadalmi felemelkedést kísérő - kulturális, életszínvonalbeli, életmódbeli változásokat hangsúlyozzák. Ezért figyelmüket nem arra fordítják, hogy azt a folyamatot segítsék elő, amely során mind több ember a döntési szférába bekerül, hanem sokkal inkább figyelnek arra, hogy milyen, a kapitalista rendszerből fennmaradt hiányosságaink vannak a kultúra terén. Ugy látják, hogy ezek felszámolásán keresztül az előző folyamat is végbemegy. Közben azonban elfelejtik, hogy az emberek fő tevékenysége nem a kulturálódás, művelődés, tanulás stb., hanem a termelő, illetve erre mintázódó más munkatevékenység, amelyben nap, mint nap ujratermelik azokat a viszonyokat, amelyek az előzőek elérésének is gátjai. /24/

A Keltex-ben végzett kísérleteink azt bizonyították, hogy a szocializmusban adekvát mobilitás elősegítése - kulturális eszközökkel - csak abban az esetben lehetséges, ha az üzem és vállalatvezetés oldaláról, valamint a brigádok és műszakok vezetői oldaláról megtörténik az a lépés, hogy a munkásszállói fiatalok érdekeit integrálják a lényeges döntésekbe. /25/

Mi a magunk részéről arra törekedtünk, hogy ezeknek a szempontoknak a tudatosításában, megfogalmazásában segítsünk. Művészeti alkotások - különösen az irodalom és a film - képek hatást gyakorolni e munkásfiatalok szűkebb /a szállói élet/, illetve tágabb /üzemi kollektíva/ társadalmi közegükben megvalósuló magatartásukra abban az esetben, ha úgy választjuk ki a művészeti alkotásokat, hogy azok életük alapkérdéseire reflektáljanak.<sup>/26/</sup> Minden ilyen kísérlet azonban bukásra van ítélve akkor, ha az imént jelzett objektív feltételek nem adóttak, ha az üzem vezetése nem ismeri fel a döntési szférába igyekvés igényét, és nem ad lehetőséget sem az üzem, sem a szálló életében ennek realizálódására. Megbizonyosodtunk arról, hogy nem a kulturális különbségek mennyiségi szemlélet alapján történő felszámolását kell tevékenységünk homlokterébe állítanunk, hanem ezt a célt a társadalmi mobilitásra késztetésen keresztül kell elérnünk a közben természetes és spontán módon növekvő kulturálódási és művelődési igények kielégítésével. A meglévő kulturális, életmódbeli különbségek megszüntetéséhez az ezeket konzerváló és fenntartó viszonyokat is fel kell számolnunk. Ennek utja a szocializmus különös vívmánya lehet: az emberek mind nagyobb számának a döntési szférába kerülése.

A fenti igénynek a népművelési szituáció azon formája felel meg, amelyben a tevékenységet irányító és a befogadó között az egyoldalu kapcsolat oly módon változik, hogy annak eldöntését, hogy a befogadónak mire van szüksége, ne a népművelő a saját szempontjai alapján döntse el, - legyen az bármily jó és kívánatos - hanem a befogadó szempontjainak integrálásával közösen határozzanak. Közösen kell tehát feltárni a valóban égető, a személyiség fejlődését gátló gondokat és ennek alapján közösen megfogalmazni a művelődéssel szemben támasztott igényeket.<sup>/27/</sup> Így válhatnak mindketten a művelődési helyzet közös meghatározójává, és így képesek egymást leginkább aktivizálni.

## I r o d a l o m

/1/

Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás kutatása. In: A szociológia ágazatai. Szerk.: Kulcsár Kálmán, Kossuth, 1975. 95-109.

Z. Bauman: Általános szociológia. Kossuth, 1967. 458-471.

Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Közgazdasági és Jogi, 1973. 287-311.

Ferge Zsuzsa: A szocialista társadalmi struktúra dinamikája. Valóság, 1976. 11. 13-25.

Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai, 1971. 222-232.

J. Szczepanski: A szociológia alapjai. Kossuth, 1968. 232-236.

/2/

Veres Sándor-R. Mátyus Alice: Falusi lányok Pesten. In: Írószemmel, 1976. Kossuth, 1977. 199-224.

Veres Sándor: Munkásszálló és életmód. Elméleti-módszertani tanulmányok 9. MTA Pszichológiai Intézet, 1977. 9-21.

/3/

Z. Bauman: Általános szociológia. Kossuth, 1967. 461-464.

S. Aaronovitch: A brit uralkodó osztály. Kossuth, 1963. 175-180.

- /4/ P. Sorokin: Társadalmi mobilitás /részlet/ in: A szociológia története 1917-1945 között. /Szöveggyűjtemény/ II. kötet Szerk.: Huszár Tibor és Somlai Péter, Tankönyvkiadó, 1974. 57-82.
- /5/ Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás kutatása in: A szociológia ágazatai, szerk.: Kulcsár Kálmán, Kossuth, 1975.
- Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Közgazdasági és Jogi, 1973.
- /6/ S. Aaronovitch: A brit uralkodó osztály. Kossuth, 1963. 190-206.
- Gazsó Ferenc: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Kossuth, 1976. 59-70.
- /7/ Herman István: Sigmund Freud, avagy a pszichológia kalandja. Gondolat, 1964. 146., 278-290.
- /8/ Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás kutatása in: A szociológia ágazatai, szerk.: Kulcsár Kálmán, Kossuth, 1975.
- Kemény István: A mobilitás társadalmi összefüggései in: Korszerű statisztikai törekvések Magyarországon. Akadémiai, 1968.
- /9/ Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Közgazdasági és Jogi, 1973.
- Ferge Zsuzsa: A szocialista társadalmi struktúra dinamikája. Valóság, 1976. 11.



- /10/ Kolosi Tamás: Társadalmi struktúra és szocializmus. Kossuth, 1974. 140-163.
- /11/ Tőkei Ferenc: A szocializmus dialektikájához, Kossuth, 1974. 55-61.
- /12/ Kolosi Tamás: Társadalmi struktúra és szocializmus. Kossuth, 1974. 140-163.
- /13/ Veres Sándor: Munkásszálló és életmód. Elméleti-módszertani tanulmányok 9. MTA Pszichológiai Intézet 1977.
- /14/ Héthy Lajos-Makó Csaba: Munkásmagatartások és a gazdasági szervezet. Akadémiai, 1972.
- /15/ Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai, 1969. 81-208.
- /16/ Uo. 165-218.
- /17/ Garai László: Kategorizációs paradoxon megfigyelése kísérleti nagycsoportban. Magyar Pszichológiai Szemle 6. 1976. 544-553.
- Garai László: Racionalizáló lény. Valóság, 1977. 7. 71-81.
- Járó Katalin-Veres Sándor: Önmeghatározás és társas pozíció. Köznevelés, 1976. 18.sz. 19-21.
- /18/ Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai, 1969. 165-218.
- /19/ Andics Jenő: A technikai haladás társadalmi problémái a gazdasági szervezetben. Akadémiai, 1977.

- /20/ Kolosi Tamás: Társadalmi struktúra és szocializmus.  
Kossuth, 1974. 93-113.
- /21/ Uo. 140-163.
- /22/ Garai László: Racionalizáló lény. Valóság 1977. 7.sz.  
71-81.
- /23/ Veres Sándor-R. Mátyus Alice: Falusi lányok Pesten  
in: Írószemmel 1976. Kossuth, 1977.
- /24/ Uo.
- /25/ Veres Sándor: Életmód és művészet szintézise a munkás-  
szálláson. /Zárótanulmány egy közművelődési kísérlet-  
ről/ Népművelési Intézet, 1977. /kézirat/
- /26/ Uo.  
  
Veres Sándor-R. Mátyus Alice: Falusi lányok Pesten  
in: Írószemmel, 1976. Kossuth, 1977.
- /27/ Uo.

## A NÉPMŰVELŐ SZEMÉLYISÉGE

/A népművelő valós és eszményi én-képe/

A népművelő - működése területén - az állampolgárok világnézeti és politikai folyamatos fejlődését, szocialista személyiséggé formálását szolgáló, a legujabb kulturális /tudományos, műszaki, technikai és művészeti/ ismereteket népszerűsítő, a szabadidő helyes felhasználására nevelő, a szocialista társadalom felépítését és korszerű továbbfejlesztését tevékenyen közvetlenül és közvetve elősegítő, szocialista nevelő-személyiség. Ilyen társadalmi szerepében, a működése hatáskörébe tartozó társadalmi csoport kulturális szükségleteinek kielégítése szolgálatában igényelt tulajdonságok megléte szempontjából kell megvizsgálni személyisége dinamikus struktúráját. Fel kell tárnunk, és a továbbfejlesztésük érdekében tudatosítani kell azokat a személyiségtulajdonságokat, amelyek a népművelőt hivatása gyakorlásában hatékony nevelővé, a tudományok és művészetek népszerűsítőjévé, a rábizott népművelő munka jó szervezőjévé, a kulturális szolgáltatások jó propagandistájává teszik, és amelyek birtokában képessé válik arra, hogy az embereket átképzésre, továbbművelődésre, önművelésre és kulturális szórakozásokra ösztönözzön, lelkesítse, mozgósítsa.

Az a nagy felelősség - amely a népművelőnek szocialista személyiséget formáló, szocialista társadalmat építő, és ezért közvetve történelmet alakító szerepéből folyik - megköveteli, hogy a népművelő felnőtté érett, világnézeti, politikai és erkölcsi szempontból kiforrott szakmailag jól felkészült, hivatását és népét szerető, lelkes és aktív szocialista személyiség legyen.

Aki magas fokon a szocialista embereszményt megközelítő embereket akar nevelni, annak magának is magas fokon kell rendelkeznie a szocialista embereszmény személyiségtulajdonságaival, de ezen túlmenően specifikus népművelő-vezető-tulajdonságokkal is. E kettős társadalmi elvárásnak megfelelően kíséreljük meg a népművelő személyiség profilját megrajzolni.

A kifejezett /erett/ felnőtt személyiség profilját az alábbi ábrán látható sémával fejezhetjük ki /lásd 1. sz. ábra/.

1. Testi tulajdonságok és egészségi állapot, külső megjelenés
2. Ösztönös tendenciák
3. Érzék- és mozgásszervi /szenzo-motorikus/ koordinációs és kooperációs képességek, készségek, automatizmusok, ügyesség
4. Vérmérséklet /szangvinikus, kolerikus, melankolikus vagy flegmatikus/
5. Lelki beállítódás /attitűd/, különböző /lét, munka, kulturális/ szükségletekből fakadó érdeklődés, hajlam
6. Általános műveltség
7. Szakmai műveltség
8. Általános képességek /mint megfigyelő, lényegmegragadó, problémafelfogó és feladatmegoldó képességek/
9. Specifikus képességek /műszaki, matematikai, zenei, alkotó vezető képességek/
10. Intelligencia /a tapasztalatok és szaktudás felhasználásával, gyors gondolkodó művelettel eredményes feladat-, problémamegoldó képesség/
11. Érzelmi gazdagság és fejlettség /különösen a magasabb rendű: intellektuális, erkölcsi, esztétikai érzelmek szférájában/
12. Akarati tulajdonság /a célratörésben és a belső és külső akadályok legyőzésében erő, állhatatosság és kitartás/

13. Jellem /fejlett világnézeti, aksziológiai és elvi alapon álló magatartás és viszonyulás a közösséghez, a munkához és önmagához/

#### 14. Izlés

A fenti séma nemcsak azért használható, mert könnyű áttekintést nyújt a személyiség tulajdonságairól, hanem azért is, mert az esetben, ha megfigyeléssel vagy megfelelő pszichológiai módszerrel megállapítjuk e tulajdonságok fejlettségi szintjét, annak alacsonyabb vagy magasabb fejlettségi szintjének megfelelően ez berajzolható a különböző számú mezőnybe, s egy pillantással teljes képet kaphatunk a magunk vagy mások személyiség-profiljáról.

Ezt a személyiség-képet egészíthetik ki - a népművelő státusában előírt követelmények és a művelődésben általa irányított csoportszükségleteiből és nevelői céljaiból folyó elvárások által meghatározható - specifikus népművelői személyiségjegyek.

A szocialista személyiség általános tulajdonságainak strukturájához képest tartalmi és szerkezeti módosulást hoz létre a népművelő konkrét beosztásából és csoportjában vagy az általa irányított csoportjaiban megkívánt státusából és megfelelő szerepből folyó sajátos magatartás.

A személyiség általános tulajdonságai és ezek integrált rendszere, dinamikus strukturája vázlatos bemutatása után némi nehézséget jelent a népművelő személyiségének a bemutatása. A népművelő fogalma körébe ugyanis elég sokféle munkaterületen dolgozó, különböző beosztású, funkcióju nevelő tartozik. Ezekről a funkcióktól és státusoktól függően módosul, több irányba tágul a személyiségtulajdonságok rendszere. Más a követelmény egy országos, megyei, járási vagy városi szinten vezetői vagy beosztott szerepben működő népművelővel szemben a művelődés irányítását, a szakigazgatási teendők el látását illetően. Megint más a vezetői vagy beosztott státusban a művelődési intézmények vezetése, programjának szervezé-

se, kivitele vagy egy klub-könyvtáros funkciója. Tovább megint más a tömegkommunikációs intézményekben dolgozó vagy a szórazó közösségekben, műkedvelő művészeti csoportban, technikai vagy természettudományi szakkör, klub vezetésével megbízott népművelők szerepe. Jóllehet mindezeknek a népművelőknek sok vonatkozásban azonos személyiségtulajdonságokra és szakmai műveltségre van szükségük, mégis ugyanakkor egyik-másik téren specifikus képességekre is, amelyek foglalkozási águk és beosztásuk szerint különböznek.

Próbáljuk meg kiemelni e különböző státusban lévő népművelők általános népművelői tulajdonságai mellett a specifikusokat.

Durkó Mátyás, amikor a népművelő pályakép megalkotásával foglalkozott, ugyanolyan nehézségek előtt állt, mint én korábban, amikor a "Közművelődés pszichológiai alapjai" /Tankönyvkiadó, 1972. 218-222/ című könyvemben a népművelőszemélyiség jellemző vonásait próbáltam összegyűjteni. Mindketten azt néztük, hogy mik e különböző funkciókat ellátó népművelőkkel szemben a társadalmi elvárások, milyen feladatokat kell ellátniuk. Ezek számbavétele alapján kerestük spekulatív azokat a képességeket, általában azokat a személyiségtulajdonságokat, amelyek nélkül e szerepek hatékonyan be nem tölthetők.

E könyvemben felsorolt funkciók szerinti személyiség-tulajdonságlistát - újabb ismereteim alapján némileg korrigálva, - íme újból közreadom, és képszerűen kivetítve közlöm a népművelő általános személyiségtulajdonságainak strukturáját is.

1./ A közművelődés állami irányítását országos, megyei, járási, városi szinten ellátó

a./ vezetői munkakörben megkívánt népművelő tulajdonságok: művelődéstörténeti, művelődésselméleti és művelődéspolitikai jó felkészültség; az irányításuk területén folyó kulturális terület, célok és feladatok széles áttekintésére, ellenőrzésére és irányítására való

képesség; magasfoku világnézeti, politikai, művelődés-gazdaságtani és vezetéselméleti felkészültség és értékes vezetői tulajdonságok;

- b./ beosztott munkakörben ismeretterjesztési, művészeti, felnőttoktatási, intézményi előadóktól megkivánt műveltség és képességek: a népművelési elméleti, andragógiai, esztétikai műveltségen túl a művelődéspolitikai irányelvek ismerete, a közművelődési munka megtervezéséhez a részterületek munkatervei összehangolásához, a mozgalmi irányításhoz, az ellenőrzéshez, hatásfelméréshez a jó felkészültség. Rendelkezzék a káderek kiválasztásához, aktivizálásához kellő vezető tulajdonságokkal. Legyen leleményes a gazdasági feltételek biztosításában, megfontolt a súlypontosított feladatok támogatásában, az anyagi javak szétosztásában.

## 2./ A közművelődési intézmények közművelési funkcióit ellátó népművelők

- a./ vezető beosztásban lévőktől művelődési központ, művelődési ház, klubkönyvtár vezetőitől megkivánt tulajdonságok: az alapos szakmai felkészültség és vezetői képességek birtokában a belső munkatársak kiválasztásában, együttműködésük biztosításában a jártasság; az intézmény külső, területi hatókörének számbavételére, kiszélesítésére való törekvés, a működésterületéhez tartozó lakosság műveltségi szintjének felmérésére, művelődési igényei kiszélesítésére a készség; egy-egy tervidőszakra a művelődési, nevelési, szórakoztatási terv készítésénél a közművelődési irányelvek a társadalmi és csoportigények összehangolására törekvés; az eddigi eredmények számbavétele is hatásfelmérés alapján saját és munkatársai munkája kritikai elemzésére való hajlandóság; leleményesség és ötletgazdagság; a nehézségek legyőzésében, a kudarcok kiküszöbölésében, a mérés célok elérésében a szívós kitartás; az emberek alakíthatóságába, a személyiségek fejleszthetőségébe és tökéletesíthetőségébe vetett hit; az anyagi-gazda-

sági feltételek biztosítására, a pénzgazdálkodás ellenőrzésére való képesség, a munkatársak és művelődési csoportok sugalmazására, lelkesítésére a képesség; a párt, a tanács, az ifjúsági mozgalom, az üzemi szakszervezeti csoportok közművelődésért felelősséget érző vezetőivel a szoros együttműködési készség, támogatásuk lankadatlan sürgetése és igénybevétele.

- b./ Beosztott népművelői /előadói/ szerepkörben lévőktől a fent felsorolt tulajdonságokon kívül az alábbiak meglétét tartjuk fontosnak: a vezető irányításának elfogadása, munkatársaival való szoros együttműködési készség mellett nagyfokú leleményesség, alkotó fantázia, kezdeményező, propagáló, mozgósító, végrehajtó, szervező képesség; a szakkörök létrehozásában, újabb szórakozási formák találásában, klubok szervezésében, fenntartásában buzgóság, a közvetlen művelési és értelmi, erkölcsi, esztétikai nevelési célok kitűzésében, a nevelőhatások biztosításában lankadatlan igyekezet; ne csak ismerje a propaganda formáit és eszközeit, hanem tudjon élni is ezekkel; legyen képes a spontán érdeklődőkből tartós művelődési ház látogatót, klubkönyvtártagot formálni, egyes rendezvényekre törzslátogatókat nevelni.

- 3.7/ A különböző művelődő és szórakozó közösségek /természettudományi és technikai szakkörök, művészeti-műkedvelő csoportok, hobby-körök, klubok/ vezetőszemélyiségében az általános népművelői képességek és vezető tulajdonságok, valamint a szakmai műveltség mellett kiemelten az alábbi tulajdonságok kialakítását tartjuk fontosnak: fejlődés- és csoportlélektani ismeretek alapján az életkori sajátosságok és a tagok kulturális szükségleteinek figyelembevételére kellő lelki beállítódás, a specifikus művészeti, műszaki, természettudományi érdeklődés éber állapotban tartásához, elmélyítéséhez való képesség, a csoport tagjainak az aktív együttműködésre, a kreatív tevékenységre való permanens ösztönzésére hajlam, az emberekkel való kapcsó-



latteremtésre képesség, alapos módszertani felkészültség és nevelői ráhatásaiban sugalmazó, megnyerő, meggyőző erő; arra való képesség, hogy egy laza szerkezetű, széthullásra hajlamos csoportot is képes legyen együttműködésre, összetartásra képes, közösen újabb és magasabb célokért küzdő dinamikus közösséggé formálni; egyben képes legyen egyéni foglalkozásokra, felismert képességek tudatosítására és kibontakoztatására. Végül legyen képes nevelő hatása tárgyilagos elemzésére, eredményei számbavétele, az elért célok elérésére vonzó perspektívák kivetítésére, a csoporttagok permanens művelődésre és önművelésre ösztönzésére.

Általában elmondható, hogy a népművelői szerepkör nagyon nehéz, komplex-képességek integrált rendszerét kívánja meg. E pályán nem lehet megöregedni, sem lankadni, örökké fiatalnak, lelkesnek és lelkesítőnek kell maradni.

- 4./ Üzemek, munkásszállók, SZOT-üdülők kulturfelelőseinek szerepe a rájuk bízottak kulturális életbe bekapcsolódásának elősegítése, művelődési, kulturált szórakozási alkalmakra mozgósítás. Így tőlük művelődéspolitikai és csoportlélektani ismeretek birtokában azt várjuk, hogy jó propagandisták, szervezők, mozgósító képességekkel rendelkezők legyenek.
- 5./ A könyvtárosoknak - az olvasó közönségük igénye ismerete mellett az olvasók igényszintje emelése, szocialista kulturált személyiséggé nevelése, olvasóik érdeklődésének fejlesztése, kiszélesítése és elmélyítése, izlésük fejlesztése a feladat. E feladatokat akkor tudja sikeresen megoldani, ha ismeri a művelődési irányelveket, az eljövendő társadalmi, termelési feladatokra való felkészítést szolgáló műveket. Könyvtári beszerző, kölcsönző, munkája közben e feladatainak tudatában van; tud az emberekkel bánti; tud egy-egy irodalmi, műszaki vagy természettudományi könyv olvasására olyan embereket megnyerni, akiknek személyiségük fejlődése érdekében e művekre, cikkekre, tanulmá-

nyokra szükségük van. Olyan nevelői attitűddel rendelkezik, amellyel mindig kész nemcsak az írókat az olvasókkal, hanem egyben az azonos érdeklődésűeket is lelki kapcsolatba hozni; nemcsak olvasótábort teremteni, hanem hozzásegíteni a magányosokat hasonló érdeklődésű társakra találáshoz. Végül képes legyen a könyvtáros a klubkönyvtárakban különböző érdeklődésű csoportokat létrehozni, és ezek tagjait tartós művelődési közösségbe bevonni.

Amint a fentiekből láttuk a népművelői munkakör sikeres betöltéséhez magasfoku művelődéspolitikai tájékozottságra, szakmai ismeretekre, emberismeretre, csoportlélektani, vezetéllelektani ismeretekre és olyan képességekre, gyakorlati jártasságokra, általában olyan személyiségtulajdonságokra van szükség, amelyek birtokában képes a népművelő a hatáskörében élő embereket magas feszültségű szellemi életre, művelődő, alkotó és termelő tevékenységre ösztönözni, képes az emberekben az állandó önművelési szükségletet ébren tartani, a mindenkori társadalmi problémák, időszerű kérdések iránt fogékonnyá tenni, testi-szellemi higiéniájuk érdekében szabadidejük helyes felhasználására mozgósítani.

Ezek a felsorolt magasfoku igények természetesen a mi felgyorsult nemzeti felemelkedésünkben. A felsorolt személyiségtulajdonságok tanulás és gyakorlat közben alakulnak. E folyamatban a népművelőnek ismernie, ellenőriznie kell magát, és időnként egybe kell vetni valós személyiségképét az adott eszmei népművelőképével.

Az idők folyamán minden embernek kialakul az én-képe. Ennek elemei a test-modell, a mások rólunk alkotott és velünk közölt véleménye, valamint az a pszichikus szerveződés, amely az önmagunkra vonatkozó tapasztalatok és önértékelésünk alapján jön létre. A gyermekkorban az én-kép vonásai tulnyomóan a felnőttek, a szülők, nevelők véleménye alapján rajzolódnak ki. A serdülő, aki mind többet figyeli az önmagában lejátszódó folyamatokat, sok mindent kipróbál, hogy felfedezze képességeit, már bizonyos kritikával fogadja mások róla alkotott vé-

leményét vagy éppen a nevelő róla adott jellemzését. A mások rólunk alkotott véleménye alól azonban sohasem tudjuk kivonni magunkat. Mégis, minél fejlettebb egy személyiség, annál inkább a világra, az emberekre gyakorolt hatása, munkája eredményessége, sikereinek és kudarcainak elemzése, személyiség-tulajdonságainak tudata, önértékelése segíti valós én-képe megalkotásában.

A valós én-kép mellett azonban minden fejlettebb személyiségben kialakul egy eszményi én-kép is, amely a társadalmi elvárások, nagyrabecsült és értékelt magatartásminták eszményített vonásaiból szerveződik.

Minél jobban tudatosult bennünk a valós és eszményi én-kép, minél nagyobb kettőjük közt a fáziskülönbség, annál nagyobb az önmozgás, a valós én-képből kiindulóan a vágy és a törekvés az eszményi én-kép valóssá tételére. Ezért van nagy jelentősége annak, hogy időnként számbavegyük, milyen népművelők is vagyunk, mik és milyennek kellene lennünk a társadalmi elvárásoknak megfelelően?

A valós én-kép elemzését mindenki maga végezheti el legjobban. Hogy nincs minden rendjén azt a népművelői munkakörbe beválás felmérései bizonyítják.

Az én szerepem itt e két kép szembesítése. Felsorolok néhány felmérési adatot, majd bemutatom a népművelő eszmei személyiségképének vonásait, a tulajdonságokat és ezek strukturális képét.

Thuróczy György, a debreceni Művelődési Központ főelőadója, 1971-72-ben felmérte a megye területén működő pályakezdő népművelők munkahelyi körülményeit és helytállásukat. A Hajdu-Bihari Naplóban 1972-ben megrajzolta ezek portréit, és az Alföld /1971.6./ irodalmi és művelődési folyóiratban beszámolt a népművelők "közérzetéről".

A népművelők valós képe bemutatására igen alkalmas egy-egy művelődési otthon népművelője helytállásának, beválásá-

nak és közérzetének a leírása. Ezek a népművelők a közművelődés frontján a legsokoldalubban kell kifejtsek képességeiket, és a legnehezebb terepen kell megvívniuk első vonalbeli mindennapi harcukat a közönség megnyeréséért, művelődésbe bevonásáért és megtartásáért.

E művelődésházi nevelőmunka megkívánja a szakmai jó felkészültséget, a társadalmi valóságban jó tájékozottságot, művelődéspolitikai, világnézeti tisztánlátást, gazdag képzelőerőt, leleményességet, alapos emberismeretet, sugalmazó képességet.

A valóság? A képesítési rendelet megjelenése óta a népművelői munkakörnek mind a felső, mind a középső, de még inkább alsó szintjén még mindig nagyon sok a szakmai felkészültség, illetőleg képesítés nélküli népművelő.

Nyilvánvaló, hogy a szakképzetlen vagy az éppen most be-tanuló, olykor csak érettségivel rendelkező népművelő a köz-művelődés feladatkörében gyámoltalanul mozog, a népművelési propagandához nem ért, hivatalok, intézmények, vállalatok, párt és ifjúsági mozgalom vezetőivel való eredményes tárgyalásra képtelen.

Ebben a nehéz munkakörben a szakmailag fel nem készült, a népművelő személyiségtulajdonságokkal nem vagy csak részben rendelkező népművelő közérzete nyugtalanító. Amint Thuróczy György írta "E sajátos munka - és társadalmi szituációk vált-hatják ki a szétszórtság, a bizonytalanság, a kiszolgáltatott-ság, a befejezetlenség, a hiábavalóság negatív érzéseit, az állandó készenléti állapotot, a szorongást, a kudarcot, a pá-nikhangulatot, az elv és valóság, látszat és valóság közé szo-rultság kellemetlen - kényelmetlen közérzetét." /Alföld, 1971. 6. sz. 57./

Különösen a pályakezdők - akik nem rendelkeznek népmű-velői képesítéssel - találják szemben magukat olyan nehézsé-gekkel, amiket a működésük területén lakó emberek érdektelen-ségével, a felkínált művelődési és szórakozási lehetőségekkel szembeni közönyükkel magyaráznak.

Ezek a nehézségek igen valóságosak. Sok népművelő méltán panaszkodik, hogy nem tud mit kezdeni falun a városi üzemekbe járó dolgozókkal, mert azok az otthon töltött kevés idejüket háztáji, kertészkedő, növény-, állatgondozó munkára és nem művelődésre fordítják. De a már néhány évi gyakorlattal rendelkezők is, akik levelezőként megkezdtek a szakmába beletanulást, azok is sok "buktatót" fedeznek fel, és sokukban felmerül a kétely, vajon megtudnak-e küzdeni munkájuk nehézségeivel? Minden nagyobb rendezvény előtt telve vannak szorongással. Állandóan várják a hozzáértő vezető irányítását, mások segítségét. "Most, hogy az igazgató elmegy - vallja egy Polgár községi művelődésházi előadó, a 21 éves G. Judit - ... bizony, nem a legjobb a közérzetem." A mind több kezdeményezésben elszenvedett kudar-cok miatt hamar elveszti a népművelő az önbizalmát. Baj, ha a pályakezdő csak kritikát kap tanácsok és buzdítás helyett a vezetőjétől.

A szakmailag felkészületlen vagy a magát tovább nem képező népművelőnek munka közben kell sok nehézség leküzdésé-nek módját megtanulni, a "mesterfogásokat" a tapasztaltaktól ellesni. Hogyan alakul egy ilyen népművelő személyiségképe?

Egy képesítés nélküli népművelő például így vall magáról és munkájáról: "A hajdudorogi művelődésothonban a múlt év november 15-től szakképzett igazgató mellé a dorogi tsz-ek egy népművelő státuszt szereztek. Vegye kézbe a három termelőszövetkezet kulturális gondjait." Erre a helyre került M. László-né, aki esti tagozaton érettségizett. Előtte két évig kereskedőtanuló volt. "Az irodalmat, művészetet mindig is szerettem" - mondja az interjú során. "Eladó voltam és rám bízták a kulturális ügyeket. Mindkettő, a főfoglalkozásom és a társadalmi munkám egyaránt rádöbentett, hogy legjobban az emberekkel való bánásmód, a rájuk gyakorolt hatás izgat, érdekel. Minden álmom a könyvtár lett, hiszen ott számomra a legekedvesebb társaságban, könyvek közt lehetek. Aztán felajánlották ezt a munkát, és most már abba nem hagynám. Pedig nem könnyű. A vezetőkkel jó a személyes kapcsolatom, de gondjaik, problémáik a művelődés ügyéről sokszor elterelik a figyelmüket. Né-

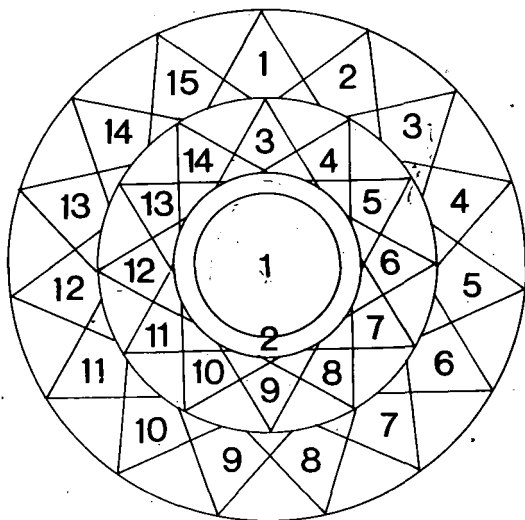
ha úgy éreztem, hogy elgondolásaimmal inkább terhükre vagyok, mint segítségükre. Eleinte ez a helyzet kedvemem szegte. Mit fogok itt produkálni? Milyenek legyenek hát a módszereim? Csak nem hátráltam meg. Munkámnak, céljaimnak szövetségesei támadtak, és ma már több feladat frappiroz; és léptünk is előre. Azóta már művelődési termet avattunk az Új Élet Tsz.-ben, egy romániai kirándulást szerveztem. Ma már tudom, hogy meg kell keményen küzdenem ezért az ügyért - de megéri. Annak idején a Petőfi tsz. vezetősége vetette fel: szükség lenne egy népművelőre. Az Új Élet és a Bocskai csatlakozott ehhez. Férjem megért, és nagyon jó, hogy a tanácselnök e munkámban mellett áll, segít, biztat, támogat, és természetesen jó szövetségeseim a művelődési ház munkatársai." /Thuróczy György: Pályakezdő népművelők. Hajdu-Bihari Napló. 1972. június 16./

Mi domborodik ki e lelkes kis népművelő személyiségképében? Az emberekkel való mindennapi érintkezései közben felfedezte, hogy tud az emberekkel bántani. Az irodalmat, a művészeteket, a könyvekből szerezhető tudást nemcsak nagyra becsülte, szerette, hanem felébredt benne a közlési vágy és a népművelői hivatástudat, másokat is e kultúrértékek iránt fogékonyra tenni, őket is ezek élvezetére ránevelni. Felismerte, hogy a tsz-ek vezetőinek érdeke dolgozóik művelése, s így rájuk és a tanácselnökre, mindig számíthat, és meg is tapasztalta segítőkészségüket. Nem vizsgáltam, de feltételeztem, hogy ez a kis népművelő erősen extravertált és aktív személyiség, aki mindig kész csoportszervezésre, a tagok együttműködésének biztosítására, hiszen maga is keresi a munkatársakkal a tanácsai és termelőgazdaságok vezetőivel a kooperációt. Leikes, dinamikus, a nehézségek leküzdésére erős akaratu, és célja elérésében kitartóan küzdő, és egyben kiegyensúlyozott, optimista személyiség, aki tudatában is van értékes tulajdonságainak és tud is élni velük.

Nyilván a népművelők közt sok kiforrott, értékes tulajdonsággal rendelkező, nagy hatást gyakorló személyiség is akad, valamint az is természetes, hogy több típusba oszthatók, és eltérő személyiségstruktúrát mutatnak. Éppen ezért önképzésüket,

valós én-képük ismeretében maguk kell eltervezzék, személyiségüket maguk kell formálják. Maguknak kell hivatásuk terén önmegvalósításuk érdekében népművelői személyiségtulajdonságait továbbfejlesztieniök.

Én itt az alábbiakban a népművelő leglényegesebb és nélkülözhetetlen tulajdonságait soroltam fel, és mutattam be az általános emberi és specifikus népművelői személyiségstruktúrát, hogy mint egy tükörben könnyen meglássák, mely vonásokkal rendelkeznek, még mik hiányoznak, és mely tulajdonságokat kell erősíteniök, továbbfejlesztieniök még.



#### A NÉPMŰVELŐ SZEMÉLYISÉGÉNEK STRUKTÚRÁJA

A közművelődés szolgálatában álló népművelő és könyvtáros személyiség-struktúrája:

- 1./ Világnézeti kifarorttság, eszmei-ideológiai tisztánlátás.
- 2./ Magasfoku politikai és művelődéspolitikai szemlélet, szilárd meggyőződés, határozott állásfoglalás.
- 3./ Fejlett társadalom- és emberismeret, jó csoportlélektani tájékozottság; hajlam az emberi kapcsolatok elmélyítésére.

- 4./ Érdeklődés az egyéni, társadalmi, csoportproblémák iránt; hajlam a megoldások keresésére; lelkesesség, ötletgazdagság.
- 5./ A kultúra iránti nagy vonzódás, magasfoku kulturális életre törekvés; a művelődés iránti intellektuális, érzelmi és akaratilag elkötelezettség.
- 6./ Határozott és állandó törekvés az egyéni és társadalmi kulturális szükségletek kielégítésére, szakemberek bevonásával, alkalmak teremtésével.
- 7./ Szenvedélyességig fokozódó hivatástudat és állhatatos célratörés.
- 8./ Magas szintű szocialista erkölcsi felfogás, példamutató magatartás és felelősségtudat.
- 9./ Magas foku szellemi igényesség és állandó művelődési vágy; taguló világképalkotásra törekvés; tudásának alkotó módon való hasznosítása közössége fejlődése érdekében.
- 10./ Fejlett jártasság a csoport érdekeit szolgáló társadalmi kapcsolatok keresésében és fenntartásában; kooperálásra törekvés a közművelődést támogatni hivatott szervek vezetőivel.
- 11./ Széles körű, de munkaterületével összefüggésben lévő területen fokozott érdeklődés; hajlam a permanens önképzésre.
- 12./ Megalapozott önbizalom; bizalom a munkatársai, csoportja iránt; lelkesedés és csoportját lelkesíteni tudás.
- 13./ Eszményi célra törő, a külső és belső akadályok leküzdésére elszánt, állhatatosan a célig kitartó, fejlett akaratilag tulajdonságok.
- 14./ A vezetés funkcióinak /jó tájékozottság alapján tervezés, szervezés, a csoportok folyamatos működtetése, a csoporttagok együttműködésének biztosítása, a folyamatos ellenőrzés, jó informáltság és előrelátás alapján kellő intézkedés, az eredmények számbavétele, jutalmazás/ ellátásához fejlett vezetői képességek.



15./ Szocialista humanista és-közösségi altruista beállítottság, amelynek irányelve: mindent az emberért, mindent az ember, a közösség, a nép javára, állandó fejlődése érdekében!

Ezek a szocialista társadalmunk elvárásainak megfelelő személyi tulajdonságok magas foku izzásban tartják a népművelőt és könyvtárost, de egyben személyisége így munkatársai és működésterülete vonzásában levő emberek számára olyan ható tényezővé válik, amely megtölti a korábban üres művelődési helyeket, fórumná teszi a klubkönyvtárakat, permanens művelődési folyamatá az emberek szabadidő-tevékenységeit. Ily hatásfokon dolgozó népművelő és könyvtáros lehet igazán kiegyensúlyozott, a társadalom által méltán megbecsült és társadalmi szerepe, jelentősége és értéke tudatában boldog ember.

## CSALÁDI KLUB-KISÉRLET A MŰVELŐDÉSI HÁZBAN

Mindenekelőtt szeretnék tisztázni néhány alapfogalmat, tényt, koncepcióértelmezést, amivel foglalkozni kívánok. Ennek szükségét azért érzem, mert a megszokott, rutinszerű értelmezés helyett, ezek a megkopott fogalmak - új kontextusba kerülve - más jelentést kapnak. Ezek során első helyet foglal el az a szemlélet, mellyel a közművelődéshez ma közelítünk. Ennek egyik részeként egy új felnőttnevelési koncepció van kialakulóban, mely intenzív modellt képez. Ez vázlatosan annyit jelent, hogy a mindennapi élet tudatos megismerésére, a mindennapi tudás és ismeret olyan állandó megváltoztatására törekszik, amely közösségi tevékenységen alapszik, és beépül az egyéni aktivitásba, öntevékenységre. Ezeket a kereteket nem módosítja, hanem inkább tartalommal tölti ki a családdal való foglalkozás. A család mint társadalmi intézmény generációról generációra újratermelheti a mindennapok kulturális szokásait, tartalmát. Amennyiben ezek a jegyek egyfajta igénytelenséget hordoznak, ezt épp úgy áttemeli a társadalmi gyakorlatból a magánzférára és vissza. Ezért szükséges a következőkben a családról mint intézményről szót ejtenünk.

A család a kultura közvetítésének elsődleges kerete még ma is. Bár a családot semmiképpen sem tekinthetjük állandónak és önmagával azonosnak, hiszen különösen jelen társadalmunkban a családnak legkülönbözőbb típusai egymás mellett élnek. Nem szükséges azonban a különböző családtípusok részletes elemzése e dolgozat kereteiben, hiszen az a feladatunk, hogy funkcionálisan közelítsük meg ezt az "objektív formát". Ez nem jelenti azonban azt, hogy a család vizsgálható is ebből az el-

nagyolt szempontból, hanem annyit jelent, hogy a család struktúrájának - és ez a különböző típusoknál más és más - pontos felrajzolása az elsődleges feladat, hiszen a funkció érvényesülése ennek függvénye. Elmondhatjuk tehát, hogy a család a társadalomnak multifunkcionális egysége, mely olyan együttélési forma, ami a következő tételekkel írható körül: szabályozza elsősorban a benne élő emberek szexuális kapcsolatát; biztosítja az utódlás feltételeit; ugyancsak gondoskodik az együttélés gazdasági feltételeiről; a családon belüli lélektani szabályok meghatározása révén az együttélés pszichológiai feltételeit is megszabja; biztonságot szolgáltat. Nem utolsósorban tartozik funkciói közé a tágabb társadalmi együttélés számos szükségletének belső érvényesítése, melyek között első helyet foglal el a kulturális tartalmak és megvalósulási formák közvetítése, továbbörökítése. Világos tehát, hogy a család egyrészt folyamat - mely részben a különböző típusok közötti átmenetekben, részben idődimenzióban megy végbe - és egyszersmind intézmény, mely a társadalom egyéb intézményeivel áll kapcsolatban, illetve általuk szabályozott, mely nagy hagyománnyal, történelmi kontinuitással bír. A család vázolt foglalkoztatás szerint foglalkoztunk ezzel az egységgel közművelődési, kulturális szempontból. Szükséges ezek után hogyha nem is részletesen, de nagy vonalakban a kultúra fogalmára is kitérjünk.

Ebben a közegben nem szükséges a kultúra fogalom részletes történeti elemzése, hanem helyette el kell fogadnunk Vitézy Iván definícióját, mely mindenképpen tartalmazza a következő elemeket. A kultúra eszerint viszony, mégpedig az emberek /emberi közösségek/ viszonya a saját maguk által létrehozott objektívációkhoz; másrészt miután az objektívációk maguk is állandó változást képviselnek a hozzájuk való viszonyban, a tevékenységek és magatartások is variábilisak. A kultúra tehát a társadalomnak egy aspektusa, de nem egyenlő azal. Az így értelmezett kulturális tevékenység egyik megvalósulási színtere az a társadalmi intézmény, amit családnak nevezünk. Hátra van még egy intézmény, mely a kísérletünkkel szoros kapcsolatban áll, és a fogalom és tény elemzésnél elengedhetetlen, ez a művelődési ház.

Az eddig vázolt családfelfogás, kulturakoncepció és felnőttnevelési szemlélet egyenes folytatásaként jött létre az új művelődési ház elképzelés. Tudjuk, hogy a fenti tételek nem egyedüliek és nem kizárólagos ok-okozati viszonyban vannak a művelődési házak feladatairól alkotott új szemlélettel, hanem inkább kölcsönösségi viszony van közöttük. Ugy gondoljuk, hogy a családnak mint kultúra közvetítő csoportnak értelmezése összhangban van a művelődési intézmények nyitottá válásával, bizonyos szükségletkielégítő tevékenység szerinti felfogásával. Magyarán a "nyitott házakról" van szó, amelyekben a családi közösségek gyakran primér és hétköznapi, de a kultúra arisztokratizmusát megtagadó szükségletei kielégítést nyerhetnek, sőt az intézmény adekvát helyévé válik ezen igények kielégítésének.

Igy válhat szervesen eggyé a családkultúra, a felnőttnevelés és a művelődési intézmény, amely abban a kísérletben, melyről itt beszámolunk, egyik megvalósulási formáját nyerte el. Ezen az egységes talajon jött létre a kísérlet kérdés-feltevése, célja és eredménye, és mint minden kísérletben a változók csak a módszerre gyakoroltak hatást, amit igit egyeztünk kellő módon érvényre juttatni.

A konkrét kísérlet létrejöttének indítékait a következőkben foglalhatjuk össze. Vizsgálatok történtek számos területen, többek között a munkásművelődéssel, a szocialista brigádok mozgalommal, a szabadidős tevékenységekkel és a művelődési otthonokkal kapcsolatban. Ezeknek a vizsgálatoknak konkluziói írásművekben gyűltek össze, ezen a talajon jöttek létre a kísérleti tervek, amiket így nem lehet az élettől és igényektől elszakadottnak minősíteni. Konkrétan a már idézett vizsgálatok - így a 60 művelődési otthonban zajlott érdeklődés és tevékenységvizsgálat; a szocialista brigádok belső strukturáját elemző kutatások; a szabadidő-kutatások tevékenységlistákra alapuló eredményei - egyik következtetéseként azt szűrhetjük le, hogy az embereket leginkább a hétköznapi kultúra szférájába eső, ún. közhasznú ismeretek különböző területei foglalkoztatják leginkább. Nem kívánunk itt statisztikai adatok bizo-

nyitó erejével élni, hiszen az említett vizsgálatok közismertek, anyagaik mindenki számára elérhetők, így tételeink számszerű ellenőrzése megejthető. Az említett közhasznú ismeretek a mindennapok szükségletrendszerében élnek elsősorban, és nagyon ritkán fogalmazódnak meg akár tudományágak, akár ismeretszektorok mentén. Ez annyit jelent, hogy az emberekben egyénileg - különösen pedig családi szinten - nem nagyon fogalmazódik meg, még az érdeklődésre való konkrét rákérdezések során sem, az az adekvát szó, kifejezés, amelyre a kérdező népművelő tulajdonképpen kíváncsi. Amennyiben azonban a megfogalmazások a kérdezettek helyett is létrejönnek, igenlő rábólintás teszi világossá, hogy a megfogalmazott kifejezés helyes. Így jön létre az a - statisztika számára látványosan, de mégis elnagyoltan feldolgozható - vizsgálati eredmény, melyből preferencia skálákat lehet kialakítani, ami a befogadók érdeklődését látszólag tükrözi, kielégítése a népművelés hagyományos formáiban - előadás, tanfolyamok, kiscsoportos formák szervezése - nyilvánul meg. Amikor már úgy tűnik, minden rendben van, meglepődünk az érdektelenségen, a kisszámu megjelenésen, a lemorzsolódáson, és magyarázatot nem találunk a jelenségre, hiszen egy ténylegesen meglévő igényt a kívánt formában elégitettünk ki. A jelenség magyarázatára vannak elképzelések, azonban ezzel itt nem kívánunk foglalkozni. Magával a dologgal is csak azért törődtünk ennyit, hogy indokoltan tűnjék az a tény, hogy mi a kísérletet megelőző tájékoztató vizsgálatban nem ezt az utat követtük.

Magától értetődő feltételezéseink voltak arról, hogy a köznapi kultúra megvalósulási színtere maga a család, gyakorlásának helye maga az otthon, a tevékenységek időben a rövidre szabott családi együttlét óráira korlátozódnak. Ez a hétköznapi kultúra a mindennapok történéseiben nem tematikus, a család egyszerűen csak él, s erre mi utólag fogjuk rá különböző kategóriák szerint, hogy a mindennapok kulturális tevékenységeit hajtották végre. Ezért a család - mint csoport - megfigyelése, elemzése a marxista kutatás számára a tényleges társadalmi közegben folyó un. "terep" vizsgálatok keretében látszik a leggyümölcsözőbbnek. A kísérletet megelőző tájéko-

zódó vizsgálatunk is ilyen megközelítéssel próbálkozott sok elméleti és gyakorlati nehézséggel. A család kulturális funkciója megvalósulásának nagyonis gyakorlati oldalról történő megközelítését módszertanilag úgy tudtuk megvalósítani, hogy "strukturált interjú" vizsgálatot végeztünk, kistelepülésen élő munkáscsaládok körében. Ezt az indokolta, hogy hipotetikusan feltételeztük, a köznapi kultúra igényeinek kielégítése kisebb településen közművelődési eszközökkel adekvát, ezért hat, ötezer lelken aluli lakosságot számláló településen dolgoztunk. A falvak kiválasztása aszerint történt, hogy hol találtuk megfelelőnek az objektív feltételeket /viszonylag új klubkönyvtárak/ és a szubjektív feltételek /kellően lelkes és felkészült népművelő/ meglétét. Mivel a települések kiválasztása ennyire esetleges volt, valamennyi, a vizsgálatba bevont községről részletes esettanulmányyszerű elemzést készítettünk. A megkérdezett családok ezen falvak összcsalád létszámának 10 %-át tették ki. Kritériumnak ezen belül csak azt szabtuk meg, hogy a kérdezettek csak fizikai dolgozó és a család életciklusában a 2-15 év között mozogjanak. Így kerültek be a mintába a kisgyermekes ún. nukleáris családtípusok, ahol nem fizikai dolgozó - egy-két esetben - esetleg a feleség volt. A strukturált interjúlapokat egyetemisták vették fel a véletlenszerűen kiválasztott családok otthonában, egy időben, egy-egy adott hétvégén a falu valamennyi vizsgált családjában. Az így lezajlott beszélgetések átlagban egy órát vettek igénybe. Feldolgozásuk a leírt beszélgetésszövegek tartalomelemzésével történt, táblázatszerűen csak a családok száma, nagysága és a lakás jellemzői kerültek feldolgozásra. Nem kívánunk most foglalkozni a tájékozódó vizsgálat valamennyi konklúziójával, csupán arra térünk ki, amely a családiklub-kísérlet elindulásának ötletét adta. A vizsgálat időpontjában ugyanis nem volt arra vonatkozó elképzelésünk, hogy családi klubot indítunk, csak annyit tudtunk, hogy a válaszok figyelembevételével kielégítjük - formában és tartalomban egyaránt - a fellelhető igényeket. Ebből a vizsgálatból - számunkra is meglepő módon - elementáris erővel ütközött ki, hogy a családok szinte témától független módon társas együttlétre vágyanak. Ez a tény több kérdésre adott válaszból is egyértel-

műen világos volt, de a szabad beszélgetés során is szinte minden családnál felmerült. Ezen túlmenően természetesen érdeklődéslistákat is készítettünk, amelyből kiderült, hogy az említések több mint felét olyan érdeklődési körök teszik ki, melyek részben közvetlen anyagi "önellátás" vagy erkölcsi-szellemi-esztétikai hasznossággal járnak a család számára; részben a családi élet belső konfliktusainak csökkentésére, az együttélés kellemesebbé tételére irányuló szükségletet fejezi ki; részben olyan témák, melyek kifejezetten családi körben elégíthetők ki. A preferenciaskálánál is többet mond azoknak a válaszoknak elemzése és csoportosítása, melyek a különféle érdeklődést mozgató belső rugókra, az "érdeklődési motívumok" meglétére utalnak. Ez három nagy csoportban jellemezhető. Egyrészt a társaságkeresés, közösségi lélektani motívumok; másrészt a munkához, a munkahelyi érdekhez kötődő motívumok; harmadrészt a művelődés hasznosságát önmagában vállaló, konkrét érdekekhez nem kötődő motívumok. Természetesen voltak eltérések az egyes települések vizsgálataiból adódó konklúziók között, azonban ezek vagy a nemzetiségi falvakra voltak jellemzők vagy a település földrajzi helyzetével függték össze. Így a kísérlet megindításában ezeket nem vettük figyelembe, ezzel szemben a kísérlet folyamán nagy teret engedtünk az ilyen fajta differenciák kibontakozásának. A végleges kísérleti formát szinte maga a vizsgálatban résztvevő családok együttese adta, még a név is "Családi Klub" egy-egy interjúlapon fordul elő. Természetesen aggodalmaink is voltak ennek a formának életrehívása körül. Ez abban csucsosodott ki, hogy nem tudtunk a szervezendő összejövetelek számára tematikát adni. A meditáció, mely e fölött a tény fölött zajlott, nem akadályozhatott meg bennünket azonban abban, hogy a családok összejöveteleit ne szervezzük meg. A vizsgálatok lezajlása után már egy-két hónappal jelentkeztek ezzel az igénnyel a családok képviselői, és mint az várható volt, akkor sem érdeklődésük kielégítését reklamálták az intézményeknél, hanem az ígért csoportos beszélgetéseket hiányolták. Tekintettel arra, hogy ezzel az igénnyel teljes mértékben egyetértettünk, létrehoztuk ezeket a csoportos formákat, egyelőre elsősorban

csak azzal a céllal, hogy a társas együttlét iránti elvárásnak eleget tegyünk, de másrészt abból a megfontolásból is, hogy a kiscsoport - amennyiben az megfelel a szociálpszichológiában leírt kiscsoport-kritériumoknak - eredményesebben tudja személyiségformáló hatását kifejteni. Ez annyit jelent, hogy ha sikerül megfelelő csoportlégkört kialakítani, akkor létrejöhet az "együttes élmény", amely - mint az köztudott - bizonyos konformitást alakít ki, illetőleg erősít meg a tagokban. Fellép az egyformaságra való késztetés, létrejönnek a csoport formalitásai, illetőleg ténylegesen kialakult a kiscsoportra jellemző valamennyi jegy. Ezen belül testet öltnek a csoportnormák, melyek természetesen a társadalmi normák függvényei, azonban mégsem azonosak azzal. Ha ennek a normának tartalma a jó családi légkörrel, a kulturális szokások megfelelő minőségi gyakorlásával, az értékrend tudatosabbá tételével gazdagodik, elértük célunkat. Megvalósítottuk tehát azt, hogy úgy hozzuk felszínre a család mindennapos életének kedvező vonásait, hogy az egyuttal más családokra is pozitív hatást gyakorol, és mégsem "felülről" és "kivülről" történő szokványos módon értük ezt el. Tehát nem "ismeretet terjesztettünk", "tudást átadtunk", "szellemileg befolyásoltunk", manipuláltunk" stb. Ezekkel a hagyományos és be nem vált vagy csak nagyon szűkre szabott határok között bevált módokon léptünk túl, és a csoportalkotás által jutottunk el ahhoz az emberi kiteljesedéshez, melyre a reális igény a társas kapcsolatok keresésében nyilvánult meg.

Az elmondottakból már következtethető, hogy a kísérleti családi csoportok tényleges létrejötte előtt is gondjaink voltak. Ez csak fokozódott a megvalósulás során. Megnyilvánult ez elsősorban abban, hogy a csoportvezetőket igen nehéz volt megtalálni, majd pedig alapos felkészítésük okozott nehézségeket. A csoportvezetés önmagában is nehéz és alapos körültekintést igénylő feladat még a közművelődés jelenleg működő és a csoportkritériumainak nem mindig eleget tevő formáiban is. Hát még olyan helyzetben, amikor ezeket a csoportalakítási feltételeket komolyan vesszük, és megtettük azzal, hogy a csoportba eleve párkapcsolattal rendelkező tagokat hi-



vunk. Bonyolítja a helyzetet a tagok egyes foglalkozások utáni együttélése, amely a csoporttörténesek feldolgozását sajátos körülmények között - családi otthonban, időhatár nélkül - teszi lehetővé. Még fokozva a gondokat hozzátehetjük, hogy olyan csoportokról van szó, ahol a tagok gyermekei is ott töltik - vagy legalábbis a közelben, mint az később megvalósult - a foglalkozás idejét. A felsoroltak mellett szinte eltörpül az a speciális népművelői gond, hogy a csoportfoglalkozásoknak nem volt tematikája, hanem szabad beszélgetés zajlott. A közhiedelemmel ellentétben sokkal könnyebb olyan programokat levezetni, melyeknek pontos tematikájuk van, mint un. szabad interakciós beszélgetéseket, ahol a reakciók nem megtervezhetők, ahol a szereprendszerek kiszámíthatatlanok, ahol a hatások körkörösén terjednek, és ahol a vezető olyan reflektorfénybe kerül, melyben sok a kritikai elem.

Külön kell néhány szót ejtenünk a gyermekfoglalkozások lebonyolítása közben felmerült problémákról is. Utalásszerűen mondunk itt el annyit, hogy figyelembe kellett vennünk a részt vevő gyermekek különböző korát /2 évtől 12 évesig/, a kötetlenség teljes mértékű biztosítását /hiszen ennek a foglalkozásnak nem szabadott hasonlítani még egy iskolai szakköri foglalkozás korlátaira sem/. Nem volt közömbös az sem, hogy ellentétben pl. egy nyári napközitáboros gyerekcsoporttól a szülők közelben voltak, ami gyakorlatban annyit jelentett, hogy a másik helyiségben, de a kötetlenség folytán a gyerekeknek mindenkor elérhető távolságban. Nagy odafigyelést igényelt a gyerekfoglalkozások lebonyolítása azért is, mert úgy éreztük - és ez a későbbiekben igazolódott is -, hogy a szülők jelenléte a foglalkozásokon nagymértékben függ attól, hogy gyermekeik hogyan érzik magukat a gyerekfoglalkozáson. Többször előfordult, hogy a szülők nem akartak jönni, és csak gyermekeik kérésének eleget téve jelentek meg a foglalkozáson. A másik véglet, hogy a megfelelően lezajlott gyerekfoglalkozások olyan vonzerőt voltak képesek gyakorolni, hogy a családi gyereknevelésben a büntetés-jutalmazás eszközévé vált a klubfoglalkozáson való megjelenés. A problémák sora végtelen, de egyet még meg kell említenünk, ez pedig a klubok közvéleményre gya-

korolt hatása. A kezdeti vizsgálódásban véletlenül kiválasztott családok képezték a klubok törzstagságát, hiszen róluk volt meg a kellő információ egy ilyen csoport létrehozásához. Több helyen azonban a falu ezt nem tartotta kellően megindokolt részvételnek, és ezért vagy bekiváncozott a foglalkozásokra, vagy rosszindulatu kritikával illette azt, tekintettel arra, hogy ő kimaradt.

A családklub-kísérletekben részt vevő valamennyi munkatárs vállalja azt a megszámlálhatatlan mennyiségű problémát, gondot, aggályt, amely a klubfoglalkozások körül felmerült. Szándékaink szerint a nehézségekkel való nemtörődés nem szánja a problémákat, hanem kirakatszerű eredményekhez juttatja a közreműködőket. Ugy gondoljuk, hogy a felmerült nehézségekkel való őszinte szembenézés csak javította a kísérlet eredményeit, megedzette a közreműködőket, és megakadályozta a problémák ismétlődését a kísérlet lezárása utáni időszakban. Csak úgy lehet egy kísérletet beváltani minősíteni, ha az az önmagában hordott nehézségekkel együtt volt sikeres. Ennyi gond után jutottunk el a megvalósuláshoz, melynek részleteit az alábbiakban közöljük.

A megvalósuláshoz tehát minden feltétel készen állott. Hat kis településen kezdtünk munkához /Alsóörs, Bakonyszentkirály, Bodony, Mátraszentimre, Medgyesegyháza, Rákóczipfalva/, melyekre különbözőségük mellett azonosságok is jellemzők voltak, ez leginkább a település nagyságában mutatkozott meg a jó objektív és szubjektív feltételek mellett. Félve attól, hogy a teljesen szabadon, tematika nélkül meghirdetett foglalkozásoknak leginkább a hagyományokból táplálkozó ellenzői akadnak, és így a siker nincs biztosítva, jellegében különböző klubok indultak a hat településen. Így Alsóörsön teljesen kötetlen, ún. öngazgatási klubot indítottunk, amelyben a gyermekek részvételét nem külön helyiségben, hanem a szülőkkel együtt képeztük el.

Bakonyszentkirályon a szó igazi értelmében nem is klub indult, hanem a magunk által megnevezett "családi művelődési modell" megvalósulásának elősegítése. Ez egy-két szóval magyarázatra szorul. Feltételezéseink szerint valamennyi családban adva van egyfajta kulturális tevékenység, sőt művészeti tevékenység, melyeket házasságuk előtti időszakból hoztak magukkal, azonban az otthon kialakításának nagy energiát követelő tevékenysége során ez valahogy rejtve maradt. Ezeknek a szunnyadó művészeti energiáknak feltámasztása volt a feladatunk olyan formában, hogy a helyi népművelő kijárva a családokhoz kialakítja azok saját szerkezetéhez, körülményeihez, tradícióihoz alkalmazkodó "művelődési modellt" a család tagjaival közösen. Az ebben részt vevő családok a népművelő minden negyedik, ötödik látogatása alkalmával közösen összejönnek, hogy az együtt kialakított modell korrekcióját elvégezzék, a tapasztalatokat kicseréljék, a tevékenységet továbbfejlesszék. Ezért ezt a formát "konzultációs jellegű klubnak" neveztük el.

Bodonyban részben kötött programot készítettünk a klub számára, melynek fő témája a gyermeknevelés, a szocialista embertípus kialakítása volt. Ez a foglalkozási típus azt is szolgálta, hogy a család együttes szabadidő-elöltésének kulturált tartalommal való megtöltésére mintát adjon.

Mátraszentimrén - a mi elnevezésünk szerint "tematikus" klub működött. A tartalmi megkötöttségek /községfejlesztés, egészségügy, közélet/ mellett, mely azt a célt szolgálta, hogy fórum jelleggel biztosítson lehetőséget a bevont családok vélemény-nyilvánítására, a kötöttség a létszámról, az összejövetel periodicitására, időtartamára, sőt a gyermekfoglalkozások témáira is kiterjedt.

A Medgyesegyházán működő családi klubnak teljesen szabad interakciós jellege volt, melyben házaspárok vettek részt elsősorban, a gyermekekkel csak egyetlen egyszer történt közös foglalkozás. Itt nyílt alkalom olyan témák szabadon történő kibontására, mint a családi légkör, a szexuális élet, a serdülőkori problémák, az extramaritális kapcsolatok.

A Rákóczi falván indított klubfoglalkozások jellege produkciós volt, ami annyit jelent, hogy az együttlévő családok főleg művészeti tevékenységgel készülnek fel bizonyos produkciók bemutatására. A tevékenységek nagyobb részét a gyermekekkel közös rajzolás, bábozás, éneklés, zenélés képezte, másik része felkészítés jellegű volt a két csoport - felnőtt, gyerek - számára külön-külön. Ezekre a foglalkozásokra a klubvezetőn kívül a megfelelő területekről szakember meghívását biztosítottuk.

Tisztáznunk kell, hogy a teljes szabad jelleg egyáltalán nem jelent tervszerűtlenséget, sőt azokat a foglalkozásokat, melyeken kötetlen beszélgetés folyik, a csoportot irányító teamnek a legapróbb részletekig meg kell terveznie. Itt kell szót ejtenünk arról is, hogy az egy-egy helyen működő klub irányítását és szervezését több munkatárs végezte. Fontos szerep jutott a népművelőnek, aki a családokkal részben két foglalkozás között, részben a foglalkozásokat közvetlenül megelőző időszakban törődött, beszélgetett. Ugyancsak lényeges munkát végzett a gyermekfoglalkozások vezetője, aki minden tevékenységét a felnőttfoglalkozás vezetőjével és a népművelővel összhangban tette. Tekintettel arra, hogy a foglalkozások lebonyolítása gyakran feszültségeket okoz azokban is, akik a programokat vezetik és szervezik, szükség volt egy-egy olyan munkatárs beállítására a csoportba, aki a megyét, települést jól ismeri, alkalmas arra, hogy szinte programról programra konzultációt folytasson az irányítókkal, tanácsokat adjon, ha megakadna. Erre a szerepre a megyei művelődési központok érdeklődő munkatársait választottuk ki.

Legfontosabb és meghatározó feladata azonban talán a tervezéstől a lebonyolításon át az eredmények regisztrálásáig a családi klubok felnőttfoglalkozás-vezetőinek volt. Szakképzettségüket tekintve igyekeztünk olyan munkatársakat kiválasztani, akikhez az emberekkel való intenzív foglalkozás, a problémaérzékenység közel áll, és személyiségük alkalmassá teszi őket arra, hogy csoportot vezessenek. Így dolgozott a hat klubban három pszichológus, két pedagógus és egy

népművelő. Nagy gondot fordítottunk a klubvezetők és a team-ban részt vevő valamennyi munkatárs együttes és alapos felkészítésére. Ennek értelmében az elmúlt két évben kétszer öt napos és négyszer három-három napos továbbképző konferencián vettek részt. Ennek tematikája részben alapkérdésekkel foglalkozott - családszociológia, családpszichológia, csoportlélektan, művelődésszociológia -, másrészt gyakorlásszerűen kiscsoport foglalkozásokat tartottunk, melyeket váltott vezetéssel azok a munkatársak bonyolítottak le, akik ténylegesen is a vidéki klubfoglalkozások vezetői. Látszólag feleslegesen hosszú időt töltöttek munkatársaink a felkészüléssel, azonban a foglalkozásokon tapasztalt bonyolult helyzetek, problémák, emberi viszonyok egy idő után mindenki számára világossá tették, hogy az alapos felkészülés egyáltalán nem volt felesleges.

Miután a klubfoglalkozások tervezése nem a szokványos módon történt, erről is szólnunk kell. A tervekben szereplő témákról a tagok - a két kifejezetten tematikus klubot kivéve - nem tudtak. Így ezek az elképzelések a team számára voltak irányadók, és tulajdonképpen belső terveknek minősültek. Ennek megfelelően nagy súlyt fektettünk arra, hogy egy-egy önálló foglalkozás felépítése pontos legyen. Egy összejövelt tehát az alábbiak szerint terveztünk meg: szerepelt benne a téma - ez jelentette a fő téma megjelölését, azaz, hogy milyen probléma köré csoportosul a beszélgetés. Súlyt fektettünk arra, hogy ez mindig összefüggésben legyen a családok művelődési szokásaival, kapcsolódjék a megelőző témához, legyen helyi vonatkozása és a téma választását minden esetben meg kellett a tervezőknek indokolniuk. Szerepelt a tervben második összetevőként a téma feldolgozási módja, melyben ilyen jegyek vannak mint: önállóan oldják-e meg vagy külső vendéggel, használnak-e szemléltetést és milyen, az adott kérdést direkt vagy indirekt módon elemzik, összegezőkor lezárják vagy nyitva hagyják, a feldolgozás során a gyermekeknek milyen szerepe van a foglalkozáson és így tovább. A harmadik és az előző kettőnél nem kevésbé lényeges tervezési szempont a megfigyelésre vonatkozott. Ezen belül ki kellett térni az összeállítóknak annak megtervezésére, hogy az adott foglal-

kozáson mi a fő megfigyelési téma, milyen csoportdinamikai vagy családpszichológiai jelenségekre irányul a figyelem és azt, hogyan kívánják regisztrálni, indokolni kellett a megfigyelendő jelenséget, összefüggésben a témával és a feldolgozási móddal. Ezek a tervezési szempontok jól tükrözik, hogy nem tematikáról van szó, és a megtervezett két-két és fél órán belül a résztvevő családok kívánsága, véleménye, érdeklődése vagy esetleg aktuális események felmerülése módosíthatta a foglalkozást. Itt kell megemlítsük, hogy az eredetileg betervezett különböző jellegű klubok eltértek megvalósulásukban az elképzelésektől. Kiderült ugyanis, hogy a különböző helyeken a családok igénye majdnem azonos. Vagyis akármilyen tematikát kívántunk számukra biztosítani, ők mindenütt a saját problémájukról beszéltek, saját társadalmi és családi vonatkozású kérdéseikkel voltak elfoglalva. Ez annyit is jelent, hogy inkább önmagukat akarták adni, egymásra akartak hatni, és nem a klubvezetőtől várták a mindenkor üdvöztető ismeretek feléjük áramlását.

A teljes kísérleti időszak két évre terjedt ki. Ez két szakaszra bomlott, ami egyenként tíz-tíz foglalkozás megtartását jelentette. A tervek is ennek megfelelően alakultak. A kísérlet ilyen bontását a csoport fejlődési törvényszerűségek szerint igyekeztünk megteremteni. Az első szakaszban történt meg tulajdonképpen a családok összeállása tényleges csoporttá, kialakítva saját normarendszerüket, szereprendszerüket, szerkezetüket, és nem utolsósorban külső jegyekkel is igyekeztek megkülönböztetni magukat a lakosság többi csoportjától. A tényleges közművelődési feladat megoldása csak ezek után várt a négy főből álló teamre, amikor is már tényleges kiscsoporttal dolgozhattak. Ebben a szakaszban már kevesebb volt a bizonytalanság mind a tervezést, mind a végrehajtást, mind a regisztrálást illetően. Maradt viszont a jövőre a hatás vizsgálata - családra, környezetre és művelődési intézményre egyaránt, - s ez sem jelent kevesebb problémát a megelőzőnél.

A kísérlet lebonyolítási szakaszának lezárására, azaz a kétszer tíz foglalkozás maradéktalan befejezésére, idén május-junius hónapban került sor. Így nem tudunk statisztikai adatokkal szolgálni arra vonatkozóan, hogy a foglalkozásokon hányan vettek részt, mekkora volt a fluktuáció, egy-egy alkalommal milyen volt az átlagos megjelenési szám, hányszor vettek részt a házaspárok együtt és külön-külön, hányszor egészült ki a csoport egyéb hozzátartozókkal, mikor hívtak vendéget és mikor voltak egymás között stb. Ezek az adatok ugyan nem lényegtelenek, de úgy gondoljuk, hogy nem is nélkülözhetetlenek. Ez az a forma, melyben tulleptünk a hagyományos népművelési kereteken abban a vonatkozásban is, hogy a sikert a résztvevők számával mérjük. Eleve nem létezik tényleges csoport-kialakulás 20 fő felett, így nem kértük számon a kísérlet résztvevőitől, hogy a megjelent családok létszámát szaporítsák. Minőségi munkára törekedtünk elsősorban, és információinkat a klubok sikeres vagy sikertelen működéséről is e vonatkozásban gyűjtöttük össze. Valamennyi foglalkozásról részletes, jegyzőkönyvszerű dokumentációt készítettek a klubvezetők, mely egyuttal a lezajlott program értékelését is adta. A foglalkozások nagy részéről magnófelvételek állnak rendelkezésünkre, melyeket a továbbképzések alkalmával közösen elemeztünk is, elsősorban a klub irányítójának vezetési stílusa szempontjából. Egy helyütt filmfelvételek is készültek több foglalkozásról, amely bővebb információkat adott a résztvevők magatartásáról, és magnószalaggal kiegészítve teljes képet kaptunk a lebonyolított programról. Ennek elemzése szintén megtörtént. Máshelyütt fotók készültek, elemeztünk minden egyéb dokumentumot is, így meghívókat, naplókat, vendégkönyvet stb. Személyes látogatásokkal igyekeztünk még realisabb képet nyerni a kísérlet folyamatáról, ami azt jelentette, hogy valamennyi helyen legalább két alkalommal személyesen a kísérlet vezetője és legalább egy-egy alkalommal a konzultánsként közreműködő kollegák tettek látogatást. A megyei irányító munkatársak szinte valamennyi foglalkozáson személyesen részt vettek. Az ily módon összegyűjtött tapasztalatok, valamint a kísérletbe bevont családokkal történő beszélgetések egyértelműen

azt az elgondolást igazolják, hogy a közművelődés hatókörébe nehezen bevonható közép-korosztály, azaz a családos felnőtt lakosság aktivizálásának ez kedvező módja. A családok együttes részvétele a művelődési intézmények munkájában - úgy látszik - eredményekkel jár. Ennek legfőbb indítéka, ha az egyes emberek érdeklődésére nem külön-külön appellálunk, hanem azt a természetes közeget együttesen vesszük célba, amelyet családnak hívunk.

A kísérleti időszak végeztével a foglalkozások a legtöbb helyen természetesen folytatódnak. A szerzett tapasztalatokról kötetet jelentetünk meg, aminek áttanulmányozása az új forma beindításának elengedhetetlen feltétele. Amíg azonban ez a kiadvány napvilágot lát, tudunk néhány jótanáccsal szolgálni azoknak a türelmetlen kísérletezőknek, akik családi klubot kívánnak szervezni. Az intenciók között első, hogy vegyék figyelembe: minél több a szabadság, a foglalkozások kötetlensége, annál nagyobb a részt vevő családok elégedettségi foka. Így kapják a legtöbbet - még új tudásban, ismeretekben is -, mivel feldolgozva, mintegy sajátjukként átélve jutnak az információk birtokába. Ez a művelődési folyamat szempontjából sem közömbös, nem beszélve a következő generációra való hatásairól.

Másik adható jó tanács, hogy az intézmények kössék össze tartalmában a családi klubot a művelődési ház egyéb szolgáltatásaival, eseményeivel. Ezt persze nem mereven kell elképzelni, hanem rugalmasan, a kötetlen foglalkozásokba mintegy "becsempészve" a hivatkozásokat könyvekre - amik a könyvtárban azonnal beszerezhetők; a művészeti rendezvényekre -, amelyeknek jegyei, meghívói helyben kiosztásra kerülhetnek; az aktív, amatőr tevékenységekre - melyeknek vezetői, műhelymunkái bemutatathatók stb. **Tapasztalataink** szerint a közös családi programokon résztvevők jobban aktivizálhatók a lakosság egyéb rétegeinél a közművelődés más területein, amit feltétlenül ki kell használnunk.



A kísérletek szervezési kérdéseiről a közreműködő népművelők külön gyűjtik a tapasztalatokat, amit szintén módszertani anyagként kívánunk terjeszteni.

A családokkal való ismerttetett foglalkozás sem az eddigiekben /erről már szóltunk/, sem a jövőben nem problémamentes. A folytatásra nézve egy-két várható nehézséget már most érdemes megemlíteni!

Két fő területen jelentkezhetnek ezek: a szervezés és a foglalkozások levezetése körül.

Szervezésben gondot okozhat a bevonandó családok körütekintő kiválasztása. Figyelembe kell ennél venni, hogy csak mentálisan egészséges családok, lehetőleg fizikai foglalkozásuak és korban aktívak jöhetnek számításba. Nem szabad ugyanakkor ezeknek a szelekciós szempontoknak nyilvánvalóvá válniuk a településen, mert ez nem teremt egészséges légkört. A beindítás természetesen némi agitációt is igényel, mert a társas együttlét iránti vágy létező motiváció ugyan, de nem mindig fogalmazódik meg igény formájában, és főleg nem tör fel aktívan, elementáris erővel és legkevesbé nem a művelődési intézmény irányába. Problémát jelent a közművelődés mai helyzete, kötöttségei. Kötöttségek élnek az adminisztratív szférában /szakköri tagok minimális létszáma, vezetők díjazása stb./, kötöttek az objektív feltételek /barátságtalan, rosszul be rendezett, fűtetlen helyiségek stb./, és kötött a legtöbb népművelő szemlélete is ma még /csak tematikus programokban gondolkodnak, az ismeretátadást tekintik fő feladatnak stb./. A felsorolt korlátok áttörése nem kis gondot jelent, így aki hozzákezd az új forma bevezetéséhez - a kísérlet során is így volt ez -, általában ellenállással találkozik, nagy energiákat emészt fel a falak ledöntése. A lebonyolítás körül már csökkennek a problémák. A vezető kiválasztása mindennél fontosabb. Tekintettel arra, hogy a valódi családi kluboknál szabadinterakciós kiscsoportos foglalkozásokról van szó, ez igen komoly hozzáértést, felkészülést tesz szükségessé. Természetesen az időigényessége is nagy ennek a munkának, hiszen

a rendszeresség /ami a hetenkénti összejövetelektől a havi egy alkalomig terjedhet/ alapkövetelmény. Az eddig szokványos szakköri és klubfoglalkozások eleve tematikusak voltak, így vezetőiknek elsősorban a szakmában kellett jeleskedni, és ezt csak kiegészítette az emberekkel való bánásmód. /Más kérdés, hogy a fenti álláspont is vitatható, de jelenleg ez a gyakorlat./ A családi csoportok esetében a szakismereteknek, amelyekkel a vezető rendelkezik a csoportlélektani kérdésekre kell súlyozódnuk, ezt kell kövesse a megfelelő népművelői szemlélet és attitűd. A programokban időnként nélkülözhetetlen tematikát - pl. öltözködés, táplálkozás, környezetvédelem, esetleg művészeti jellegű kérdések - esetenként szakember meghívásával kell lebonyolítani. Ezen alkalmakkor is a csoportvezető a fő szerep, és őt a meghívott csak segíti. Sok-sok példát tudnánk felsorolni az eddigi klubvezetői eredmények és tévedések illusztrálására, de mivel a csoporttal történő események mindig megismételhetetlenek és egyediak, kevés tamulással szolgálhatnak mások számára.

Problémát jelent a jövőre nézve az időtartam. Erre a kísérlet sem adott választ, mivel a kétszer tíz foglalkozásból álló és két éves időtartamban megszabott sorozat határai mesterségesek. Nem tudjuk, hogy egy ilyen kollektíva mint a családi klub résztvevői, mennyi ideig életképesek, mik az elkerülhetetlen "kimerültség" jelei, és milyen eszközökkel kell a kifáradástól megóvni, esetleg az egész formát megújítani. Megannyi kérdés, amit a jövőbeni gyakorlat fog csak tisztázni. Elméleti megközelítéssel jóslásokba bocsátkozhatnánk, mivel azonban a jolog új, ez sem vezetne sok eredményre. Pillanatnyilag csak annyit tudunk - ezt is a csoportdinamika törvényszerűségeiből -, hogy általában tíz-tizenöt "ülés" az az időtartam, melyet válság nélkül vészel át a csoport. Ennek megfelelően szabtuk meg mi is a fent említett mesterséges határokat, de nem vagyunk róla a praktikumban meggyőződve, hogy a leírt törvényszerűség ide is alkalmas-e.

Végül kifejezetten közművelődési probléma az, hogy a családi klub - sem jelen állapotában, sem perspektivikusan - nem

tömegesíthető. Így mindig megmarad "szűk" kereteiben, korlátozott terjesztési lehetőségeivel. Az igazság az, hogy mi - a kísérletben részt vevő valamennyi munkatárs - ezt nem is érezzük valódi problémának, mert a tömegméretek, a számszerűség helyébe ebben az esetben a minőség lép /a megfelelő forma a megfelelő résztvevők számára a megfelelő tartalommal/, amely inkább nyereség, mint veszteség.

A meditációk sora nem ért véget, meg sem szakadt. Ujabb és újabb megoldások után kutatunk a mindig frissen felbukkanó problémák lehetséges szanálására. Így a meditáció tartalma alakul csak át. Valljuk, hogy a család kulturaközvetítő szerepe igen fontos területe a közművelődésnek. A családi klub csak egyik forma a sok lehetőség közül, melyet érdemes volna legalább kísérleti szinten kipróbálni.

Felhasznált magyar nyelvű irodalom

1. Bágyoni Attila: Szex, szerelem, család, Medicina, Bp. 1976.
2. Buda B. - Hajnal A.: A család természetéről. /Egy rendszerelméleti modell körvonalai./ Tömegkommunikációs Kutató Központ. Módszertan IV. évf. 1973.
3. Buda B. - Havas O-né: A felnőttkor küszöbén. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.
4. Család és házasság a mai magyar társadalomban. Tanulmánykötet. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1971.
5. Cseh-Szombathy L.: A családszociológia fő problémái és vizsgálati módszerei. A szociológia ágazatai. Tanulmánykötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975.
6. Hunyady Gy. /szerk./: Szociálpszichológia. Tanulmánykötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
7. Losonczy Ágnes: Az életmódról. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1973.
8. Pataki F. - Solymosi Zs. /szerk./: Szociálpszichológiai szöveggyűjteményből: Hans Anger: A kiscsoportkutatás ma. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.
9. Szociálpszichológia. Tanulmánykötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
10. Szántó Miklós: Életmód, művelődés, szabadidő. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
11. H.Sas Judit: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban /Békés megyei vizsgálat alapján/ MTA soksz. kiadv.
12. Vitányi Iván: A szocialista művelődés elméletéhez. Kultura és közösség. 1974. 1. sz.
13. Vitányi Iván: Kultura, művelődés, közművelődés. Magyar Filozófiai Szemle. 1975. 5-6. sz.

Fentieken kívül a Népművelési Intézet kutatási jelentései /Havas Gábor, László Bencsik Sándor és Sipos Zsuzsa tanulmányai/, valamint a Hatvan Művelődési Otthon /A művelődési otthon-jellegű intézmények reprezentatív felmérése/ Népművelési Intézet, 1971. kerültek felhasználásra.

KÖZMŰVELŐDÉSÜNK A SZEMLELETVÁLTOZÁS  
UTJÁN

Szeretném előrebecsátani, hogy az MSZMP KB 1974. márciusi közművelődési határozata időarányos végrehajtásának áttekintése folyamatban van. Ezért semmiképp sem kívánok elébevégni az összegezésnek, amelyen jelenleg számosan dolgoznak. A rendelkezésekre álló rövid idő alatt mindössze arra vállalkozhatom, hogy közművelődésünk egyes jelenségeire és tendenciáira - tapasztalataink és információink alapján - felhívjam a figyelmet.

1.

Először néhány összefüggésről történeti megközelítésben szeretnék beszélni:

Ugy vélem, a neves francia történésznek, Jules Micheletnek teljesen igaza van, amikor azt állítja: "Aki beéri a jellemmel, a mosttal, sohasem fogja a jelent megérteni." Igaza van, hiszen "csak a múlt tanulmányozása tudatosítja bennünk a változást". /Marc Bloch/ S a változások felismerése és elemzése vezethet el bennünket a jelen valóságának, a valóságos jelennek a megértéséhez.

Vonatkozik ez természetesen a magyar közművelődés, a magyar kultúra fejlődéstörténetére is. Három esztendő, de az ország felszabadulása óta eltelt 32 évet sem szakíthatjuk ki, vizsgálhatjuk kiszakítva a magyar társadalom történetéből. Jelenünkben ott van a mult, és a mában fogannak, érle-

lődnék ágai a jövőnek. Amikor tehát arra szánjuk el magunkat, hogy számbavegyük valamely rövidebb, vagy hosszabb időszak eseményeit és változásait, csak történetiségében - mindig a multtal való szembesítés formájában tehetjük. Ugyanakkor rendkívül fontos is, hogy megtegyük, hogy rendszeresen önvizsgálatot tartsunk, hiszen csak az őszinte, tárgyyszerű önvizsgálat segíthet hozzá bennünket a valós nemzeti, társadalmi önismerethez. Nemzeti önismeretünk, valós nép - nemzet - tudatunk pedig megóvhat bennünket az elbizakodottságtól vagy attól, hogy elérhetetlen célokat, feladatokat tűzzünk magunk elé. A valós önismeret ily módon megerősíthet bennünket abban a hitben, hogy jó uton járunk, hogy helyes célokat szolgálunk.

A folyamatosság és a megszakítottság /a kontinuitás és a diszkontinuitás/ dialektikája szerint megközelíteni, vizsgálni közművelődésünk mai állapotát annyit jelent, mint a megtett uttal együtt látni a jelent.

Minden társadalom kulturájának vitatlatatlan alapja, "infrastrukturája" a valamennyi állampolgárra kiterjedő, általános iskolarendszer. Fejlett általános, mindenkire kötelező iskolarendszer nélkül nincs permanens művelődés, nincs fejlett közművelődés. Nem szabad tehát figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy az Eötvös József által beterjesztett 1868. évi 38. törvény, az első hazai közoktatási törvény a tankötelezettséget 6-12 évesek számára írta elő - s ez a törvény volt érvényben egészen az ország felszabadulásáig. S ha a tényeket egybevetjük, miszerint a tankötelezettek közül

1869-ben	48	%
1872-ben	55	%
1896-ban	79	%
1913-ban	93	%
1930-ban	90,7	%
1941-ben	93,6	%

járt iskolába /jelentős részük azonban az elemi iskola 4 osztályát sem végezte el; 1970-ben egyébként az iskolába járók aránya 98,5 % volt/. Továbbá, ha figyelembe vesszük, hogy a 6 éven felüli népességből

1860-ban	67	%
1890-ben	38	%
1910-ben	31	%
1930-ban	15,2	%
1941-ben	6,4	%
1949-ben	4,8	%
1960-ban	3,2	%
1970-ben	1,8	%

volt az analfabéta /a fél-analfabétákat nem számolva/, s ma 1 % körül van, - talán valamivel érthetőbb az a helyzetkép, miszerint a 70-es évek elején az aktív keresők 74 %-át kitevő fizikai munkások mintegy 39 %-a nem végezte el az általános iskola 8 osztályát. Vagy egy másik összefüggés. Nemrég készült el egy nagyszabású szociológiai vizsgálat eredményeinek összegezése, amely az Ódai Kohászati Üzemek munkásaira és közvetlen termelésirányítóira vonatkozó elemzést tartalmaz. A rendkívül érdekes és figyelemre méltó anyagból ezuttal egy összefüggést szeretnék kiragadni.

Az 1155 főre kiterjedő kérdőíves mintavétel adatai szerint /amely az OKÜ dolgozóinak kb. 10 %-át jelenti/ az összes munkásból 50,56 % rendelkezik a 8 osztályos általános iskolai végzettséggel /az ezzel nem rendelkezők aránya 33,48 %/. De ha azt vizsgáljuk meg, hogy az ő szüleik milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek, szembetűnő az a változás, ami ezen a téren a nagyüzemi munkások körében végbement. A szülőknek mintegy 6,4-7,4 %-a végzett 8 osztályt, 5-7 elemi, ill. osztályt 51,69 %, 1-4 osztályt 10,86 %, a bevallott analfabéták száma 3,42 % volt. A megkérdezettek szüleinek tehát 65-66 %-a nem végezte el az általános iskola 8 osztályát. /De a kérdőív kitöltőinek 24,8 %-a nem válaszolt a kérdésre, a mélyinterjúk tanulsága szerint azért, mert "nem tudják pontosan", vagy mert igen alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek./

" A jelenleg dolgozó nagyüzemi munkások tehát rendkívül hátrányos helyzetből indultak" - állapítja meg a zárótanulmány írója, Tóth Árpád.



Azt hiszem, ehhez nem kell különösebb kommentár. Legfeljebb talán annyit kell hozzátennem, hogy - bár az ózdi felmérést nem általánosíthatjuk teljesen - végsősoron "hátrányos helyzetből" indult el új útjára az egész ország. S nem valami szubjektív elhatározás alakította ilyenné a helyzetet; nem azon mulott, hogy a munkások, parasztok és azok gyermekei el akarták-e végezni az általános iskolát vagy sem. Maga a társadalom determinálta így és ilyenné az emberek sorsát, a társadalmi rendszer érdekei a társadalmi termelés és munkamegosztás adott színvonala.

A kulturális elmaradottság mögött, amit a felszabaduláskor örököltünk, gazdasági elmaradottság, fejletlenség állt.

Mindennél többet mond talán az a változás, ami a fizikai és a nem fizikai dolgozók arányának alakulásában az elmúlt 30 évben bekövetkezett. 1949-ben az aktív keresők 90,2 %-át a fizikai dolgozók, 9,8 %-át pedig a nem fizikai dolgozók alkották; ma a fizikai dolgozók aránya 74 %, a szellemi, nem fizikai dolgozók aránya 26 % körül van, - és a prognosztikai előrejelzés szerint az 1990-es években érjük el, hogy a nem fizikai dolgozók aránya megközelíti az 1/3-ot. /Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a gazdaságilag fejlett európai országokban, pl. az NSZK-ban, Belgiumban, Svédországban, Franciaországban a foglalkoztatottakon belül a nem fizikai állománycsoport aránya az 1960-as években mintegy 30-40 % között volt, arányuk 1970-ig tovább növekedett./

Ily módon megállapíthatjuk, hogy a társadalmi munkamegosztás, az ipar fejlődése folytán a fizikai és a nem fizikai /szellemi/ munka részaránya a társadalmi termelésben jelentősen átalakul; és a tudomány, az általános munka növekedése a társadalmi termelésben maga után vonja a nem fizikai dolgozók részarányának fokozatos emelkedését.

Mindezt nem azért mondtam el, hogy általa valamit megmagyarázzak, hanem csak azért, hogy megfogalmazhassam és bizonyítsam: a múlt öröksége itt kísért és sokszor nyomaszt a mai társadalmi viszonyokban. S a jövőben sem lesz pusztán

szubjektív elhatározás dolga az, hogy 14 éves koráig minden gyerek elvégezze az általános iskolát. Ezekben a kérdésekben mindig az adott társadalom alapvető érdekei és lehetőségei határozzák meg a feladatokat. De ezeknek a problémáknak a tisztánlátásához a történeti megközelítés nélkülözhetetlen.

## 2.

A történelmi számvetés, a társadalmi önismeretre való törekvés és a szocialista társadalom építésének perspektívái - társadalmi-politikai célkitűzéseink - világosan tükröződnek az elmúlt 32, de különösen az utóbbi 20 esztendő párt- és állami dokumentumaiban. Jól nyomon követhetők művelődéspolitikai céljaink, a szocialista kulturális forradalom megvalósításának és kiteljesítésének feladatai.

Az MSZMP 1958-ban kidolgozott művelődéspolitikai irányelveitől egyenes ut vezet az 1969-es tudománypolitikai irányelvekhez, az 1972-es oktatáspolitikai, majd az 1974-es köz-művelődési határozathoz.

Az 1958-as irányelvek máig érvényesek, hiszen - a lenini kulturális forradalom következetes megvalósítását, a marxizmus-leninizmus eszméinek terjesztését és további térhódításainak szükségességét, a tudomány fejlesztését, a valódi művészi értékek, elsősorban a szocializmus építését hiven kifejező és a társadalmi önismeretet erősítő, pártos szocialista művészet támogatását fogalmazták meg.

Az elmúlt két évtizedben a közoktatás, a közművelődés, a tudomány és a művészet kérdéseivel való foglalkozás rendszeressé, a párt- és az állami szervek munkájának szerves részévé vált. A korábbinál is intenzívebb ez a figyelem a 60-as évek második felétől, a 70-es évek elejétől számítva.

Kérdezheti valaki: miért kerültek ennyire a társadalmi érdeklődés homlokterébe a művelődés, a közművelődés kérdései? - A kérdésre - aszerint, hogy milyen szempontból közelítjük - adhatunk választ. A magam részéről Kádár János elvtársnak az

MSZMP XI. kongresszusán elhangzott szavaira hívom fel a figyelmet: "Az anyagi jólét növekedésével a "miből éljünk" nagy társadalmi kérdése mellett mindinkább szerepet kapott az is, "hogyan éljünk" -, mondotta többek között kongresszusi beszámolójában.

A szocialista életmód, az élet szocialista minőségeinek kérdéseiről, az életmód és a művelődés szoros kapcsolatáról, munka és művelődés, termelés és fogyasztás, az emberi élet ujratermelésének összefüggéseinek kérdéseiről van itt szó. Arról a problémáról, amit úgy is fogalmazhatunk, hogy a termelési folyamatok továbbfejlesztésében egyre nagyobb szerephez jut a tudomány, a művelődés. És a dolgok másik oldala: csak a termelési eredmények növekedése segítheti elő a kultúra, a művelődés anyagi-tárgyi és személyi feltételeinek továbbfejlesztését. Gondoljunk az MSZMP programnyilatkozatának arra a tételére, miszerint "az eljövendő 15-20 év alatt... az egy főre jutó nemzeti jövedelmet 2-2,5-szeresére kell emelni...". Hogy ezt megvalósítsuk, nyilvánvalóan fontos szerepet játszik a művelődés /a tudomány, az oktatás, a közművelődés és művészet/ - és a másik oldalon: ez a gazdasági növekedés képezheti a kulturális fejlődés gazdasági alapját.

Világosan meg kell fogalmaznunk: nem misztifikálhatjuk a kultúra szerepét! A munkának és a művelődés szerves kapcsolatának hangsúlyozása nem a kultúra szerepének lebecsülése vagy alárendelése, hanem társadalompolitikai céljaink értelmes megfogalmazása. Elméletileg közelítve: csak ebben az összefüggésben lehet a kultúra "öncél", jelenhet meg "az emberi erő kifejtés" "öncélként" a szocialista társadalom fejlődésének folyamatában.

Ezek után nézzük meg, mire hívta fel a figyelmet a párt 1974. márciusi közművelődési határozata, milyen feladatokat adott, - és mi történt, milyen tendenciákat és jelenségeket figyelhattunk meg az elmúlt három esztendőben?

A párt közművelődési határozata abból a tételből indul ki, hogy: "A szocialista társadalom további építése szakmailag jól képzett, a termelési kultúra és a munkaerő kölcsönösen

telményeinek megfelelő, munkájukat tudatosan, célszerűen és termelékenyebben végző, közösségi gondolkodású dolgozókat igényel. A szocialista ember formálása a társadalom fejlődésének elengedhetetlen követelménye és mind nagyobb tömegek igénye."

Közművelődési politikánk centrumába ily módon a természetben és a társadalmi közéletben egyaránt aktív, tevékeny ember eszménye kerül, - a közművelődés korszerűsítése pedig mint általános társadalompolitikai célkitűzés, a fejlett szocialista társadalom megvalósításának szerves része fogalmazódik meg - a maga mindenoldalúságában.

Elmondhatjuk, hogy az elmúlt három esztendőben a KB-határozat végrehajtása érdekében széles körű és alapjában véve - az objektív és szubjektív lehetőségekhez mérten - eredményes munka bontakozott ki. Az állami irányítás különböző szintű szervei, a társadalmi és tömegszervezetek, tudományos és művészeti intézmények, egyesületek és szövetségek terveket dolgoztak ki a feladatok megoldása céljából. Hasonlóképpen jártak el az egyes termelő ágazatok, üzemek és szövetkezetek is. Kedvezően hatott erre a folyamatra az 1974-ben újjászervezett Országos Közművelődési Tanács, a megyei közművelődési és a vállalati művelődési bizottságok létrehozása, valamint a Kulturális Minisztérium megalakulása.

A legérzékenyebb változás - megítélésünk szerint - a művelődéshez való viszonyban, a közművelődési szemléletben következett be. Nemcsak nagyobb figyelem szegeződött rá a közművelődésre, hanem a társadalmi felelősség is megnövekedett. A politikai, a gazdasági és általában a társadalmi élet vezetői közül egyre többen értik, bár még nem mindenki, hogy a közművelődés egész társadalmunk ügye, s hogy a közművelődés nem szükhithető le a kultúra és a műveltség terjesztését elősegítő intézmények és szervezetek tevékenységére. Mind világosabbá válik, hogy a művelődés összetett folyamat, bonyolult tevékenységek szövete és szövetsége, amelyben a művelődés szubjektumának aktivitása nélkülözhetetlen.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy amilyen sokoldaluan fejlett a társadalom, olyan sokoldaluan fejlett a személyiség; amilyen sokoldaluan fejlődik a társadalom, olyan sokoldaluan fejlődhet a személyiség, és ebből következően: amilyen sokoldalú feltételeket biztosít a társadalom a személyiség fejlődése számára, olyan mértékben járulhat hozzá a személyiség a társadalom mindenoldali fejlődéséhez. Ez a folyamat azonban nem spontán, önmagától megvalósuló - hanem igen nagyfokú tudatosságot igényel a társadalomirányítás valamennyi szintjén és területén. "A kultúra, ha ösztönösen halad előre, és nem uralkodnak rajta tudatosan... sivatagokat hagy maga után..." - írta Marx.  
/MEM. 32. Bp. 1974. Kossuth Kiadó, 51./

A párthatározatban megfogalmazott koncepció megvalósítása sokoldalú és több lépcsős változást feltételez.

Érinti mindenekelőtt a funkció oldaláról a közművelődést szolgáló intézmények körét, strukturáját. A korábbi gyakorlattal szemben - az un. hagyományos közművelődési intézmények /könyvtárak, művelődési otthonok, muzeumok/ mellé "ujjak" kerülnek a strukturába. Eszerint funkcionálisan - tevékenységük vezérelvét tekintve -, tehát potenciálisan közművelődési intézménynek vesszük a könyvkiadás és - terjesztés, a sajtó, a rádió, a televízió - továbbá: a művészeti intézmények és szövetségek, a tudományos egyesületek, szervezetek tevékenységét és körét is, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Világosan körvonalazható feladatok várnak a szórakoztató intézményekre is.

Mindez legszemléletesebben az Országgyűlés által 1976 októberében elfogadott közművelődési törvényben tükröződik. Ebben a törvényben is - miként minden törvényben a szocialista társadalom feltételei között - népünk alapvető érdekei, céljai jutnak kifejezésre és fogalmazódnak meg jogi köntösben. A közművelődési törvény - végső soron a történelmi igazgatszolgáltatás szerves része, szorosan kapcsolódik mindazon törvényekhez, amelyek az ország népének egyetemes /köztük művelődési/ érdekeit szolgálják. Amikor tehát előre tekint,

számba veszi azokat a feltételeket és lehetőségeket is, amelyek előrehaladásunk útját alapvetően meghatározzák. "A törvény célja, hogy meghatározza azokat az alapvető jogokat és kötelezettségeket, amelyek elősegítik a fejlett szocialista társadalmat tudatosan építő, műveltségüket folyamatosan tökéletesítő, szocialista világnézetű és magatartású személyiségek és közösségek létrejöttét, az állampolgárok művelődési igényeinek felkelését, továbbfejlesztését és kielégítését", - olvassuk a törvény 1. paragrafusában.

### 3.

Vegyük először a hagyományos közművelődési intézmények tevékenységét.

A közművelődés új koncepciójából következően a hagyományos intézmények helyzete megváltozott, nem egyedüli és kizárólagos letéteményesei a társadalom közművelődésének. A könyvtárak, a művelődési otthonok és a muzeumok tevékenységének köre és formái átalakulóban vannak. Alkalmazkodniok kell a struktúra "új" elemeihez, különösen kapcsolataik rendszerén kell változtatniok, a rész-egész dialektikájának törvényei szerint.

A hagyományos közművelődési intézményeknek mindenekelőtt az oktatási-nevelési intézmények irányába szükséges bővíteniök kapcsolataikat. Ezen a területen sok új kezdeményezés született az elmúlt évek során, de korszerű, rendszeres, folyamatos együttműködésről még nem beszélhetünk, holott nem lehet kétséges, hogy a népművelődési szokások kialakításában a tanuló ifjúság esetében az oktatási és közművelődési intézmények együttes tevékenységeinek döntő szerepe van. Az együttműködés fejlődésének számos gátja közül az egyik az, hogy a közművelődési intézmények munkatársai sem eléggé felkészültek erre a munkára. Nem ismerik eléggé az iskolai munka tartalmát és módszereit, tájékozatlanok a tantervekben stb. Előrelépés itt csak akkor lehetséges, ha mindkét oldalról megfelelő érdeklődés, kölcsönös közeledés indul meg, és tényleges törekvés nyilvánul meg az együtt-

működés megvalósítása érdekében. Remélhetőleg kedvező hatással lesz erre a folyamatra a népművelőképzés új rendszere is.

Bizonyos vonatkozásaiban az előbbi kérdéskörhöz kapcsolódik az un. komplex művelődési intézmények problémája, amely körül igen sok a vita és a félreértés. Az Oktatási és a Kulturális Minisztérium által együtt kiadott "Irányelvek a kistéle-pülések kulturális ellátásának javítása és a komplex művelődési intézmények létesítésére" /Művelődésügyi Közlöny, 1977. jan.24./ - igen világos alapelveket fogalmaz. Ami a komplex szervezeti egységek létrehozását, kialakítását illeti, egészen nyilvánvaló, hogy nem formális "összevonásokról" van szó, hanem a tevékenység komplexitásáról, a komplex művelődés feltételeinek megteremtéséről - elsősorban az alapellátás szintjén. A közoktatási, közművelődési és sporttevékenység összekapcsolása, ahol erre lehetőség mutatkozik, intézményes formában is - teljes mértékben összhangban áll a permanens művelődés alapelveivel. Ugyanakkor megállapítható, hogy bizonyos eredmények ellenére nehezen haladunk előre. Egyebek között alapvető szemléletváltozásra volna szükség nemcsak a pedagógusok és a közművelődés szakembereinek, hanem a szakirányítás szférájában dolgozók körében is.

Egyre világosabb ugyanis, hogy a művelődési folyamat egészét véve - mindinkább az integráció kerül előtérbe. Nem úgy hangzik tehát a kérdés, szükség van-e integrált művelődési intézményekre, hanem úgy: milyenekre és hol? Szabadon elengedhetjük ugyan a fantáziánkat, de csakis a reális társadalmi elvárásoknak, szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelő intézményeket létesíthetünk; figyelembe véve a már meglévő intézményeket, intézménytípusokat és rendszereket. Különben túl költséges és nem kívánatos kalandba bocsátkoznánk.

Születtek bizonyos eredmények a hagyományos közművelődési intézmények és a különböző tudományos, művészeti és tömegkommunikációs intézmények együttműködésének vonatkozásában is. Egyelőre inkább bizonyos akciók megszervezésére kell utalnunk /Mindenki Iskolája, Ki mit tud? Ady Endre műveltségi verseny,

Röpülj páva! Népművészeti vetélkedő stb./, a folyamatos, rendszeres együttműködés formáinak kialakítása területén azonban bőven van még tennivaló.

Ha a közművelődés hagyományos intézményeinek tevékenységét vesszük, az elmúlt 3 esztendőben a muzeumi és a kiállítókat rendező intézmények eredményei a legszembetűnőbbek. A muzeumok kiállításainak 1973-ban 9,3 millió, 1976-ban 13 millió - a kiállítási intézményeknek pedig 1973-ban 0,8 millió, 1976-ban 1,5 millió látogatója volt. Emellett sok új tartalmi vonással is gazdagodott a muzeumi-kiállító tevékenység /műsoros tárlatvezetés, muzeumbarátok klubja, Zenés muzeumi délelőttök a Magyar Nemzeti Galériában stb./.

A közművelődési könyvtárak esetében jelentősebb számszerű eredményekről nem beszélhetünk /az olvasók száma 1973-ban 2,3 millió, 1976-ban 2,2 millió volt/; ezen a területen inkább a fizikai munkás olvasók számának növekedését figyelhetjük meg /a tanácsi könyvtárakban ez az arány 20 %, a szakszervezetiekben 80 % körül van/. Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy a könyvtárak tevékenysége is - a muzeumokéhoz hasonlóan - számos újszerű módszerrel és formával gazdagodott /olvasótáborok szervezése, Új Tükör klubok stb./.

A művelődési otthonok, amelyeknek száma 1976-ban 2764 volt, a legproblematisabb intézmények napjainkban is. Ennek igen sokféle oka van: mindenekelőtt történetiek, hiszen tömeges létrehozásuk időszakában nem abból indultak ki, hogy milyen tevékenységek céljaira építik, hanem fordítva - amikor megépítették, illetve létrehozták őket, utána kezdtek azon gondolkodni, hogy a műsoros esteken kívül mit kellene bennük csinálni. Előbb tehát megépültek, létrejöttek, ezek az intézmények, s csak utána kezdődött el a funkciók tisztázása - holott ennek éppen fordítva kellett volna történnie. Tény ugyanakkor, hogy amikor tömegesen létesültek ezek az intézmények, mindenekelőtt a tömegek kulturális igényeit kellett kielégíteni, amelynek abban az időszakban legmegvalósíthatóbb formái a műsoros estek voltak. Csak utána indulhatott meg a



művelődés vonatkozásában is a közeledés a kisebb közösségek és az egyének művelődési igényeinek és szükségleteinek felkelése és kielégítésének irányába. Tul egyszerű tehát most bölcsekedni, hogy az 50-es években a "nagyterem" koncepció elöntötte az országot, holott ma nekünk elsősorban a művelődési kisközösségek számára volna szükségünk korszerű művelődési otthonokra! Nemcsak ma, holnap is igaz lesz, hogy községeink nagyobbik hányadában a művelődési otthonokban szükség van nagyteremre, mert nincs külön filmszínház, de színházi előadás megrendezésére alkalmas más nagyterem sem - és hosszú távon sem gondolhatunk arra, hogy mindenütt lesznek vagy egyáltalán szükségesekek. Inkább azon kell gondolkodnunk, hogyan lehetne a már meglévő "nagyterem" művelődési otthonokhoz olyan részeket /klub- és szakköri helyiségeket/ építeni-illeszteni, amelyek segítségével a korszerű igényeknek és követelményeknek jobban megfelelnek.

Az említett gondok és problémák mellett is igaz, hogy a művelődési otthonokban folyó tevékenység az elmúlt három esztendőben több vonatkozásban is /különösen az újonnan épült intézményekben, ahol az anyagi és személyi feltételeket a korábnál jobban biztosították/, fejlődött, új formákkal és módszerekkel gazdagodott. A legnagyobb gondot továbbra is a kistéleplések művelődési otthoni ellátása jelenti.

A számszerű eredményekről szólva, megállapíthatjuk, hogy a művelődési kisközösségek száma és a bennük tevékeny résztvevők száma emelkedett. Az amatőr művészeti csoportok száma 1973-ban 9,9 ezer volt, 1976-ban 10,5 ezer, a résztvevők száma 196 ezerről 207 ezerre emelkedett. A klubok száma ugyan ezen időszakban 4200-ról 5800-ra nőtt. Az ifjúsági klubok tagjainak száma 1973-ban 100 ezernyi, 1976-ban 115 ezer volt, és az idén további emelkedő tendenciát mutat. Az ifjúsági klubmozgalomról talán még annyit, hogy az ősz folyamán megalakuló új Országos Ifjúsági Klubtanács, amely a Kulturális Minisztérium mellett működik majd, mindenekelőtt azt szolgálja, hogy klubok tevékenysége mind a közművelődés egészének, mind pedig az ifjúsági politikai nevelőmunka szerves részévé váljék.

A művelődési otthonok tevékenységének tervezése, irányítása és szervezése terén tehát hatásosabb és világosabb célok és alapelvek megfogalmazására van szükség; egyik oldalon erősiténünk kell az irányítás szakszerűségét és hatékonyságát, a másik oldalon termékeny talajt kell teremtenünk az új kezdeményezések számára.

4.

Szeretnék néhány szót szólni a közművelődés strukturájában "új" elemként funkcionáló intézmények, szervezetek tevékenységéről is.

A tudományos és tudománynépszerűsítő szervezetek /és intézmények/ tevékenységében - különösen a TIT és a MTESZ esetében - a közművelődés új koncepciója a korábbi időszakhoz képest nem jelentett merőben új irányvonalat. Legfeljebb annyiban, hogy a párthatározat nyomán tudatosabb és tervszerűbb formában jelent meg a közművelődés vezérelve. Az elmúlt 3 év alatt a TIT munkája számos új formával gazdagodott, az ismeretterjesztés hagyományos /verbális/ formái és módszerei mindinkább háttérbe szorulnak. A tudomány eredményeinek és a való élet szembesítésének folyamatossága azonban új és új módszerek alkalmazását igényli a jövőben is, s ez azt jelenti, hogy a TIT szervezeteinek mind jobban a tudománynépszerűsítés műhelyeivé kell válniuk. A tudományos ismeretterjesztés így járulhat hozzá ahhoz, hogy a műveltség az ember tevékenységmozgató és önmagát megvalósító termelőerejévé alakuljon át.

A művészeti intézmények és szövetségek - úgy vélem - a sok új kezdeményezés mellett is "keresik a helyüket" az új koncepcióban. Ugy tűnik, ezeknek az intézményeknek mindenekelőtt a feltételein kell ahhoz változtatnunk, hogy jobban "kilépjenek saját falaik mögül", - tartalmi és formai vonatkozásban egyaránt. A színházak esetében máris megfigyelhetők bizonyos tartalmi változások /tanyaszínház, iskolaszínház stb./, különösen a 25. Színház és a Thália műsorpolitikájában tükröződik ez, s remélhetőleg folytatódik majd az új Népszínház te-

vékenységében. A filmművészet és a filmforgalmazás terén kevésbé észlelhető a változás, hacsak abban nem, hogy a filmszínházak támogatásával filmklubok alakultak és a filmmuzeumi sorozatok száma megszorodott. Ugyanakkor igaz, hogy a mozilátogatók száma az 1960-ban "mért" legmagasabb "csucsról", 140 millióról 1973-ra /a televízió tömeges elterjedésének időszakában/ 73,5 millióra esett vissza, s ez a látogatói átlag azóta állandósult, a filmszínházaknak 1976-ban is hasonló látogatottsága volt.

Szépen emelkedett viszont a hangversenylátogatók száma: 1973-ban a 4 ezernyi hangversenynek 1,9 millió, 1976-ban a mintegy 7800 hangversenynek közel 3 millió résztvevője volt.

Az olvasási kultúra alakulásáról a könyvtárak kapcsán már szóltam, a könyvkiadás eredményeiről azonban még nem. Ezen a területen általában megállapítható, hogy könyvkiadásunk az elmúlt három esztendőben is előbbre lépett. Ezt nemcsak a kiadás és a forgalmazás számszerű adatai mutatják /miszerint 1973 és 1976 között a kiadott könyvek száma 6,9 ezerről 8,4 ezrre, példányszámuk 63,9 millióról 89,2 millióra - a lakossági könyvvásárlás 1166,3 millió forintról 1612 millió forintra emelkedett/ -, hanem a kiadói munka tartalmi változásai is. Különösen a népszerű ismeretterjesztő - /Gyorsuló idő, Gondolat zsebkönyvek, Képzőművészeti zsebkönyvek stb./, továbbá egyes életműsorozatok /Illyés Gyula, Déry Tibor, Darvas József stb./ iránt növekedett az érdeklődés. Meg kell említenünk továbbá, hogy a könyvek nyomdai előállítás, külső formája tekintetében is minőségi javulás mutatkozik; a szép könyv és az iránta megnyilvánuló érdeklődés egyre természetesebb jelenség hazánkban.

A tömegkommunikációs eszközök /sajtó, rádió, televízió/ közművelődési tevékenységének gazdagodása ugyancsak örömdetes. Számos ún. közművelődési "célzatu" program került a műsorokba /Mindenki Iskolája, TV-egyetem, "Közművelődés közelről" stb./. Uj szinképet jelent s még nagyobb lehetőségeket rejt magában a vidéki /Szeged, Pécs/ televízió-studiók létrehozása.

A rádió, de különösen a televízió esetében elsősorban a szórakoztató műsorokkal van gondunk; még az is előfordul, hogy engedményeket tesznek az izléstelenség és a giccs javára. A szórakoztató tevékenység általában is gond nálunk, nagyobb figyelemmel és sokkal átgondoltabb értékorientációnak kellene érvényesülnie, hiszen a szórakozás minden ember természetes igénye és szükséglete. Nem mindegy tehát, hogy mi kerül képernyőre, színpadra vagy más formában az emberek elé.

A sajtó munkájáról elmondhatjuk, hogy a korábbinál jobban figyel a közművelődés problémáira, de a lapokban, folyóiratokban megnyilvánuló értékorientáció sokszor felületes és ellentmondásos. Hiányzik a tiszta és egyenes beszéd, a világos, szókimondó elemzés igen ritkán jelenik meg a sajtó hasábjain. Különösen a művészetkritikai tevékenységben érezhetjük ezt. Ugy vélem, nemcsak az intézmények, szervezetek tevékenységére - az olvasóra is oda kellene figyelni; nem biztos, hogy az újságíró, kritikus véleménye azonos az olvasóéval.

Eredményes vállalkozásnak bizonyult viszont az Uj Tükör című hetilap megindítása, amelyről határozottan állíthatjuk, hogy betölti a közművelődési tömeglap funkcióját. Jól figyel a világ kulturájának eseményeire, nagyszerű ablak mind az egyetemes, mind a magyar nemzeti kulturára. Emellett különböző akcióival és pályázataival jó kapcsolatot alakított ki olvasóközönségével, gondolunk itt mindenekelőtt az Uj Tükör klubok létrejöttére, amelyek gombamód' spontánul szaporodtak a szerkesztőség pályázati felhívására. Ugyancsak sikeresnek tekinthetjük a Rakéta regényujság megindítását.

## 5.

Rövid egy óra alatt nem szólhattam mindenről, legfeljebb csak a legaktuálisabb eseményekről és a legszembetűnőbb tendenciákról. Az elmondottakból - remélhetőleg jól kitűnt, milyen alapvető törekvések bontakoztak ki Magyarországon a közművelődési párthatározat nyomán. Három esztendő rendkívül kis idő ahhoz, hogy mérni lehessen a változások mélyebb rétegeit. Any-nyi azonban határozottan látható: A KB-határozat kedvező ha-  
362

tással volt a közművelődési szemlélet alakulására. Azon kell munkálkodnunk, hogy a szemléletváltozás általánossá váljék, és ne csupán a szemléletben, a gyakorlatban is alapvető változások következzenek. Csak így érhetjük el, hogy a korszerűtlen intézmények helyzetén változtassunk, hogy a kistelepülések és az új lakótelepek kulturális ellátásában előreléphessünk. Az eddiginél is nagyobb gondot kell fordítanunk a munkások művelődésére, jobban ki kell használnunk a szocialista brigádmozgalom lehetőségeit, a formális vállalatok helyett tartalmas művelődési tevékenységre kell ösztönöznünk.

Szocialista nemzeti kulturánk fejlődését szolgálja a népművészeti mozgalom ápolása; az elmúlt időszakban sem csökkent iránta az érdeklődés, sőt új formákkal /táncház/ gazdagodott. Azon kell munkálkodnunk, hogy izlésformáló, közösségépítő erejét a jövőben még tudatosabban és hatékonyabban érvényesítsük.

És ebben a munkában nem csökken, hanem éppen fordítva, növekszik a közművelődési szakemberek felelőssége; a világnemzeti és szakmai tisztánlátás jelentősége csak fokozódhat.

Korunk eszménye a cselekvő ember, aki képes átalakítani, a maga számára hasznossá, jóvá, széppé formálni a világot. A közművelődésnek a szocializmus fejlődésében egyre növekvő szerepe van. Cselekvő, művelt közművelődési szakemberek sokaságának odaadó munkája szükséges ahhoz, hogy kulturális intézményeink ténylegesen cselekvő intézményekké váljanak.

Németh László írja egyik tanulmányában, hogy "a tudomány rendezett élet". Ugy vélem, a művelődés pedig a rendezett élet-hoz vezető út, amely által megvalósítható mindennapi életünk értelmes és szükséges átalakítása, újrendezése.

## I r o d a l o m

1. A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. /Az MSZMP KB határozata./ Budapest, 1974. Kossuth Kiadó
2. A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa. 1975. március 17-22. /Rövidített jegyzőkönyv/ Budapest, 1975. Kossuth Kiadó
3. A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Budapest, 1976. OKT.
4. Törvény a közművelődésről. Budapest, 1976. Közgazdasági és Jogi Kiadó
5. Óvári Miklós: Kulturális politikánk időszerű kérdéseiről. Társadalmi Szemle, 1977/7-8. 13-28. p.
6. Aczél György: A szabadság jelene, jövője a szocializmus. Budapest, 1977. Kossuth Kiadó
7. Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. Budapest, 1974. Kossuth Kiadó
8. Köpeczi Déla: A magyar kultúra harminc éve. Budapest, 1975. Kossuth Kiadó
9. A nagyüzemi munkások művelődése és műveltsége Ózdon /A vizsgálatot vezette és a zárótanulmányt írta: Tóth Árpád/ Budapest, 1977. SZEKI
10. Statisztikai tájékoztató. 1976. Közművelődés. Budapest, 1977. Kulturális Minisztérium

## Z Á R S Z Ó

Nyári egyetemünk megnyitásakor azt tűztük célul, hogy megvizsgáljuk a művelődés néhány pszichológiai jellemzőjét, összetevőjét, motivumát és specifikus formáját. Tettük mind-  
ezt azzal a szándékkal, hogy a népművelői tapasztalatot öt-  
vözzük, szembesítsük, gazdagítsuk a pszichológia elméletével.  
Reméljük, hogy az elmélet és a gyakorlat ilyen jellegű talál-  
kozása, ütköztetése valamilyen újraértékelést, megújulást ér-  
lel a népművelők gondolkodásában. A kérdés most az, hogy e  
törekvésünkből mit és milyen szinten tudtunk megvalósítani.

Egy objektivebb számvetéshez nagyobb távolságra és több  
időre lenne szükségünk. Az első benyomások alapján nyugodtan  
állithatjuk, hogy az alapvető kérdésekben egyetértő összhang  
jött létre az előadók és a hallgatóság között. Az egyik ilyen  
alapkérdés az volt, hogy a személyiség az öröklött adottságok,  
a környezet és a nevelés kölcsönhatásaként, integrációjaként  
saját maga fejleszti önmagát. Többször hangsúlyoztuk azt is,  
hogy a személyiséget mint önmagát irányító rendszert fogjuk  
fel. Az is ismétlődött, hogy a népművelő is létében vizsgálja  
az embert. Abban is egyetértettünk az előző elvekre támasz-  
kodva, hogy az embert nem terelni, nem egy elképzelt kultur-  
szinthez igazodva "felelelni" kell, hanem megismerni szük-  
ségleit, segíteni ezen igények megoldásában, és közben új  
szükségleteket alakíthatunk ki. Azt soha ne feledjük, hogy az  
ember autonóm lény, éppen ezért irányítása mindig komplex  
feladat elé állítja a népművelőket. A közművelődési problémák  
sematikus megközelítését majdnem kivétel nélkül kudarc kíséri.

A pszichológiai hatás korszerű értelmezését úgy fordítottuk le a közművelődés nyelvére, hogy általában a népművelődési program sem közvetlenül formál, hanem a személyiség önfejllesztésének feltételeit teremti meg, hisz az ember nem passzív befogadója a külső hatásoknak, hanem a "valóságban saját fejlődésének alanya".

Az a gondolat pedig szinte mottóvá vált, hogy az egyén szocializációja születésétől élete végéig tart, és élete különböző szakaszaiban új és új minőségben jelenik meg. Az is az ember természetéhez tartozik, hogy önmaga megvalósítására és eszményi énjének megközelítésére törekszik. Ezután az is világos, hogy a közművelődési programok akkor találkoznak az emberek igényeivel, ha az az előbb már említett alapvető törekvéseket szolgálja.

Több előadás foglalkozott a művelődésszükséglet és az életmód kérdésével. Érdemük, hogy témájukat az ember létéből kiindulva fejtették ki, és jutottak el a művelődésszükséglet tudatosításához, az ember művelődési önszabályozásához.

A szociálpszichológiai témákkal foglalkozó előadók kiváló szakértelemmel elemezték a tudományág legfontosabb alapkérdéseit: az interakciót, a kommunikációt, a csoportpszichológiát, a társadalmi nagycsoportot, az attitűd- és kognitív problémaköröket. Az egyik előadó pl. természetes egyszerűséggel, ugyanakkor mégis tudományos igényvel fejtette ki a befolyásolás és meggyőzés folyamatát s azok technikai kérdéseit. A téma közel áll a közművelődési propagandához és reklámhoz, amelyről külön előadást hallgathattunk meg.

Az előadók azt is világosan megfogalmazták, hogy a művelődési szükségletek és érdekek mindig az emberek, a csoportok, a rétegek objektív körülményeiben keresendők és kielégítésükre az emberek akkor fordítják a legnagyobb erőt, ha programjaink művelődési érdekeikkel egybeesnek. A népművelők számára is frusztrációkeltő élmény az, amikor rendezvényeink nem illeszkednek a művelődési szükségletek láncolatába.



Külön előadás foglalkozott a művelődési befogadás specifikus folyamataival és a művelődési formákkal. Azt kívántuk bemutatni, hogy a közművelődési tevékenység lényeges elemének kell tekinteni a befogadás megtervezését és a meggyőződéshez vezető adekvát módszerek kidolgozását. Mindez csak akkor lehetséges, ha a népművelőben kifejlődik az empátia képessége, ami lényegében ugyancsak tanulható emberi tulajdonság. E témakörben külön jelentősége van a népművelő személyisége címen elhangzott előadásnak, amely keretben összegeződnek a népművelő általános és specifikus személyiségtulajdonságai. Ugy vélem, hogy az említett előadás indítást adott a probléma további tanulmányozásához.

A művelődési motivációk pszichológiai problémái témakörben elhangzott előadások abból indultak ki, hogy az ember tevékenységre törekszik, és ott érzi jól magát, ahol erre módot talál. Megismerkedhettünk különböző művelődési formákkal, a művelődő és nem művelődő emberek típusaival. Mások a művelődési motivációk dinamikájáról, stabilitásáról és labilitásáról szölk.

Az életkori sajátosságokról /ifjkor, felnőttkor, öregkor/ szölk előadások igényesen foglalták össze az egyes életkorok testi, idegrendszeri, intellektuális, érzelmi, jellembeli és nérendszerbeli sajátosságait. Az előadók közvetetten vagy közvetlenül mutattak rá az életkori jellemzők és a közművelődés összefüggéseire. Kár, hogy e témacsoportot nem fejtettük ki alaposabban.

A társadalmi átrétegződést kísérő személyiségváltozásokat szemléletesen mutatta be előadónk. Sokunkban felmerült az a nosztalgikus érzés, hogy mi mindent elmulasztottunk e téren. Feladatunk mégsem a jelenség siratása, hiszen az átrétegződés a szocialista forradalom sajátos része, és belőle a népművelőknek a közművelődés eszközeivel kell kivenniök a részüket.

Ujszerű kísérletet hallottunk a családiklub-kísérletről. Mindenképpen egyetértünk a szerzővel abban, hogy a családnak kulturateremtő, átadó és önmegújító funkciója is van. A szo-

ciális értékek mindenkor csoportviszonyok között alakulnak és válnak élettevékenységünk részévé.

Előadóink többsége tudományáguk szintjének megfelelően a legkorszerűbb ismereteket hozták el, sőt néha a kutatás módszereire is példát mutattak. Örülünk, ha azt hihetnénk, hogy nyári egyetemünk sokunkat elindított a közművelődési problémák mélyebb megértéséhez, és nyugtalanságunk állandósul az új megoldások és módszerek keresésében.

Tapasztaltam, hogy a nyári egyetem kísérőprogramjait és Szeged nyújtotta kulturális lehetőségeit is jól kihasználták, így az itt eltöltött 10 nap testi és lelki megújulásukat is szolgálta.

Nyári egyetemünk ideje alatt egyéni és csoportos beszélgetést folytattunk az elvtársakkal. A jövőre nézve az alábbiakban valamennyien egyetértettünk:

- a/ törekedni kell az elmélet és gyakorlat hasznos összekapcsolására;
- b/ az előadásokat kövessék konzultációk;
- c/ általános jellegű előadások után trifurkálással a népművelés azonos területein dolgozók külön is vitathassák meg problémáikat;
- d/ segítsük a népművelődés területén gazdag tapasztalattal rendelkező embereket abban, hogy felolvasásokat tarthassanak;
- e/ a szabadidőben szervezzünk fakultatív jellegű tapasztalatcseréket;
- f/ a külföldi kirándulás során látogassunk meg közművelődési intézményeket is.

Köszönöm a hallgatóság aktív közreműködését, az előadók fáradozásáért valamennyiünk nevében így utólag is őszinte hálaunkat fejezzük ki. Bucsuzunk Beethoven F-dúr románcával és nyári egyetemünk mottójával:

Az ember legfontosabb törekvése az, hogy saját magát kibontakoztassa. Ez minél jobban sikerül valakinek, annál jobb a közérzete, ugyanakkor társadalmilag is hasznosnak, fontosnak érzi magát.

A 87254

